Edward Hallett Carr

DOSTOYEVSKİ

iletişim | biyografi

Dostoyevski, insanları uçurumun kenarına sürükleyen ve başaşağı düşmelerini önlemek için de, yarı çürümüş eski tahtadan yapılma, sallanıp duran parmaklığa güvenen bir yazardır.

EDWARD HALLETT CARR

Dostoevsky
© 1931 E. H. Carr
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Curtis Brown Group Limited'den (Londra) alınmıştır.

İletişim Yayınları 100 • Biyografi Dizisi 12
ISBN-13: 978-975-470-039-8
© 1990 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-7. BASKI 1990-2010, İstanbul
8. BASKI 2014, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Seçkin Oktay
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EDWARD HALLETT CARR

Dostoyevski

Dostoevsky

ÇEVİREN ***Ayhan Gerçeker***

iletişim

EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'te öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonuyla Versailles Konferansı'na katıldı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1936'da bakanlıktan ayrılarak çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-46 yılları arasında *The Times*'da yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesintisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyaloğu sürekli kılmalıdır. Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri ele almak zorundadır. Başlıca Eserleri: *Milliyetçilik ve Sonrası* (çev. Osman Akınhay, İletişim, 1990), *Tarih Nedir?* (çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim, 2012), *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* (çev. Özer Ozankaya, İmge, 2005), *1917* (çev. Begüm Adalet, Birikim, 2007), *Devrim Okumaları* (çev. Elif Gazioğlu, Daktylos, 2008), *Michael Bakunin* (çev. Pelin Siral, İletişim, 2009), *Karl Marx* (çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, 2010), *Komintern ve İspanya İç Savaşı* (çev. Ali Selman, İletişim, 2010), *Komintern'in Alacakaranlığı* (çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, 2010), *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)* (çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010), *Romantik Sürgünler* (çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim, 2012), *Bolşevik Devrimi 1917-1923* (çev. Orhan Suda ve Tuncay Birkan, Metis, 2012), *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929* (çev. Levent Cinemre, Yordam Kitap, 2011).

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Önsöz 9

BİRİNCİ KİTAP
Yetişme Yılları 11

BİRİNCİ BÖLÜM
Çocukluk 13

İKİNCİ BÖLÜM
Petersburg'daki İlk Yıllar 25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İlk Eserler 39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Felâket 49

BEŞİNCİ BÖLÜM
Ölüler Evi 59

İKİNCİ KİTAP
Mayalanma Yılları 71

ALTINCI BÖLÜM
Sürgün ve İlk Evlilik 73

YEDİNCİ BÖLÜM
Dergicilik Deneyi 85

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Dostluk Yılları 97

DOKUZUNCU BÖLÜM
Acı Yılları ... 113

ONUNCU BÖLÜM
Duygusal Olaylar ... 125

ÜÇÜNCÜ KİTAP
Yaratış Yılları ... 139

ONBİRİNCİ BÖLÜM
Harika Yıl ... 141

ONİKİNCİ BÖLÜM
Yurtdışında İlk Aylar ... 153

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Yurtdışındaki Hayat Sürüyor ... 169

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Ahlâki Sorun
Suç ve Ceza ... 183

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
Ahlâki Ülkü
Budala ... 197

ONALTINCI BÖLÜM
Ahlâk ve Politika
Ecinniler ... 211

DÖRDÜNCÜ KİTAP
Ürün Yılları ... 225

ONYEDİNCİ BÖLÜM
Rusya'ya Dönüş ... 227

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM
Psikolog Olarak Dostoyevski
Delikanlı ... 241

ONDOKUZUNCU BÖLÜM
Gazeteci Olarak Dostoyevski
Bir Yazarın Defteri ... 255

YİRMİNCİ BÖLÜM
Peygamber Olarak Dostoyevski
Karamazov Kardeşler ... 269

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM
Yüceltme ... 289

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM
Sonsöz ... 303

DİZİN ... 311

SUNUŞ

Henry Miller bir romanında şöyle diyor: "İlk kez Dostoyevski'yi okumaya giriştiğim gece yaşamımın en önemli olayıydı. İlk aşkımdan bile daha önemli bir olay... Bu benim insan ruhuna ilk göz atışımdı. Ya da Dostoyevski bana ruhunu açan bir adamdı desem daha mı doğru olur acaba? Gereğinden uzun bir süre ateş hattında yaşamış bir adam gibiydim."

Dostoyevski'nin ölümünden 57 yıl sonra yazılmıştı bu satırlar. Aradan 50 yıl daha geçti ama hâlâ geçerli. E. H. Carr'ın dediği gibi yıllar geçtikçe Dostoyevski'nin gerçek değeri daha fazla ortaya çıkıyor. Çünkü *Dostoyevski insanın iç dünyasını anlatmıştır.* Dostoyevski'de doğa hiç yoktur, toplumsal olaylar ise yalnızca dekordur. *Yeraltından Notlar*'da bile önemli olan hapishane şartları değil, insanların "ruhları"dır. *Ecinniler*'de, toplumsal olay ve düşüncelerin en yoğun anlatıldığı bu romanda bile, asıl önemli olan insanların iç dünyasıdır. Olaylar ya da düşünceler yalnızca bu iç dünyayı ortaya çıkarmakla görevlidir. Dostoyevski bu nedenle eskimemektedir. Onun sorunları hâlâ günceldir ve tartışılmaktadır. İnsanın evrendeki yeri, Tanrı'nın varlığı, ahlâkın ya da doğrunun ne olduğu, huzura, ruhsal dengeye nasıl ulaşabileceğimiz ve bilançaltı (ilk kez bilinçaltından söz eden yazardır Dostoyevski) hâlâ tartışılan güncel sorunlar.

Bu güncelliği nedeniyle de Dostoyevski'nin romanları tüm dünya dillerinde yeniden basılıyor, hakkında incelemeler çıkıyor, okurlar yeniden keşfediyor onu. Türkçe'de de Dostoyevski en geniş olarak çevrilen yazarlardan biri. Romanlarının ve öykülerinin tümü değişik zamanlarda tekrar tekrar yayınlandı. Mektuplarının bir kısmı *Dostoyevski, Mektuplar* adıyla 1967'de, dergilerde çıkan yazılarının bir bölümü *Batı Batı Dedikleri* adıyla 1972'de, bir bölümü de *Bir Yazarın Günlüğü* adıyla 1975'te yayınlandı. Ünlü Puşkin konuşması ve konuyla ilgili yazıları 1964'te *Puşkin Üzerine Konuşma* adıyla basıldı. Ayrıca, Henri Troyat'ın *Dostoyevski'nin Dünyası* adlı kitabı 1966'da, André Gide'in çeşitli yazı ve konferansları 1965'te *Dostoyevski* adıyla yayınlandı.

E. H. Carr ünlü İngiliz tarih yazarı. Özellikle Sovyetler Birliği hakkındaki inceleme ve yapıtları ile ünlü. On ciltlik *Bolşevik Devrimi Tarihi, Milliyetçilik ve Sonrası, Yeni Toplum, Tarih Nedir, 1917: Öncesi ve Sonrası, Napolyon'dan Stalin*'e belli başlı yapıtları.

E. H. Carr'ın Dostoyevski üzerine yazdığı bu kitap hem ilginç bir biyografi, hem de çok başarılı bir edebiyat incelemesi, romançözümlemesi. Çocukluğundan başlayarak, ailesinin, çevresinin, yaşantısının eserlerine etkisini; karşılaştığı insanların hangi karakterleri esinlediğini; çağın olaylarının, düşünce akımlarının etkilerini titizlikle incelemiş E. H. Carr. Geniş tarih bilgisi (özellikle Rusya üzerine) ve araştırmacı kişiliği bu başarının anahtarı. E. H. Carr zor olanı, edebi eleştiri ile hayat hikâyesini hem dengelemeyi hem de karşılıklı etkilerini göstermeyi başarmış.

André Gide şöyle demişti: "Bir Tanrı'yla karşılaşacağımızı sanırız; oysa bir insan – hasta, yoksul, hiç durmadan acı çeken bir insandır dokunduğumuz." İşte E. H. Carr bize bunu anlatmış; Dostoyevski'nin hem hasta, yoksul yaşantısını, hem de inanılmaz dehasını.

Ayhan Gerçeker

ÖNSÖZ

Dostoyevski'nin 1881'deki ölümünden iki yıl sonra, iki arkadaşı, Strakhov ve Orest Miller, birlikte çalışarak bir biyografi yazdılar. Bu biyografi bütün romanlarını birarada toplayan ilk baskının başına konuldu. Hâlâ değerli olan bu çalışma, elinizdeki kitapta "resmî biyografi" diye anılacak. Bu biyografi, karısının yayınlanmasını istediği olayları ve mektupları içeriyor. Karısı 1919'a kadar yaşadı ve yaşadığı sürede daha fazla bir şeyin yayınlanmasına izin vermedi. Dostoyevski'nin İngilizce tek biyografisi için (J. A. T. Lloyd-Stanley Paul tarafından 1912'de yazılmış olan), resmî biyografinin İngilizcesi denebilir.

Romancının karısının ölümü ve Rus Devrimi, şu son on yılda yayınlanan bir yığın bilginin su yüzüne çıkmasını sağladı.* İlk önce, Dostoyevski'nin yaşayan ilk kızının biyografisi 1921'de Almanya'da yayınlandı. Ayrıntılarda hiç güvenilir olmayan bu biyografi, Dostoyevski'nin hayatının gizli kalmış birçok yanını ilk kez ortaya çıkardı –romancının babasının öldürülmesi, ilk evliliğindeki mutsuzluğu, Polina Suslova (yalnız, isminden söz edilmemiştir) ile olan ilişkisi ve ikinci evliliğini takip eden aile kavgaları. 1923'te, evliliklerinin ilk yılının dört ayını

(*) Elinizdeki kitabın ilk baskısı 1931'de yayınlanmıştır. Önsöz de o tarihte yazılmıştır. (Çev.)

en ufak ayrıntısına kadar anlatan karısının günlüğü yayınlandı. Dostoyevski'nin ölümünden çok sonra yazılan ve tamamlanmamış olan, fakat son yılları hakkında geniş bilgi veren karısının anıları; 1926'da hayatının son on dört yılında karısına yazdığı 162 mektubun tümü, 1928'de Polina Suslova'nın günlüğü, 1930'da da kardeşi Andrei'nin anıları yayınlandı. Bu arada Dostoyevski'nin mektuplarının büyük bir kısmı ortaya çıktı ve çeşitli dergilerde yayınlandı; elde bulunan bütün mektupları Moskova'daki Devlet Yayınevi'nce basılmaya başlandı (cilt I, 1929; cilt II, 1930). Öyle görülüyor ki, Dostoyevski'nin hayatıyla ilgili, yayınlanmamış önemli bir belge kalmadı, bundan sonra romancının hayatını daha fazla aydınlatacak önemli bir bulgu olamaz.

E. H. CARR

BİRİNCİ KİTAP

Yetişme Yılları
(1821-1854)

"Ben bir Rusum. Hayat bana düşünmeyi öğretti,
fakat düşünmek bana yaşamayı öğretmedi."

Herzen'in *Kimi Suçlamalı?* adlı romanındaki bir kişi

BİRİNCİ BÖLÜM
ÇOCUKLUK

Dostoyevski ailesi ismini ve kökenini, Pink bataklıklarının çevresindeki Dostoievo adlı ufak bir köyden alır. Burası batı Rusya'nın en kasvetli ve etnolojik olarak en karışık –Polonyalı, Litvanyalı, Beyaz Rus ve Yahudilerin çok karışık bir şekilde yaşadıkları– yeridir. Ailenin ırk olarak kökeni kesin değil. Dostoyevski'yi Sibirya'da tanımış olan Polonyalı bir siyasi sürgün, "ismi gibi görünüşü de Polonyalı aslını ele veriyor" diye yazıyor. 1921'de, babası için yazılmış en az güvenilir biyografiyi yayınlamış olan romancının kızı, babasının Litvanyalı olduğunu söyleyerek gerek dehasını, gerekse eleştirmenlerin onda bir Rus olarak buldukları eksikleri buna bağlıyor. Dostoyevski'nin damarlarındaki Rus olmayan kan üzerine yapılan bu tartışmalar bizi duraklatmamalı. Kelimenin tam anlamıyla, kendisinin de her zaman inandığı gibi, Dostoyevski tam bir Rustur.

Bilinmeyen bir tarihte, unutulan bir aile büyüğü Pink bataklıklarından Ukrayna'ya göçtü; romancının babası, Michael Dostoyevski ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Ukrayna'dan Moskova'ya geldi. Moskova Üniversitesi'nde tıp okudu ve 1812 seferinde askerî doktorluk yaptı. 1819'da Moskovalı bir tüccarın kızıyla evlendi, işinden istifa etti ve Marinski Hastanesi'ne doktor olarak gönderildi – aynı zamanda serbest çalışabiliyor-

du. 30 Ekim 1821'de ikinci çocuğu doğdu. Bu Fyodor Mikhailoviç idi. Doğum tarihi kilisenin kayıtlarında kesin olarak bellidir; fakat ilginçtir ki, ilerideki yıllarda romancı, kaza ile ya da isteyerek, yaşını bir yıl küçültmüştür. Ağabeyi Michael 1820'de doğmuştu; Fyodor'dan sonra Varvara ve Andrei doğdu (Dostoyevski'nin çocukluğu üzerine bilgimizin temeli Andrei'nin anılarıdır); sonra, bir aradan sonra, Vera, Nicholas ve Alexandra aileyi tamamladı.

Kendinden küçük kardeşleri gibi, Dostoyevski'nin doğum yeri de hastaneye bitişik bir evdi. Burası bir hol, bir yemek odası, bir salon ve bir mutfaktan ibaretti. Tahta bir bölmeyle ayrılan holün penceresiz bir kısmı iki büyük çocuğun yatak odasını meydana getiriyordu; yatak odası aynı zamanda oyun ve çalışma odası görevini görüyordu. Bütün aile akşamları salonda toplanıyor ve baba reçete yazmakla uğraşmadığı zamanlar, Rus ailelerinin en sevdiği şekilde vakit geçiriyorlardı: Yüksek sesle okuyarak. Bu odanın dibinde, başka bir bölmenin arkasında, anne-babanın ve küçük çocukların yattıkları yer vardı. Beşinci ve altıncı çocukları doğunca bir oda daha bulundu. "Eski zamanlarda" diye belirtiyor Andrei, "memurlar için odalar şimdikinden daha ucuza bulunuyordu."

Kışın çekilen bu mahpusluğu yaz biraz hafifletiyordu; fakat hayat daha sıhhatliyse de yine aynı tekdüzelikteydi. Ailenin akşam oturmaları yerini kırlarda dolaşmaya bırakıyordu. "Bu yürüyüşler" diye yazıyor Andrei, "çok ciddiydi; şehrin dışında bile çocuklar hiçbir zaman oynamaya, koşmaya kalkışmazlardı. Baba her zaman bizi geliştirici konularda konuşurdu. Örneğin, birçok defalar geometri kuralları hakkında, dar açı, geniş açı, dik açı ya da Moskova'nın çevresinde her adımda görülen eğri ve kırık çizgiler hakkında konuşmalar yaptığını hatırlıyorum." Yazın da, çocukların oynadığı hastane bahçesinde iyice olan hastalar vardı ve Fyodor bunlarla, özellikle gençleriyle konuşmayı severdi; fakat baba bu konuşmaları yasakladı. Küçük Dostoyevskilerin hiçbir zaman oyun arkadaşı olmadı.

İnsanın, ilk çocukluğundaki bilinçsiz etkilerle belirlendiğine inananlar, Dostoyevski'nin hayatını ilgiyle izleyebilirler. On

yaşına kadar ailesinin Moskova'dan aşağı yukarı elli mil uzaklıktaki Sergei-Troitsky Manastırı'na her yıl yaptığı ziyaretlere bir iki kez katılması dışında, şehirden dışarı hiç çıkmadı. Bu şehir çocuğu, daha sonra hayatındaki değişik yaşantılara rağmen, her zaman şehrin romancısı olarak kaldı. Turgenyev, Tolstoy ya da Maksim Gorki'de geniş yer tutan doğa görüntülerine Dostoyevski'de rastlamayız. Ondaki birkaç kır sahnesi, dikkati olaydan ya da kişilerden boş yere kendi üzerine çekmeyen, çabucak boyanmış bir dekordan başka bir şey değildir; bu sahnelerin, karakterlerin yaşantılarının ve varlıklarının bir parçası olan, o karlı, serin ya da bunaltıcı sıcaklıktaki şehir sokaklarının ya da o sıkıntı verici tavan aralarının, tozlu kırlı avluların anlatıldığı içten sahnelerle hiçbir ortak yanı yoktur. "Kapalı bir odada" diyor kahramanlarından biri, "düşünceler bile kapalı oluyor." Birçok romanının simgesi olabilecek bir söz bu. Yeni bir eleştirmen, Tolstoy'un romanlarının okuyucuda, ağır basan bir etki olarak, "bir mekân duygusu" bıraktığını söylemişti. Dostoyevski'nin romanları dayanılmaz bir kapalılık, hapislik duygusu yaratır. Doğanın genişliğine hiç dönmeyen bakışını, insan ruhunun yönelişlerinin o bitip tükenmez kıvrımlarında gittikçe daha çok yoğunlaştırmıştır. Büyük şehrin gittikçe daralan yoğunluğunun kurbanı, Dostoyevski'nin gerek yaşantısında, gerek sanatında önemli bir olgudur ve bu olgu birçok büyük sanatçı için sözkonusu edildiği halde Dostoyevski için bütünüyle görmezlikten gelinmiştir.

Çocukluğundaki arkadaşsızlığı, hayatında ve eserlerinde belirgin izler bıraktı. Üç odalı bir evde, altı kardeşiyle yaşayan bir çocuğun yalnızlığından söz etmek tuhaf görünebilir. Ama aile yalnızdı, toplumsal yaşantıları yoktu; hayatları bütünüyle evin içinde geçiyor, ilişkileri dışarıya uzanmıyordu. Dostoyevski daha sonraki hayatında insanlarla ilişkiyi, her zaman aile duyarlığı içinde, yoğun içten bir ilişki olarak düşünür. Bir dost, kardeş ya da daha fazla bir şey olmalıdır: Daha gevşek bir bağı kabullenmez. Yalnız geçen çocukluğu, onun normal toplumsal ilişkilere girmesini önler; pek derinlere gitmeden hayatın tadını artıran, gelip geçici, raslansal ilişkileri yadsır Dostoyevski. Böy-

le ilişkilere zorlandığında, kıskanç, titiz, çok duygulu olurdu; hem çok şey verir hem çok şey isterdi; bunun sonunda ortaya çıkan kavgalar gereksiz kalp kırmalarla sonuçlanırdı.

Aynı ilginç eksik, Dostoyevski'nin sanatında da kendini gösterir, ama burada bu eksik, karşılığında bir güç getirir. Hiçbir büyük roman ustası, "raslansal" karakterlerden onun kadar yoksun değildir; dış özellikleri kısaca çizivermek onun işi değildir; yüzeyden geçemez Dostoyevski. Karakterlerinin sayısı, ya da hiç olmazsa hatırımızda kalanlar, eserinin kalınlığına göre çok azdır. Fakat her karakteri, bütün hayatını, yalnızlık içindeki tüm hayatını, onların ruhlarının düşünülmesine veren bir insanın gücüyle ortaya çıkmıştır. Gözlemindeki şaşırtıcı derinlik, bakış alanının darlığını fazlasıyla telafi eder.

Dostoyevski'deki darlığın ve kapalılığın, o günün Rusya'sının yaşantısının bir özelliği olduğu söylenemez. Şunu söylemek ilginçtir: Dostoyevski'nin çocukluğunun geçtiği Moskova, aynı zamanda Puşkin'in ve Griboedov'un da Moskovasıydı; doktorun ailesinin sıkıcı ve kapalı yaşantılarını sürdürdükleri hastane ekinin çevresinde, aristokratların ve toprak sahiplerinin umursamaz bir lüks içinde yaşadıkları renkli, müsrif bir dünya, İngiliz kulübünde ihtişamlı ziyafetlerin verildiği Moskova vardı. Toplumun iki tabakasının değil, tarihin iki anının, geçmişin ve şimdinin biraradalığıydı bu. Dostoyevski'nin çağdaşlarının – Turgenyev, Goncharov, Saltykov ve hattâ kendisinden yedi yaş küçük olan Tosltoy'un kökleri mutlaka ki geçmişteydi; artık bizim görüşümüzün ardında kalan o aristokrasinin ve sertliğin dünyasına aittiler. Çehov'dan önceki bütün ondokuzuncu yüzyıl büyük yazarları arasında yalnız Dostoyevski bütünüyle moderndir. Rus kast sistemi içinde, Dostoyevski'nin ailesi "soylu" idi; fakat durumları, Batı Avrupa'nın burjuva ya da orta-sınıf ailelerine çok benziyordu.

Fyodor on yaşındayken, ailesi Moskova'dan 150 verst uzaklıkta, Tula'da, Darovoe adlı ufak bir çiftlik satın aldı. Bundan sonra anne ve çocuklar yazları burada geçirdiler. Baba, yazın ortasında hastanesini sadece bir ya da iki haftalığına bırakabiliyordu. Yolculuk bir arabayla yapılıyor ve iki gün sürüyordu.

Bu, çocuklar için Moskova'daki kapalı yaşantıdan ve herhalde babalarının sıkı kontrolünden kurtuluş oluyordu. Günler, açık havada, *Robinson Crusoe*'dan ve *Mohikanların Sonuncusu*'ndan esinlenen oyunlarla geçiyordu. Ata biniyorlar, köylülerle konuşuyorlardı, ama burada da kendi yaşlarında arkadaşları yoktu. Okumak için bol zaman vardı; Fyodor on iki yaşındayken, bir yaz (hayatının son yılında yazdığı bir mektuba göre) "Scott'u bütünüyle" okumuştu.

Kırk yıl sonra ve daha sonraları, Rus köylüsünü şiirsel bir hale ile sardığı, onu politik düşüncesinde kurtarıcı yaptığı zaman, ailesinin çiftliğinde geçirdiği o yaz günlerini –hayatının Rus köylerinde geçen tek devresini– düşünmeye ve bu günlerin "hayatına en derin ve en güçlü etkiler" bıraktığına inanmaya başladı. On yaşında başından geçen unutulmuş bir olayı, hayali bir kurttan çocukça korkusunu ve Marei adlı bir köylü tarafından yatıştırılışını sonradan ortaya çıkardı. Bu olaydan ilk kez 1875'te yazılan *Delikanlı*'da iki satırla söz edildi; 1876'da tamamlanmış bir öykü oldu, olaydan yirmi yıl sonra Sibirya'da düşünülen şeylerinde eklenmesiyle, *Bir Yazarın Defteri*'nin en iyi bilinen bölümlerinden birini oluşturdu. Bu şekliyle edebiyat olabilirdi, ama biyografi değil. Arada geçen yıllarda "köylü Marei"nin ya da kırda geçen yazların belirgin bir etkisini görmek olanaksız. Dostoyevski'nin romanlarında köy hayatını boşuna ararız; hiç yoktur böyle bir şey – kahramanları şehirlerde ve çoğunlukla tavan aralarında yaşar. Köylüleri ararız – ve yalnızca burjuvaları, şehirlerin yırtık pırtık giyinişli proleterlerini buluruz. Hayvanları ararız – ve gerçek hayattan çok *Faust*'daki finodan alınmışa benzeyen, *Ezilenler*'deki uyuz sokak köpeği Azorka'yı ve Dostoyevski'nin güçlü imgelemiyle çocukken yattığı bölmenin arkasında görebileceği örümcekleri, tarantulaları buluruz. Dostoyevski'nin dünyasında özel hayvanlar âlemi işte böyledir. Yaşantısının sonraki dönemlerinde Dostoyevski "gezgin"i, toprakla bağı olmayan insanı anlatma eğilimindeydi; hattâ bir "Rus Candide"i yazacaktı; bu hiç kuşkusuz, insana kendi bahçesini ıslah etmeyi öğretecekti. Oysa gerçekte, Dostoyevski'nin kendisi dünyanın şe-

hirleri arasında bir gezgindi ve uğraşacağı bir bahçesi yoktu.

Büyük çocukların eğitimi şehir dışına yapılan bu yıllık gezilerin ilki sırasında başladı. Daha küçük yaşlarda anneleri alfabeyi öğretmişti. Ailedeki akşam okumaları onlara, İncil'i ve Karamzin'in tarihinin bazı önemli bölümlerini tanıtmıştı. Daha sonra iki öğretmen gelmeye başladı – bir papaz ve bir Fransız. Souchard adlı bu Fransız, Rus vatandaşı olmuş, asıl adını değiştirerek Rus adını andıran Drashusov adını almış ve ufak bir özel okul açmıştı. Michael ve Fyodor, 1831'de bu okula gönderildiler. Burada Latince öğretilmediğinden, bu görevi baba üstlendi; çocukların yemek masasının yanında dimdik durmak zorunda oldukları bu derslerde babanın sertliği, hoşgörmezliği üzerlerinde kuvvetli bir etki bıraktı.

1834'te iki kardeş yatılı bir okula gönderildiler ve orada üç yıl kaldılar. Hazırlıklar dışında günde sekiz saat ders vardı ve okul birçok bakımlardan iyi sayılabilirdi. Fakat, Dostoyevski'nin yaratılışının kendisiyle çevresindekiler arasına koyduğu engeli okul da yıkamadı; bu okul yıllarının sözünü ettiği yazılarındaki birkaç yerden, onun bu günleri zevkle andığını çıkaramayız. "Elbette ben" diye yazıyor *Delikanlı*'nın kahramanı, "hiçbir türlü topluma alışık değildim. Okulda dostlarım vardı, ama çok azdı bu dostlarım. Kendim için bir köşe yaptım ve orada yaşadım." Bu toplum dışı durumu, ailenin güvensizliği kuvvetlendiriyordu. Evlerine yalnız bir kere bir okul arkadaşları gelmişti. İki kardeş dışarı hiç ayrı çıkmıyorlardı. Ceplerinde ne kadar para olduğunu bilmiyoruz. Babaları, onlara büyüdükçe daha sık olarak fakir bir insan olduğunu, yaşama yollarını kendilerinin bulması gerektiğini ve ölümünden sonra hepsinin sefil olacağını tekrarlıyordu.

Bu sıkıntılı, tekdüze, püritence yaşantı içinde, anneleri daha 1837'de hastalandı ve öldü. Fyodor'un ikincisi olduğu sekiz çocuğu olmuştu ve öldüğünde Fyodor on beş yaşındaydı. Dostoyevski annesinin anısından her zaman saygıyla söz etmiştir, ama Dostoyevski'nin hayatında annesinin önemli bir rol oynadığı söylenemez. Kahramanlarının anneleri genellikle duygulu bir etkinsizliğin modelleridirler. Annelerinin cenaze gün-

lerinde, Moskova'da, çocukların o sıralar putlaştırdıkları Puşkin'in düellosu ve ölümü ile ilgili haberler herkesin ağzındaydı. "Ağabeylerim neredeyse çıldırdılar" diye yazıyor Andrei, "Fydor ağabeyisine birkaç kez, kendi aile yasımız olmasaydı, babasından, Puşkin için yas elbisesi giymek üzere izin isteyeceğini söyledi."

Daha anneleri ölmeden önce, Michael'le Fyodor'un Petersburg'daki Askerî Mühendislik Akademisi'ne gönderilmesine karar verilmişti. İki başşehri birleştiren demiryolu ancak on yıl sonra açıldığından, baba ve çocukları arabayla mayısta yola çıktılar. Çocuklar ilk kez Petersburg'a geliyorlar, ilk kez yalnız kalıyorlardı; akademinin giriş sınavı için son hazırlıklarını yapmak üzere bir yurda yerleştiler. Babaları Moskova'ya döndü ve onu bir daha göremediler. İmtihan eylülde oldu, Fyodor Ocak 1938'de akademiye girdi, fakat yalnızdı. Michael sağlık nedenleriyle reddedilmişti ve birkaç ay sonra, Reval'deki Mühendislik Akademisi'ne kabul edildi. İki kardeşin bu beklenmedik ayrılışı, aralarında yazışmalarına yol açtı; bundan sonraki bir iki yıl için Dostoyevski'nin biyografisine işte bu yazışmadan arta kalanlar kaynaklık edecektir.

Akademideki ilk yılında on altı yaşındaki Dostoyevski'ye dışarıdan bir bakış bize şunu gösterecek: Acemi görünüşlü, zayıf yapılı, sarışın ve garip derecede solgun, dans sınıflarından ve akademideki hayatın diğer hafif yanlarından kaçan, karanlık, havasız bir yatakhanenin bir köşesinde oturup mum ışığında bir şeyler okuyan ya da yazan ya da bir aşağı bir yukarı dolaşarak kendisine benzeyen bir ya da birkaç kişiyle, varolma sorunları üzerine pek yaşına uymayan bir tartışmaya giren bir genç. Kırk yıl sonra, Dostoyevski'nin ölümünden sonra, resmî biyografide bu gözlem belirtiliyordu. Çizgiler derinleştirilmiş, hüzün biraz kuvvetlendirilmiş olabilir; ama çizilen portrenin doğruluğundan kuşkulanmamıza neden yok.

Avuntular da vardı. Petersburg'a geldiklerinden hemen sonra birlikte yazdıkları bir mektupta, babalarına şöyle diyorlar: "Henüz Shidlovski'yi görüp sizin selamınızı iletemedik." Ama, sözünü ettikleri insanla tanışmaları fazla gecikmedi. Onun Dos-

toyevski'nin babasıyla ilişkisi anlaşılmaz bir şey, çünkü bu adam yakında istifa edeceği ufak bir memuriyeti olan, yirmi beş yaşlarında, romantik bir şairdi. Kardeşlerle arasındaki bağı Puşkin'e olan ortak hayranlık oluşturdu. Shidlovski iki yıl için onların önderi oldu: Petersburg'da Fyodor'u sürekli görüyor ve Michael'le de Reval'e gittikten sonra mektuplaşıyordu.

Rus edebiyatı romantik ateşe geç ama kuvvetle yakalandı, bu ateş otuzların sonunda hâlâ doruğundaydı. "Büyük şairin, yüce insanın gerçek işaretlerinden biridir bu; onu çamurda çiğne, tozla ört, tartakla, döv, ona işkence yap – ruhu sağlam kalacaktır, kendisine bağlı, dürüst kalacaktır, esin meleği onu hayatın karanlıklarından sağlam olarak çıkarıp, her an üstün olan zaferlerin kanatları üzerinde ölümsüzlük diyarına taşıyacaktır." Şans eseri saklanmış bir mektupta Shidlovski, Michael Dostoyevski'ye böyle yazıyor. Werther'i, Chatterton'u ve intiharı anlatarak devam ediyor; "nehir yatağı" diye yazıyor, "beni, gelin yatağının yavukluyu çekişi gibi hırsla kendine çekti." En önemli romantik yasalara uygun olarak karşılıksız bir sevda onu üzüyordu, bunun için de genç arkadaşlarının gözünde müthiş kıymetleniyordu. Fyodor, "Bu aşk olmadan" diye yazıyor Michael'e, "şimdi olduğu gibi, şiirin büyük, bencillikten uzak rahibi olamazdı." Dostoyevski'nin yazılarından birinde sözünü ettiği, kendisini "bir Marius, bir Perikles, Neron'un zamanındaki bir Hıristiyan, savaşan bir şövalye ve Scott'un *Manastır*'ındaki Edward Glendeling" olarak düşünmeyi sevdiği üzerine anılar, bu günlere ait olsa gerek.

Bu hava içinde ve bu önderin ardında Dostoyevski romantik devrini yaşadı. Scott ve Puşkin'i Moskova'da tanımıştı. Shidlovski'nin tanıştırdığı yeni putlar Shakespeare, Schiller, Hoffmann ve Balzac idi. Daha sonra kaybolmuş olan iki nazım dram yazmaya başladı: *Boris Godunov (Puşkin'in Ardından)* ve *Maria Stuart (Schiller'in Ardından)*. Yazar olarak ilk adımını atmış, Mühendislik Akademisi'nde canını sıkan derslere karşılık kendisini bunlarla avutmuştu.

Dostoyevski son yıllarında anılarından söz ederek, arkadaşı Soloviev'e, Shidlovski'nin hayatına etkisinin anılmaya değer ol-

duğunu söylüyordu. Sonraki yorumcular, bu etkinin özelliğini ve genişliğini açıklayabilmek için oldukça fazla çaba harcamışlardır. Shidlovski'nin daha sonraki yaşantısını yalnızca kaba çizgileriyle biliyoruz, oysa bu önemlidir. Romantik gençliğini, sefahat dönemi izlemiş ve orta yaşlarda bir manastıra girmek için bu yaşantıyı da bırakmıştır. Böylece Dostoyevski'nin daha sonraki inancını, gerçek kutsallığa giden yolun günahtan geçtiği inancını yaşamış ve belki de (burada yalnız tahminde kalıyoruz) ona bunu kısmen önermiştir. Shidlovski'nin bu sonraki yaşantısını Dostoyevski iyice biliyordu ama anlaşıldığına göre, Petersburg'daki ayrılıklarından sonra bu eski arkadaşını bir daha görmemişti. Soloviev'e sözünü ettiği etki de herhalde, Shidlovski'nin gençliğindeki beylik romantik yanılgıların değil, daha sonraki yaşantısının etkisiydi.

Şimdi artık 1838-39 kışıydı, dünyada yalnız geçirdiği ilk kış. Ve yeni bir duygu, bir öğrenci arkadaşına duyduğu sevgi beliriyordu.

Adeta kendimden geçmiş bir durumdaydım (Michael'e daha sonra böyle yazıyor). Shidlovski ile dostluğum bana çok üstün saatler geçirtti; fakat sebebi bu değildi... Bir dostumlaydım, müthiş sevdiğim bir dostumla!.. Schiller'i yürekten öğrendim, ondan konuştum, çılgınca onu okudum; sanırım ki kader yaşantımın o döneminde bana o büyük şairi öğretmekten daha uygun bir şey yapmadı; onu, o zaman öğrendiğim kadar iyi hiçbir zaman öğrenemezdim. Onunla Schiller'i okurken, onun tabiatında o büyük, ateşli Don Carlos'u, Marquis Posa'yı, Mortimer'yi buldum. Bu arkadaşlık bana o kadar acı ve o kadar zevk verdi ki. Şimdi artık bu konuda sonsuza dek susacağım; Schiller adı varlığımın bir parçası, yığınla düş doğuran büyülü bir ses oldu. Acı düşler, kardeşim; işte bunun için sana Schiller hakkında, onun etkileri hakkında hiçbir şey söylememiştim. Schiller ismini duymak bana acı veriyor.

Bu gençlik coşkunluğunun nesnesi bilinmez kalıyor ve yukarıdaki bölüm, romantik yanılgıları ve Dostoyevski'yi hayatı boyunca bırakmayan o görülmemiş bağlılık isteğini belirtmesi dışında önemsizdir. Bu yaşta, sevgisinin bir kadına değil de er-

keğe yönelmesi ilginç bir özelliktir. Eğer bu sıralarda kadınlarla ilişkisi olmuşsa, bu yalnızca fiziksel bir ilişki olmuştur. Karşı cinse karşı olan tutumunda duyguların rol oynaması çok daha sonra başlamıştır. Ama daha 1839'un yazında romantik duyarlığı artık duygusal bir anı olmuştu; Shidlovski Petersburg'dan ayrılmış ve Dostoyevski'nin yaşantısından çıkmıştır. Ve aynı günlerde Moskova'dan babasının ölüm haberi gelir.

Dostoyevski ailesi babalarının ölüm şartları üzerinde hiç konuşmamışlar ve bu sessizlik ancak seksen yıl sonra bozulmuştur. Dostoyevski'nin resmî biyografisinde bu olaya şöyle bir değinilmiştir. Elimizde kalan yazışmalarda da bu konuda hiçbir şey yoktur; Michael'le arasında bu yıllarda yazılan mektuplar, biri hariç bütünüyle kaybolmuştur. On kusur yıl önce romancının kızı ilk kez örtüyü açmıştır; ama o da bütünüyle inanamayacağımız bir tanıktır ve dahası, bu konuda, Dostoyevski'nin babasıyla Fyodor Karamazov arasında ustaca ama tahmini bir paralellik kurmak çabasındadır. Asıl olgular doğrudur, ama anlatılan bazı ayrıntılar uydurma gibi görünmektedir.

Karısının ölümüne, açıkça söyleyebileceğinden herhalde daha çok üzülen yaşlı Dostoyevski, iki büyük çocuğunu Petersburg'da ve üçüncüsünü de Moskova'da (Varvara evlenmiş ve iki ufak oğlu okula gitmişlerdi) bıraktıktan sonra, görevinden çekildi ve iki ufak kızıyla şehir dışındaki küçük mülküne yerleşti. Orada yalnız başına yaşarken, bozulmuş sinirlerine, huysuz tabiatına çok zararlı olduğu halde bol bol içmeye başladı. Her türlü aile ve çevre etkisinin yokluğunda, tutumu, davranışları gün geçtikçe daha tuhaflaştı; denildiğine göre, her gece kızlarının (henüz on üç-on beş yaşlarındaydılar) yataklarının altında saklanmış âşıklar arıyordu – oğlu bu olayı romanlarından birinde kullanmıştır. Oğullarına karşı olan sertliği (bununla övünürdü) serflerine karşı gaddarlığı vardı. 1839 yazının bir gününde, Michael'le Fyodor'u Petersburg'a bırakışından iki yıl sonra, kendi köylüleri tarafından yapıldığından ve bir öç alma olduğundan kuşkulanılmayacak bir şekilde öldürülmüş olarak bulundu. Böyle olaylar olağanüstü değildi. O devir hakkındaki anıları ünlü olan Madam Panae-

va, o günlerde toprak sahiplerinin serfleri tarafından öldürülmesinin sık rastlanır bir olay olduğunu yazıyor ve şöyle devam ediyor:

O günkü basında bu tür haberler çıkmazdı. Bu tür karışıklıkların saklanması gerektiği ve bu can sıkıcı olayların etrafa yayılmaması için kişisel haberleşmelere dikkat edilmesi konusunda sert emirler verilirdi.

Dostoyevski'nin babasının ölümünden söz eden aile arası mektupların niye kaybolduğunu, yöneticilerin bu devekuşuna yaraşır davranışı açıklamaktadır. Bu kayıp mektuplar bir gün ele geçmedikçe ya da mahkeme soruşturmasının kayıtları unutulmuş bir arşivden bulunup çıkarılmadıkça, bu tuhaf adamın sonu hakkında herhalde daha fazla bir şey öğrenemeyeceğiz.

Fyodor artık hemen hemen on sekiz yaşındaydı; eğer bir yerde çocukluğu ile erkeklik çağı arasında bir çizgi çekeceksek, doğru yer burası olmalı.

İKİNCİ BÖLÜM
PETERSBURG'DAKİ İLK YILLAR

Dostoyevski'nin, babasının ölümüyle ilgili duyguları hakkında son yıllarda bir hayli şey yazıldı; bunların hepsi neredeyse bütünüyle tahminiydi. Michael'e yazdığı, bu olaydan söz eden ve bugüne kalan tek mektup, duygularında tuhaf ya da ilginç bir yan göstermiyor:

Sevgili kardeşim (diye yazıyor), babamızın ölümüne çok gözyaşı döktüm, fakat şimdi durumumuz daha da korkunç; kendimden değil ailemizden söz ediyorum.

Ve hiçbir kompleksten kuşkulanmaya yer vermeyecek şekilde, öksüz kalan kardeşlerinin kaderi hakkında yazmaya devam ediyor. Bu mektup psikanalist okulun eleştirmenlerinin, romancının babasının mezarı üstüne kurdukları savın asılsız desteği oluyor. Bu üzücü olayın haberinin, Dostoyevski'de ilk sara nöbetine yol açtığı iddiası da güvenilir bir kaynaktan yoksundur ve asılsız bir hikâye olarak görülmektedir.*

(*) Bir dahinin psikanalizi, çekici bir vakit geçirme yoludur. Dostoyevski'nin çocukken babasını bir cinayetle kaybetmesi ve son yıllarında, oğullarının biri tarafından öldürülen bir baba hakkında roman yazmış olması, Oidipus kompleksinin vaizlerine dayanılmaz bir çekicilik sağlamıştır. Almanca eserlerde bir yığın anlaşılması güç sayfa Dostoyevski'nin sara nöbetinin ve kumar düşkünlüğünün önemli rol oynadığı bir varsayımın kanıtlanmasına ayrılmıştır. Dr. Freud'un kendisi (Temmuz 1929, *Realist* dergisinde) Dostoyevski'nin babasının ölümünü, romancının yaşamını belirleyen çok etkin bir olay olarak görü-

Bu üzücü olayın maddi sonuçları hakkında daha sağlam temeller üzerinde konuşabiliriz. Dostoyevski'nin bütün biyografilerinde usandırıcı bir uzunlukta anlatılan bir konuyla karşı karşıyayız – Dostoyevski'nin müsrifliği ve müzmin mali sıkıntıları. Petersburg'a gelene dek, çocukların para taşımalarına ya da kendi hesaplarına bir kopek harcamalarına izin verilmemişti. Babaları, özellikle son yıllarında, paranın çok sözünü etmiş ama kesenin iplerini hep kendi elinde tutmuştu. Çocuklar Petersburg'a bırakıldıklarında, Moskova'dan gönderilen, hakkında kesin hesap verdikleri parayla geçiniyorlardı. 1839 yılında Fyodor babasına yazdığı bir mektupta, hayatın temel gerekleri için –açıkladığına göre bunlar çay gibi lüks şeyleri içermiyor– acele olarak 25 ruble yollamasını uzun uzun rica ediyor. Acınacak durumdaydı; fakat daha sonra ortaya koyduğu karakterine bakarak, nedenin, biyografi yazarlarının üzerinde durmayı pek sevdiği ailenin cimriliği kadar, kendi müsrifliği de olabileceğini söyleyebiliriz.

---

yor ve sarasının bu olayla başladığını ileri sürüyor. İlk iddiaya, sadece bunu kanıtlayacak yeterli olgu olmadığı söylenerek karşı çıkılabilir; ikinci iddia ise olgularla yalanlanmaktadır.

Birçoğu hâlâ yalnız Rusça olan, Dostoyevski'nin sarasıyla ilgili edebi kaynaklardan bu bilim adamları ne yazık ki habersizdirler. Aralık 1930 tarihli *Slavonic Review*'da, bir makalede birçok karışık kanıt incelenmiştir. Biz burada yalnızca sonuçları yazmakla yetineceğiz. Dostoyevski'nin sarasıyla, babasının ölümü arasında öne sürülen bağlılık, kızının yazdığı biyografideki şu satırlara dayanmaktadır: "Ailemizden öğrendiğime göre" diye yazıyor, "Dostoyevski'nin ilk sara nöbeti babasının ölümünü öğrendiği zaman gelmiştir." Bu güvenilir olmayan kaynağın söyledikleri, Dostoyevski'nin Sibirya'da, hapisten kurtulduktan hemen sonra yazdığı mektuplarla çelişmektedir. Bu mektuplarda Dostoyevski, nöbetlerin yeni bir şey olduğunu ve bu nöbetlerin sara olduğundan emin olmadığını belirtiyor. 22 Şubat 1854'te kardeşi Michael'e şöyle yazıyor: "Sinirlerimin bozukluğu sara nöbetlerine yol açtı, ama pek sık olmuyor bu." Aynı yılın 30 Temmuz'unda yine Michael'e şöyle yazıyor: "Hastalığım hakkında sana yazmıştım. Saraya benzer garip nöbetler ama sara değil. Sana bir gün daha ayrıntılı yazarım." Üç sene sonra bile hâlâ kuşkuluydu; 9 Mart 1857'de arkadaşı Wrangel'e şöyle yazıyordu: "Doktor gerçekten sara olduğumu söyledi."

Sibirya'ya sürülmeden önce Petersburg'da uğradığı sinir bozukluklarını gerek kendisi gerek arkadaşları hiçbir zaman sara olarak görmediler ve böyle olduğunun da hiçbir kanıtı yoktur. Ne şekilde olursa olsun, bu sara nöbetleri geriye, babasının öldürülmesine götüremez, çünkü ilk kez bu olaydan sekiz, dokuz yıl sonra ortaya çıkmışlardır.

Gerek baba Dostoyevski'nin mülkünün değeri (bir hayli zengin olmalıydı), gerekse vasiyetname üzerinde bir şey bilmiyoruz. Babanın en büyük kızının kocası, Moskovalı bir tüccar olan Karepin, vasiyetnameyi yerine getirmek ve malları korumakla görevlendirildi; fakat, artık büyümüş olan Michael ile Fyodor'a babalarıymış gibi davranmak için giriştiği birkaç boş denemeden sonra, pek şaşılmayacak bir düşünceyle, onlara en kısa zamanda paylarına düşeni ödemek için çalışmaya başladı. 1841 ile 1844 arasında, Fyodor buradan bir hayli para aldı ve bir daha hayatının son yıllarına kadar bulamayacağı bir bolluğun tadını çıkardı. Bu kazanılmamış gelirler onu, disiplinsiz tabiatına pek güzel uyan, düşünmeden bol bol harcamaya alıştırdı.

Dostoyevski'nin bu yıllardaki yaşantısı üzerine, bazı dış gözlemler dışında pek az şey biliyoruz. Mezun olmasına yetecek notlar alarak 1843'te akademiyi bitirdi ve Savaş Bakanlığı'ndaki Mühendislik Dairesi'nde bir göreve atandı. Michael de Reval'de mezun olmuş, Alman asıllı bir kızla evlenmiş ve bir çocuğu olmuştu. Bu arada Andrei akademiye hazırlanmak için Moskova'dan geldi ve Fyodor ile aynı dairede bir süre birlikte yaşadı. İki genç için garip denecek büyüklükteydi bu daire ve Fyodor gelirinin dörtte birini kiraya veriyordu. Bir sene içinde odaların ancak ikisini döşeyebilmişti ve sadece bir tanesini ısıtmaya gücü yetiyordu. Moskova'dan para gelmeye devam ediyor, fakat birkaç gün içinde harcanıyor, çalınıyor, sağa sola veriliyor ya da kumarda kaybediliyordu. Dostoyevski bir dilenciyi ya da bir arkadaşı hiçbir zaman geri çeviremezdi. İş yaptırdığı insanların şikâyetçi olmayan bir kurbanıydı. Asker uşağı bir çamaşırcı kadınla yaşıyor, bu kadının bütün ailesini ve dostlarını Dostoyevski'nin hesabından geçindiriyordu. Borçlar birikiyordu; gelen parayı bitirince, yenisi gelene kadar yaşamak için para gerekliydi çünkü. Bir keresinde süt ve ekmek yiyerek yaşadığını görüyoruz –komşu bakkaldan ancak bunları veresiye alabiliyordu; bir keresinde de bir faizciden, Mühendislik Dairesi'ndeki maaşını kefil göstererek, yüzde elli faizle dört aylığına iki yüz ruble borç aldığını görüyoruz. Nihayet 1844'te, babasından kalan payını, beş yüz ruble peşin ve geri kalan beş yüz

ruble de aylık taksitlerle ödenmek şartıyla devretmeyi teklif etti ve teklifi kabul edildi.

Reval'de kaldığı ilk günlerde Michael, Riesenkampf adında Alman bir doktorla tanışmıştı. Fyodor'u bu yıllarda, Petersburg'da ara sıra ziyaret eden Alman doktor, bıraktığı anılarda, pek üzücü olan bu mali karışıklıkların sözünü etmiştir. Dostoyevski 1843-44 kışını Petersburg'da Riesenkampf ile birlikte geçirdi ve Michael'in içten ricaları üzerine doktor, Fyodor ile birlikte kalmaya başladı; hem o büyük dairenin masraflarını paylaşmak, hem de "ona Alman hatasızlığından bir örnek gösterip etkilemek" içindi bu. Dostoyevski'nin daha sonraki hayatına bakarak bir yargı verecek olursak, Riesenkampf'ın görevinin son kısmının bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığını çıkarırız. Alman karakterine hayranlık uyandırmakta da daha fazla başarılı olduğu söylenemez. Dostoyevski hayatı boyunca Alman karakterini imgelemsizlikle, darlıkla, kendini beğenmişlikle suçladı.

Tiyatroya, baleye, "pahalı konserler"e gitmesi dışında doktorun bize Dostoyevski'nin bu dönemde yaptıkları üzerine söyleyeceği fazla bir şey yok. Edebiyat hâlâ en önde gelen tutkusuydu; Almanları bırakmış Fransızlara sarılmıştı. Özellikle çağdaş Fransız edebiyatı bu dönemde ona çok çekici geliyordu. Lamartine ve Victor Hugo'dan Frédéric Soulié ve Paul de Kock'a kadar her şeyi okumuştu. Rus yazarları arasında Puşkin'den, sayfalarını ezbere bildiği Gogol'e geçmişti; göreceğimiz gibi Gogol'ün etkisi Dostoyevski'nin nesir deyişinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Mali sıkıntıları Dostoyevski'nin edebiyata yeni bir şekilde bakmasına neden oldu. Her müsrif gibi Dostoyevski de güçlüklerin nedenini çok harcamasında değil, gelirinin yetersizliğinde bulduğundan artık edebiyat, Maria Stuart'ın, Boris Godunov'un günlerindeki gibi, felsefi şüpheleri, tumturaklı duyguları anlatmak için bir araç değil; gelirini artırmak için kullanılan bir şeydi. Zaman da bunun için elverişsiz değildi. Rusya'da edebiyat ilk kez 1830'dan sonra yalnızca zarif bir eğlence olmaktan çıkıp, ticari bir olay olmuştu. Dergiler mantar gibi bitiyordu; yalnız öz-

gün yapıtlara değil, Avrupa edebiyatından çevirilere de para veriliyordu. Batı Avrupa klasiklerinin birçoğunun Rusça'daki tam çevirileri 1830 ile 1850 arasında yapılmıştır. Dostoyevski niye günün bu akımı içinde servete kavuşmasındı? O da Balzac gibi mektuplarını, milyoner olmayı garanti eden karışık hesaplarla, ustaca tasarılarla dolduruyordu. Balzac'ın *Eugénie Grandet*'sini çevirdi ve George Sand'ın bir kitabını çevirmeye başladı. Michael de Reval'de, Schiller'in Rusça'daki bütün eserlerini içeren baskının bir bölümünü oluşturacak olan *Soyguncular*'ın ve *Don Carlos*'un nazım çevirilerini yaptı.

Tasarıların birçoğu sermaye yokluğundan suya düştü ve hiçbiri de Dostoyevski'ye servet kazandırmadı. Fakat edebiyat tutkusu, Mühendislik Dairesi'ndeki işinin "patatesler kadar sönük" görünmesine yol açtı ve mesleği dışındaki uğraşılarına son vermesine neden olacak bir taşra memuriyetine gönderilmekle tehdit edilince istifasını verdi. Mirasın son kısmını da harcamış, bu yolda ümid edilecek bir gelir kalmamıştı. Ona çetin ve kendine uymayan beş yıllık bir öğretime mal olan ve az da olsa devamlı bir gelir sağlayan işini bırakmıştı. Tüccar olduğundan paranın kıymetini bilen öfkeli eniştesi Moskova'dan, Dostoyevski'nin dediği gibi "hiçbir gereği ve anlamı yokken" mektup yazıyor ve ondan "kendini, bir sabun köpüğünden daha gerekli olmayan Shakespeare'e kaptırmamasını" istiyordu. Bu güzelim öğüde aldırmayan sorumsuz genç tehlikeye atıldı ve yoksulluğun güdücü kamçısı altında büyük yazar olanların arasına katıldı. Artık kaleminden başka gelir kaynağı kalmamıştı. İlk özgün nesir çalışmasını yazmaya başladı.

Mektuplardan oluşan kısa bir roman olan *İnsancıklar* 1844-45 kışında birkaç kez yenilenerek yazıldı. Bu kitabın eleştirmenlerce keşfi Rus edebiyat tarihinin en ünlü olaylarından biridir. Dostoyevski mayısta müsveddeleri, Mühendislik Akademisi'nden tanıdığı, kendisi gibi edebiyat meraklısı olan Grigoroviç'e verdi. Grigoroviç de bunları, şiirleri kendisini şimdiden edebiyat dünyasına tanıtmış olan genç yazar Nekrasov'a götürdü. Bu ikisi müsveddeleri okumaya başladılar, bütün geceyi okumakla geçirdiler. Sabahın dördünde gelip Dostoyevs-

ki'yi uyandırdılar, bir şahaser yazmış olduğunu söyleyip kutladılar. Müsveddeler edebiyat hiyerarşisinin basamaklarında yükselmeye devam etti. Nekrasov bunları Belinski'ye verirken, "yeni bir Gogol doğdu" diyordu. Ünlü eleştirmen kısa bir kuşku anından sonra Nekrasov ile Grigoroviç'in yargılarını onayladı. Üç gün sonra Dostoyevski Belinski'ye tanıştırıldı. "Anlıyor musun?" diye bağırdı Belinski, "yazdığın şeyin ne olduğunu anlıyor musun?.. Yirmi yaşındayken bunu anlaman olanaksız." Ve karşısındaki mutlu, şaşkınlıktan ağzı açık kalmış genç yazara eserinin önemini anlatmaya başladı. "Ben gerçekten bu kadar büyük müyüm?"; Dostoyevski kendisine böyle soruyordu ve otuz yıl sonra, bu sahneyi hayatının "en mutlu, en büyüleyici anı" olarak nitelendiriyordu.

İnsancıklar'ın basıldığı Nekrasov'un *Almanak*'ı bir dahaki ocağa kadar çıkmadı. Ama buna rağmen, Belinski'nin onayı, yazarın, eleştirmenin başında bulunduğu dar ama etkili grup içinde hemen tanınmasına yol açtı. Benliğine hasta derecede düşkün, acemilik devrinden henüz çıkmamış, çevresindeki insanların kıvrımlarına kendi köşeli kişiliğini uydurmayı bir türlü başaramamış olan genç yazar kendini, günün en ünlü edebiyatçıları tarafından, Belinski, Nekrasov, Turgenyev, Tyutchev, Annenkov, Panaev ve şimdi unutulan yarım düzine kadar yazar tarafından övülür, okşanır buldu. Safça bir iyimserlik, toplum âdetlerine ilişkin tam bir bilgisizlikle karışarak, cesaretlendirmeleri göklere çıkarmak, dostça davranışları tutkulu bağlılıklar sanmasına yol açtı. Edebiyat dünyası, ümit verici genç bir yazarla merakla ilgileniyordu, oysa o, ayaklarına kapanıldığını tatlı tatlı hayal ediyordu. Kardeşine yazdığı Kasım 1845 tarihli mektuptan alınan aşağıdaki parçalar bir şey eklemeyi gereksiz kılıyor:

> İşte kardeşim, sanırım zaferim hiçbir zaman şimdi olduğu kadar parlak olmayacak. Her yerde sonsuz bir saygı ve müthiş bir merak var bana karşı... Prens Odoevski kendisine bir ziyaret lütfetmem için yalvarıyor. Kont S. ümitsizlikle saçlarını yoluyor. Panaev onlara, herkesi yerle bir edecek bir dahinin or-

taya çıktığını söylemiş... Herkes beni harika buluyor. Ağzımı açar açmaz, her yerde Dostoyevski şunu söyledi, Dostoyevski bunu yapmak istiyor diye söylentiler yayılıyor... Bir yığın düşünce var kafamda, bunların hiçbirini Turgenyev'e bile söyleyemiyorum, yoksa ertesi gün Petersburg'un her köşesinde Dostoyevski şunu, şunu yazıyor diye konuşuluyor. İşte kardeşim, eğer sana bütün başarılarımı anlatacak olsam, yeterli kâğıt bulamam...

Kısa sürede Dostoyevski kendini maskara etmişti. Bir İngiliz genci bu tür düşüncelerini kendine saklar ve yıllar sonra bunları düşününce gizlice utanır. Dostoyevski maskara olduğunu, sezecek kadar benliğine düşkün ve akıllıydı. Fakat her defasında kontrol edemediği Rus tabiatı ona ihanet ediyordu; yeni arkadaşları da gülecek kadar anlayışsız değillerdi. Turgenyev, Nekrasov ve Annenkov, Dostoyevski'nin "Üzgün Çehreli Şövalye" diye adlandırıldığı nazım bir hiciv yazmışlardı ve bu hicvin en etkili ikiliği de şuydu:

Edebiyatın yüzünde
Vakti geçmiş bir sivilce gibi çıktın.

"Edebiyat sivilcesi" genç yazarın arkadaşları arasındaki lakabı oldu. Bu arada *İnsancıklar*'ın özel bir kenarla basılmasını, böylece *Almanak*'ın içindeki diğer yazılardan ayrı olmasını istediği yolunda söylentiler dolaşıyordu. Bu asılsız söylenti Dostoyevski'yi hayatı boyunca rahatsız etti; ölümünden birkaç ay önce bunu basında yalanlamanın iyi olacağını düşünüyordu.

Dostoyevski'nin Belinski ve grubuyla olan kısa süreli arkadaşlığının sona ermesinde ilgisiz gibi görünen bir neden de etkin oldu. Belinski ile en yakın arkadaşları Nekrasov ve Panaev'in, *Otechestvennye Zapiski*'nin yayıncısı Kraevski ile araları gün geçtikçe bozuluyordu. 1846 yılının baharında, yıllardır devamlı olarak yazılarıyla katıldıkları dergiyle bağlarını kopardılar. Bir yazarın estetik görüşüyle bir yayıncının mali görüşü pek seyrek uyuşur; Kraevski'yi, Belinski'nin yaptığı gibi, "bir gaspedici, bir vampir ve bir alçak" olarak nitelendirmek haksızlık

olur. Kraevski seçtiği kişilere karşı oldukça cömertti; ümit verici fakat parasız bir genç yazarı kendi yayınevine bağlamak için en emin yolu kullanıyordu. 1845 yılının Kasım ayında kardeşine, "Birkaç gün önce" diye safça yazıyor Dostoyevski, "Kraevski parasız kaldığımı duyunca beş yüz rubleyi kabul etmemi ısrarla rica etti." Bu olay birkaç kez tekrarlardı ve Dostoyevski örümceğin ağına düştü. Kısa bir süre sonra; eseri yıllar öncesinden *Otechestvennye Zapiski*'ye satılmış oldu ve Kraevski'nin kiraladığı bir yazar olarak, gerek işinde, gerekse kişisel olarak Belinski'nin arkadaşlarınca aforoz edildi. Daha sonraki öyküleri, *Öteki*, *Mr. Prokharcin* ve *Ev Sahibesi*, ümit kırıcı ve anlaşılmaz bir şekilde *İnsancıklar*'dan kötüydü. Bunlar Belinski tarafından gittikçe artan bir soğuklukla karşılandı. Belinski artık rakip dergide, *Sovremennik*'te yazıyordu ve 1847 baharında bütün bağlar kopmuştu.

Bir yıl sonra veremden ölen Belinski'nin adı, Rus radikallerince kutsallaştırılmış, yarım asır boyunca Belinski ilerici çevrelerde yalnızca büyük bir eleştirmen olarak değil, Rus politik düşüncesinin kurucusu olarak yüceltilmiştir. Dostoyevski daha sonraları Ortodoksluğun kararlı bir savunucusu olduğu, radikal ve devrimci görünen her şeyi lanetlediği dönemlerde, Belinski ile siyasi ve dini inançları yüzünden bozuştuğunu hayal etmeye ve bunu arkadaşlarına söylemeye başladı. Bu, Dostoyevski gibi geniş imgelem gücü olan insanların bilinçsiz yalancılığının kendilerini, kendi hayatlarının olayları hakkında nasıl en güvenilmez bir tanık yaptığına iyi bir örnektir. Bozuşmaları üzerine sonradan yaptığı açıklama doğrulanamaz, çünkü her şeyden önce, Belinski grubundan ayrılır ayrılmaz girdiği grup daha az ilerici değildi, hattâ bu grubun düşünceleri görünüş olarak Belinski'nin düşüncelerinden daha da politikti. Dostoyevski'nin o günkü düşüncelerini tam olarak bilmemiz elbette çok zor; henüz şekillenmemiş ve etkilere çok açık her genç gibi onun da düşünceleri, o anki çevresinden alınıyordu. Nikola'nın iktidarının son on yılında, Dostoyevski'nin tartışmaktan hoşlanabileceği bağımsız ve akıllı her genç az çok radikal olduğundan, Dostoyevski de radikaldi ve o günkü düşüncelerinin

nedenini, yaşına ve karakterine uygun olan dikkatsiz, fark gözetmeyen bir heyecanla açıklıyordu. Daha sonraları zihnini tırmalayan, dehasını geliştiren ahlâki, politik ve dini problemleri bu dönemde derinliğine düşündüğünü gösteren bir şey yok. Sibirya'ya gidene dek, Dostoyevski manevi gelişmesi açısından toy bir genç olarak kaldı.

Dostoyevski'nin 1847 baharında Belinski ile kesin bozuşmasıyla 1849 Nisanı'nda devrimci bir harekete katılması nedeniyle tutuklanması arasında geçen iki yıl, biyografi yazarı için verimsiz bir alandır. Michael Dostoyevski 1847 yazında ailesiyle birlikte Petersburg'da yaşamaya geldi ve böylece iki kardeş arasındaki verimli yazışma sona erdi. Dahası, Dostoyevski'nin sonraları ve arkadaşlarının da onun ölümünden sonra, yaşantısının bu devrimci kısmına kasıtlı olarak bir örtü çektikleri ihtimali büyüktür. Bu dönemde de onu edebiyatın aristokrat patronlarının salonlarında görüyoruz. Bunların arasında, gerçek bir Rus kontu olan ve çok okunan romanlar yazan Kont Sollogup vardı; Kont edebiyat dünyasında aristokrat, aristokratlar arasında da edebiyatçı olarak davranır ve aksilikleriyle iki tarafta da düşman kazanırdı. Bundan başka, iyi bir amatör müzisyen olan Kont Wielhorski vardı, başkentteki yerli ve yabancı müzisyenleri salonuna toplardı; Prens Odoevski vardı, edebiyatçılar tarafından sevilir ve onlar için cumartesi geceleri toplantılar yapardı. Sanat düşkünü bu nazik topluluk, Dostoyevski'nin kendini beğenmişliğini, edebiyat dünyasındaki hasımlarından daha anlayışla karşılayabilirdi. Fakat, Dostoyevski'nin bu topluluğu kendi evi gibi gördüğünü söylemek çok zor; romanlarında az rastlanan aristokrat hayat hakkındaki sahnelerin inandırıcılığı, Balzac ve Dickens'daki benzer sahnelerinki kadardır.

Bir başka ve önemli dostluk da bu döneme rastlar. *Otechestvennye Zapiski*'nin baş edebi eleştirmeni olarak Belinski'nin yerine Valerian Maikov adında genç bir yazar gelmişti. Maikov kardeşi ve annesiyle yaşıyordu. Kardeşi Apollon klasik okula bağlı, beğenilen ama fazla yeteneği olmayan bir şairdi; anneleri ise edebiyatta iddialı bir kadındı. Kısa zamanda, Dostoyevski

bu evin devamlı ve sevilen bir ziyaretçisi oldu; Valerian 1847'de aniden öldü, Apollon ise Dostoyevski'nin hayatı boyunca yakın bir arkadaşı olarak kaldı. Dostoyevski'nin Maikov ailesiyle olan ilişkisi hakkındaki izlenimleri, gençlik yıllarının en güzel izlenimlerindendir. Fakat işin tuhafı Dostoyevski, felâketle bitecek girişime Apollon Maikov yoluyla girmiştir.

Fakat bütün bu ilişkilerde, yüzeyden pek derinlere inmiyoruz ve Dostoyevski'nin bu yıllarda en yakın arkadaşlarına karşı bile sürdürdüğü suskunluk engeli daha sonraki kuşaklar için kalkmış değildir. Sürgüne gönderildiği 28 yaşına kadarki cinsel hayatını araştırmak istersek, hemen hemen hiçbir şey bilmediğimizi görüyoruz. Gerek Riesenkampf gerekse kendi doktoru ve arkadaşı Yanovski, Dostoyevski'nin, kendi bildikleri hiçbir aşk hikâyesi olmadığını ve kadınlara hiç ilgi göstermediğini yazıyorlar. İki doktorun söyledikleri, Dostoyevski'nin eserleriyle de doğrulanmaktadır; çocuklardaki erken cinsel gelişmeyi incelediği iki çalışması dışında (*Netoçka Nezvanova* ve *Bir Küçük Kahraman*), Sibirya'ya gitmeden önce yazdığı öykülerde cinsellik ikinci planda kalır. Bu olgudan yola çıkarak, Dostoyevski'nin gençlik yıllarında, zamanına, ülkesine ve kendi karakterine bütünüyle yabancı olan bir perhize girdiğini söylemek yanlış olur. Tam tersini kendisinden öğreniyoruz; ilk edebi başarılarının coşkunluğunun her zamanki suskunluğunu yıktığı bir dönemde kardeşine yazdığı bir mektupta, "yığınla paraya mal olan Minnalar, Claralar, Mariannalar"ın sözünü ediyor ve Turgenyev ile Belinski'nin, "düzensiz yaşantısı yüzünden kendisine kızdıklarını" ekliyor. Fakat bu gerçek bir Don Juan'ın sözleri değildir; daha çok, kendi çevresindeki kadınlarda başarı kazanamayacak kadar ürkek olan, sokaklarda gizli zevkler arayan, metresler tuttuğuna inanılmasından hoşlanan bir gencin övünmesidir. Bu dönemde Dostoyevski'yi bir zampara olarak göstermek, perhiz yapan bir kişi olarak göstermek kadar dayanaksızdır.

Aynı mektupta, "Minnalar, Claralar, Mariannalar"ın satılık güzellikleriyle acemice övündüğü satırların hemen yanında, bir kadına duyduğu sevginin daha az safça olmayan itirafı var:

Dün ilk kez Panavlerdeydim ve sanıyorum ki karısına âşık oldum akıllı, güzel, çekici ve müthiş açık sözlü. Altı ay sonra (1845-46 kışında) şöyle yazıyor:

Madam Panaeva'ya gerçekten âşıktım, şimdi geçti galiba – bilemiyorum.

Madam Panaeva, daha sonra, uzun yıllar Nekrasov'la yaşadı ve Dostoyevski'den kibarca söz ettiği anılar yazdı; fakat açıkça belli ki, kendisine duyulan bu sevgiden bütünüyle habersizdi ve Dostoyevski bu sevgisini hiç açığa vurmamıştı. Fiziki ilişkiler erken bir yaşta başlayınca ve duygusallıktan bütünüyle ayrı tutulunca, çoğu kez cinsel çekicilikle birlikte düşündüğümüz duygusallıklar oldukça ileri bir yaşa kadar gelişmemiş, olgunlaşmamış kalabilir ve bu, 25 yaşındaki Dostoyevski'de gördüğümüz, savruk bir uçarılıkla duygusal bir çocukluğun alışılmamış birleşimini herhalde açıklar. Cinselliğin Dostoyevski'nin düşüncelerinde ve duygularında etkin olması ancak daha sonralarıdır; 35 yaşındayken, Maria Dmitrievna ile Sibirya'da geçen macerası, ilk aşkın bütün belirleyici özelliklerini gösterir.

Bu devrede; yakınlarıyla olan bütün ilişkilerinde kaba, iyi izlenim bırakmayan dış görünüşü altındaki huzursuz, sinirli tabiatı Dostoyevski'nin peşini bırakmadı. Bunun fiziki nedenleri tahminde kalmaktadır. Bu durumunun, ilk kez Sibirya'da açıkça ortaya çıkan sarasının başlangıcı olup olmadığını tıbbi olgulardan kesin olarak anlayabilmek olanaksız. Dostoyevski'nin böyle düşünmediği kesin, çünkü daha sonra, hapis ve sürgünün ilk gençliğindeki sinir bozukluklarını tedavi ettiğini birkaç kez söylemiş ve bunların nedeni olarak sarayı değil basuru göstermiştir. Doktor arkadaşı Yanovski anılarında, düzensiz bir nabız ve sinirli başağrılarından söz eder, fakat Yanovski hastasının hipokondri olduğunu sanmıştır. Dostoyevski ondan, sinir hastalıkları ve frenoloji hakkında kitaplar almıştır. Balzac gibi o da, frenolojiyle uğraşmaya, kendisinde dahiliğin fiziksel belirtilerini bulmaya yöneldi; kafatasının Sokrat'ınkine benzediğini duymaktan hoşlanmaya başladı.

Hastalığının manevi belirtileri –aşırı sevinci takip eden aşı-

rı sıkıntı devreleri, gülünç bir palavracılığın sonunda şiddetli bir çekingenlik ve kendini küçültme – dış dünyayla olan bütün ilişkilerinde açığa çıkıyordu. Bir iş yaptığı anda çılgınlığının derinliğini anlayan, yaptığı şeye aynı anda pişman olan talihsiz insanlardandı Dostoyevski. 1847'de Reval'e yaptığı bir ziyaretten sonra, kardeşi Michael'e şöyle yazıyor:

> Reval'de, sana karşı ne kadar sert ve dayanılmaz şekilde davrandığımı anımsıyorum. Hasta bir insandım kardeşim. Bana bir keresinde davranışımın, karşılıklı eşitlik fikrine bütünüyle aykırı olduğunu söylemiştin. Sevgili dostum, bu haksızlıktı. Fakat öyle sevimsiz, öyle kötü bir karakterim var ki. Seni kendimden her zaman daha üstün görmüşümdür. Senin için, senin hayatın için kendi hayatımı verebilirim, ama bazen, kalbimin sevgiyle dolu olduğu bir anda benden sevgiyle ilgili tek kelime duyamazsın. Böyle anlarda sinirlerimi kontrol edemiyorum.

Bu dönemde yazılmış mektupların en duygulu ve en açıklayıcı olanlarından biri, Dostoyevski'nin Madam Maikov'a, bir toplantıda geçen bir olay yüzünden özür dilemek için yazdığı mektuptur:

> Korkarım ki beni haşin ve (bunu ben de kabul ediyorum) kaba buldunuz, garip şekilde hareket ettiğimi düşündünüz. İçgüdüsel olarak kaçtım, şiddetle ve aşırı bir şekilde patlayabilecek olan zayıf tabiatımın bilincindeydim. Anlayacaksınız: Zayıf sinirlerim, iki anlamlı sorulara tahammül etmemi ve cevap vermemi zorlaştırıyor; iki anlamlı soruların kendisine kızdığım için değil, fakat daha çok, bunları dosdoğru, iyi maksatla sorulmuş sorular olarak göremediğime kızdığım için zordu bu... Elbette, duygular kabarmıştı; ihtiyatlı, kasıtlı olmayan hareketler yapılıyordu ve ben, bu hareketleri önlemek için çareyi kaçmakta buldum.
>
> Fakat benimki gibi bir tabiatın zayıflığını yargılamayın.

Bu, Dostoyevski'nin karakterinin üzücü bir parçasıydı. Dostoyevski, kontrol edemediği bu olguyu yalnızca bu denli güzel

anlatmakla kalmıyor, aynı güçte bir gözlemle nedenlerini de inceliyor. Bir mektubunda kardeşine şöyle yazıyor:

Dış yaşantı iç yaşantıyı dengelemeli. Yoksa, dış etkilerin yokluğunda, iç etkiler çok tehlikeli olan bir üstünlük elde ederler. Sinirler ve imgelem bir insanın yapısında çok büyük bir yer kaplıyor.

Yıllar sonra başka birine şöyle yazıyordu:

> Kendini yalnızlık içine hapsetme, kendini doğaya ver, kendini –biraz bile olsa– dış dünyaya, dış şeylere ver.

Bu, güç bir deneyin meyvesiydi. Hiç oyun arkadaşı olmayan ve okulda "kendine bir köşe yapıp orada yaşayan" çocuk, insan ilişkilerinin doğal boyutlarına varma ve kendini dış dünyaya verme yeteneğini yitirmişti. Gittikçe daha fazla, Raskolnikov ya da *Delikanlı*'nın kahramanı gibi, tavan arasındaki yaşantısının hastalıklı dalgınlığı içine çekildi. Bu yoğunlaşmanın, üzerinde belirgin izler bıraktığı benzersiz dehasının gelişiminde, gerekli bir öğe olduğunu söylemek mümkün, hattâ doğrudur. Fakat bir an için, bunun etkileri, gerek yeteneğine gerekse mutluluğuna bütünüyle zararlıydı; çağdaşlarının ve daha sonrakilerin hepsinin kabul ettiği gibi, *İnsancıklar*'dan sonra ilk eserleri, o ilk parlak başlangıçtan gittikçe düşme gösterir, gittikçe daha yapaylaşır. Fakat, Dostoyevski'nin yaşamının ilk büyük dönüm noktasını oluşturan felâkete geçmeden önce, bu ilk yapıtları incelemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK ESERLER

Çağdaş bir eleştirmen, Rusya'daki düzyazının geçen asrın kırklarındaki durumunu "verimli bir kaos" olarak nitelendirmişti. Romantik akım kendini tüketmişti. Scott'un Rusya'da etkisi, diğer Avrupa ülkelerindeki etkisinden daha azdı (çünkü Rusya, tarihi geleneği fakir bir ülkeydi); Byron'un üstünlüğü de Lermantov'un ölümüyle aniden bitmişti. Puşkin ve Lermantov'a rağmen, romantizmin Rus toprağında derinlere inebildiğinden kuşkulanabilinir; Panaev, otuzlardaki Rus kültürünün, "Fransızca konuşmak, kaba Avrupa züppeliğinin görünüşteki biçimlerini başarılı ya da başarısızca benimsemek ve Paul de Kock'un romanlarını okumak"tan oluştuğunu söylerken, yüzeysel de olsa dürüst bir gözlem yapmaktadır. Rus edebiyatının aristokrat çağı sona eriyordu; daha kırklarda edebiyat profesyonel yazarların eline geçmişti.

Dostoyevski yazarlığa başladığı sıralarda, Rus romancılığını etkileyen yerli ve yabancı temel unsurlar üç taneydi – duygusal roman (başlıca Fransız), fantastik roman (başlıca Alman ve İngiliz) ve ikisini gölgeleyen, yerlerine yerleşen, Gogol'ün yarattığı "doğalcı" roman. Bu sınıflandırmayı çok keskinleştirmek yanlış olur. Çünkü, devrin Rus romanı aslında eklektiktir ve Dostoyevski'ye, ilk ortaya çıkışında "yeni bir Gogol" dendiyse

de "duygusal" ve "fantastik" okullardan –Gogol'ün kendisinin de yaptığı gibi– çok şey almıştır.

Çoğunlukla üç-dört cildi bulan duygusal romanların en gözde konuları, soylu erkeklerin, aklı kıt kadınların aşkları, felâketleriydi. Bu romanların özü, erdemli kişileri acıklı durumlarla karşı karşıya bırakmak, bu durumlardan mümkün olan her elem parçasını bulup çıkarmaktı. Bunun kökleri, Werther'i de unutmamak şartıyla, Rousseau'ya, ondan da Richardson ve Sterne'e kadar uzatılabilir. Bu okul Rus edebiyatında bir klasik meydana getirmişti: Dostoyevski çocukken aile toplantısında okunan, Karamzin'in *Zavallı Liza* adlı kitabı. *İnsancıklar*'ın genç yazarının, ilk kitabının adını seçerken Karamzin'i unutmamış olması gerekir.* Fakat herhalde *Zavallı Liza*'yı çocukluğundan sonra bir daha okumamıştır ve ilk eserlerinde daha dolaysızca izleyebileceğimiz duygusal etkiler, Dostoyevski'nin Petersburg'a geldiği yıllarda hâlâ moda olan, okulun Fransız yazarlarının etkileridir. *İnsancıklar*'ın kahramanı, Ducray-Dumesnil'in *Le Petit Carillonneur*'unun –türün tipik bir örneğidir bu roman– okuduğu iki romandan biri olduğunu söylüyor. Kitaptaki hizmetçilerin adları da, bir zamanlar moda olan, şimdi unutulan bir duygusal romanın, *Thérèse et Faldoni*'nin kadın ve erkek kahramanlarının adlarıdır.

Doğaüstüyle ilgili ya da tüyler ürpertici öyküler anlatan fantastik roman daha da yaygındı. Bu okulun, İngiliz dalı, İngiliz eleştirmenlerince, *Castle of Otranto* kitabı ile bu modanın yerleşmesine büyük yararı dokunan Horace Walpole'un ardından "Gothic" diye adlandırılıyordu. Ve bu akımın temsilcilerinden, Ann Radcliffe, Lewis ve Maturin Rusya'da kırklarda hâlâ tutunuyordu. Almanya'da fantastik tür her devirde el üstündeydi; Dostoyevski'nin gençliğinde Hoffmann ve Jean-Paul'un isimleri bütün Avrupa'da yaygındı ve Belinski gibi makûl bir eleştirmen Hoffmann'ı Goethe ve Shakespeare ile bir tutabiliyordu. Hoffmann'ın etkisi, Dostoyevski'nin Sibirya öncesi eserlerinin en az birkaçında açıkça belirgindir ve

(*) *Zavallı Liza*'nın Rusçası, "Bednaya Liza", *İnsancıklar*'ın Rusçası "Bedniye Lûdi"dir. İkisinde de zavallı anlamına gelen Bednaya sözcüğü vardır (çev.).

ismi de, romancının kardeşine yazdığı mektuplarda defalarca geçmektedir.

"Doğalcı" roman (bu isim birçok edebi etiket kadar uygun ve eksiktir) duygusal ve fantastik romanın, kısmen bir sonucu olarak, kısmen de bunlara bir tepki olarak doğdu. "Doğalcı" romanın ilk şartı, olayın yabancı ya da hayali bir ülkede ya da uzak bir çağda değil, çağın Rusya'sında geçmesiydi ve hemen hemen bütün kahramanlar halktan gelen insanlardı. "İnsanların en ezilmişi, en aşağıda olanı da insandır ve kendine senin kardeşin demektedir" – okulun özelliğini gösteren sözler bunlardı. Bu okulun yaratıcısı diyebileceğimiz öykü, Gogol'ün 1842'de yayınlanan *Palto* adlı öyküsüydü. Bu öyküde fakir bir devlet memurunun hem gülünç hem acıklı hikâyesi anlatılıyordu. Bu zavallı memur, inanılmayacak bir tutumlulukla, her şeyden vazgeçerek biriktirebildiği parayla kendine yeni bir palto alır, paltosuyla müthiş gurur duyar, fakat ilk giydiği gün hırsızlar paltoyu çalarlar; bulma ümidini yitiren zavallı adam üzüntüden hasta olur ve ölür. Rusya'nın kırklardaki bütün roman-öykü yazarlarının, Gogol'ün *Palto* adlı öyküsünden çıktığı çok söylenmiştir ve bunun, Dostoyevski'nin ilk kitaplarındaki etkisini göstermek için, ilk üç öyküsünü hepsinin kahramanlarının fakir devlet memurları olduğunu söylemek yeterlidir. Çağdaşları Gogol'ü gerçekçi olarak nitelendirmişlerdir, fakat daha sonrakilere onun birçok yönü bütünüyle romantik görünmektedir. Onun coşkun, yüklü, aşırı-romantik deyişinin, anlattığı konular kadar yazarları etkilediği görülmüştür. Dostoyevski'nin deyişi yabancı okur için ikinci derecede önemlidir, fakat son birkaç yılda Rusya'da büyük ilgi çekmiştir Ve ilk yazış tarzının Gogol'ünküne ne kadar yakın olduğunu göstermek için incelemeler yazılmıştır. Gogol'ün deyişinin Dostoyevski üzerindeki etkisi, ellilerin sonunda Sibirya'dan dönüşüne kadar, azalmadan sürmüştür.

İnsancıklar'ın 1845'te yazılışı ve 1846 Ocağı'nda basılışı sırasındaki ortam daha önce anlatılmıştı. *İnsancıklar* duygusal ve doğalcı romanın melez bir sonucuydu. Makar Devuşkin, bu zavallı memur, doğrudan doğruya Gogol'ün sayfalarından çı-

kıyordu; kadın kahramanın acıklı durumu ise duygusal akımdan alınmıştı: Fakirlik ve alçakgönüllülük onu, kendini beğenebilecek yaşlı bir adamla evlenmeye itmişti. Kitabın biçimi ise –roman, kadın ve erkek kahraman arasındaki mektuplardan oluşuyordu– dolaylı ya da dolaysızca, Rousseau ve Richardson'dan, duygusal okulun bu iki büyük öncüsünden alınmıştı. Fakat, *İnsancıklar*'ın içerdiği öğeler ne olursa olsun, onu yalnızca derleme bir kitap olarak görmek yanlıştır. Gogol'de, zavallı memurun talihsizlikleri bütünüyle gülünçtür; sıradan bir duygusal romandaki kadın kahramanın ıstırabı ise sadece sulugözlülüktür. Dostoyevski her ikisini de trajik bir düzeye yükseltmiş ve Makar ile Varvara'nın öyküsünü edebiyatın küçük trajedilerinin en önde gelenleri arasına sokmuştur. Belinski'nin de *İnsancıklar* üzerindeki ilk eleştirisinde söylediği gibi, Dostoyevski'nin dehası, Gogol'ünki gibi betimleyici ya da mizahi değildir, yaratıcıdır. Şöyle yazıyor Belinski:

Etkisini, hayat ve insan yüreği hakkındaki, o deneyden ve gözlemden gelen bilgiyle kazanmıyor. Bunları biliyor, hem de derinden biliyor, fakat bu bilgisi *a priori* ve bu nedenle de bütünüyle estetik ve yaratıcı bir özle biliyor.

Dostoyevski'nin yazarlığının daha başlangıcında, onun temel dehasını bulup çıkaran bu eleştirel sezgi az rastlanan bir şey. Makar ve Varvara günlük hayatın gerçekliğini taşımıyorlar, bunlar içleri doldurulmuş mankenler de değiller. Dostoyevski'nin bütün önemli tipleri gibi, bunlar da, bu dünyaya yerleştirilmiş, o özel coşkulu yaşantıya sahip insanlardır, ama bu dünyadan değildirler. *İnsancıklar*'ın tek önemli kusuru, uzun bir kısa öyküden fazla olmamasına rağmen, bazı bölümlerde, gereksiz yere uzatılmış duygusunu vermesidir. Gerçek bir esinin kökleri vardır kitapta, ama henüz derin değildir bu ve genç, deneysiz bir yazarın elinde daha öykü sona ermeden tükenme belirtileri göstermektedir.

Eğer *İnsancıklar* Gogol ile duygusal akımın bir karışımıysa, Dostoyevski'nin bir sonraki eseri de Gogol ile Hofmann'ın bir karışımıdır. *Öteki* Hofmann'dan alman konunun, Gogol'ün bildiğimiz yoksul memur tipine uygulanışıdır. Zaten bu tür konu-

ları Gogol'ün kendisi de ele almıştı. Fakat burada Dostoyevski ortaya yeni bir öğe çıkarmaktadır. Kahramanın eşinin ortaya çıkışı ilk önce bütünüyle fantastiktir; fakat biraz sonra yazarın daha derin bir amacı olduğunu kavrarız. "Eş," kahramanın aşağılık kompleksi diye adlandırabileceğimiz şeyin dolaysız bir sonucudur; küçük Golyadkin, Golyadkin'in olabileceği –eğer gerçek benliğini ortaya koyabilse, diğer insanların ve çevrenin ağırlığının onu zavallı bir memurun yaşantısında tutmasına izin vermeseydi olabileceği– şeyin bir görüntüsüdür. Ve bu görüntü Golyadkin'in her adımda peşindedir, sonunda deli eder onu. Öyleyse, "eş" gerçek anlamıyla kahramanın düşlerinin bir ürünüdür. Öykünün genellikle fantastik düzeyde anlatılmasına rağmen, Dostoyevski'nin küçük Golyadkin'i büyü dünyasının nesnel bir yaratığı olarak değil de, bütünüyle büyük Golyadkin'in zihninin öznel bir sanrısı olarak anlattığı yerler de vardır; öykünün doruk noktası, yani Golyadkin'in deliler evine götürüldüğü yer, öykünün büyük bir kısmından ayrı olarak bu ikinci anlatış tarzına uymaktadır. Yaklaşımın belirsizliği, büyüselle patolojik arasında dolaşma eğilimi bütün öyküyü kapsar. Bu birbirine uymazlık, öykünün gereksiz uzunluğu ve deyişteki yorucu ısrar *Öteki*'nin başarısızlığına yol açmıştır. İlk çıkışında, daha çok, *İnsancıklar*'ın ümit verici genç yazarının ikinci eseri olarak okunmuştur. Şimdi de kimse bu kitabı kendi değeri için okumayacaktır. Deyiş olarak, Dostoyevski'nin bütün eserleri içinde Gogol'e en yakın olanıdır; fakat öyküsüş esinden uzak ve kabadır, daha çok sözcük oyun ve özellikleriyle sınırlı kalmaktadır.

Yıllar sonra, Sibirya'dan dönüşünde kardeşine yazdığı bir mektupta, Dostoyevski *Öteki* için şöyle diyordu: "İlk önce benim keşfettiğim ve ortaya koyduğum en büyük, en önemli tip." Bu övünme, yazarların kendi eserleri için söylediklerinin çoğundan daha doğru çıkmıştır. Dostoyevski *Öteki*'de ilk kez, daha sonra onun en derin, en tipik yaratımlarından biri olacak olan bir kişiliği, güçsüzce de olsa, araştırmaya girişmişti. Çevrenin ezdiği ya da tabiatının içine kapanmaya zorladığı, sürekli kendini inceleyen, her zaman kendini tutmasını, kendini ka-

bul ettirmek için giriştiği güçlü dışavurumlarla dengeleyen, *Yeraltından Notlar*'ın kahramanı gibi kendini aşağılayan ve herkesi aşağılamak isteyen bir insanın, kendi kendisiyle uyum içinde olmayan, bütün insanların ötesinde, R. L. Stevenson'un deyişiyle "insanlığın temel ikiliği"nin kurbanı olan birinin kişiliğiydi bu. *Öteki*'nin sayfalarında ilk kez fantastik bir görünüşle ortaya çıkan düşünce işte buydu. Ve bu nedenle öykü, Dostoyevski'yi inceleyen biri için, gerçek değerinin kazandığından daha fazla öneme sahiptir.

Daha sonraki iki senenin ürünleri birçok bakımdan haklarında hiçbir şey söylenmeden geçilebilir. Bunların sayısı on ya da daha fazlaydı ve hiçbiri uzun bir kısa öykünün boyutlarını aşmıyordu. Bunların en iyicesi olan *Ev Sahibesi* için, yazılmış en kötü öykülerden biri denebilir. Öykünün baş kişisi hipnotizma gücüne sahip bir adamdır, Hoffmann'ın ya da Lewis'nin sihirbazına benzemektedir; gerçek hayatta da bilinen ama öyküdeki anlatılışı hiç inandırıcı olmayan garip bir birleşim göstermektedir bu adam: İçten bir ermişlikle utanmazca bir alçaklığın birleşimi. Belinski öyküyü, "garip, anlaşılmaz bir şey" diye nitelendirmişti: Fantastik öykünün eskimiş geleneklerinden epey uzaklaşmış olan modern okuyucu için ise, öykü şaşılacak bir saçmalık karmaşıklığı gibi görünmektedir. Diğer kısa öykülerin çoğu para kazanmak için yazılmış kötü şeylerdir; bir iki tanesi ise yazarın, "Paul de Kock'un Rusya'daki sayısız tilmizleri arasına girme yolundaki geçici çabası gibi görünmektedir."

İnsancıklar'dan sonra Dostoyevski'nin Sibirya öncesi öykülerinin en iyileri *Bir Yufka Yürekli* ile *Beyaz Geceler*'dir. İkisi de 1848'de yayınlanmıştır. *Bir Yufka Yürekli*, karşılığını gördüğü ilk aşkın coşkunluğu içinde işini umursamayan, gözden düşen ve sonunda deliren bir genç memurun öyküsüdür. "Kendi mutluluğuna dayanamayan" genç insan tipi, belki de Batılı okuyucuya etkilice seslenemeyecek kadar Rustur ve öykü birçok bakımdan Dostoyevski'nin özelliklerini taşımasına rağmen, daha sonraki eserleriyle hiçbir özel bağlılık göstermemektedir. *Beyaz Geceler* ilk sayfasında duygusal roman olarak nitelendiriliyor (oysa yalnızca elli sayfa uzunluğundadır). Temiz

bir genç kızla, ürkek, iyi niyetli bir delikanlının gece, Petersburg'da bir nehir kenarında buluşmalarının anlatıldığı ilk sahne duygusal sıfatını doğrulamak için öne sürülebilir. Ama öykü duygusal edebiyatın özelliklerine uymamaktadır; aslında üçlü durumun –iki erkek ve bir kadın– ilk kez ele alınışıdır. Dostoyevski daha sonra aynı durumu, kendine özgü ustalığı ve alışılmamış tarzıyla *Ezilenler*'de ve *Ebedi Koca*'da, aksi durumu ise – iki kadın ve bir erkek– *Budala*'da ele almıştır. *Beyaz Geceler*'in, âşık olduğu kadının başka bir erkeği elde etme çabasına yardım eden kahramanı, *Ezilenler*'deki kahramanın tam bir prototipidir ve bu benzerlik, *Ezilenler*'i yazarın ilk evliliğinin bir yansıması olarak gören eleştirmenleri duraklatmalıdır. Çok önemli bir öykü olmayan *Beyaz Geceler*'e, Dostoyevski'nin tekniğinin gelişiminde önemli bir yer verilmelidir.

Bir sonraki yıl, Dostoyevski gerçek boyutlarıyla bir roman yazma çabasındaydı: *Netoçka Nezvanova*. Nisanda, Dostoyevski tutuklandığında, yalnızca 150 sayfa tutan iki bölüm yayınlanmıştı ve Dostoyevski öyküyü bir daha ele almadı. Eğer daha fazla yazıldıysa, bu müsveddeler kayboldu. Öykünün yarıda kesilmesi fazla üzünülecek bir şey değil. Dostoyevski hayatının sonuna kadar kurgu tekniğini tam anlamıyla ustalaştıramadı ve *Netoçka Nezvanova* yazılırken, daha çıraklık devresi yeni başlıyordu. Eldeki bölümler, kadın kahramanın çocukluğu çevresinde toplanmış ardı ardına dört öyküden oluşmaktadır; aralarındaki bağ bütünüyle dışsaldır. Dostoyevski kitabı bitebilseydi belki bazı gevşek uçları birleştirebilecekti ama şurası açık ki kitap bütünüyle bir birlik sağlayamayacaktı. Bu kitap Dickens'ın ilk eserleri gibi dağınıktır ve bağlar zayıftır ama bir Dickens'm dehasının yaklaşımından bütünüyle uzaktır.

Kendi değerinden çok yazıldığı şartların önemli olduğu, Sibirya öncesi bir öykü de *Bir Küçük Kahraman*'dır. 1849 yazında ve güzünde Peter-ve-Paul Kalesi'nde yazılmıştır. Henüz duygusal eğilimlerin varlığından habersiz olan ama bunları sezmeye başlayan, delikanlılığın arifesinde bir çocuğun evli bir kadına duyduğu ilgiyi anlatmaktadır. Bu, Rousseau'nun *İtiraf*'larında görünen ve sonra oradan duygusal okulun pek çok

eserine geçmiş olan bir konudur. *Bir Küçük Kahraman* zayıf bir eserdir, ne dikkati çeken bir güzelliği ne de önemi vardır, fakat *Netoçka Nezvanova* gibi değildir; iyi kurulmuş ve baştan sona kadar tek deyişle yazılmıştır. Yazarın eserleriyle, içinde yazdığı şartlar arasında bağ kurma eğilimine kapılmamak zordur ve bu yol çoğu kez mantıklıdır; fakat bu sıkıntısız öyküyü Dostoyevski'nin bir hapishane hücresinde, geleceğinden habersiz olmanın dehşeti içinde yazmış olduğunu söylemek, insanı bu eğilimden döndürebilir. Kitap ancak 1857'de yayınlanmıştı.

Eğer Dostoyevski 1849'da darağacında ya da daha sonra Sibirya'da ölseydi, *İnsancıklar*, aynı yılların başka bir romanının, Grigoroviç'in *Anton Goremyka*'sının kaderini paylaşacak, okullarda okunan ve adı Rus edebiyatının ders kitaplarında anılan yarı-unutulmuş küçük bir klasik olarak kalacaktı. Bu dönemde yazmış olduğu diğer öyküler bütünüyle unutulacaktı. Modern okuyucuyu çekecek pek az şey vardır onlarda. Edebiyatçı için daha ilginçtirler, çünkü Dostoyevski'nin daha sonraki romanlarında görünen, başka türlü açıklamakta zorluk çekeceğimiz bazı özellikleri önceden gösterirler, açıklarlar. İlk öykülerin yapımında kullanılan öğelerden biri olan duygusal özellik pek uzun sürmemiştir. Bu özelliğe, Sibirya'dan dönüşünden sonra yazdığı ilk roman olan *Ezilenler*'in bazı yerlerinde rastlanabilir; bundan sonra kaybolmuştur. Gogol'ün etkisi de fazla uzun sürmemiş, büyük romanlar yazılmadan önce sona ermiştir. Ama fantastik özellik daha dayanıklı çıkmıştır. Büyüsel ve doğaüstü Dostoyevski'nin son romanlarında bile ara sıra; çoğunlukla birbirine uymayan biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Eleştirmenlerin, bu belirişleri çoğu kez mistisizm ve sembolizm yoluyla yorumlama çabalarına rağmen, incelemeci bunlarda daha çok Dostoyevski'nin gençlikteki fantastik tutkusunun kalıntısını bulacaktır. Bilinen iki örnek bu durumu göstermeye yeterlidir. *Budala*'ki Rogozhin'in daha önceki fantastik kişilerle bağları açıktır. Kurbanını taciz eder, ürkütücü, ta içe işleyen gözleri, *Ev Sahibesi*'ndeki Murin'in ve fantastik edebiyatın tanınmış bir yığın kahramanının gözleridir; Mişkin'i, Nastasya Filipovna'nın cesedinin yanma götür-

düğü sahne ise, *Netoçka Nezvanova*'daki bir sahnenin, günahkâr üvey babanın (başka bir yarı-büyücü kişi) karısının cesedini küçük kızına gösterdiği sahnenin yinelenmesidir. Daha ilgi çekici bir an da, şeytanın İvan Karamazov'a göründüğü, metafizik okul eleştirmenlerinin üzerine ciltler dolusu şey yazdığı sahnedir. Şeytanın görünüşü, otuz yıldan daha fazla bir sürenin ardından, *Öteki*'de küçük Golyadki'nin şaşkınlık içindeki kahramana ilk kez görünüşünü anlatan bölümün yinelenişidir ve İvan Karamazov'la şeytanın konuşmaya başlamaları Dostoyevski'nin gençlik yıllarının gözdesi olan, melodramik bir kitaptan, Eugène Sue'nun *Mémoir du Diable* adlı kitabından esinlenilmiştir.

Önceki ve sonraki Dostoyevski arasında paraleller kurma yoluna gitmek, genellikle fayda getirmeyen bir iştir. Önceki tarzının ve geçmiş bir kuşağın beğenisinin hâlâ sürmesi, olgunluk çağının romanlarına güç değil, güçsüzlük veren bir kaynaktır. Dostoyevski'nin, on yıl için edebiyat dünyasıyla ilgisi kesilmişti ve bu ilgi yeniden kurulduğunda Rus edebiyat çevresinin düşünceleri öyle derinden değişmiş ve edindiği izlenimler öyle güçlü öyle kesindi ki, Dostoyevski kendini, eski işine yeniden dönen bir insandan çok, yeni işe başlayan birinin durumunda buldu. Dostoyevski'nin Sibirya öncesi öykülerini, birçok yazarın eserleri gibi, sağlam bir gelişim zincirinin ilk halkaları olarak ele alamayız. İki devre arasındaki süreklilik kesintili ve yanıltıcıdır; işte bu nedenle, büyük bir edebiyatçının ilk eserlerine alışılmıştan daha az yer vermeyi doğru bulduk.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FELÂKET

Dostoyevski'nin yirmi sekiz yaşında ağır hapisle cezalandırılmasına ve sürülmesine yol açan olayın ana hatları iyice bilinmektedir; ayrıntılardaki belirsizlikler ise güvenilemeyecek belgelerin çokluğundan gelmektedir. Bu olaya adı karışanlar – bunların çoğunun Soruşturma Komisyonu'ndaki yazılı ifadeleri bilinmektedir– komisyonun bildiğine inandıkları konularda aşırı bir açık sözlülük göstermişler, saklayabileceklerini ümit ettikleri konularda ise ustaca yalanlar söylemişlerdir. Komisyonun ve suçluları yargılayan askerî mahkemenin resmî tutanaklarından, önemsiz şeyler üstünde ısrarla durulduğu, isnat edilen suçun asıl özelliklerinin bir türlü ortaya çıkarılamadığı görülmektedir. Ve hiç olmazsa Dostoyevski'yi yakından ilgilendiren önemli bir konuda, komisyon ve mahkeme atlatılmıştır. Dostoyevski'nin daha sonraları bu olayla ilgili olarak söyledikleri, gerek biçim gerek öz bakımından değişiklik göstermektedir ve bir tarihçiden çok bir ahlâkçının tutumunu andırmaktadır. Bazen, olayın öncüleriyle her türlü düşünsel yakınlığı yadsımaya eğilimli görünmekte, bazen de katkısının önemini abartmaktadır. Bu abartma, kısmen övünmek içindir –gençliğinde eylem adamı olduğunu düşünmekten zevk alan masabaşı düşünürünün övünmesi– kısmen de, suçunu azaltarak, kendini cezalandıran hükümeti eleştiriyor sanılmasından ürk-

tüğündendir. Resmî biyografinin yazarları ve 1917 öncesinde onların ardından gelenler, Dostoyevski'nin gençlik yıllarındaki devrimci olguları elden geldiğince örtmeye çalışmışlardır; 1917'den sonraki Rus yazarları ise, bu olguları büyültmek konusunda bir hayli isteklidirler. Nesnel biyografi yazarı, belli bir eğilimle yazılmış bu bir yığın belge arasında, güvenilir olguların yolunda ihtiyatla yürümelidir.

Elebaşları, dışişlerinde çalışan Petrashevski adında biriydi. Taraftarlarına da "Petrashevtsi" ya da Petrashevski'nin adamları deniyordu. Bu adam yirmi beş yaşlarındaydı; kasvetli çehresi, uzun siyah saçları, büyük İspanyol paltosu, geniş kenarlı şapkası ve kalın bastonu ile, Byron'un kahramanlarını ya da melodramlardaki suikastçı tipini andırıyordu. İlk ortaya çıkışı ustaca ve alışılmamış bir biçimdeydi; 1846'nın başlarında, birkaç yakın dostunun yardımıyla, *Rus Diline Girmiş Yabancı Kelimeler Sözlüğü*'nün ilk iki cildini yayınladı. Kitap, sözlük yapımcılarının genellikle kaçındığı iki özelliği fazlasıyla taşıyordu: Belli bir eğilimi vardı ve okunabiliyordu. Örneğin İyimserlik'i şöyle tanımlıyordu: "Hayatın kendisinden gelen olgulara dayanan Tanrıtanımazlığın çökertici saldırılarına karşı, Tanrıcılığı savunmak için girişilen başarısız bir çaba." Hıristiyanlığa, "özgürlüğü gerçekleştirme ve özel mülkiyeti ortadan kaldırma girişimi" deniyordu. Mülkiyetçilik'i, "bir insanı başka bir insandan ayıran tipik özellikleri toplama" diye yeterince zararsız bir şekilde tanımlıyor ama açıklamaya devam ederek, bu sürecin, ayırıcı özelliklerin kozmopolit gelişim lehine elenmesi olduğunu söylüyordu. Yapılış tarzı bir yana, fikir mükemmeldi. Sansür, bir sözlük okuma zahmetinden kurtulmak düşüncesiyle, kitabı okumadan geçirdi ve bu kışkırtıcı kitap aylarca açıkça satıldı. Bir yetkili durumu sezince sansür kitabı yasakladı ve satılmamış kopyalar toplatıldı. Bu sözlüğü şimdi bulabilmek oldukça zordur.

Sözlüğün elde ettiği başarıyla cesaretlenen Petrashevski, dostlarını ve sempatizanlarını, her hafta evine konuşmak için çağırmaya başladı; ya da o günün modası olan deyimle bir "çember" kurdu. Önce sekiz-on kişi olan çemberin üyeleri her

cuma, bir tek gece lambasıyla aydınlatılmış çürük merdivenleri tırmanıyor, çay içiyor, ardı ardına sigara yakıyor, yasaklanmış kitapları elden ele dolaştırıyor ve hepsinin ötesinde konuşuyor, sabah ikiye üçe kadar, ancak Rusların konuşabileceği gibi konuşuyor, basın özgürlüğünden, serflerin serbest bırakılmasından, ailenin kaldırılmasından, ideal bir toplumun kurulmasından söz ediyorlardı. Söylenen şeylerin hepsi belirsiz, uygulanması olanaksız, yanlış tanımlara dayanan şeylerdi. Dostoyevski bir arkadaşına bu insanların oraya "liberal rolü oynama tutkularını doyurmak" için gittiklerini söylüyordu. Daha sonra Dostoyevski ifadesinde şöyle diyordu: "Petrashevski'nin topluluğunda hiçbir zaman bir birlik, belli bir politika, bir ortak amaç bulamadım."

Valerian Maikov, Petrashevski'nin eski bir dostuydu ve sözlüğün yazılışına katkısı olmuştu. Dostoyevski ve Apollon Maikov herhalde onun kanalıyla, 1846-47 kışında çembere girdiler. Daha sonra Dostoyevski kardeşi Michael'i de getirdi ve bir sonraki kış, yirmi otuz sürekli üyesiyle çember, gelişiminin doruğundaydı.

1845 yılının genç Rus aydınları, on yıl önce pek moda olan Alman felsefesini ve Alman şiirini bırakmış, edebiyat ve politikada Fransa'ya uymaya başlamışlardı. Ütopyacı okulun Fransız yazarları şimdilerde pek hatırlanmıyor ama o günlerde dünya çapında etkinlikleri vardı. İnançlarının temel ilkesi Rousseau'dan geliyordu: "Yaratıcının elinden her şey güzel çıkar ve ancak insan eliyle bozulur." Saint-Simon'un tilmizleri "insanların kardeşliğini" öneriyorlar ve doğrudan doğruya ilkel Hıristiyanlıktan çıkaracakları yeni bir toplumsal din bulmaya çalışıyorlardı. Otuzlarda Paris'te basılan kitapların herhalde en ünlüsü olan *Paroles d'un Croyant*'ın yazarı Lamennais, toplumsal hareketi kiliseye bağlamak çabasındaydı ve Hıristiyanlığı, ezilen halkların yöneticileriyle olan davalarıyla özleştirerek, Hıristiyan sosyalizminin babası oluyordu. Cabet (*Le Vrai Christianisme Suivant Jésus-Christ* adlı kitabı, Dostoyevski tutuklandığında eşyaları arasından çıkmıştır) resmî Hıristiyanlığa kesinlikle karşıydı; kurtuluş kilisenin duvarları arasında değil, ancak, bir zamanlar ün-

lü olan *Voyga en Icarie* adlı ütopyacı romanında ortaya koyduğu komünist ilkelerle kurulacak ideal bir toplumda bulunabilirdi. George Sand ilk romanlarında, bütün devrimlerin tohumu olan, toplumsal eşitsizliğin rahatsız edici bilincini arzuluyordu ve işin ilginç yanı, Sand'ın Rusya'daki politik etkisi edebiyattaki etkisinden daha fazlaydı. Nihayet hepsinden *daha önemlisi, Fourier* geldi; insan psikolojisinin çapraşık bir çözümlemesine dayanan bu yarı çılgın hayalci, ideal toplum biriminin, "falanstery" diye adlandırılan bir topluluğu oluşturan 1600 kişilik bir "falanks" olduğunu ileri sürdü; bu topluluk askerî düzenle, verimli bir şehrin üstünlüklerini birleştirecekti. Petrashevski'nin çemberine yöneltilen en ağır suçlamalardan biri, Fourier'in doğum gününde bir toplantı yapmaları ve onun şerefine konuşmalarıydı.

Bu genç insanların düşünüş tarzını anlamak herhalde bizim için Rus polisinden daha kolaydır. Gençlik heyecanı, saflığı ve yapmacığı eşit derecede birleşmişti bu insanlarda. Hiç kuşkusuz, Fransız ütopyalarını incelerken çok içtendiler; resmî dini nefretle karşılıyorlardı, Hıristiyan ahlâkının politik sonuçlarına inançları vardı, "insanlık" kavramına yürekten inanıyorlardı, "insanlık"ı Fransızların "le tiers état" dedikleri, ezilen yığınlarla bir tutma eğilimindeydiler. Fakat politik devrimciler değildiler; onların asıl ve temel dürtüleri, Nikola I'in idaresi altındaki Petersburg'da düşünceye ve ahlâka yapılan baskıdan kaçıp, kendi buluşları olan ideal bir dünyaya gitmek isteğiydi. Pratik reformcular hiç değildiler; "bu genç adamların" diye yazıyor çemberin bir ziyaretçisi, "bilgili oldukları bir gerçekti, ama yoksulların gerçek yaşantısını hiç bilmiyorlardı." Birçok bakımdan, Rusların politik hayattaki garipliklerinin tipik örneğiydiler ve zalimleri öldüren suikastçılarla kesinlikle ilgileri yoktu.

Ama onlar Petersburg'da çene çalarken, başka yerlerde olan olaylar, Rus polisinin, bu düşünceleri suikast yapabilecek insanlar olarak görmesine yol açtı. Şubat 1848'de Fransa'da devrim, Louis-Philippe'in monarşisini devirdi ve süratle Orta Avrupa'ya yayıldı. Tahtların sallandığını gören Nikola I, kendi çevresindeki tehlikeleri aramaya başladı ve korkusunu haklı çı-

karacak daha önemli bir şey bulamayınca, Petrashevski grubunu Fransız komünistleriyle aynı düşüncedeymiş gibi farzederek, bu grubun "gizlice gözlenmesini" emretti.

İlk önce bulunabilecek bir şey yoktu elbette; fakat Nikola'nınkiler gibi, genç düşüncelerin gözleri de Batı'ya çevrilmişti; Fransa'daki ve Almanya'daki devrimcilerin etkili örneği, coşkulu kafaları –Dostoyevski de aralarındaydı– çaydan, tütünden ve sonu gelmez konuşmalardan daha etkin bir şeyler yapma isteğine yöneltti. Artık Petrashevski'nin katındaki kalabalık, sonuçsuz toplantılar çekiciliğini yitirmişti. Eylemde çıkış yolu bulma tutkusunun zamanıydı, fakat eylemin ne olduğunu kimse tam bilmiyordu. 1849'un başlarında, hareketlerinin yakından takip edildiğinden hâlâ habersiz olan grubun birtakım üyeleri, daha gizli bir topluluk kurmaya karar verdiler. Cumartesileri, Durov adında, daha önce Deniz İşleri Bakanlığı'ndaki işinden ayrılmış olan, otuz yaşındaki bir adamın evinde toplanmaya başladılar. Topluluğun üyeleri arasında, Michael ve Fyodor Dostoyevski ile, beş yıl dışarıda yaşamış olan ve dışarıda yalnız devrimci düşünceleri değil, eylem gücünü de edinmiş olan Speshnev adında genç bir aristokrat vardı.

İlk birkaç toplantı, Petrashevski'nin topluluğundakilerden pek değişik olmayan tartışmalarla geçti; fakat hemen sonra, Speshnev, Lvov adında biri ve Filipov adında heyecanlı bir genç, topluluğun üyelerinin yazacağı makaleleri gizlice yayacak olan bir baskı makinesi kurmayı önerdiler. Eyleme geçmeye hiç istekli olmayan daha çekingenler öneriye karşı çıktılar. Ama liderler yılmadılar ve Filipov baskı makinesinin parçalarını, şüpheyi çekmemek için şehrin değişik yerlerinden ısmarladı.

Daha sonra Soruşturma Komisyonu işin bu kadarını ortaya çıkardı. Apollon Maikov'un yeni yayınlanan, olaydan çok sonra yazılmış bir mektubu, Dostoyevski'nin de –zaten kuşkulanmak için hiçbir belge yok– baskı işine etkili bir şekilde katıldığını ortaya çıkarıyor; Speshnev ve Filipov tarafından, arkadaşı Maikov'dan yardım istemek üzere görevlendirilmişti; Maikov yardım etmeyi reddetti. Komisyon ne Dostoyevski'nin kat-

kısını ne de baskı makinesinin gerçekten var olduğunu bulabildi; makine şans eseri, tutuklanmaları sırasında farkına varılmadan uzaklaştırılmıştı. Eğer gerçekler ortaya çıksaydı, Dostoyevski'nin hayatının 1849'da darağacında sona ermesi olmayacak şey değildi.

Fakat yetkililer, Durov topluluğunda olanlar hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı; Petrashevski'ninki hakkında ise biliyorlardı. Polis her zamanki taktiğini kullanarak, Petrashevski'nin çevresine Antonelli adında bir ajanı sokmayı başarmıştı; bu adam, 11 Mart'tan 27 Nisan'a kadar, haftalık toplantıların raporlarını düzenli olarak şeflerine vermişti. Bu kadarı yeterliydi; 22-23 Nisan gecesi, otuz dört kişiyi bulan önde gelen üyeler tutuklandı. İki kardeş Dostoyevskiler de tutuklananların arasındaydı. Garip bir yanlışlıkla, Petrashevski ile hiçbir zaman ilgisi olmamış olan Andrei, Dostoyevski Michael'in yerine tutukladı ve bu yanlışı düzeltmek iki haftaya yakın zaman aldı.

Dostoyevski, Peter-ve-Paul Kalesi'nde, hücre cezasına benzeyen şartlar altında tam sekiz ay kaldı. İlk önceleri kitap ve yazı malzemeleri de yoktu. İlk dört ayı, Soruşturma Komisyonu kapladı, bazı tutukluları bıraktı (Michael Dostoyevski de bırakıldı), başka şüphelileri tutukladı ve sonunda, yargılanmak üzere yirmi üç kişiyi askerî mahkemeye verdi. Bu süre içinde, Dostoyevski yazılı bir ifade verdi ve komisyon tarafından beş, altı kez sorguya çekildi. *Suç ve Ceza*'nın ünlü sayfalarında Raskolnikov ile Zosimov arasındaki uzun konuşma vardır: Sanık karşısındakinin bilgisinin ne kadar olduğunu bilmediğinden, itiraf etmesinin neye mal olacağına, neleri saklayabileceğine emin olmadığından ıstırap çekmektedir. Bu sayfaların, komisyonun korkunç sorgusundan esinlenildiğinden pek şüphe edilmemiştir. Dostoyevski'ye yöneltilen tek kesin suçlama, çemberin 15 Nisan'daki toplantısında Rusya'da yasaklanmış olan Belinski'nin ünlü mektubunu, Gogol'e, dinî ve politik Ortodoksluğa döndüğü için çatan mektubu okumuş olmasıydı. Dostoyevski'nin, Gogol ile Belinski arasındaki bütün yazışmayı "edebi merak" yüzünden, kendisinin ne tarafı tuttuğunu belirtmeden okuduğu yolundaki savunması çok etkisizdi. Ama, aylar-

ca süren hapisliğin ve bedeni sıkıntının sonucu olan bir savunmayı insafsızca eleştirmek doğru olmaz. Petrashevski ile olan ilişkisini azaltmak için giriştiği çaba, gösterdiği sahte alçakgönüllülük, savunmayı merhametle okumamıza yol açıyor. Onu eleştirmenin en iyi yolu, Dostoyevski'nin yirmi dört yıl sonra yazdığı satırları bu savunmanın yanına koymak olacak herhalde:

> Bizler, en ufak bir pişmanlık duymadan, darağacının önünde durduk ve hükmü dinledik. Ben, elbette herkes için konuşamam; fakat en azından büyük bir çoğunluğumuz, inançlarımızdan dönmeyi şerefsizlik saymıştı dersem, yanılmış olmayacağım.

1873 yılında, *Bir Yazarın Defteri*'nden, geçmişi böyle savunmak kolaydı, ama 1849'da, savunmasını yazdığında, Dostoyevski hayatı için ya da en azından özgürlüğü için uğraştığını biliyordu.

Askerî mahkeme, 30 Eylül'den 16 Kasım'a kadar sürdü ve yirmi üç kişiden, yirmi birinin idamını önerdi. 19 Kasım'da Çar'ın onayını alan Müfettiş-General'in kararıyla idam cezası affedildi. Petrashevski hayatı boyunca maden ocaklarında çalışmaya mahkûm edildi; Speshnev aynı cezayı on iki yıl için aldı, Çar on yıla çevirdi; Dostoyevski ve Durov sekiz yıla mahkûm oldular, Çar bunu "dört yıl hapis, sonra da er olarak hizmet"e çevirdi. Diğerlerine de benzer cezalar verildi. Speshnev, Durov ve Dostoyevski şanslıydılar; birçok davada Çar cezayı azaltacağına çoğaltıyordu.

Basit düşünceli sayılabilecek bir avuç coşkun gencin tecrübesiz çalışmalarının, hükümete karşı girişilmiş birinci sınıf bir suikast gibi ele alınmasını sabırla anlatmak oldukça zor, fakat sonucu yazmak daha da zor. Askerî mahkemenin ölüm cezası önerisi reddedilmişti, ama etkisini gerçekleştirmek için bir gösteri yapılması kararlaştırılmıştı. Belki de bu kararı, Çar'ın merhamet gösterisi yapma kaprisi olarak değil de, bu genç adamlara korkunç bir ders verme arzusu olarak görmek doğru olur. Affedildiklerinden habersiz olan mahkûmlar her zamanki idam

yerine arabalarla getirildiler, ölüm kararı okundu, papaz bir haç kaldırdı ve günah çıkarmaya çağırdı, kurbanlar sıraya sokuldular ve ilk üç tanesi direklere bağlandı, kurşuna dizecek olan mürfezenin karşısına geçirildi. Bu, Çar'ın affını getirecek olan haberciye girme zamanını gösteriyordu; gerçek kararlar ilk kez o zaman okundu ve mahkûmlar hücrelerine götürüldü.

Bu sahne Dostoyevski'de silinmez bir iz bıraktı ve hastalıklı derecede sinirli tabiatı bu olaydan önce sık sık dışavurmasaydı, şimdi, bu hastalığı bu sarsıcı deneye bağlanacaktı. Yazılarda defalarca döner durur bu olaya. En sevgili kahramanı, Mişkin şöyle diyor:

> Bir insanı cinayet işlediği için idam etmek, suçun kendisiyle kıyaslanmayacak denli büyük cezadır. İdam edilmek, bir haydut tarafından öldürülmekten çok daha korkunçtur. Bir haydutun öldürdüğü, örneğin gece vakti bir ormanda boğazı kesilen adam son ana kadar kaçabileceği ümidini taşır... Ama idamda, ölümü on kere kolaylaştıran bu son ümit yoktur, kesinlik vardır onda, kesin bir karar vardır ve ondan kaçamayacağımızdan emin olmamız bütün o korkunç işkenceyi doğurur ve bu işkenceden daha büyüğü yoktur yeryüzünde... İnsan tabiatının delirmeden buna dayanabileceğini kim söyleyebilir? Bu denli çirkin, gereksiz, faydasız bir aşağılamanın gereği ne? Belki öyle bir insan vardır ki, kendine ölüm cezası okunmuş, bu işkenceyi çekmesi beklenmiş, sonra da "Git, seni affettik" denmiştir. Belki, böyle bir adam söyleyebilirdi. Bu işkenceyi, bu dehşeti İsa dile getirmiştir. Hayır, bir insana böyle davranmak doğru değildir.

Gerçek cezanın uygulanılmasına hemen başlandı. İdam gösterisinden iki gün sonra –Noel gecesiydi– Michael Dostoyevski hapishaneye alındı ve gardiyanların yanında kardeşiyle vedalaştı. Gece yarısına doğru, mahkûmlara prangalar vuruldu. O gece gönderilecekler, Dostoyevski, Durov ve önemli suçu Dostoyevski Belinski'nin mektubunu okurken "başını tastik eder gibi sallamak" olan Jastrzembski adında bir Polonyalı idi. Hepsi başlarında birer muhafızla üç açık kızağa yerleştirildiler ve

Petersburg'dan çıktılar; Noeli kutlayan arkadaşlarının, akrabalarının ışıklı pencerelerinin önünden geçip gittiler. Dostoyevski ancak dört yıl sonra prangasız dolaşabilecek ve ancak on yıl sonra başkentin sokaklarını yeniden görebilecekti.

Bütün gece yol aldılar ve sabahleyin Ladoga Gölü'nün kıyısına, Schlüsselburg'a vardılar. Sekiz aylık gerçek bir hücre cezasından sonra, açık havada hareket etmek ve duraklarda konuşabilme imkânı başlangıçta yeni ve hoş duygulardı. Yolculuğun yeniliği ve soğuk gecenin canlandırıcılığı ayrılığın acı izlerini silmeye yardım etti. Schlüsselburg'da kapalı kızaklara geçtiler. Hemen hemen on yedi gün sürekli yolculuk ettiler. Bir yerde, termometre sıfırın altında kırk dereceye indi. Uralları geçerken bir kar fırtınası onları birkaç saat durdurdu. Burası duygulu düşüncelere, gözyaşlarına yol açtı: Arkalarında Avrupa ve geçmişleri vardı, önlerinde Asya ve bilinmeyen gelecek. Her zamanki gibi tedbirsizlik eden Dostoyevski, yeterince sıcak tutacak giysiler almamış, "yüreğine kadar donmuştu"; iki arkadaşı da soğuk kapmışlardı.

Tobolsk'da altı günlük mola vardı. Burada mahkûmları, 1825 Dekabrist hareketine katılanlardan geri kalanların karıları ziyaret etti; bu kadınlar kocalarının peşinden Sibirya'ya gelmişler ve yirmi beş yıl orada yaşamışlardı. Dostoyevski'ye para, yiyecek, giyecek ve mahkûmların sahip olmalarına izin verilen tek kitap olan İncil hediye ettiler.

Jastrzembski'yi arkalarında bırakıp Tobolsk'dan ayrıldılar ve üç gün sonra, Dostoyevski ile Durov Omsk'daki hapishaneye vardılar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖLÜLER EVİ

Dostoyevski'nin hapiste geçirdiği dört yıl üzerine verdiği bilgiler üç kısımda toplanabilir: Dışarı çıkışından sonraki iki, üç yıl içinde Sibirya'dan yazdığı mektuplar; Petersburg'a döndükten sonra basılan roman biçimindeki *Ölüler Evinden Anılar* ve daha sonra yazdığı yazılardaki sayısız dolaylı ya da dolaysız değinmeler. Bu kaynakların üçü de ayrı özellik gösterir. Birincisinde, çekilen acının, katlanılan aşağılanmanın anısı hâlâ sıcaktır; çoğu elden ulaştırılan ve böylece sansür tehlikesinden uzak olan mektuplar daha sonra verilen bilgilerdeki iyimser görüşleri düzeltmeye yaramakta. *Ölüler Evinden Anılar*'da ise, mahkûmun yaşantısındaki dehşet ve zorluk saklanmadan verilmekle birlikte, zamanın yumuşatıcı etkisi, sansür korkusuyla birleşerek kızgın olmayan bir tarafsızlığa yol açmakta. *Suç ve Ceza*'nın epiloğundan başlayarak *Bir Yazarın Defteri* ve *Karamazov Kardeşler*'de son bulan daha sonraki değinmelerde Dostoyevski, *Anılar*'m bazı yerlerinde izine rastlayabileceğimiz ahlâki bir süreçle sonuca varıyor ve hapiste geçen yıllarım, ruhunun kurtuluşu için gerekli ve şart olan bir aşama olarak ele alıyor. Bu sonraki yazılar, salt biyografi açısından düşünülünce değersizdir. Ama, ondan sonra gelen kuşakların ilgilendiği şey, Dostoyevski'nin bu yıllar neler çektiğinden çok, sonunda onun sanatında

anlatımını bulan çektiği acıların görünüşüdür ve bu açıdan bakıldığında son kaynak hepsinin en önemlisidir.

Bu dört yıllık yaşantısının şartlarının, en canlı, en nesnel betimini, serbest kalışının ilk haftalarında kardeşi Michael'e yazdığı mektuplarda aramalıyız:

> Eski, yıkık, işe yaramadığından yıllar önce yıkılması kararlaştırılan tahta bir baraka düşün. Yazları dayanılmaz bir sıcak, kışları dondurucu bir soğuk. Bütün taban tahtaları çürük. Bir karış pislik var yerde, ayağın kayıp düşüyorsun. Küçücük pencereler öyle buz tutmuş ki gündüzleri okumak imkânsız. Camlarda iki üç santim kalınlığında buz var. Tavan akıyor, her yerden rüzgâr giriyor. Fıçıya tıkıştırılmış balıklar gibiyiz. Sobaya altı kütük atılmış, etraf hiç ısınmıyor (buzların pek eridiği yok) ve müthiş bir duman –işte bütün kış böyle sürüyor. Mahkümlar çamaşırlarını barakanın içinde yıkıyorlar ve bütün baraka su içinde kalıyor. Kımıldayacak yer yok. Akşamdan sabaha kadar, dışarı çıkmak yasak, kapılar kilitli, koridorda kocaman bir fıçı var, çıkan koku dayanılacak gibi değil. Mahkümların hepsi domuz gibi kokuyor; "yaşayan yaratıklar olduğumuza göre" başka ne yapabiliriz diyorlar.

Michael'e yazdığı başka bir mektupta da, bütün bu fiziki zorluklardan daha kötü olan bir şeyin sözünü ediyor:

> Beş yıl, muhafızların kontrolü altında, bir yığın insan arasında yaşadım hep; tek saat bile yalnız kalamadım. Yalnız kalmak normal bir insanın ihtiyacı, yemek, içmek gibi bir şey; yoksa, bu zorla yaşadığın toplu hayatta, insanlardan nefret eden biri oluyorsun. İnsan topluluğu bir zehir gibi ya da bulaşıcı hastalık gibi ve ben bu dört yıl, her şeyden çok bu dayanılmaz işkenceden acı çektim. Öyle anlar oldu ki, günahsız ya da suçlu rastladığım herkesten nefret ettim ve onları, hayatımı çalan ve bunun cezasını çekmeyen haydutlar olarak gördüm.

Daha *Ölüler Evinden Anılar*'da bu acılık yumuşamış ve duygu bütünüyle gayri şahsi olmuştur. Kitap, ondokuzuncu asrın

ortalarında Sibirya'daki bir hapishanede kalan bir Rus mahkûmunun yaşantısının eksiksiz öyküsüdür. Bu insanların hangi şartlar altında yaşadığı, hangi şartlar altında işe götürüldükleri, yaptıkları işler, kavgaları, pek seyrek olan eğlenceleri, ne uyurken ne uyanıkken, ne sağlamken ne de hastayken kendilerinden ayrılmayan zincirlerinin ağırlığı, biçimi, bu zincirlerin altında (tabiî ki yılda iki ya da üç kez) nasıl giyinip soyundukları, memurların ve gardiyanların vahşeti ve aynı derecedeki hoşgörüleri, hapishanedeki tek disiplin aracı olan vahşice kırbaçlama cezasına mahkûm edilenlerin çektiği manevi işkence, kırbaçlananların çektiği fiziki işkence –bütün bunlar *Anılar*'da anlatılmıştır. Bazı yerlerde, keskin psikolojik gözlemler vardır; fakat gelecekteki *Suç ve Ceza*'nın yazarından beklenenden daha azdır bunlar; kitabın gücü, dümdüz bir öyküleyiş ve betimleyişte yatmaktadır ve bu bakımdan, Dostoyevski'nin yapıtları arasında onun özelliklerini en az taşıyanıdır denebilir. Buradaki bir sahneyi, mahkûmların hamamdaki durumlarının betimlenişini, Turgenyev "Dantevâri" olarak nitelendirmiştir ve kendi gücü kadar, lakabın uygunluğu da, bu bölümü kitabın en ünlü yeri yapmıştır.

> Hamamın kapısını açtığımız zaman, cehenneme giriyoruz sandım. On iki adım uzunluğunda ve bir o kadar genişlikte bir oda düşünün, içine de, iki gruba ayrılmış iki yüz kişi olduğumuza göre, yüz veya en aşağı seksen kişi koyun. Buhar gözlerimizi kör ediyordu; is, çamur, yersizlik o dereceydi ki, insan ayağını nereye basacağını bilemiyordu. Çok korkmuştum, hemen geri çekilmek istedim, ama Petkov beni yatıştırdı. İşitilmemiş bir güçlükle, yere oturmuş mahkûmlardan geçmek için izin isteyip kafalarından atlayarak peykelerin oraya ulaştık. Fakat her yer doluydu. Petkov bana, kendime bir yer satın almam gerektiğini anlattı ve hemen bir pencerenin yanına oturmuş bir mahkûmla pazarlığa girişti. adam bir kapiğe yerini bıraktı, Petkov'un önceden elinde hazır bulundurduğu parayı hemen kaptı, kaşla göz arasında, tam altına, karanlık ve pisliğin arasına daldı; orada en aşağı yarım

parmak olmasına rağmen, gene de kaynaşıyorlardı. Zeminde bir avuç içi kadar bile boş yer yoktu. Çömelmiş mahkûmlar, kovalarındaki suyu üzerlerine dökü yorlardı. Bunların arasında ayakta duran diğer bazıları ise, bir elleriyle kovalarını tutuyorlar, öteki elleriyle de su dökünüyorlardı. Vücutlarından akan pis sular doğrudan doğruya aşağıya eğilmiş traşlı kafaların üzerine boşanıyordu. Peykelere çıkan basamaklar, çömelmiş ve dertop olmuş, ellerinden geldiğince yıkanmaya çabalayan başka mahkûmlar tarafından tutulmuştu. Fakat az yıkanılıyordu: Halk adamı ne suyu, ne sabunu bol bol harcar, ancak korkunç derecede terlemeye çalışır, sonra da soğuk su dökünür, bu, onun banyo yapma tarzıdır. Peyke üzerinde kayın ağacından yapılma demetler, bir uyumla iniyor kalıyordu. Elli kadar mahkûm, bitkin düşünceye kadar birbirlerine vuruyorlar, güya böylelikle temizleniyorlardı. Buhar dakikadan dakikaya gittikçe artıyordu. Artık bir sıcak hamamda değil, bir fırındaydık sanki. Zeminde şangırdayan pranga gıcırtıları arasında herkes adeta anırırcasına bağırıyor, herkes haykırıyor, uluyordu.

Sahne, Rusya'daki hapishane sisteminin dehşetli ama gerçek bir betimidir ve bütün kötülüklerine rağmen bu sistemin, yalnız ortalama bir mahkûm için değil fakat Dostoyevski için de, düzene, temizliğe ve günün yirmi dört saatinde tek başına hapsedilmeye dayanan Avrupa'daki herhangi bilimsel bir sistemden daha dayanılabilir olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü, Rusya'daki sistem, beraberinde pisliği, pireleri, ağır kokuları, düzensizliği, surata vurulan damgaları, kamçılanmayı, zincirleri getirirken, aynı zamanda, ortak yaşantının, serbestliğin o elle tutulamayan duygusunu, kafesin parmaklıkları arasında sevmeyi, nefret etmeyi, kavga etmeyi, dalaşmayı da getiriyordu. "Bir mahkûmun hiçbir malı olamaz" kurallar böyle diyordu ama birçoğu içeriye az miktarda para sokmayı başarıyordu – Dostoyevski İncil'in kapağına sakladığı 25 rubleyi getirebilmişti– ve mahkûmların arasında her şeyin, her hizmetin bir fiyatı vardı. Ekonominin amansız yasaları, hapishanenin içinde bi-

le işlemeye devam ediyordu; para o kadar azdı ki, bir ruble servetti, hapishanede bulunan her nesne birkaç kopeke satılıyordu. Yeterince para olduğunda, gardiyanların gözü önünde içki sokuluyordu içeri. Noel gecesi bir cümbüşle sona ermişti, herkes sarhoştu, şarkılar söyleniyordu. Daha şaşırtıcı hoşgörmeler de vardı: Kadınlar bazen hapishane duvarlarının içine girebiliyorlar ya da mahkûmlar işe giderken –eğer gardiyanlar yumuşak davranırlarsa– kadınlarla buluşuyorlardı. *Ölüler Evinden Amlar*'ın ilk İngilizce baskısından sonra, kitabın eleştirildiği bir yazıda şöyle deniyordu: "Bazı durumlarda, mahkûmlara öyle özgürlükler tanınıyor ki, bunları düşünmek bile bir İngiliz gardiyanını dehşete düşürür."

Fakat *Ölüler Evinden Anılar*'ın, onun ilk İngiliz okurlarına tatsız gelmesinin nedeni, ne sarsıcı barbarlıklar ne de aynı sarsıcılıktaki gevşekliklerdi. Başarısını gölgeleyen eksiklik başka türlü bir şeydi. Bunu, biraz uygunsuz bir karşılaştırmayla açıklayabiliriz. Dostoyevski'nin Omsk'da olduğu yıllarda, bir başka kitap, yine öykü tarzını kullanarak, başka ve daha korkunç bir dünyayı anlatmıştı. Ateşli bir protesto ile yazılan *Tom Amcanın Kulübesi* bütün dünyaya yayılmış ve sözünü ettiği haksızlıkların ortadan kalkmasına katkısı olmuştur (bu katkı abartılmıştır ama yine de gerçekten vardır). *Ölüler Evinden Anılar*'ın ise, Sibirya'daki mahkûmların durumlarının düzeltilmesine en ufak bir katkısı olmadığı gibi, böyle bir şeye yönelmemiştir bile. Dostoyevski yapılabilecek reformlara görünür bir ilgi duymamıştır.

> Bu duvarların içine, nice gençlikler gömülmüştü, burada, yararlanılmayan nice günler ziyan olup gidiyordu. Evet şurasını kabul etmek gerekir: Bütün bu insanlarda olağanüstü kaynaklar vardı, belki de bizim halkımızın çocuklarının en yetkinleri, en beceriklileriydiler; fakat o büyük yetenekleri işe yaramamak üzere gömülüyordu. Kimdeydi suç?
>
> Evet, kimdeydi suç?

Yukarıdaki satırlar, *Anılar*'da bizim bulabildiğimiz, bir karşı çıkmaya, kızgınlığa en yakın satırlardır ve gerçekten de, re-

formların, öykü-roman yoluyla açıklanmasına alışmış bir kuşağa, bu satırlar ılımlı ve yetersiz görünecektir.

Mrs. Stowe'un keskin tarzı artık sinirlerimize dokunuyor; yeni eleştiri onun kitabına, edebiyattan çok tarihte yer ayıracaktır. Fakat ezilenlerin, aşağılananların öfkesi değişik zamanlarda, değişik şekillerde anlatılmıştır ve Oscar Wilde gibi, ahlâki sonuçlar çıkarmaktan bütünüyle uzak bir yazar bile *De Profundis*'ini acı bir protesto çığlığı yapmıştır. *Ölüler Evinden Anılar*'ın o apayrı özelliklerinin, ondaki tevekkülün, teslimiyetin benzerini İngiliz dilinde ya da başka bir dilde pek kolay bulamayız. Sansürün tehdidi elbette yazdığı sürece Dostoyevski'nin aklındaydı; ama kitabın tonunu bütünüyle bu dış olguya bağlamak yanlış olur. Yazarın özelliğini taşır kitap. Dostoyevski yaşantısında pek seyrek sayılmayacak şekilde, ahlâki yargıya varmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Yargıya varmama kararı etkiliydi ve *Anılar*'da bu, sanatsal yetkinliğe vardırılmıştır. Ama insanların acısının duygusuzca öykülenişi, bize neredeyse insanca olmayan bir şey gibi görünüyor.

Dostoyevski'nin bu dört yıllık hayatını anlatan bir kaynak da, Tokarzewski adında, Dostoyevski ile birlikte hapiste yatmış olan bir Polonyalının anılarıdır. Dostoyevski bu Polonyalıdan T. diye söz etmiştir. Dostoyevski'ye karşı acı bir nefret gösteren anılar, seksenlerde yazılmış ve 1907'ye kadar yayınlanmamıştır. İlk elden belgeler olmasından gelen değerini maksatlı yazılışı azaltmaktadır; çünkü gösterdiği acılık, açıkça, Rus romancısının daha sonraları çizdiği Polonyalı maceracıların karikatürlerine ve Polonyalıların davasına gösterdiği ısrarlı düşmanlığa bir Polonyalının cevabıdır. Ama her şeye rağmen, Dostoyevski'nin diğer mahkûmlarla olan ve açıkça bilinmeyen ilişkilerine ışık tutmaktadır.

Dostoyevski, Polonyalıların diğer mahkûmlara nefretle, hor görerek baktıklarını ve politik suçlu olduklarıyla övünmeyi hiç elden bırakmadıklarını birkaç kez söyleyerek onları suçlamıştır. İşin ilginç yanı, Tokarzewski'nin de tıpatıp aynı şeyle Dostoyevski'yi suçlaması ve onun, hapishaneye ilk geldiğinde bir

papağan gibi şu tek tümceyi devamlı tekrarladığını söylemesidir: "Ben bir soyluyum." Bu karşılıklı suçlamaların ikisinin de doğru olduğuna inanmamak için pek bir neden yok. *Ölüler Evinden Anılar*'da ya da daha acı, daha içten bir şekilde, kardeşi Michael'e yazdığı mektuplarda, Dostoyevski sıradan bir mahkûmun "soylular"a karşı olan düşmanlığından söz ediyor ve sevilmeyişini de bu nedene bağlıyor:

> Soylulara olan nefretleri (diye yazıyor Michael'e), bütün sınırların ötesinde; biz soyluları, düşmanlığın bütün belirtileriyle ve çektiğimiz acılardan hınzırca bir zevk duyarak selamlıyorlar. Eğer fırsat düşse, bizi çiğ çiğ yerlerdi.

Diğer taraftan, Dostoyevski'nin Omsk'daki günleri üzerine yazan başka biri –gerçi bu ikinci elden bir bilgidir– yine soylu olan, arkadaşı Durov'un, herkesçe çok sevildiğini ileri sürüyor. Durov herkesi, gülümseyerek ve dostça sözlerle selamlarken, Dostoyevski şapkasını gözlerine kadar indirip, "tuzağa yakalanmış bir kurt gibi bakar", mecbur kalmadıkça konuşmaz, çevresindeki insanlarla her türlü ilişkiye girmekten korkuyormuş gibi görünürdü ve hattâ bir keresinde Durov'la bile konuşmaz olmuştu. Hiç olmazsa Dostoyevski'nin hapisteki ilk ayları için, bu iddiaları reddetmek güçtür. Bu terslikte, Mühendislik Akademisi'ndeki yalnızlık peşindeki ters öğrencinin, en iyi arkadaşlarının bile dayanamayacağı şeyler yapan hipokondrili genç yazarın benzer özelliklerini görüyoruz.

İnsanların bu en az ılımlı olanının yaşantısında pek sık görülen karşıtlıklardan biriyledir ki, ilerideki politik ve dini inançlarında çok önemli bir yeri olan, o "halk"ın ülküleştirilmesinin ilk tohumları, bu aşırı duygulu ve içine saklanan tabiata burada, hapishanede, sürekli birlikte olmaları işkencelerin en kötüsü olan, "domuz gibi kokan", "kaba, kızdırılmış, gücendirilmiş" insanlar arasında atılmıştır. "Kişilere olan nefretim çoğaldıkça" diyor *Karamazov Kardeşler*'deki bir karakter, "insanlığa olan sevgim çoğalıyor" ve öyle görülüyor ki, Dostoyevski'nin gelişimi de aynı yolu izlemiştir. Zemin hazırdı. Kendisini doğru sanarak, başkalarının günahlarını kınamak, Dosto-

yevski'nin tabiatında hiçbir zaman yer etmemişti. Gençliğinde, Schiller'den, romantiklerin o bilinen mankenini, altın kalpli suçluyu öğrenmişti; hattâ *Namuslu Hırsız* adlı bir öykü bile yazmıştı. Hapiste, ilk kez soyguncularla, katillerle birlikte yaşadı ve bu romantik düşüncenin gerçek hayatta hiç sanmadığı kadar çok dayanağı olduğunu gördü ya da böyle gördüğünü sandı. Bu kahramanlara –suçların kahramanlarıydılar bunlar–, Lermantov'un Kafkasya'daki haydutlara duyduğu hayranlığı hatırlatan romantik bir hayranlık duymaya başladı. Hapishanedeki diğer mahkûmlarla kurmaya başladığı ilişkilerde –önceleri bunlar kuşkulu, yarı sinsi ilişkilerdi– rastladığı nitelik çeşitliliğinin, şaşırtıcı karşıtlıkların dışarı dünyadakilerle aynı olduğunu gördü; aynı kötülükler, aynı erdem gücüydü buradaki de. Michael'e şöyle yazıyordu:

> Hapishanede, soyguncuların arasında dört yıl insanları tanımaya çalıştım. Bilmem inanacak mısın? Burada derin, güçlü, güzel tabiatlı insanlar var ve o kaba görünüşün altında altın bulmak ne kadar sevindirici oluyor. Bir iki değil, bir yığın böyle insan var. Bazılarına saygı duyuyorsun, diğerleri ise gerçekten güzel kişiler.

Aynı düşünceyi *Ölüler Evinden Anılar*'da yansıtıyor:

> Karanlık, düşmanca suratlar arasında, yumuşak, neşeli suratlar görüyordum. "Her yerde kötüler vardır ve kötülerin arasında iyiler vardır." Kendimi avutuyordum. "Kimbilir, bu insanlar belki de, diğerlerinden, o hapishane duvarlarının dışında kalanlardan çok daha kötü değillerdir." Böyle düşünüyordum ve kendi kendime başımı sallıyordum. Fakat Tanrım, bu düşüncenin ne kadar doğru olduğunu bir bilseydim.

Ülküleştirme süreci, *Anılar*'ın başka bir bölümünde daha da iyi görülebilir:

> Bizim akıllılarımızın halka öğreteceği fazla bir şey yok. Aksine, onların halktan öğreneceği çok şeyler olduğunu söyleyebilirim.

Daha sonraları, Dostoyevski "halka" karşı mistik bir inanç beslemeye ve "kendini halka döndürdüğü" için hapishane yıllarına minnet duymaya başladı. İnancının tam gelişimi, serbest kalışından sonra (uzaktan ülküleştirmek her zaman daha kolaydır) ve özellikle *Anılar*'ın yazılışından sonra oldu. Ama biyografik olarak, bu başlangıcı, mahpusluğun ilk aylarında içinde bulunduğu düşmanlık ve içine kapalılıktan kurtulmaya, başlangıçta nefret ettiği, hor gördüğü mahkûmlarla ilişki kurmaya başladığı ana götürmek gerekir.

Sibirya'ya gitmeseydi Dostoyevski'nin hiçbir zaman Rus halkını ülküleştirmeyeceğini söylemek belki çok aykırı bir şey olur, fakat inanç biçimi, bu hapishane yıllarının damgasını açıkça taşımaktadır. Gördüğümüz gibi, Dostoyevski ne çocukluğunda ne de daha sonra Rus köylüsüyle yakın bir ilişkiye hiç girmemişti ve ilerideki eserlerinde, "halk"tan söz ederken, gerçekte Omsk'da hapishanede öğrendiği şekliyle halkı düşünmektedir. Yirmi yıl kadar sonra şöyle yazıyor:

> Rus halkını, pek sık işlediği rezil günahlarla değil de, bu rezil durumun içinde her an özlediği büyük ve kutsal şeylerle yargılayın... Halkı ne olduğuyla değil, ne olmayı istediğiyle yargılayın.

Turgenyev'in, Tolstoy'un ya da Leskov'un bildiği şekliyle Rus köylüsü Dostoyevski için kapalı bir kitap olarak kaldı. Onun sayfalarında görülen köylülere bakın, zincirlerin izlerini ve mahkûmların giydiği gri-siyah elbisenin izlerini göreceksiniz.

Dostoyevski, hapishane deneyinden gelen iyi ve kötü şeylerin dökümünü hiçbir zaman yapmadı ve şimdi bunu bizim yapmamız oldukça zor. Hattâ fiziki açıdan bile bir yığın belirsizlikler vardır. Dostoyevski *Anılar*'da, ağır bedeni işlerin sağlığı ve kuvveti artırdığını söylüyor ve serbest kalışından hemen sonra yazdığı bir mektupta Michael'e şöyle diyor:

> O son yıllarda, Petersburg'da olduğu gibi, melankolik, kuşkulu biri olduğumu sanma; sanki bir sihir varmış gibi bunların hepsi yok oldu.

Yıllar sonra da Yanovski'ye şöyle yazıyordu:

> Sibirya'ya gitmeden önce, zihni bir dertle hastayken beni severdin, benden ayrılmazdın (şimdi anımsıyorum bunları), Sibirya'da iyileştim.

Ama eğer Sibirya'daki hapislik, Petersburg'daki sinir bozukluklarını iyileştirdiyse, onların yerine o korkunç sara illetini getirdi. Sara, Dostoyevski'yi hayatı boyunca bırakmadı, gittikçe sıklaştı, kuvvetlendi. Sorumsuz mistikler ve aynı sorumsuzluktaki psikanalistler, son yıllarda, Dostoyevski'nin hastalığının kökü ve belirtileri üzerine ustaca düşünceler öne sürerek kendilerini eğlendirdiler, bilinen gerçeklerle pek az ilgisi olan fantastik kuramlar çıkardılar ortaya. Gördüğümüz gibi, gençliğindeki sinir bozukluklarıyla, kendini ilk kez Sibirya'da gösteren sara belirtileri arasında kesin bir bağ kurmak olanaksızdır. İlk nöbetler hapisteyken gelmişti. Tıbbi bakımı olmadığından, serbest kalışından bir süre sonraya kadar kesin olarak teşhis edilemedi ve kısa bir süre, Dostoyevski bunların "sara'ya benzediğini ama gerçek sara olmadığı"na kendini inandırmaya çalıştı. Bu dönemde, hastalığını ülküleştirme ya da ona mistik bir önem verme çabasına giriştiğini de görmüyoruz; nöbetlerden önce gelen aydınlanma anlarını ve ruhi bir uyum duygusunu ancak 1865'lerde işitmeye başlıyoruz. Sibirya'da ilk karşılaştığımız şekliyle Dostoyevski'nin sarasının önemi bütünüyle maddidir ve bunun, hapishane hayatının ürünü olduğunu söylemek –1859'da Çar'a yazdığı gibi– bütünüyle hakkıydı.

Fiziki belirtilerin görece sağlam toprağından çıkıp da, *Ölüler Evi*'nin ruhi kalıtımını çözümlemeye çalıştığımızda, kendimizi soyut kurguya bırakmak zorunda kalıyoruz. Dostoyevski, hayatının sonuna varmadan, kahramanca bir sofistlikte zihni dinginlik aradı ve buldu. Bu, son romanının doruğunda anlatımını buldu. O da, Dimitri Karamazov gibi "adli bir hata"nın kurbanıydı; ama, Dimitri gibi, itham edildiği suçun ne olduğunu bilmemesine rağmen, kendi günahları ve yakınlarının günahları için haklı olarak acı çekmişti ve bu acının sonunda "ölümden yükselmişti". Aslında Dostoyevski, cezasını kabullendiği ve yü-

celttiği bu seçkinci duruma ancak derece derece bir evrimle varmıştı ve hapisten çıktıktan sonraki on yıllık mayalanma döneminde, parçalanmış hayatına baktıkça mutlaka çok değişik düşüncelerin saldırısına uğramıştı. Böyle bir suç için böyle bir ceza gören kişinin, suç ve günah arasındaki ya da insanla ilahi adalet arasındaki ilişkiye ait herhangi bir inancı olması pek zordur. Dostoyevski'de başkaldırış daha derinlere gitti. Sibirya'da öyle insanlara rastladı ki, bu insanlar, kendisi gibi yalnızca devletin değil, fakat genellikle kabullenilen ahlâki yasaların da mahkûm ettiği suçlar yüzünden, cinayet, şehvet, hırsızlık suçları yüzünden cezalandırılmışlardı ve bu insanlar yaptıkları işler için toplumun geleneklerine bağlı bir pişmanlık ya da vicdan azabı duymamakla kalmıyorlar, fakat hayatın olağan ilişkileri içinde, herkes kadar cesaret, cömertlik, şefkat gösteriyorlardı. Hapishane, Dostoyevski'nin şimdiye dek duyduğu her türlü ahlâki değeri yıktı. Toplumun erdem ve kötülük kategorileri artık ahlâk çizgisinin iki zıt kutbu gibi görünmüyordu; aslında bunların, biri diğerini olanaksız kılan şeyler olmadığı bile açıktı. Dostoyevski ilk kez *Ölüler* Evi'nde, yalnızca insan yasasının değil, fakat genellikle kabul edilen ahlâki değerlerin de yetersizliğini görmeyi, iyinin ve kötünün alışılmış tanımlamalarının sınırından öteye bir gerçek aramayı öğrendi. *Suç ve Ceza*'nın yükünü oluşturacak olan ahlâki sorunun ilk donuk, belirsiz parlamalarını burada yakaladı.

Daha belirsiz bilinçaltı etkilenmeleri de vardı. "Canavarlarla uğraşan insan" diye yazıyor Nietzsche, "kendisi de canavar olmamaya dikkat etmelidir ve cehenneme çok baktığımızda, cehennem de sizin ruhunuza bakmaya başlar." Dostoyevski Omsk'daki hapishanede dört yıl, insan topluluğunun doğal ilişkilerinin, yükümlülüklerinin yasak edildiği, toplumun dışına atılmış insanlarla, hemen hemen insanlık dışı bir varoluş düzeyine dönmüş varlıklarla birlikte yaşadı; bedenden ayrılmış insan tutkusunun kaba öğelerinin kaynaştığı, hoşlandığı cehenneme gözünü dikip baktı ve cehennem onun ruhuna girdi. Hapishaneye girdiğinde belki de anormal bir insandı; orada kendini anormal bir dünyaya uydurmasını öğrendi ve dışarı çıktı-

ğında, çarpıklaşmış bakışı başka bir odağa uyma yeteneğini yitirmişti. Dostoyevski'nin romanlarında normal insanlar, hapishanede olduğu gibi pek azdır. Artık onun dünyasında normal boyutlardaki insanlar yaşamıyordu; canilerin ve ermişlerin, olağanüstü kötü ya da erdemli insanların dünyasıydı bu. Hapishanenin demircisinde zincirleri çıkarıldığında ve özgür insanların dünyasına bir kez daha girdiğinde, Dostoyevski otuz üç yaşındaydı. Ama yaşadığı deney, bu dünyanın görünüşünü artık onun için değiştirmişti. Büyüme yılları bitmişti; ama dehası, hapishanenin karanlık gölgelerinde ruhunu tırmalayan iyi ve kötü sorununa sanatsal bir anlatım bulana dek daha önünde uzun mayalanma yılları vardı.

İKİNCİ KİTAP

Mayalanma Yılları

(1855-1865)

ALTINCI BÖLÜM

SÜRGÜN VE İLK EVLİLİK

Dostoyevski 15 Şubat 1854'te hapishaneden çıktığında, cezasının geri kalanını çekmek üzere, 7. Sibirya Piyade Taburu'na er olarak atandı. Hayatının bundan sonraki beş yıl üç ayını geçireceği Semipalatinski'ye gönderildi. Burası Moğol sınırından pek uzak olmayan, Kırgız bozkırının hemen yanında, 5.000 nüfuslu bir yerdi. Sosyal olarak Semipalatinski'ye gelmek pek bir şey değiştirmiyordu. Buranın sosyetesini oluşturan idari memurlar ve garnizon subayları mahkûm edilmiş bir politik suçluyla ilgilenecek insanlar değillerdi. Okuyabilmek açısından ise bu değişiklik, karanlıktan, zayıf bir loşluğa geçmekti; Petersburg'daki arkadaşların yolladıklarını uzun gecikmelerden sonra ele geçirme olanağını saymazsak, kitap ve gazeteler Semipalatinski'de, hapishanede olduğu kadar azdı. Yeniden elde edilen özgürlük duygusu, ailesiyle ve arkadaşlarıyla haberleşme imkânını yeniden kazanması, askerlik görevinin ilk aylarının Dostoyevski'ye dayanılır gelmesine yeterliydi. Semipalatinski'de Petersburg'la hiç olmazsa aralıklı bir haberleşme sağlayabilmişti; postanın gidişi de, gelişi de üç dört hafta sürüyor ve çok sıkı, şüpheci bir sansüre uğruyordu. İçten yazılmış her mektup, elden götürebilecek birini beklemek zorundaydı ve bu da çok seyrekti Semipalatinski'den Michael'e ve ailesinin diğer kişilerine yazdığı mektuplar pek çoktur ama hepsi de aynı şekilde duygusuzdur.

Dostoyevski'nin yaşantısının bu dönemi üzerine en doğru bilgiyi, Kasım 1854'te Semipalatinski'ye bölge savcısı olarak gelen Baron Wrangel'in anılarından ve mektuplarından çıkarıyoruz. Bu görev, Baronun son görevi olan Dresden Rus Elçiliği'nden ayrılana kadar olaysız süren uzun memuriyetinin ilk adımıydı. 1854'te, ortalama bir zekâsı, ortalamanın üstünde iyi tabiatı olan genç bir adamdı. Bölgenin askerî ve idari çevresini değil de, pek bilinmeyen, itibarını yitirmiş bir edebiyatçının arkadaşlığını yeğ tutacak kadar özgünlüğe, bazı şeylere sahip biriydi. İkisi yakın dost oldular ve Dostoyevski günde birkaç kez bu yeni arkadaşını ziyaret etmeye başladı.

Maddi kazanç Dostoyevski'nin tarafındaydı. Baronun yalnız sınırsız misafirperverliğinden değil, maddi olanaklarından da yararlanıyordu. Wrangel onu vali ile tanıştırdı ve sanırız ki, etkisiyle, Dostoyevski'nin mahkûmiyet şartlarındaki zorlukların azaltılmasında katkısı oldu. Fakat Dostoyevski'nin coşkun tabiatının en çok aradığı ve bu yeni arkadaşında bulduğu, beş yıldan beri ilk kez, acılarını, tutkularını, ümitlerini dökebileceği bir sırdaştı. Bu arada, aklını meşgul eden başlıca şey, bir sevgi işiydi. Wrangel gelmeden önce, Isaev adında bir aile ile tanışmıştı. Karı kocanın yedi sekiz yaşlarında bir de oğulları vardı. Adamın Semipalatinski'deki Gümrük Dairesi'nde ufak bir memuriyeti vardı, fakat Dostoyevski'nin gelişi sırasında, bütün işi, içki içmekti. İçki, sancılı bir böbrek hastalığını dayanılır yapıyor, ama bir yandan da hastalığın gelişimini hızlandırıyordu. Isaevler Semipalatinski'de pek itibar görmüyorlardı ve Wrangel, Dostoyevski'nin onları ziyaret etmesi için yaptığı önerileri reddediyordu. Maria Dimitrievna Isaeve, Baronun anılarına göre, "güzel, kumral, orta boylu, çok zayıf, heyecanlı ve coşkun" bir kadındı ve Dostoyevski bu kadına tam anlamıyla âşık olmuş, "bütün gününü" evde geçirmeye başlamıştı. Maria Dmitrievna'nın Dostoyevski ile yaşadığı sonucunu çıkarmak doğaldır.

Özelliği, garipliği olmayan bir durumdu bu. Kadın için, kabul edilebilen ve belki de yeni olmayan bir oyalanmaydı. Mahkûmların arasındaki dört yıllık yalnızlığından kurtulan Dosto-

yevski için ise büyük bir tutkuydu. Bu iki görüş, ayrılık derdi çıkana dek iyi uyuşuyordu. 1855 baharında, Isaev Kuznetsk'de, 600 kilometre uzaktaki başka bir sınır bölgesinde iş buldu. Dostoyevski kızdı, köpürdü, ağladı. Dostunun ne yapmasını istediği belli değildi, ama duygu eylemden daha güçlüydü ve hiç olmazsa kendininkiler kadar güçlü duygular bekliyordu. Maria durumu sakince kabul etmişti. Kuznetsk kasvetli bir yerdi ama hiç olmazsa bir değişiklik olacaktı ve rütbesi, maaşı bir erden çok olmayan, kendine bağlı ama hasta bir politik sürgünün çekiciliği kadarını herhalde orada da bulabilirdi.

Sevgililer rahatsız edilmeden vedalaşabilsinler diye, iyi kalpli Baron en iyi şampanyasını koca için harcadı. Yolculuk bir köy arabasıyla yapılıyordu, Isaev'in kesesi ancak buna müsaitti. Gece yola çıkıldı. Dostoyevski ve Baron onlarla birkaç mil geldiler. Baron, artık derin uykuya dalmış olan Isaev'i kendi arabasına aldı, Dostoyevski öbür arabaya, Maria'nın yanma gitti. Sonunda arabadan indiler, Dostoyevski'nin üzerine işaret koyduğu bir köknar ağacının altında vedalaştılar. Mehtaplı bir mayıs gecesiydi ve araba, dostunu bilinmeyen bozkırlara götürürken, Dostoyevski "sessiz ve dimdik" duruyor, "gözyaşları yanaklarından akıyordu." Baron elli yıl sonra "Hatırlanacak bir gün" diye yazıyor.

Ayrılan sevgililer mektuplaştılar. Maria ilk mektubunda sıkıntıdan, hastalıktan ve yalnızlıktan söz ediyor, sevgilisini üzüyordu. Daha sonraki mektuplarda, kocasına dostluk gösteren, akıllı ve cana yakın bir öğretmene olan bağlılığını anlatıyordu. Bu Dostoyevski'yi daha çok üzüyordu. Bu arada Wrangel, iki sevgilinin Semipalatinski'yle Kuznetsk arasında bir yerde buluşmalarını düzenledi. İki yüz millik bir yolculuk yaptılar ama son anda Maria gelmedi, kocasının sağlık durumu nedeniyle gelemediğini bildiren bir mektup gönderdi. Dostoyevski üzüntü içinde kalmıştı.

Gelmeyiş nedeni sahte gibi görünüyordu; fakat Isaev gerçekten hastaydı ve ağustosun başında öldü. Oğluyla yalnız kalan dul kadının durumu hiç de iç açıcı değildi. Kocası herhal-

de borçlar bırakmıştı; başka bir şey bırakmadığı kesindi. Maria'nın babası Astrahan'da öğretmendi ve baktığı küçük kızları vardı. Dostoyevski'nin daha sonraları Maria'nın "iyi bir aileden olduğunu birçok kez söylemesine karşılık, ailenin Maria'ya mali bakımdan yardım edecek durumda olmadığı açıkça belli. Astrahan'a geri dönmek sözkonusu değildi. Dostoyevski'nin ricalarıyla Wrangel'in yaptığı cömertlikler acil ihtiyaçları karşıladı ve Dostoyevski'nin elindeki ya da arkadaşlarından ödünç alabildiği her şey aynı amaç için kullanıldı. Fakat bu ilişkideki birçok şey belirsizdir. Dostoyevski ile Maria Dimitrievna arasında 1856'da yazıldığını bildiğimiz bir yığın mektuptan ancak bir tanesi kalmıştır, Dostoyevski'nin yazdığı bu mektup da bize pek az şey söylemektedir. Dostoyevski'nin Wrangel'e yazdığı mektuplarda Maria'nın sözünü ettiği yerler mürekkeple karalanmıştır (belki de ikinci karısı tarafından) ve bunların hepsi tam olarak okunamamıştır; önemli bir mektuptan da iki sayfa çıkarılmıştır. Dostoyevski'nin kızı tarafından yazılan biyografide Maria hakkında birçok ayrıntılı bilgi vardır; fakat bu güvenilmez ve kuvvetli bir düşmanlık besleyen kaynaktan alınan doğrulanmamış yargılar kabul edilemez. Dostoyevski ile Maria Dmitrievna arasındaki, gerek evliliklerinden önce gerekse sonraki ilişki, herhalde hiçbir zaman dağılmayacak bir belirsizlik sisi ile çevrilmiştir.

Wrangel, Ocak 1856'da başka bir iş için Semipalatinski'den ayrıldı. Ama mektuplarıyla arkadaşına öğütler vermeye, yardım etmeye devam etti. O yıl Dostoyevski için zor bir yıldı. Maria Dimitrievna ile mektuplaşmaları alışılmış kıskançlık ve güvensizlik olaylarıyla sürdü. Baharda, Maria aldığı bir evlenme teklifini yazıyor ve ondan fikrini soruyordu. Dostoyevski çıldırmıştı. Kardeşine ve Wrangel'e Maria Dimitrievna'ya mektup yazmalarını, Çar'ın yakında affetme ihtimali olduğuna ve Petersburg'a döndüğünde onu geçindirecek olanakları bulunduğuna ikna etmeleri için yalvardı. Barnaul'a, komşu şehre gitme izni alabildi ve gizlice Kuznetsk'e gitti ("sadece onu görebilmek için cezayı göze alırdım"), iki gün kaldı ve başına bir şey gelmeden geri döndü. Döndükten sonra Wrangel'e şöyle yazıyor-

du: "Bu iki gün içinde, geçmişi hatırladı ve kalbi yine bana döndü." Fakat önemli bir rakip vardı; daha önce sözü edilen akıllı, cana yakın öğretmendi bu. Adı Vergunov'du, Tomsk'un yerlisiydi. Durumu çok elverişliydi; henüz yirmi dört yaşındaydı ve bu tutkulu, romantik dul için çekici olduğu açıktı. Fakat evlilik bir hesap işiydi, bir gün Petersburg'a dönecek, belki de şöhrete kavuşacak olan daha yaşlı olanı gelecek için daha elle tutulur şeyler teklif ediyordu. Maria Dmitrievna önce karar veremedi. Dostoyevski'nin beklenmedik şekilde ekimde subay rütbesine yükselmesi şansını artırmış olmalı. Dostoyevski, Maria için giriştiği çabaları çoğalttı; arkadaşlarına yazıp onlardan, Maria'nın kocasının ölümü üzerine maliyeden alacağı az bir paranın daha çabuk ödenmesi için çalışmaları, oğlu Paul için, Omsk'daki Sibirya Askerî Okulu'nda bir yer bulmalarını rica etti.

Beyaz Geceler'in ve *Ezilenler*'in kahramanları gibi kendini önemsemeyen bir cömertlikle, Vergunov'un "kendisi için kardeşten daha yakın" olduğunu söyleyip, onun ilerlemesini sağlama bağlamak için uğraşmaya başladı. Sevgisi delice boyutlara varmıştı. Kasımda Michael'e yazdığı bir mektupta, Maria için "yolumun üstünde beni bulan, Tanrı'mn gönderdiği melek" diyor; aynı sıralarda Wrangel'e şöyle yazıyordu:

> Başınızı sallamayın, beni yargılamayın, onunla olan ilişkime ait birçok şeyde akıllıca hareket etmediğimi biliyorum, hemen hemen hiç ümidim yok – ama ümidim olsun ya da olmasın, benim için hepsi bir. Artık hiçbir şey düşünmüyorum. Yalnızca onu görmek, yalnızca onu duymak! Mutsuz bir çılgınım. Aşk bu şekliyle bir hastalıktır. Bunu duyuyorum. Yolculuk için borca girdim (ikinci bir defa denedim ama ancak Zmiev'e kadar gidebildim, daha öteye gidemedim). Şimdi bir daha gideceğim; kendimi mahvedeceğim, fakat buna aldırdığı yok! Tanrı aşkı için, bu mektubu kardeşime gösterme. Ona karşı sonsuz utanç duyuyorum. Zavallı adam, son gelirleriyle bana yardım ediyor, ben de parayı bu şekilde harcıyorum.

Dostoyevski'nin kendi çılgınlığını amansızca incelediği anlardan biridir bu. Yıllar süren bir yalnızlıktan sonra dünyaya

açılan kapalı kalmış bir ruhun yıkıcı tutkularının, bu tutkuların kurbanı tarafından, daha canlı, daha içten anlatıldığı pek az görülmüştür.

Kuznetsk'e gitmek için, bu mektupta sözü edilen kaçış, kasımın sonlarında gerçekleşti ve hâlâ kararsız olan Maria'yı kararın eşiğine getirdi. İki ay sonra Dostoyevski daha uzun bir izin alabildi ve evlilik 6 Şubat 1857'de Kuznetsk'de kutlandı. Maria için bu, tutkudan çok rahat için yapılan bir evlilikti. Genç fakat dostsuz, parasız öğretmeni seçmesi mümkündü; Dostoyevski'nin kızı –gerçi onun tek başına öne sürdüğü şeylere inanmak çok zorsa da– Maria'nın düğün gecesine kadar Vergunov'la yaşadığını söylüyor. Karısı ve üvey oğluyla Semipalatinski'ye dönerken Dostoyevski, Barnaul'da çok güçlü bir sara nöbeti geçirdi. Dört gün onu güçten düşüren bu nöbet, gerçekten sarası olup olmadığı hakkındaki kuşkusunu dağıttı ve Maria Dmitrievna'ya da saralı birinin karısı olduğunu ilk kez gösterdi.

Evliliği elde ettikten sonra, artık içindeki diğer bir büyük ümitle uğraşmak için serbestti. Sibirya bozkırlarındaki bu süresi belli olmayan sürgünden kurtulmaktı ümidi. Semipalatinski'ye gelişinden bir yıl sonra, Nikola I ölmüştü. Aleksandr II her yerde, barışı ve reformları getirici olarak karşılanmıştı ve Sibirya'daki sürgünler Paris Barışı'nın sonuçlanması ya da Çar'ın taç giymesi dolayısıyla yapılacak bir affı sabırsızlıkla bekliyorlardı. Dostoyevski, Sivastopol kahramanı General Todleben ile bir kez karşılaşmış olduğunu anımsadı; generalin kardeşi Dostoyevski ile aynı yıllarda Mühendislik Akademisi'nde okumuştu. Her zamanki yardımcısı Wrangel bir mektubu Todleben'e ulaştırdı. Dostoyevski'nin subay rütbesine yükselmesini sağlayan da, Todleben'in Çar'a etkisiydi. Fakat Çar'ın lütfu daha ileriye gitmedi ve Dostoyevski'nin yazdığı –belli bir maksatla yazmıştı– vatanseverce bir methiye Aleksandr'a ulaşamadı. Ancak Ocak 1858'de, görevden ayrılmasına ve Rusya'ya dönmesine izin istemek için resmî bir dilekçe yollamasına müsaade edildi.

Bir şey belli olmadan bir yıl daha geçti. 1859'un baharında, ilk olarak Petersburg'daki kardeşinden, 18 Mart tarihli bir kart-

la görevinden ayrılma isteğinin kabul edildiğini öğrendi. Dilekçede, Moskova'ya yerleşmeyi istemişti; fakat Moskova'nın 150 kilometre kuzeyinde, Moskova-Petersburg demiryolu üzerindeki Tver'de oturmasına izin veriliyordu. Karar mayıs başında Semipalatinski'ye geldi, formaliteler iki ay sürdü ve 2 Temmuz'da Dostoyevski ile karısı bir daha dönmemek üzere Semipalatinski'den ayrıldılar. Paul Isaev onlara, okulunun bulunduğu Omsk'da katıldı. Ağustosun ortalarında hep birlikte Tver'e vardılar.

Bu sürgün yıllarının edebi ürünleri önemsizdir. Semipalatinski'de zihni bir çaba harcamak için pek az dürtü vardı ve kendinin de itiraf ettiği gibi, Maria Dmitrievna ile olan ilişkileri, onu, başka her şeyden mahrum edecek kadar meşgul ediyordu. Hemen hemen iki yıl sonra yazılmış bir mektupta Apollon Maikov'a söylediği gibi, hapisten "bir büyük eser yazmak" düşüncesiyle çıkmıştı. Semipalatinski'den yazdığı mektuplarda yer yer, üzerinde çalıştığı bir "büyük roman" üzerine imalara rastlıyoruz ama herhangi bir bölümün yazıldığına dair bir belge bulamıyoruz. Bunun, *Suç ve Ceza*'nın ilk müsveddesi olduğu yolundaki tahmini de doğrulayacak hiçbir şey yok. Dostoyevski'nin o dönemdeki düşünceleri üzerine elbette pek az şey biliyoruz. Michael'den kendine yollamasını istediği kitaplar arasında, Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*, Hegel'in *Felsefe'nin Tarihi*, Yunan ve Latin tarihçilerinin Fransızca çevirileri, "Ekonomistler", ilk kilise büyükleri, Kur'an, bir fizik ders kitabı ve Almanca sözlük vardı. Bu denli genel, geniş bir liste bizi pek az aydınlatmakta. Ayrıca bu kitapların gerçekten eline vardığı ve okunduğu hakkında hiçbir fikrimiz yok.

Dostoyevski'nin Sibirya'daki yaşantısıyla kesin olarak ilgisi olan üç kitap, *Ölüler Evinden Anılar, Amcamın Rüyası* ve *Stepançikova Köyü* bütün yapıtları arasında, en basit en az sorunsal olanlardır. *Suç ve Ceza*'dan başlayan büyük romanlar dizisinin esin kaynağı olan iyi ve kötü sorunu üzerinde o zamandan düşünüp düşünmediğini bilmiyoruz ama bu kitaplarda bunun izine rastlamamaktayız. *Ölüler Evinden Anılar*'ın ortaya çıkışı Petersburg'daki arkadaşları için Semipalatinski'de yazma-

ya başladığı notlarda bulunabilir. Ama o zamanlar bunu yayınlamayı düşünmüyordu ve elimizdeki şekliyle *Anılar* herhalde Dostoyevski, Rusya'ya dönene dek tasarlanmamıştı. İlk alınan notların kitabın son şekline ne kadarıyla girdiğini tahmin etmek de olanaksız.

Siyasi sürgün olan Dostoyevski'nin yazdıklarını yayınlaması 1857'ye kadar yasaktı. Aynı yılın ağustosunda, Michael, 1849'da hapiste yazılan *Bir Küçük Kahraman*'ın yayınlanma işini yola koydu. Dostoyevski'nin ona epey borcu olmasına rağmen, Kraevski kitap için iki yüz ruble verdi –romancı, bu cömertliği kabaca ve kurnazca küçültmeye çabalamıştır. Maria Dmitrievna ile evlenişi, aklını, bazen iyi bazen kötü sürüp giden sevda işiyle uğraşmaktan kurtarmış ve aynı zamanda mali dertlerini artırmıştı. İki kısa roman üzerine, *Amcamın Rüyası* ve *Stepançikova Köyü* üzerine çalışmaya başladı. Michael'in onun hesabına yaptığı uzun pazarlıklardan sonra, ikisi de, Avrupa Asya'sından döndüğü günlerde değişik dergilerde basıldı. *Amcamın Rüyası*, kızını yaşlı, bunak bir prensle evlendirmek için dolaplar kuran bir annenin çabalarının öyküsüydü. Anne prensi evlenme teklifi yapmaya ikna ediyor, fakat sonunda başkaları, teklifin bir rüyanın parçası olduğuna prensi inandırıyorlardı. Kısacası, önemli hiçbir değeri olmayan bir komediydi bu. Daha tutkuyla yazılmış bir eser olan *Stepançikova Köyü* ise, sahte dindar bir şarlatanın, Foma Fomiç Opiçkin'in, kendini, karısı ölmüş, isterik annesiyle birlikte yaşayan emekli bir albayın evine nasıl kabul ettirdiğini, onları nasıl sert bir şekilde idare ettiğini, zayıf ama sevimli albaya işkence yapmaktan, onu aşağılamaktan nasıl zevk aldığını anlatıyordu. Öykü, herkesin hayret ettiği bir olayın (okuyucu da daha az hayret etmiyor), albayın bu adamı zorla kapı dışarı etmesinin geçtiği güne kadar böylece sürüp gidiyor. Foma Fomiç, hiç yılmadan, şaşırmış ve değişmiş olarak geri geliyor, albayı, daha önce kendisinin iyi karşılanmayan iltifatlar ettiği genç bir kadınla evlendiriyor ve ev halkı üzerinde eskiden kötülük için kullandığı kadar güçlü bir baskıyı iyilik için kullanmaya devam ediyor (aceleye gelmiş bir epilogtan, çok açık olmasa da böyle anlıyoruz).

Dostoyevski'nin bu iki öyküyü hangi etkilerin altında yazdığını bulup çıkarmak pek kolay değil. Pek az biyografi yazarı, Maria Dmitrievna'nın onun yaşantısında ya da eserinde herhangi iyi bir etkisi olduğunu söylemiştir. Fakat hiç olmazsa evliliğin ilk zamanları Dostoyevski'ye dünyanın ve onun kötülüklerinin bir defacık, bir sorundan çok bir şaka olarak ele alındığı bir kaygısızlık vermiştir. Artık, görünürdeki insan ilişkilerinin psikolojik temellerini derinlemesine incelemiyor, dış olayları, abartma ve karikatür havası içinde anlatmak onu hoşnut ediyordu. Tuhaf durumlar ona, karakterin ustalıklı incelenmesinden daha çekici geliyordu. Malzemenin çoğunun, Semipalatinski'nin dedikoducu, dar, taşralı çevresinden geldiği açıktır, fakat sürgüne gitmeden önce Petersburg'daki çevresini anlatışıyla öz bakımından öyle büyük ayrılıklar vardır ki, bu değişikliği açıklamak için başka bir neden aramalıyız. Wrangel'in anılarına göre, Dostoyevski, serbest kaldıktan sonra, Gogol'ü yeniden okumuştu ve ilk eserlerindeki gibi, *Amcamın Rüyası* ve *Stepançikova Köyü*, ancak Petersburg'a döndükten sonra bütünüyle geride bıraktığı Gogol'ün sözcükleriyle ve deyişiyle doluydu. Ama bu, özdeki ve yöntemdeki değişiklik için bir ipucu vermiyor. Bu Sibirya öykülerinde işlemekte olan yeni etki, romanlarının çoğu basılışlarından bir iki yıl sonra Rusçaya çevrilen Dickens'm etkisi gibi görünüyor. İkinci elden gelmesinden başka şüphelenilecek yanı olmayan bir iddiaya göre, Dostoyevski'nin sürgünde okuyabildiği kitaplar yalnızca *Pickwick Papers* ve *David Copperfield*'dı. 1857'de yazdığı bir mektuptan da, o zamanlarda Dickens'ı tanıdığını anlıyoruz. Eleştirmenler, Dostoyevski'nin Sibirya'dan dönüşünden sonra yazdığı ilk roman olan, *Ezilenler*'deki Neli'nin, doğrudan doğruya *The Old Curiosity Shop*'ın sayfalarından alındığını her zaman söylemişlerdir; Foma Fomiç'in de *Uriah Heep* ile Mr. Pecksniff'den geldiği pek az şüphe götürür. Karışık olmayan, melodramik kişiler anlatmak, çözümlemeler yerine karikatürler koymak, kötülerin fiziki olarak cezalandırılışı, hiç olanağı olmayan neşeli bir sona varan ani dönüş –gerek önceki, gerek sonraki Dostoyevski'ye hiç uygun olmayan bütün bu öğeler, gerçek Dickens geleneği içinde-

dir. Ve eğer, *Stepançikova Köyü* bir başarısızlıksa, bunun nedeni Dostoyevski'de güçlü bir espri yeteneğinin pek az olması ve Dostoyevski'nin bu romanı (bir dereceye kadar *Amcamın Rüyası*'m da), dehası kendisininkinden çok değişik olan birinin etkisi altında ve onun deyişiyle yazıyor olmasıydı.

Dostoyevski'nin Tver'de geçirdiği üç ay hakkında söylenecek fazla bir şey yok. Vefalı kardeşi Michael, oraya varışından kısa bir süre sonra ziyarete geldi; fakat Tver'ın sağladığı bu gibi faydalar sabırsızlığını azaltmıyordu. Kardeşine, "burada, Tver'de oturmama rağmen, hâlâ, dünya yüzünde bir gezginim" diye yazıyordu. Wrangel'i de, "Tver'in Semipalatinski'den bin kat kötü" olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Mektupları sevgili Petersburg'una dönme tasarılarıyla doluydu. General Todleben'e bir kez daha yazdı; yazarken, can sıkıcı biri olarak düşünülmekten pek korkuyordu. Sonunda, karar hâlâ verilmeyince, Çar'ın kendisine bir dilekçe yazdı. Başkente dönüş izninden başka üvey oğlu Paul'un Petersburg'daki eğitim kurumlarından birine kabul edilmesini de istediği dilekçe bugüne dek saklanmıştır ve ilginç bir belgedir. Bütün Rusların Büyük Hâkimi'ne alışılmış yaklaşış biçimi olan kölece bir ifade tarzı içinde yazılmıştı bu dilekçe ve kaçınılmaz olarak bugünün okuyucusunda hoş olmayan bir etki yaratmaktadır, fakat içtenliğinden kuşkulanmak için hiçbir neden yoktur. Dostoyevski, iktidarının ilk yıllarında Aleksandr II'nin kişiliğine duyulan genel coşkunluğu paylaşıyordu ve kardeşine yazdığı mektuplarda, ondan "kutsal imparator" ve "bizim üzerimizde hüküm süren aziz varlık" diye söz ediyordu. Dilekçe şöyle sona eriyordu:

> Majesteleri, haklının ve haksızın üzerinde parlayan bir güneş gibisiniz. Daha şimdiden halkınızın milyonlarcasını mutlu ettiniz; zavallı bir öksüzü, annesini ve üzerinden kısıtlanmaların hâlâ kalkmadığı, ama şu anda bütün hayatını İmparator için vermeye hazır olan, talihsiz, hasta bir adamı mutlu ediniz.

Daha dilekçe alınmadan lehte bir karar verilmişti. Karar, Dostoyevski'ye 25 Kasım'da bildirildi. Dostoyevski, aralığın ortalarında Tver'den ayrıldı, karısı, üvey oğlu, onlara kalacak yer

bulana dek geride kalacaklardı. Kardeşi onu Petersburg İstasyonu'nda karşıladı. Kızakların zincirli mahkûmları uzağa götürdükleri o soğuk Noel gecesinin onuncu yıldönümünden birkaç gün öncesiydi.

YEDİNCİ BÖLÜM

DERGİCİLİK DENEYİ

Dostoyevski'nin Petersburg'da olmadığı on yıllık sürede üç önemli şey olmuştu: Kırım Savaşı'nın kaybedilişi, Nikola I'in otuz yıllık saltanatının sona erişi ve Petersburg-Berlin Demiryolu'nun açılışı. Bu olayların Rus yaşantısına derin etkileri olmuştu. Ama hiçbiri, başkentin dış görünüşünü, Dostoyevski'nin kırklarda bildiği şeklinden fazla değiştirmemişti ve Tver'den gelişinde, Michael onu istasyonda karşıladığında, aradan geçen on yıl yalnızca, inanılmaz bir karabasan olarak görülmüş olabilir.

Dönüşünden sonraki ilk aylar, ailesini yerleştirmekle, tek gelir kaynağı olan eserlerinin toplu bir baskısını hazırlamakla ve eski dostluklarını yenilemekle geçti. Politik ve edebi alandaki bir yığın yeniliğin arasında, bir şey değişmeden kalmıştı: Kırklarda olduğu gibi, altmışta da edebiyatta ciddiye alınmak isteyen her akıllı adam, az ya da çok belirli bir inancı ya da eğilimi olan bir gruba yeni bir "çember"e girmek zorundaydı. Dostoyevski'ye çekici gelen grubun ortasında eski bir tanıdık olan Milyukov vardı; şimdi yeni kurulan *Svetoch* dergisinin yayıncısıydı; grubun üyeleri arasında iki eski arkadaş daha vardı, Apollon Maikov ve Yanovski ve Dostoyevski daha sonra resmî biyografisini yazacak olan Strakhov ile ilk kez burada tanış-

tı. O yokken, kardeşi Michael puro ve sigara imalatçısı olmuştu; mallarıyla birlikte parasız olarak "ufak değerde hediyeler" dağıtmak düşüncesini, bu özgün ve kazançlı düşünceyi ilk kez bulan da odur. Ama tütün kokusu, gençliğinin edebi özlemlerini bastırmamıştı ve daha yetenekli olan kardeşinin dönüşü kararını verdirtti; fabrikayı satmaya ve kendinin yayıncı, Fyodor'un da başyazar olacağı yeni bir edebiyat dergisi çıkarmaya karar verdi. Eylül 1860'ta *Vremya* (Zaman)'nın bir ilanı görüldü ve ilk sayısı, tam vaktinde, Ocak 1861'de çıktı. Başlıca çekiciliği, Fyodor'un yeni bir romanının, *Ezilenler*'in ilk kısmıydı. Geniş, duygusal, melodramik bir öyküydü bu; şimdi yalnızca, ilerideki daha iyi eserlerin tadını önceden verişiyle ilgi çekiyor. Nisanda, geçen güz başka bir dergide yayınlanmaya başlayan *Ölüler Evinden Anılar*, *Vremya*'da çıkmaya başladı. Bunlar Dostoyevski'nin bereketli zihnini tüketmiyordu; hiçbir zaman, edebiyat dünyasına döndüğü şu anki kadar faal olmamıştır. Çıktığı günden beri *Vremya*'ya edebiyat ve politika üzerine sürekli yazılar veriyordu. Dört yıl dergi işiyle uğraştı, öykücülüğünü neredeyse bütünüyle bir yana bıraktı. Fakat bu devre zihni gelişimi bakımından çok önemlidir. Hırslı, genç bir radikalin, aynı derecede hırslı, ama daha iyi düşündüğü pek söylenemeyecek bir Ortodoksluk şampiyonu Hoffmann ve Gogol'ün yolundan ustaca giden birinin, Raskolnikov ve Mişkin'in yaratıcısına evrimini görüyoruz bu devrede.

Dostoyevski 1848 baharında tutuklandığında, Rusya'nın gördüğü en sıkı sansür altında dayanıklı bir şekilde duran Rus düşüncesi devrimci coşkunun ateşli olduğu Avrupa'ya ümitle bakıyordu. Daha sonraki yıllar durumu tersine çevirdi. 1848'deki devrimci karışıklıklardan sonra Avrupa çabucak karşı devrime geçmişti. 1850'de Herzen, "Avrupa uyumuyor, Avrupa öldü" diye yazıyordu ve büyük devrimci lider, bu tümcesinde, daha sonraki otuz yılda Rusların –yalnızca radikal Rusların da değil– pek sık açığa vurdukları hayal kırıklığını özetliyordu. Ama Avrupa'nın politik düşüncesi kayıtsız ve ateşsiz dururken, Rusya uyanmaya başladı. Kırım Savaşı'nın utancı, Nikola I'in yıkılan devrini lanetlemişti; özgürlük

ve ilerleme üzerine belirsiz ülküler, serflerin serbest bırakılışı ve sansürün kaldırılışı gibi somut reformlar konuşuluyordu ve Rusya, Aleksandr II'nin ilk yıllarında, yeni bir reform ve yenileşme çağının arifesindeymiş gibi görünüyordu. Herzen gibi radikaller, Turgenyev gibi liberaller ve Konstantin gibi Slavcı tutucular aynı dili kullanarak, Avrupa ile, bu bitkin, yaşlı adamla, taze genç devin, Rusya'nın karşıtlığını ilan ediyorlardı. Kırkların düşünen Rusları ümit ve hayranlıkla Avrupa'ya bakıyorlardı; 1860'ın Rusu ise kendi halkının belki başardığı şeylere değil ama hiç olmazsa emellerine aynı duygularla bakıyordu.

Dostoyevski'nin sürgünde bulunduğu yıllarda, yeni bir düşünce, "halka" bağlılık düşüncesi gelişti. O günün Rusya'sında halk, köylü demekti. Köylünün yüceltilmesi, Moskova'da Slavcılar tarafından başlatılmıştı. Slavcıların programı, salt Rus olan her şeyi, Avrupalı ya da Avrupalılaşmış her şeyin zararına yüceltmekti ve bu, köylü hayatını anlatan bazı ünlü öykülerin, Turgenyev'in *Bir Avcının Notları*, Grigoroviç'in *Anton Goremyka* ve diğerlerinin ortaya çıkışıyla beslenmişti. Bu akım en yüksek noktasına, Aleksandr II'nin serfleri serbest bırakma kararıyla vardı; aslında karar 1857'de alınmış ama 1861'e kadar açıklanmamıştı. Genç Tolstoy, ilk öykülerinden birinde bu akıma katkıda bulunuyordu: 1857-58 kışında yazılan *Üç Ölüm*'de aristokratın ıstıraplı ölümüyle, köylünün basit, dertsiz ölüverişi arasındaki karşıtlık anlatılıyordu. Kısa sürede köylü moda oldu ve bu düşünce tarzı, Sibirya'dan döndüğünde Dostoyevski'nin düşüncelerine uygun geldi. İnsanlar kırklarda ülkülerini Fransız kitaplarında arıyorlardı, şimdi ise yalnızca etraflarına bakmaları yeterliydi; aradıklarını "Rus halkında" buluyorlardı. 1860'ın Petersburg'unda ateşli ve politik sezgisi az birinin hararetli bir vatanperver olması kolaydı, aynı adamın 1845'te hararetli bir devrimci olmasının kolaylığı gibiydi bu ve Dostoyevski iki durumda da en kolay yolu seçti.

Dildeki bir karışıklık bu gidişe yardım etti. Rusça Narod sözcüğü, Almanca'daki Volk gibi, bizim "millet" ve "halk" diye ayırdettiğimiz iki anlama birden geliyordu. Dostoyevski, dergilerin-

deki yazılarında, Rus uygarlığını "milli ruha", "milli ilkelere" dayandırmakta ısrar ederken, pekala, "halk ruh"u, "halk ilkeler"i demek istemiş olabilirdi – ve herhalde bunu dediğine inanıyordu. Şimdiden Slavcılar tarafından yaygınlaştırılan Narod sözcüğü ve ondan türeyen sözcükler, yalnızca *Vremya*'mn sayfalarında değil, Dostoyevski'nin daha sonraki politik yazılarında da birbirlerini dürtüştürüp dururlar ve düşüncenin bu sezilmeyen karışıklığı, gençliğin demokratik coşkunluğundan, daha sonraki gerici milliyetçiliğe ağrısız geçmesine yardımcı olur.

Dostoyevski'nin düşüncelerinin, geri dönüşünden sonraki yıllarda geçirdiği hızlı evrimde, Apollon Grigoriev'in etkisinin önemli payı vardır. Grigoriev, çok yetenekli ama pek yargı gücü olmayan bir eleştirmendi; gücü ve özgünlüğü ona Rus edebiyatında küçük bir yer vermektedir hâlâ. Edebiyat hayatına kırklarda şair olarak başlamıştı ve 1850'den 1855'e kadar, Slavcılarla resmen ilişkisi olmamakla birlikte, Rus köylüsüne bağlılık düşüncesini paylaşan ve insanlığın ahlâki ülküsünü, köylünün ümit kırıcı dış görünüşünün altında bulan bir derginin yazı kurulundaydı. Grigoriev Moskova'da, aşağı sınıfların ve taşralı çevrelerin dram yazarı olan Ostrovski ile tanıştı ve ona karşı sınırsız sevgi duydu. Ostrovski hoş, sade biriydi ve oyunları bilinçli bir eğilimden, Slavcı ya da başka bir eğilimden uzaktı; fakat, sarhoşluk, kirlilik gibi ufak kusurların büyük erdemlerle birlikte bulunduğu duygusuna, Ruslara özgü olan bu duyguya kaptırmıştı kendini. Grigoriev'in eleştirilerinin değiştirici ışığı altında Ostrovski, Rus ruhunun Puşkin'den sonra gelen temsilcisi oldu; yarattığı karakterlerden biri, *Yoksulluk Ayıp Değil*'in kahramanı Grigoriev tarafından bir şiirle övülmüştü. Bu şiirin iki dizesi, Rus edebiyatında yıllarca ünlü olarak kaldı:

> Perişan, sarhoş ve paçavralar içinde
> Fakat saf Rus ruhuyla beraber

Grigoriev'in etkisi ya da Grigoriev'in yorumladığı şekliyle Ostrovski'nin etkisi, Dostoyevski'nin bazı karakterlerinde izlenebilir ve tam bir anlatımını *Suç ve Ceza*'daki Marmeladov'da bulur.

Vremya, 1861'in başlarında yayına geçince, bir işte fazla kalamayan, kavgacı bir adam olan Grigoriev, dergiye katılmayı teklif etti ve derginin sürekli yazarı oldu. İlk ilanlarda yeni derginin programı ve politikası açıklanmıştı. Slavcılarla, Batıcılar arasındaki "yerli tartışma"ya yukarıdan bakarak tarafsız kaldıklarını bildirip, iki görüşü uzlaştıran ve aşan yeni bir sentez bulduklarını iddia ediyorlardı. Fakat bu özgünlük iddiaları pek inandırıcı değildi. Büyük Petro'nun yaptığı reformların bir sonucu olarak eğitilmiş sınıflarla "halk" arasında doğan ayrılık, Rus uygarlığının ve Rus kuruluşlarının ayırıcı özelliği üzerine ileri sürülen iddialar, Rus toplumunu ve kültürünü "halk"a dayandırmak gerektiği –bütün bu düşünceler, sayısız sonuçları ve dallarıyla birlikte, Moskova Slavcılarının on beş yıldır pazara sürüp durdukları şeylerdi. *Vremya*'da görülen makaleler işte böyleydi. Bunların görünüşüne bir tazelik vermek için yeni bir isim gerekliydi; bunu da Grigoriev buldu.

Yeni isim *Pochva* yani Toprak'tı. *Vremya*'nın savunduğu doktrinin simgesi Toprak'tı, *Vremya*'nın yazarları kendilerine Pochveniki yani Toprağın İnsanları diyorlardı; bundan sonra da böyle anıldılar. Soyut bir nitelik vardı, Pochvennost yani Toprağa Bağlılık; bu yalnızca Rus halkına bağlılık anlamına gelmiyor, aynı zamanda, köklerin toprakta olmasından gelen güçlü, sağlıklı, yerli olma niteliklerini de belirtiyordu. Hasımların özelliklerini belirten olumsuz sözcük de Bezpochvennost idi; bu da yalnızca Rusya'ya ve halka hiç aldırmadıklarını değil, düşüncelerinin havada gezinen, gerçekle ve toprakla etkili bir ilişkisi olmayan şeyler olduğunu da anlatıyordu. Kısacası, sözcük parlak bir zekâ ürünüydü. *Sovremennik* gibi düşman dergilerin, *Pochva*'nın anlamsız olduğunu söylemeleri boşunaydı. Bütün gücü, anlamının bolluğundaydı ve o olmasaydı, *Vremya*'nın yaşaması pek zordu. Durumu, bir mizah dergisinin karikatüristi iki yıl sonra özetlemişti; çırak olarak çizilmiş Strakhov, yayıncı Michael Dostoyevski'ye şöyle diyordu: "Düşüncelerimiz aktarma olabilir ama isimlerimiz ne olursa olsun bizimdir."

Yeni derginin eğilimleri kısa süre sonra ortaya çıktı. İkinci sayıda (Şubat 1861) Fyodor Dostoyevski'nin sanat kuramı

üzerine bir yazısı vardı; Dostoyevski burada, iki ünlü radikal derginin, *Sovremennik* ve *Otechestvennye Zapiski*'nin eleştirilerine şiddetle çatıyordu. Aynı yılda Grigoriev'in, Slavcı okulun kurucuları olan Khomyakov ve Kireevski'ye övgüler dizdiği, onların felsefelerini açıkladığı bir yazı dizisi yayınlanmaya başladı. Fyodor ve Strakhov yeni görüşleri coşkunlukla benimsemişlerdi. İşadamı olan Michael daha az etkileniyordu ve düşüncelerden çok satışla ilgileniyordu, bu durumdan da endişe duyuyordu. Petersburg aydınları kırkların düşüncelerini unutmamışlardı ve hâlâ Moskova'yı biraz hor görüyorlardı. Slavcı sözü, kaçınılmaz olarak, yeni düşüncelere ilk sarılanlarm etkisi altındaki Rus gömleklerini, çizmelerini hatırlıyordu ve Petersburg, Avrupa'nın demokrasi örneği olduğu inancını yitirmesine rağmen, hâlâ Londra terzilerinin ve Paris şapkacılarının geleneklerine bağlı kalıyordu. Dahası, *Vremya* programında, Slavcılarla Batıcılar arasında tarafsız olduğunu açıklamıştı ve Michael'in ihtiyatlı düşüncesine göre, Slavcı ilkelerin açıkça savunulması, abonelerin azalmasına yol açabilirdi. İlk sonuç, Michael ile Grigoriev arasındaki tartışma oldu ve Grigoriev her zamanki atılganlığı ile, Rusya'nın en uzak köşesi olan Orenburg'a gitti, orada öğretmenlik yaparak bir yıl kaldı. Petersburg'a geri döndüğünde *Vremya*'da ve ondan sonra çıkan *Epocha*'da ara sıra yazılar yazdı ve 1864'te genç yaşta öldü. Çağdaşlarına olan etkisi, kuvvetli kişiliğine dayanır ve bu etki, yazdıklarının niteliği ya da niceliğiyle yeterince ölçülemez.

Bu arada, Dostoyevski'nin durumunun sıkıcılığı, *Vremya*'nın Kasım 1861 sayısındaki yazısında açıkça görülüyordu. Dostoyevski bu yazıda, tutumunu, Moskova'da Konstantin Aksakov ve onun Slavcı yandaşlarının yeni çıkarmaya başladığı *Gün* dergisine açıklamaya çalışıyordu. Yazının tonu saldırgandı; fakat hemen sonra, sertliğin bir düşmanın sertliği değil de, arkadaş olabilecek ama arkadaşlığı reddedilen, istenmeyen birinin sertliği olduğu anlaşılıyordu. Slavcıların eski başkente ve ortaçağ geleneklerine bağlılıkları ile hafifçe alay ediyordu; çünkü Dostoyevski tam bir Slavcı olduktan sonra bile, yüreğiyle Pe-

tersburg'lu kaldı, Moskovacı olamadı. *Gün* dergisinin bir yazarına kızgınlık duyuyordu ve onu (pek doğru olmayarak) kölelik kurumunun "ilahi yargı" olduğunu söyleyen biri olarak gösteriyordu; çünkü Dostoyevski Slavcılığa dönüşünün bu ilk günlerinde, gençliğinin güçlü liberal önyargılarını hâlâ taşıyordu. Bütün bu eleştiriler, sanki yazar tarafsızmış gibi yapılmıştı. *Gün*'ün asıl kusuru, "dostlarını tanımamaya olan az rastlanır yeteneği idi." *Vremya*'dan iyi bir şey çıkacağına inanmıyordu, çünkü Slavcılar, "düşüncelerinin kalıbına, ki bu kalıp Moskova'da dökülmüştü ve artık değiştirilemez, santimi santimine uymayan bir şeyi iyi bulmazlardı. Yazı kimseyi memnun etmemişti. Slavcıları etkilemedi; liberaller ve Batıcılar ise yazıyı, davalarına hâlâ sözde de olsa bağlı olan birinin ihaneti olarak okudular. Suçlama haksız değildi; ama Dostoyevski'yi suçlamak gereksizdi. Suçu, içtensizlik değil, düşüncelerindeki karışıklıktı; ne bağlılığını hangi ölçüde değiştirdiğini bilebilecek berrak bir anlayışı ve belki ne de bunu bile bile, kabul edebilecek cesareti vardı.

1861-62 kışı Rus düşüncesi için önemli bir dönemdi. Serflerin serbest bırakılışının ilan edilişiyle doruk noktasına varan liberal coşkunluk, sallanmaya başlamıştı. Bazıları reformların yeterince ilerlediğini, diğerleri ise daha yeni başladığını söylüyorlardı. Partiler içinde her zamanki yeni gruplaşmalar oluyordu; eski sol ve onunla birlikte Dostoyevski, az ya da çok hissedilir şekilde sağa kaymıştı; özellikle genç kuşağın kuvvetlendirdiği uçtaki gruplar sol tarafta yerlerini almışlardı. Daha Ortodoks çemberlerde, "yeni insan" ciddi ve muhalif tartışmaların konusu oluyordu ve bu kişilere, uygun olmayan bir lakap takılmıştı: Nihilistler (bu ismi Turgenyev bulmuş gibi görünüyor). Karışıklık 1861 güzünde Petersburg Üniversitesi'nde başladı: Öğrenciler hükümete karşı –bazılarına göre devrimci– propagandaya başlamışlardı. Hükümet öğrenci örgütlerini kapatarak karşılık verdi; bazı göstericileri Peter-ve-Paul Hapishanesi'ne gönderdi ve sonunda birkaçını Sibirya'ya sürdü. Üniversite kapatılmıştı ve başka işlerden mahrum edilen öğrenciler kışkırtıcı broşürleri gizlice basıp dağıtmaya başladılar.

Vremya, liberal düşüncelere olan inançlarıyla önce öğrencilere yakınlık duyuyordu. Tütün ticaretinde reklamcılığın faydalarını öğrenen Michael Dostoyevski, bir büyük parça sığır eti pişirip, votka ve şarapla birlikte hapishaneye götürdü, tutuklu öğrencilere verdi. Fakat durum kızıştıkça, *Vremya* daha kayıtsız olmaya başladı; Dostoyevskiler ürktüler ve dergi hükümetin tarafına döndü. Tam zamanıydı; *Sovremennik* silahlarını ortaya çıkardı, *Vremya*'yı kaçmakla suçladı ve 1862 baharında sansür tarafından belli bir süre için yayından menedildi.

Bu politik kargaşalığın ortasında, Haziran 1862'de, Dostoyevski yurtdışına ilk gezisini yapmak üzere Petersburg'dan ayrıldı. Berlin, Dresden ve Cologne'dan geçerek Paris'e geldi; Londra'da sekiz gün kaldı –İngiltere'ye tek gidişiydi bu–, sürgünde olan ve o sırada Paddington'da, Westbourne Terrace'da oturan Herzen'i ziyaret etti, sonra Paris'e döndü, Cenevre'ye gitti, orada Strakhov ile karşılaştı. İki arkadaş, İtalya'ya geçtiler, Torino, Cenova ve Floransa'yı ziyaret ettiler. Dostoyevski, Floransa'dan tek başına geri döndü, ağustosun sonunda Rusya'ya geldi.

İlk Avrupa gezisinin romancı üzerine bıraktığı etkileri bulmak bizim için çok zor, ama bu etkilerin fazla derin olmadığını şaşırarak görüyoruz. Bu çabuk etkilenebilen genç adam, Avrupa uygarlığının parlaklığı karşısında hayranlık duymalıydı; ama o Paris'i (Strakhov böyle anlatıyor) "çok sıkıcı bir şehir", Cenevre'yi kasvetli ve sıkıcı buldu. Torino ona Petersburg'u hatırlattı, bu belki bir avuntuydu. Strakhov ile birlikte bir hafta kaldığı Floransa'da, Victor Hugo'nun daha yeni çıkmış olan *Sefiller*'inin dört cildini hırsla okudu, başka hiçbir şeye bakmadı. Strakhov bir gün onu Uffizi Galerisi'ne sürükledi ama Dostoyevski biraz sonra bıktı ve "Medici Venüs'ü görmeden bırakıp gitti." Dostoyevski'nin maddi şeylerde gözlem ve betimleme yeteneği çok azdı ve birkaç ay sonra *Vremya*'da yayınlamaya başladığı *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* eserlerinin en duygusuz olanlarının arasındadır. Okuyucunun aklında kalan birkaç sahneden biri, Londra'daki Haymarket Sokağı'nın gece manzarasıdır: O devirde bu sokağa sık sık giden fahişelerden

ve onların müşterilerinden meydana gelen karmakarışık bir kalabalık, gazla aydınlatılmış kaldırımlardan sokağa taşarken, bunların ortasında, kadın ve erkek Katolik misyonerler geziyor, Fransızca ve İngilizce yazılmış dini broşürler dağıtıyorlar.

Herzen'e 16 Temmuz'da yaptığı ziyareti, gezideki diğer olaydan daha ayrıntılı olarak biliyoruz. Daha önce bir kez karşılaşmışlardı; 1846 güzünde, Herzen'in Rusya'dan kesin olarak ayrılışından üç ay önce olmuştu bu karşılaşma. Dostoyevski'nin, Belinski ve arkadaşlarıyla arasının açılmaya başladığı dönemdi bu ve Herzen'in onun hakkındaki izlenimi "pek iyi değildi". Ama 1862'de geçmiş unutulabilir, affedilebilirdi. Dostoyevski, Sibirya'da büyük devrimci dava için acı çekmemiş miydi? Ve o, Herzen'in okumak için sabırsızlık gösterdiği *Ölüler Evinden Anılar*'ın yazarı değil miydi? Bu defaki yargı daha cana yakındı: "Saf, düşünceleri açık değil, fakat hoş bir insan; Rus halkına coşkuyla inanıyor."

Bazı Rus eleştirmenleri, özellikle devrimden sonra Dostoyevski'nin düşüncelerinin gelişiminde, bu büyük devrimci liderin önemli etkisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Resmî biyografide bile, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'nın, Herzen'in düşüncelerinin izlerini taşıdığı söyleniyor. Etkinin çok derin olduğuna inanmak ya da Londra'daki bu karşılaşmanın özel bir önemi olduğunu söylemek güç. Herzen'in, Rus hükümetinden nefret ettiğini ve Rus halkını sevdiğini söylemeye düşkün olduğu doğrudur; ikinci duygusu birincisinden daha az somut ve daha az etkin olmasına rağmen, Slavcı ilkelere karşı bir yakınlık duymasını sağlıyordu. Bir süreden beri Avrupa'nın çürümüşlüğünü en ateşli bir Slavcının bile yapamayacağı biçimde yerdiği de doğruydu. Fakat bunlar o zamanın beylik düşünceleriydi ve Dostoyevski ile anlaşabildikleri noktalar yalnızca yüzeyseldi. Gerçekte, Herzen de, Dostoyevski de Rus halkı hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı ve Batı demokratik kuramlarını bilen Herzen tartışmada, ezilmiş Rus köylüsünü, Rus otokrasisini yermek için kullanırken, yöntemi ve düşünceleri Avrupalı değil de Rus olan Dostoyevski, ülküleştirilmiş köylüyü, kilisedeki ve devletteki otokratik sistemin bütünü-

nün temeli ve dayanağı olarak gören Ortodoks düşünceye hızla yaklaşıyordu. Konuşmanın asıl ağırlığı tabiî ki "Rus halk"ı üzerindeydi ve eğer konuşmacılar, kelimelerden hoşnut olacaklarına, anlamlarını araştırsalardı, "Rus halkı"nın tartışmanın bir tarafında olduğu kadar karşı tarafında da aynı rahatlık ve doğrulukla kullanılabileceğini göreceklerdi belki de. Fakat Rus köylüsü, Westhoume Terrace'daki o temmuz gününde, belirsiz, uzak ve oldukça inanılmaz olarak görülmüş olmalı; konuşma, başladığı gibi karşılıklı memnuniyetle bitti. Yıllar sonra Dostoyevski yazılarında, Herzen'in "Rus halkı" adına konuşma özelliğine sertçe karşı çıktı. Bu eleştiri doğrudur, fakat eğer Herzen cevap verebilecek kadar yaşasaydı, tu quogue* aynı derecede doğru olurdu.

Dostoyevski, *Kış Notları*'nı yazarken, tedbirli davranarak, Herzen'e yaptığı ziyareti anlatmaktan sakındı. Tedbiri gereksiz ve faydasızdı; Rus siyasi polisinin Londra'da, belki de Herzen'in arkadaşları arasında, eve gelen şüpheli kişileri bildirecek bir ajanı vardı. Eski bir siyasi mahkûm olarak yıllarca yetkililerin şüpheli biri gözüyle baktıkları Dostoyevski'nin ziyareti de kısa zamanda Petersburg'a bildirildi. Dostoyevski'nin de içinde olduğu, Herzen'i ziyaret edenlere ait polis listesi, Herzen'in Polonyalı bir adamının eline geçti; o da bunu *Kolokol* adlı gazetesinde, "hükümetin, yurtdışından döndüklerinde tutuklanmalarını emrettiği kişilerin listesi" diye yayınladı. Bunun yanlış olduğu ortaya çıktı. Dostoyevski başına bir şey gelmeden Petersburg'a döndü. Yetkililer, Herzen'e yaptığı ziyarete pek kızmamış olmalılar ki, bir dahaki yıl dışarı gitmesine izin verildi. Fakat bu olay, o günün Rus hükümetinin ve dışarıda yaşayan Rusların, Avrupa'ya yaydıkları casusluk ve karşı-casusluk ağını göstermesi bakımından ilginçtir.

Dostoyevski'nin ilk Avrupa gezisinin yegâne dolaysız edebi ürünü daha önce de sözü edilen, ilginç olmayan, *Kış Notları* dizisiydi. Dönmesinden biraz sonra, yine *Vremya* için, *Değersiz Bir Macera* adlı kısa bir öykü yazdı. Bu, bir daire müdürünün, insancıl görüşlerle –bunlara kendini doğru bulma duygu-

(*) Sezar'ın "Sen de mi Brutus" sözünün "Sen de mi" kısmı (çev.).

su da karışıyordu– emrindeki memurlardan birinin düğün yemeğine gitmeye karar vermesini anlatan yarı gülünç, yarı yergi bir öyküydü. Sonuç, şeref vermeye gittiği insanları korkutması, şaşırtması, sıkması ve nihayet sarhoş olup genellikle bütün davetlileri ve özellikle genç erkekleri rahatsız etmesi olur. Öykü doğrudan doğruya, Dostoyevski'nin de bir zamanlar hararetle inandığı, liberallerin "insancılık" anlayışının yergisiydi. Ulu bir şeydi bu, ama politika alanında, rüzgârın hangi yönde estiğini gösteriyordu. Biçim olarak *Değersiz Bir Macera*, Dostoyevski'nin, ilk ustası Gogol'ün etkisini yansıtan öykülerinin sonuncusudur. Bundan sonra bir sene hiçbir öykü yazamamıştır. Önündeki aylar, bir dahaki bölümde anlatılacak olan duygusal bir macera ile doludur.

Bu arada bulutlar toplanıyordu ve Petersburg'daki bir derginin sorumlu yayıncısının durumu gittikçe daha sıkıntılı oluyordu. 1863 güzünde patlak veren Polonya Ayaklanması, diğer sonuçlarının yanı sıra, Rusya'nın politik düşünce alanını derinden sarstı. Slavcılar, Slav kardeşlerinin –inançlarına aldırmazlığa varmalarına ve Katolik olmalarına rağmen– kanlı bir şekilde baskı altında tutulmasını vicdan azabı çekmeden kabul edemezlerdi. Liberaller, Polonyalılar'ın siyasi özgürlük isteklerine kuramda yakınlık duyuyorlardı ve Aleksandr'ın Polonya'da uygulamaya başladığı daha yumuşak idareyi coşkuyla karşılamışlardı. Ama ne Slavcılar ne de liberaller Polonyalı asilerin yanında yer almayı göze alamadılar ve kısa bir sallantıdan sonra, zaten pek sağlam olmayan inançlarından vazgeçtiler. Bu, onların bağımsız varlıklarının sonu oldu; Slavcılar ve eski liberaller, 1863'ten itibaren Ortodoks tutuculara uydular ve karşı çıkma alanı, şimdi gittikçe daha açıkça baskı yapılan ve gittikçe daha açıkça, amaçlarında ve özelliklerinde devrim olan radikaller ile "nihilist"lere kaldı.

En güçlüleri sarsan karışıklık, zaten sendeleyen ve ürken *Vremya* için öldürücüydü. Dostoyevskiler, ihtiyatlı davrandılar ayaklanmanın politik yönü üzerine bir şey söylemediler; ama nisan sayısında, "*Çok Önemli Bir Sorun*" adında, Strakhov'un kaleminden çıkmış bir yazıyı imzasız olarak yayınladılar. Strak-

hov, Polonya aristokrasisinin geçmişteki edebi başarılarını anlatıyor, Polonya'ya karşı sanat ve edebiyatın silahlarıyla savaşılması gerektiğini ileri sürüyor ve Polonya sorununun ancak, Rus uygarlığının Polonya kültürü üzerinde üstünlük sağlamasıyla çözüleceğini söylüyordu. Yazı ilk bakışta zararsızdı ve sansürden geçti ama bu izin, mantıksız Rus yasasına göre, yayıncıyı bundan böyle sorumluluk taşımaktan kurtaramıyordu. Kendi Ortodoksluklarını göstermek için sabırsızlanan bazı uşak ruhlu basın organları, "tutun! tutun!" diye bağrışmaya başladılar; dediklerine göre yazı yalnızca hükümetin politikasını beğenmediğini göstermekle kalmıyor, Polonya kültürünün Rus kültürüne üstün olduğu inancını da belirtiyordu. Dostoyevskiler'in basılmak için hazırladıkları özürler ve açıklamalar sansür tarafından reddedildi; sorun Çar'ın kendisine götürüldü ve *Vremya* haziranda kapatıldı – geçen yıl *Sovremennik*'e yaptıkları gibi belli bir süre yayından men etme değildi bu, bütünüyle ve bir daha çıkarılmamak üzere kapatılmıştı.

Dostoyevskiler'i geçimlerinden eden bu darbe hiç beklenmediği gibi, çok da ezici oldu. Fyodor'un özel hayatındaki bir buhranla aynı zamana rastgeldi. Aceleyle, pasaportunun yenilenmesi için istekte bulundu ve ağustosta sevgilisiyle Paris'te buluştu.

Mali açıdan, *Vremya* oldukça başarılı olmuştu. İlk yıl 2.300 abonesi vardı, ikinci yıl 4.300 ve üçüncü yıl 4.000 olmuştu bu sayı. 2.500 satış hemen hemen harcamaları karşılıyordu, geri kalan da kârdı. Fakat kapatılmak, Dostoyevskiler'i meteliksiz bıraktı ve Fyodor gezi harcamalarını karşılayabilmek için Muhtaç Durumdaki Edebiyatçılara Yardım Sandığı'ndan bin ruble borç aldı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOSTLUK YILLARI

Sibirya'dan döndükten sonra geçen yıllar, en büyük romanlarının zeminini hazırlayan ve bir dereceye kadar esinini sağlayan ahlâki ve politik görüşlerin gelişmesine, olgunlaşmasına yol açmakla kalmadı; aynı zamanda, ona insan karakterinin gizli yanlarının anahtarını veren cinsel deneyler edinmesini sağladı. 1860'ın başlarında Dostoyevski ile karısı başkente yerleştiklerinde, tutku yerini düşünceye, düşünce de yerini hayal kırıklığına bırakmıştı. Bu kadarını biliyoruz. Fakat, beraber oldukları ilk yıllardaki bilinmezlik, Petersburg'a dönmelerinden sonra daha da koyulaşıyor. Dostoyevski'nin kızının ileri sürdüğü iddia, Vergunov'un Maria Dmitrievna'nın peşinden buraya geldiği ve bir kez daha birlikte yaşamaya başladıkları, başka güvenilir bir kanıtla doğrulanmıyor. Böyle olmuş olabilir. Karı koca arasında, görünürde bir bozuşma olmaması, bu iddianın yanlış olduğunu göstermez; çünkü Dostoyevski, daha sonra sevgilisinin sadakatsizliğini nasıl hoş gördü ise, karısınınkini de hoş görebilirdi. Dostoyevski'nin o sıralar içinde bulunduğu ileri radikal çevrelerde önemli bir öğreti vardı; buna göre, evlilik bağı eşin birine diğerinin özgürlüklerine karışma hakkını vermezdi. Hattâ on yıl sonra yazılan *Ecinniler*'de bile, Dostoyevski'nin kendisinden birçok şeyler taşıyan Şatov, karısı başka birinden gebe olarak geldiğinde, onu evine kabul edebiliyordu.

Maria Dmitrievna'nın evlilikteki bağlılığı tartışma götürür bir sorundur. Talihsiz kadın, uzun süre geçmeden veremden yatağa girdi ve hayatının geri kalan dört yılı sürekli hastalıkla geçti. Daha Sibirya'da iken izleri görülen sinirliliği hastalığı ile birlikte arttı. Dostoyevski, karısının ölümünden sonra Wrangel'e şöyle yazıyor:

> Bana sınırsız bir sevgisi vardı, ben de onu ölçülemeyecek kadar seviyordum, fakat birlikte mutlu yaşayamadık... Birlikte kesin olarak mutsuz olduğumuz halde, ki bu onun garip, şüpheci karakterinin, hastalıklı imgeleminin sonucuydu, birbirimizi sevmeyi önleyemiyorduk, mutsuzluğumuz arttıkça, birbirimize daha fazla bağlanıyorduk.

1863 baharına kadar Petersburg'da Dostoyevski ile birlikte yaşadı ve hayatının son kışında kocası, Moskova'da yatağının başındaydı. Fakat, karısının hatırasını duygusallıkla sarmaya çalışmasına rağmen, daha o yıllarda Dostoyevski'nin hayatında, Maria'nın, bir acıma nesnesi olması dışında bir önemi kalmamıştı. İlk aşkın ışığı sönmüş ve gençliğin bedensel düşkünlükleri gibi geçip gitmişti.

Dostoyevski'nin Sibirya'dan dönüşünden hemen sonraki yıllarda yaşantısı belirsiz söylentilerle doludur. Resmî biyografide Strakhov 1860'm başında Dostoyevski ile ilk kez karşılaştığı çemberi şöyle anlatıyor:

> Her türden fiziki aşırılıklara ve anormalliklere hiç önem verilmediğini şaşırarak gördüm. Ahlâki açıdan bakıldığında aşırı derecede hassas olan, düşüncenin en yüksek biçimlerine kendini vermiş olan ve kendileri birçok bakımdan bütün fiziki kötülüklerden uzak olan bu insanlar, yine de, bu çeşit düzensizlikleri tam bir hoşgörü ile karşılar ve bunlardan, boş zamanlarda yapılması bütünüyle uygun olan önemsiz eğlenceler diye söz ederlerdi. Manevi günahlar şiddetle ve dikkatle yargılanırdı, etin günahlarına ise hiç aldırış edilmezdi. Ete tanınan bu garip özgürlük bozucuydu ve bazı durumlarda, anımsaması dehşet ve acı verici olan sonuçlara yol açardı.

Dostoyevski'nin Strakhov'un sözünü ettiği işlere katılmasa bile bu görüşleri paylaştığını... belirtmek amacı olmasaydı, bu satırların bir anlamı olmazdı. Ve sanki bu belirtişi güçlendirmek için, bir sonraki sayfada, Dostoyevski'deki "ikiye bölünme"den, ona, tabiatının bir yarısıyla diğer yarısının düşüncelerini ve duygularını yargılama olanağı veren bu olgudan söz ediliyor.

Sorun, Strakhov'un bir mektubu yayınlanana dek böylece kaldı. Strakhov mektubu 1883 Kasım'ında Tolstoy'a yazmıştı ve Tolstoy'un 1910'daki ölümünden bir süre sonra yayınlandı. Aşağıda bu mektuptan ilgi çekici bazı yerleri alıyoruz:

> Benim Dostoyevski biyografim kuşkusuz şimdiye kadar elinize varmıştır. Lütfen hoşgörülü ilginizi gösterin ona ve ne düşündüğünüzü söyleyin. Bu konuda size kendimi açmak istiyorum. Yazdığım sürece, içimden yükselen nefretle uğraşmakla meşguldüm ve içimdeki bu kötü duyguyu bastırmaya çalışıyordum... Dostoyevski'yi iyi ya da mutlu bir insan olarak göremiyorum. (Bu ikisi aslında birlikte olur. Hınçlı, kıskanç, ahlâkı bozuk bir insandı ve bütün hayatını, onu acınacak bir kişi yapan, eğer bu denli kötü niyetli ve bu denli akıllı olmasaydı, gülünç yapacak olan sinirli heyecanlanmalar içinde geçirdi...)
>
> Pisliğe karşı kuvvetli bir eğilimi vardı ve bununla övünüyordu. Viskovatov bana onun, kaplıcalarda, mürebbiyesi tarafından ona getirilen küçük bir kızla cinsel ilişki kurduğu ile övündüğünü anlatmıştı. Bütün bunlara, bütün hayvanca duyarlığına karşı hiç zevki olmadığına, kadın güzelliği ve çekiciliğine karşı hiçbir eğilimin olmadığına dikkat edin. Bu, romanlarında da görülebilir. Ona en çok benzeyen karakterler, *Ölüler Evinden Anılar*'ın kahramanı, *Suç ve Ceza*'daki Svidrigailov ve *Ecinniler*'deki Stavrogin'dir.

Dostoyevski'nin karakteri üzerine yapılan kötülemeler, haksız ama bildik bir karikatür olarak kabul edilebilir; fakat Viskovatov'a anlatıldığı ileri sürülen olay çok şüpheyle karşılanmalıdır. Değişik bir söylentiye göre, Dostoyevski günahından

duyduğu pişmanlıktan ötürü suçunu en büyük düşmanı Turgenyev'e itiraf etmiştir. Bu söylenti de, olayı daha inanılır yapmamaktadır. İtham, en azından kanıtlanmamış olarak görülmelidir.* Mektubun kesin olarak kanıtladığı, dürtüsü ne olur-

(*) Yukarıda alıntılar yaptığımız, Strakhov'un Tolstoy'a yazdığı mektup, Ocak 1925'te *Criterion*'da yayınlandı. Dostoyevski üzerine yazılmış İngilizce ve diğer dillerdeki kitaplarda, genç bir kızla işlediği ileri sürülen bu suç üzerine epeyce söz edilmiştir. Fakat bu olayla ilgili kanıtları inceleme yoluna hiç gidilmemiştir.

Strakhov'un mektubunda ileri sürülen iddia bize üçüncü elden ulaşmaktadır. Kasdi bir değiştirme varsayımını bir yana koyarsak, dürüst bir yanlış için iki ihtimal vardır, Strakhov, Viskovatov'u yanlış anlamış olabilir ya da (bu daha büyük ihtimaldir) Viskovatov, Dostoyevski'yi yanlış anlamış olabilir. Dürüst yanlış varsayımını bir yana koysak bile, yine de, Dostoyevski'nin itirafının değeri sorunuyla karşı karşıya geliriz. Rastgele bir tanıdığa (çünkü Viskovatov daha yakın değildi) böyle bir şey itiraf edenin ancak hastalıklı denecek bir zihni durumda olması gerekir. Dostoyevski bu hastalıklı durumunda, işlediği utanç verici bir suçu itiraf mı etti, yoksa kendine işlemediği utanç verici bir şey mi yükledi? Kesinlikle cevap vermek olanaksız, ama görünüşte, ikinci şık birincisi kadar mümkündü. Yani Strakhov'un sözlerinin doğruluğunu kayıtsız şartsız kabul etsek bile, bir gerçekle mi yoksa hastalıklı bir kendini suçlama durumuyla mı karşı karşıya olduğumuza emin olamayız.

Fakat Strakhov'un sözlerini başka kanıtları da göz önünde tutmadan kabul etmemeliyiz. Dostoyevski'nin dul karısının, Strakhov'un mektubunu duyar duymaz yayınladığı kızgın yalanlamaya da ağırlık verilmelidir. Yalanlamasını hiçbir ciddi kanıtla doğrulamamaktadır ama çok içten olduğu açıkça bellidir. Dostoyevski hayatının son on dört yılını Anna Grigorievna ile yaşamış, gittikçe daha fazla onun etkisi altına girmiş, gittikçe ona daha fazla bağlanmıştır. Dostoyevski'nin "kendini teşhir etme" ve kendini aşağılama eğilimi ünlüdür ve karısının, geçmişindeki olaylardan –ne kadar çirkin olursa olsun– bilmediği er ya da geç kocasının ağzından öğrenmediği pek fazla şey olduğu şüphelidir. Zaten, karısına itiraf etmediği şeyleri başkasına itiraf ettiğine inanmak zordur. Anna'nın, ileri sürülen işten ve itiraftan bütünüyle habersiz olması, bunların inanılırlığını çürüten kuvvetli bir kanıttır.

Fakat daha aydınlatıcı kanıtlar da vardır. 1865'lerde Dostoyevski, Madam Korvin-Krukovskaya'nın evinin devamlı ziyaretçisiydi ve büyük kızı Anna ile evlenmek eğilimindeydi (bu olay onuncu bölümde anlatılmıştır) Anna'ya ve kız kardeşine tasarladığı romanlardan bölümler anlatırdı. Bir keresinde, saygıdeğer, orta yaşlı, toprak sahibi olan bir kahramanının, yirmi yıl önce "sarhoş arkadaşlarınca teşvik edilerek, on yaşında küçük bir kıza tecavüz ettiğini" hatırlamasıyla nasıl ıstırap çektiğini anlatmıştı. Dostoyevski'nin tasarladığı romanın böyle bir sahnesini iki genç kıza anlatması alışılmış görüşe belki şaşırtıcı gelebilir, fakat anlatılan olayın kendi hayatında geçmiş bir olay olabilmesi, yalnız şaşırtıcı değil, inanılmazdır da.

Bu olayın uydurma olduğu görüşü, Dostoyevski'nin daha sonra bu motiften yararlandığı gerekçesiyle desteklenebilir. Bu motif ilk kez, 1866'da yazılan *Suç ve Ceza*'da ortaya çıkar. Svidrigailov son gecesinde otelde gördüğü bir kâbus-

sa olsun, Strakhov'un acılığı ve hıncıdır ve bu da resmî biyografide evvelce aktardığımız imaların inanılırlığını azaltmaktadır. Freud ve Jung'in daha sonraki öğretileriyle paylaştığı, şehvete karşı bir ilgiyi gösterecek yeterince belirti Dostoyevski'nin sonraki yazılarında görülür; ama eldeki bilgiler onun cinsi ilişkilere olan düşkünlüğü konusunda bir yargıya varmak için yeterli değildir.

Dostoyevski'nin hayatının bu sıralarına rastlayan ve ayrıntıları ile izleyebileceğimiz bir sevgi ilişkisi vardır. Ve bu olay ilk kez on yıl önce açığa çıkmış, o günden bu yana da yaşantısındaki bütün diğer olaylardan daha çok ilgi çekmiştir. Eylül 1861'de *Vremya*'da Apollinaria (ya da kısaca Polina) Suslova adında genç bir üniversite öğrencisinin bir öyküsü yayınlandı. Ve sanırız Dostoyevski bu kızla ilk kez bu olay dolayısıyla tanıştı. Fakat yakın dostlukları daha o sıralarda başlamamış gibi görünüyor. Bildiğimiz gibi Dostoyevski 1862 yazını Avrupa'da geçirmişti; tutkulu bir gönül macerasının en ateşli günlerinde, üç aydan fazla bir süre için Petersburg'dan ayrılması pek olacak iş değil. Görünüşe göre bu gizli sevişme, 1862-63 kışında, Dostoyevski'nin ilk dış gezisinden sonra, *Vremya*'nın son aylarında başlamış olmalı. Bu ilişkiyi Maria Dmitrievna'dan saklamak için çaba harcandı, fakat Maria'nm kız kardeşi, Varvara Kons-

---

ta, kendi yatağına uyuması için yatırdığı ve bakışları, hareketleri daha şimdiden baştan çıkarıcı ve şehvetli olan beş yaşındaki küçük bir kızı düşler. Fakat, Dostoyevski'nin sonunda bu motifi geliştirdiği karakter Stavrogin'dir. *Ecinniler*'in basılan şeklinde değil elbette; çünkü Stavrogin'in suçunu itiraf ettiği bölümler, Katkov tarafından *Russky Vestnik*'in saygıdeğer sayfalarına yakışmadığı gerekçesiyle geri çevrilmişti ve bu bölümler 1922'ye kadar basılmadı. Stavrogin'in kurbanı "on iki yaşındaydı". İlginç bir ayrıntı da, anlatıcının itirafın öyküsünü aktarmadan önce, bunun Stavrogin'in sadece bir kabadayılığı olabileceğini söylemesidir.

Bu itirafın doğru olmadığını, yani bütünüyle uydurma, düzme olduğunu iddia etmiyorum, bunun için kanıtlar da göstermiyorum. Herhalde gerçek ikisi arasında bir yerdedir.

Bu bölümlerin konusu, Dostoyevski'nin birçok dostu ve tanıdığı tarafından bilmiyor olmalıydı. Bunu kendisi, Madame Korvin-Krukovskaya'nın salonundan başka yerlerde de anlatmıştı muhakkak. Bu yadsıyışı kanıtlamak imkânsızdır, ama Strakhov'un ve başkalarının ortaya yaydıkları söylentinin temelinin, yegâne temelinin, *Ecinniler*'in bu basılmamış bölümleri ve bunların üzerine kurulan öyküler olduğu varsayımını destekleyecek birçok şey vardır.

tant durumu biliyordu ve bu Dostoyevski ile olan dostça ilişkilerine etki yapmadı.

Bu konudaki bilgimizin başlıca kaynağı, Suslova'nın çok içten yazılmış güncesidir. Ağustos 1863'te başlayan günce, bu ilişkinin önceki aşamalarını biraz aydınlatmaktadır. Eğer istersek, kendisinden neredeyse yirmi yaş büyük, tecrübeli bir adamın kötü şeylere alıştırdığı masum bir kız hayal edebiliriz; ya da edebi ününe âşık olan şuh bir kadın tarafından evlilikteki erdemli yolundan saptırılan, çabuk etkilenen bir adam hayal edebiliriz. Her ikisi de düşünülmüştür; fakat ikisi de gerçekten çok bunu düşünenin imgelemine dayanır. Bu çekici basitlemelerin, karmaşık insan ilişkilerini anlamaya pek az faydası vardır. Suslova'nın ilk macerasıydı bu –sözlerinden kuşkulanmak için hiçbir neden yok–; bundan ötürü genel yakınlık ondan yana olacaktır. Ama günceyi okuyan hiç kimse, Dostoyevski'yi soğuk ve hesaplı bir ahlâksız olarak göremez ve Suslova'nın tabiatının şuh ve şehvetli olduğundan şüphelenemez –çünkü Suslova sürekli olarak, erkeğin arzusunu, onu tatmin etmeye hiç niyeti yokken bile, artırdığını anlatmaktadır. İlişkisinin başlangıcı hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Fakat, daha sonraları, hassas, çocukça ve gülünç olan Dostoyevski'dir ve Suslova kendini başarılı bir arsız, sevimli bir kız olarak göstermektedir.

İkisi, 1863 yazında birlikte Fransa'yı ve İtalya'yı gezmeyi düşünüyorlardı. Fakat Dostoyevski'nin gidişi beklenmeyen birkaç nedenle ertelendi. Moskova'nın havası sağlığa iyi değildi ve karısını Moskova'nın dışına, bir taşra şehri olan Vladimir'e götürmesi gerekiyordu; gezi harcamaları için, Muhtaç Durumdaki Edebiyatçılara Yardım Sandığı'ndan bir kez daha borç alması gerekiyordu ve pasaportunun yenilenmesinde zorluklar, gecikmeler olmuştu. Suslova haziranda yalnız başına Paris'e hareket etti, Dostoyevski ancak ağustosun ortalarında yola çıkabildi. Ama yine de pek acele ettiği yoktu; Wiesbaden'de dört gün kalıp ruletten 5.000 frank kazandı. Başka biri olsaydı, sevgilisine olan tutkusuyla, kumara olan tutkusunun karşıtlığını, bu durumun yarattığı tehlikeyi düşünürdü. Dostoyevski için genellikle, ona en yakın olan tutku üstün geliyordu.

Dostoyevski 27 Ağustos'ta Paris'e vardı, Suslova'nın kaldığı pansiyona bir not gönderdi ve Suslova hemen cevabını yolladı. Güncesinde yazdığına göre, Dostoyevski'nin beklenen gelme tarihinden bir hafta önce hazırlamıştı bu cevabı. Şöyle diyordu mektupta:

> Çok geç geldin. Kısa bir süre önce seninle birlikte İtalya'ya gitmeyi hayal ediyordum, hattâ İtalyanca öğrenmeye başlamıştım; fakat birkaç günde her şey değişti. Bana, kalbimi çabucak vermek yeteneğim olmadığını söylerdin; onu bir hafta içinde verdim; ilk çağrında hiç direnmeden, karşılığında sevilme inancı ve neredeyse ümidi olmadan verdim. Bana ilk kapıldığın zaman sana gücenmekte haklıydım. Seni kınadığımı sanma; yalnızca beni bilmediğini ve benim de kendimi bilmediğimi söylemek istiyorum. Elveda sevgili dostum.
>
> Seni görmek isterdim, fakat bunun sonucu ne olabilir? Seninle Rusya hakkında konuşmayı çok isterdim.

Daha bu mektup eline geçmeden, Dostoyevski, Suslova'ya gelmek üzere yola çıkmıştı ve bu biçimsiz açıklamanın artık yüz yüze yapılması gerekiyordu. Bu Dostoyevski'nin hayatının acı bir anıdır. Aralarındaki konuşma, buraya alınacak denli ilginçtir ve Suslova'nın güncesinin özelliklerini göstermesi bakımından iyi bir örnektir.

> "O mektubu alınca gelmeyeceğini sanmıştım" dedim.
>
> "Ne mektubu?"
>
> "Paris'e gelmemeni söylediğim mektup."
>
> "Niye gelmeyeyim?"
>
> "Çünkü çok geçti."
>
> Başı önüne düştü.
>
> "Her şeyi bilmeliyim. Bir yere gidelim ve bana anlat, yoksa öleceğim."
>
> (Bir arabayla Dostoyevski'nin kaldığı odaya giderler.)
>
> Odaya girdiğimizde, ayaklarıma kapandı, dizlerime sarılıyor, sıkıyordu. Ağlayarak bağırdı:
>
> "Seni yitirdim, biliyordum bunu."

Kendini yatıştırıp kim olduğunu sordu...

"Herhalde genç ve yakışıklıdır, iyi konuşuyordur. Ama benimki gibi bir kalbi hiçbir zaman bulamayacaksın."

Uzun bir süre cevap vermedim.

"Kendini ona bütünüyle mi verdin?"

"Sorma. Doğru değil..."

Ona bu adamı çok sevdiğimi anlattım.

"Mutlu musun?"

"Hayır."

"Seviyorsun ve mutlu değilsin. Bu nasıl olur?"

"O beni sevmiyor."

"Seni sevmiyor!" diye bağırdı. Üzüntülüymüşcesine elleriyle kafasını tutuyordu; "Fakat sen onu bir köle gibi seviyorsun! Söyle, bilmem gerek. Onun peşinden dünyanın sonuna kadar gideceksin."

"Hayır" dedim, "şehrin dışına gideceğim" ve ağlamaya başladım.

Rakibi genç bir İspanyoldu. Doktor ya da tıp öğrencisiydi. Suslova güncesinde onu "Salvador" diye ya da başka değişik isimlerle anmaktadır. Aralarındaki sevda ilişkisi ancak birkaç haftalıktı; fakat hayatında ilk ve belki de son defa olarak, Suslova kendisi bıkmadan, bir adamın kendinden bıkmasına izin vermişti. Dostoyevski'nin gelişi, İspanyol'un bu komediye karar verdiği ana rastgelmişti. Eskimiş bir yola başvurup, bir arkadaşıyla sevgilisine mektup yolladı, tifüs olduğunu söyledi. Suslova üzüntü içindeydi, Dostoyevski, "bu iklimde ve Parisli doktorlarla" hastalığın tehlikeli olmadığına inandırdı onu. Mevcut durumda gerçekten de tehlikeli değildi; iki gün sonra Polina Salvador'a Sorbon Sokağı'nda rastladı. Aralarındaki konuşma kısa ve zorlamaylaydı. Polina eve geldiğinde isteri nöbeti geçirdi ve sonra içtenlikle yazdığı gibi, kendini "çok iyi" hissetti. Öbür gün saat yedide Dostoyevski'nin yanına gitti.

Dostoyevski durumu, eleştirmeyi olanaksız kılan belli bir hoşgörüyle ve doğru sözlülükle ele aldı.

Fyodor, bütün meseleyi ele almanın gereksiz olduğunu söyledi; elbette kendimi kirletmiştim ama bu bir rastlantıydı. Salvador sevgiliye ihtiyacı olan genç bir adamdı, ben çıkmıştım ortaya ve o da fırsatı yakalamıştı. Niye olmasın? Güzel bir kadın bütün istekleri doyuruyor.

Konuşmanın sonucu, Dostoyevski'nin, tasarlanan İtalya gezilerini yapmaları önerisini Suslova'nın kabul etmesi oldu, fakat "iki kardeş gibi" yapacaklardı bu geziyi. Eylülün ilk günlerinde yola çıktılar. Kötü bir dürtüye boyun eğip Baden'den dolaştılar. Orada, rulet masasının çekiciliği ve Dostoyevski'nin Wiesbaden'de keşfettiği sisteme olan inancı 3.000 franka mal oldu. Bu hemen hemen cebindeki bütün paraydı. Wiesbaden'deki kazancından önemli bir kısmını, karısının ve üvey oğlunun ihtiyaçlarını gidermesi için Petersburg'daki Varvara Konstant'a göndermişti. Yapabileceği tek şey Varvara'ya yazıp, Maria Dmitrievna'ya giden paradan 100 rublesini alıkoymasını, bu sorumsuz çiftin bir sonraki durakları olan Torino'ya göndermesini istemekti.

Suslova'nın güncesinden Baden'de geçen başka bir sahneyi alabiliriz. Buna bir şey eklemek gereksiz:

Saat onda çay içiyorduk. O gün yorgundum, çayı bitirdiğimde yatağa uzandım ve Fyodor'a gelip daha yakına oturmasını söyledim. Rahat hissediyordum kendimi. Elini aldım ve uzun süre ellerimin arasında tuttum...

Ona Paris'te haksız ve gaddarca davrandığımı, yalnız kendimi düşünüyor gibi göründüğümü, oysa onu da gerçekten düşündüğümü, ama duygularını incitmekten korktuğumdan bir şey söyleyemediğimi anlattım. Birdenbire gitmek için ayağa kalktı, fakat yatağın önünde duran ayakkabılarıma çarptı, aceleyle döndü oturdu.

"Nereye gidiyorsun?" diye sordum.

"Pencereyi kapatmaya."

"İstiyorsan kapat öyleyse."

"Önemli değil, şu anda bana ne olduğunu bilmiyorsun." Bunu garip bir ifadeyle söylemişti.

"Nedir?" dedim, oldukça karışmış yüzüne baktım.

"Ayağını öpmek istedim."

"Niye?" dedim, çok şaşırmış ve adeta korkmuştum, ayaklarımı yukarı çektim.

"İstedim ve karar verdim..."

Soyunup uyumayı düşünerek, kadının fincanları almaya gelip gelmeyeceğini sordum. Gelmeyeceğini söyledi. Sonra öyle baktı ki rahatsız oldum, bunu söyledim ona."

Garip bir gülümsemeyle, "Ben de rahatsız hissediyordum kendimi" dedi.

Yüzümü yastığın içine sakladım. Sonra kadının gelip gelmeyeceğini yeniden sordum ve o da yine gelmeyeceğini söyledi.

"Öyleyse odana git" dedim, "uyumak istiyorum..." Kapının mandalını indirmeden çıktı ve birazdan odamın penceresini kapamak bahanesiyle geri geldi. Yanıma gelip, soyunmam için üsteledi.

"Evet soyunacağım" dedim, onun çıkmasını bekliyor gibi yapıyordum.

Dışarı çıktı, bir bahaneyle yine geri geldi, sonunda dışarı çıktı ve kapının mandalını indirdi.

Bugün, dün geceden söz etti ve sarhoş olduğunu söyledi. Sonra böyle canımı sıkmasının benim hoşuma gitmeyeceğini söyledi. Benim için önemli olmadığını söyledim, fakat bu konuda konuşmaktan kaçındım, böylece ona ne ümit veriyor ne de ümidini bütünüyle kaybetmesine yol açıyordum. Çok haylazca gülümsediğimi, onu mutlaka budala olarak gördüğümü, kendi budalalığının farkında olduğunu, fakat bunun bilinçsizce olduğunu söyledi.

Gezinin anlatılışı, bu duygusal karışıklıkların ve daha basit ama aynı derecede rahatsız edici mali sıkıntıların arasına dağılmıştır. Ceplerinde kalan 120 frankla Baden'den ayrıldılar. Cenevre'ye gittiler. Dostoyevski Cenevre'de saatini rehine verdi,

ellerine geçen parayla Torino'ya gittiler. Burada sabırsızca bir bekleyiş içinde bir hafta geçirdiler. Suslova bir yüzüğünü rehin verdi; meteliksiz olduklarını ortaya çıkaracak bir otel hesap pusulasının gelmesini her gün korkuyla beklediler. Daha geçen yıl Dostoyevski'ye Petersburg'u hatırlatan şehir şimdi "şu pis Torino" olmuştu. 20 Eylül'de beklenen yardım geldi. Varvara Konstant 100 ruble, Michael de daha büyük bir miktar yollamıştı. Dostoyevski hiçbir zaman katı yürekli olmamıştı ve karısına gönderdiği hediyenin geri alınması, acı bir pişmanlığa yol açtı. Hiçbir şey yapamazdı, sevgilisiyle gezisini bırakması düşünülemezdi. Fakat, o anda kendisine hiçbir şeye mal olmayan cömertçe bir davranışla huzursuz vicdanını yatıştırdı. Varvara'ya bir kez daha yazıp, kardeşine kendi hesabına 75 ruble ödünç vermesini rica etti ve öbür gün, Suslova ile birlikte Torino'dan ayrıldılar.

Cenova'ya geçip Roma'ya giden bir vapura bindiler. Dostoyevski'nin Roma'ya yaptığı tek ziyaretti bu, fakat ne kendisi, ne de Suslova bize izlenimlerini bırakmadılar. Herhangi bir turistinkinden daha değişik şeylerle meşguldü kafaları. Baden'dekine benzeyen ve onun gibi sonuçsuz olan coşkun bir geceyarısı daha geçirdiler. Para derdi Dostoyevski'yi yine düşündürmeye başladı. Suslova pahalı bir yol arkadaşıydı ve eldeki paranın Suslova'yı Paris'e, onu da Petersburg'a götürmeye yetmeyeceği açıkça belli idi. Aileden alabilecekleri kredi sonuna kadar kullanılmıştı ama edebi kredi daha duruyordu. Eylülün son gününde arkadaşı Strakhov'a mektup yazıp, bundan sonraki romanını, Petersburg'un ikinci sınıf denebilecek dergilerinden birinin yayıncısı olan Boborykin'e teklif etmesini istedi. İstediği tek şart, 300 rublelik fiyatın derhal nakit olarak ödenmesiydi. Garip bir övünmeyle şöyle yazıyordu: "*İnsancıklar* dışında, önceden para almadan hayatımda hiçbir kitap yazmadığımı Boborykin'e söyle." Mektupta Strakhov'a kısaca anlatıldığı şekliyle tasarlanan öykünün konusunu gezide başından geçen maceralar aklına getirmişti; öykü, sonunda *Kumarbaz* ismiyle üç yıl sonra yazıldı – fakat Boborykin için değil.

Roma'dan Napoli'ye gittiler, buradan vapurla Cenova'ya hareket ettiler. Vapurda Herzen ile oğlu Alexandr'a rastladılar. Dostoyevski, Herzen ile politika üzerine konuşurken, Suslova genç adamla, ancak Herzenler Leghom'da vapurdan inince son bulan hafif bir flörte başladı. Dostoyevski'nin kıskançlığı genç Herzen'e söylediği övücü olmayan sözlerde bir çıkış noktası buldu. Torino'da (artık ekimin ortalarıydı) Dostoyevski, Boborykin'in yolladığı 300 rubleyi kendini bekler buldu. Fakat hayatının bu döneminde Dostoyevski için para karşı koyamadığı bir ayartıcıydı ve Petersburg'a döneceğine –dönmesi gecikmişti– doğru Hamburg'a gitti. Suslova yolda ondan ayrıldı, 22 Ekim'de Paris'e geldi ve beş gün sonra Dostoyevski'den bir mektup aldı. Dostoyevski her şeyini kaybettiğini söylüyor, Rusya'ya dönebilmesi için para yollamasını istiyordu. Rusların cömert olmama kusurları yoktur; Polina'nın ilk aklına gelen saatini ve zincirini rehine bırakmaktı, fakat sonra Paris'teki arkadaşlarından ödünç para bulup yolladı. Bu iyilik, vicdan azabını azaltmış olabilir; güncesinin daha önceki bir bölümünde, Dostoyevski'nin onun için yaptığı bütün şeylerin "karşılığını hiçbir şekilde veremediğini" yazıyordu.

Dostoyevski ile Suslova hemen hemen iki yıl birbirlerini görmediler ve Wiesbaden'de 1865'te birlikte geçirdikleri birkaç gün dışında, dostlukları yenilenmedi. Başlıca bilgimizin Fransa-İtalya macerası üzerine olduğu bu ilişki, Dostoyevski'nin biyografisinin yarı çözülmüş bir parçası olarak kalıyor. Daha sonraki karşılıklı kınamalarda, Suslova birkaç kere, Dostoyevski'yi hayatına zorla girmekle suçlar. Suslova, Dostoyevski'yi alışılmış bir ayartıcı olarak görmeye ve ahlâki bir üstünlük, incinmiş bir masumluk taslamaya başladı. "İki yıl önce ne olduğumu hatırladığımda" diye yazıyor Aralık 1864'te güncesinde, "Dostoyevski'den nefret etmeye başladım; inancımı ilk öldüren oydu." Dostoyevski'nin kararı, ki bunu da Suslova'nın güncesine borçluyuz, herhalde daha ustacadır:

> Kendini bir zamanlar bana vermiş olduğundan, beni affedemiyorsun ve bunun intikamını alıyorsun; bu, kadınların özelliğidir.

Dostoyevski'nin, sevgilisinin psikolojisi hakkındaki teşhisi böyle kaldı. *Kumarbaz*'la başlayarak, daha sonraki romanlarında, sevgilisine şiddetli bir mutluluk anı veren ve daha sonra kendi zayıflığını affedemeyerek, ondan ve kendisinden bunun intikamını alan kadın tipini birkaç kez çizmiştir. Suslova ile olan ilişkileri üzerine yaptığı bu teşhis tarihsel olarak doğru ya da yanlış olsun, Dostoyevski'nin romanlarında gelecek kuşaklar için böylece kalmıştır. Nefret ve sevginin karışımı –Suslova'nın Dostoyevski'ye olan son çözümlemedeki tutumunun bu formülü– Dostoyevski'nin insan psikolojisi üzerindeki incelemelerinde önemli bir öğe olmuştur.

Dostoyevski'nin bu yazki deneylerini öykü yoluyla anlatmaya başlaması üç yıl sonra gerçekleşti. *Kumarbaz*'ın hiçbir okuyucusu, onun otobiyografik özelliğinden kuşkulanamaz. Kitabın aşağılanan kahramanı 1863'teki Dostoyevski'dir; kadın kahramanı ise (onun ismi de Polina'dır) ülkülleştirilmiş bir Suslova'dır; De Grieux adlı Fransız, Suslova'nın İspanyol sevgilisinin karikatürüdür ve görünüşü pek parlak olan Fransızın, Rus kızları üzerindeki şaşmaz çekiciliğinden romanın üç ayrı yerinde ısrarla söz edilmesi de, Suslova'nın aldatışının acılığını yansıtmaktadır. Bu yüzden, Dostoyevski'nin Suslova'ya olan tutkusunu ve bunun daha sonraki sanat yaratımlarına olan etkisini incelerken, *Kumarbaz*'ın tanıklığına başvurmak pek yanlış bir şey değildir.

Dostoyevski'nin anlayışına göre, Suslova'nın karakterinin ana noktası zorbalıktı. "Apollinaria büyük bir bencildir" diye yazıyor Suslova'nın kardeşine daha sonra, "bencilliği ve kendini sevmesi muazzamdır. Başkalarından her şeyi ister ve kendisinde başkalarına karşı en küçük bir yükümlülük görmez." *Kumarbaz*'ın kahramanı Polina'ya şöyle demektedir: "Erkek tabiatı despottur ve acı çektirmeyi sever; sen bunu dehşetli seviyorsun." Güncesinde, Suslova'nın zorba tabiatını kanıtlayacak bir düzine yer gösterilebilir ve daha sonra evlendiği eleştirmen Rozanov, onu Catherine de Medici ile kıyaslamıştır.

Eğer Suslova aşkı, zorbalık ve gaddarlık için sadistik bir tutku olarak yorumluyorsa, Dostoyevski de aşkı, bir acı çekme

tutkusu, Suslova'nm elinde aşka katlanmaktan alman bir sevinç –buna bugün mazoşizm demek gerekiyor– olarak anlıyordu. Fakat kendi açısından duyulan bu sevinç, sevgilisinin acısından duyulan aynı derecedeki tutkulu sevinçle –bu acının onun tarafından değil de, başkası tarafından verilmesine rağmen– karşılığını buluyordu. Gerek Dostoyevski, gerekse *Kumarbaz*'ın kahramanı, başarılı rakiplerinin sevgililerine verdikleri acıyla öçlerinin alındığını hissediyorlardı. Dostoyevski'nin hırslı sözlerini daha önce almıştık:

> Sen onu bir köle gibi seviyorsun! Söyle, bilmem gerek. Doğru değil mi, onun peşinden dünyanın sonuna kadar gideceksin?

Ve bunun yanına *Kumarbaz*'dan, bu sözlerin karşılığı olan pasajı koyabiliriz:

> Miss Polina onun kölesidir... Kadınlar böyledir; en gururlusu, en düşkün bir köle oluverir.

Zorbasının aşağılamasından aldığı kendine acı çektirme zevkinin Dostoyevski'nin tabiatını tatmin etmeye yeterli olduğundan şüphelenilebilir. Altı ay sonra *Yeraltından Notlar*'da ortaya çıkan, bir orospuya yapılan eziyeti anlatan öykü, Suslova'nın elinden çektiği acılar için başka biri yoluyla alınan intikamın değişik bir şeklinin edebi anlatımı olarak görünmektedir.

Daha önce bilinmeyen bir maceranın geçen on yılda ayrıntılarıyla ortaya çıkması, eleştirmenleri Suslova'da, Dostoyevski'nin daha sonraki romanlarında göze çarpan neredeyse bütün kadın karakterlerin kökenini aramaya yöneltmiştir. Bu iddiayı kabul etmek güçtür. Bu ünvana en yakın adaylar olan, *Budala*'daki Nastasya Filipovna ve *Karamazov Kardeşler*'deki Grushenka bile, Suslova'nın tabiatında olmayan bir asiliğe ve cömertliğe –Suslova'da yalnız para cömertliği vardı– sahiptirler; zaten daha sonra da göreceğimiz gibi, Nastasya Filipovna'nın başka bir modeli vardır. Suslova'mn Dostoyevski'nin hayatındaki ve sanatındaki etkisi, abartmaya gerek kalmayacak derecede önemli ve belirlidir. Dostoyevski'ye, nefretin sevgiyle ne denli yakın bir şekilde birarada, birbiriyle karışmış bir

durumda bulunabileceğini ilk kez Suslova göstermiştir. Suslova ona, acı çektirme arzusuyla acı çekme arzusunu, sadizmle mazoşizmi, cinsel dürtünün almaşık belirimleri olarak göstermiştir. Dostoyevski ondan, kendini aşağılama ve kendini alçaltmanın, zorbalık ve gaddarlığın karşıt yüzleri olduğunu ve hastalıklı gururun sonucunda olduğu kadar, birincide de kendini ortaya koyacağını öğrendi. Dostoyevski'den başka yazarlar da antitezlerin çözüldüğü ve karşıtlıkların tek şey haline geldiği insan yüreğinin gizli yerlerini araştırmışlardır. Fakat hiçbiri ondan daha derine gidememişti ve eğer bildiklerimiz bizi yanıltmıyorsa, bu belirsiz gizlilikleri onun keskin anlayışı önüne ilk kez açıkça seren Suslova ile olan ilişkisidir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ACI YILLARI

Rus Ekimi'nin sonuna varmadan Dostoyevski, Petersburg'a geldi. Karısıyla Vladimir'de buluştu ve kasımın ortalarında birlikte Moskova'ya geldiler. Burada, Maria Dmitrievna ölüme yavaş yavaş yaklaşarak bütün kış yattı, ilerlemiş veremin bilinen aşamalarından geçti –dermansızlık, sinirlilik ve çılgınca acıklı iyimserlik. Dostoyevski, Petersburg'a yaptığı birkaç kısa ziyaret dışında, önce yalnız, sonra da karısının kız kardeşiyle birlikte onun yanında kaldı. Bir zamanlar sevdiği bir kadına bütünüyle ilgisiz kalmak onun tabiatına uygun değildi. Daha iyi bir insan, daha az sabırlı olabilirdi; daha masum bir koca, kendini hiç sevmeyen ve kendinin de uzun bir süredir sevmediği birine karşı daha az şefkatli olabilirdi. Fakat, günah işlemek, pişmanlık duymadan günah işlemek yeteneği, beraberinde, kendine karşı sınırsız bir günahları affetme yeteneğini de taşıyordu. Karısının ona yaptığı haksızlıklar, onun karısına yaptığı haksızlıklar, karısının ve kendisinin karakterindeki kusurlar unutulmuştu ve onda yalnızca, saf acımanın yumuşaklığı kalmıştı; çabucak gelip geçen, üstün erdem ya da iyilik duygusunun bile bozamadığı bir acımaydı bu.

Annesi Moskova'da hasta yatağında yatarken, Paul Isaev, Petersburg'da çalışmaları ve zevkleriyle meşguldü. Soyunda, karakterinin kararlı olacağını vaat eden bir şey yoktu ve hoşgö-

rüyle yetiştirilişi, onu, bir aylağın, bir haylazın zevkli alışkanlıkları içine itmişti. Semipalatinsk'de, on yaşındaki kıvırcık saçlı çocuk "budala gibi görünüp, öğrenmekten kaçtığında" ona pek düşkün olan üvey babası bu durumu "doğal" karşılıyordu. On altı yaşında aynı şekilde davrandığında, bunu eskisi gibi rahatlıkla karşılamak güçtü. Maria Dmitrievna Vladimir'e, Dostoyevski de dışarı gittiğinde, Paul Petersburg'daki evde, Rodeviç adlı özel bir öğretmenin denetimi altında bırakılmıştı. Fakat bu düzen, çocuğun zamanını ve enerjisini, öğrenimine değil de, zamanından önce başlayan bedeni deneylere vermesini önleyemedi. Sık sık gitmesini en sevdiği yer, Petersburg'daki Yusupov Bahçesi'ydi ve eve çok geçmeden bir orospu getirdi. Dostoyevski'nin, üvey oğluna yazın ve güzün dışarıdan, kışın da Moskova'dan yazdığı mektuplar, gerçekten içten bir sevgi, haksız bir güven ve yürekten gelen acı serzenişler arasında gidip gelir; mektup yazmadığı için ya da yazdığı zamanlar yanlış imlayla, cahilce yazdığı için, müsrifliği, eğlenceye düşkünlüğü için serzenişlerdir bunlar.

Paul yeni yıl ziyareti için Moskova'ya geldiğinde durum daha da kötüydü. Hasta annesine karşı davranışı o denli dayanılmazdı ki, apar topar Petersburg'a geri gönderildi –herhalde onun da elde etmeye çalıştığı sonuç buydu. Dostoyevski karısının kız kardeşine şöyle yazıyordu:

> Görülmemiş derecede sorumsuz ve asıl dert, çok hasta bir kadına karşı nasıl davranılması gerektiğini bilmiyor. Tabiî ki, hastalığı Maria Dmitrievna'yı son derece sinirli yaptı... Onun için çok üzülüyorum ve benim için hayat burada pek hoş değil. Ama ona gerekli olduğumu düşünüp burada kalıyorum.

Dostoyevski'nin yaşantısında bize, ölüm halindeki karısının başındaki bu vefakârca bekleyişinden daha yalın bir sempati duyuran pek az an vardır.

Karısının can çekişmesi, oğlunun başıbozuk durumu ve herhalde, geçen yazın rahatsız edici duyguları, Dostoyevski'nin hastalıklı sinirlerini etkiledi. Moskova'da kaldığı ilk hafta içinde "biri çok şiddetli" iki sara nöbeti geçirdi. Şubatta kar-

deşine yazdığı bir mektupta iki nöbetten daha söz etmektedir; hastalığı on beş gün sürmüştü; eski derdi olan basur yine başlamış ve ardından idrar torbası iltihaplanmıştı; yatmıyordu ama "ne ayakta durabiliyor, ne de oturabiliyordu". Ay sonuna doğru Petersburg'a gitmeyi göze aldı ama, oradayken de, döndükten sonra da epey acı çekti. Mart sonunda başlıca belirtiler geçmiş, arkasında zayıflık, yıpranmışlık ve bozuk sinirler bırakmıştı.

Gerçekten aç kalma durumuna geldiği zamanlar dışında, mali sıkıntılar Dostoyevski'ye pek ağır gelmezdi ve o günlerin dertleri arasında pek önemli sayılmıyorlardı. Aslında, durumu ve görünüşü her zamankinden daha iyiydi. Şu anda hiçbir gelir kaynağı olmadığı doğruydu. Ama Rusya'ya Boborykin'in 300 rublesinden arta kalanla dönmüştü ve kasımın sonunda, sekiz yıldır felçten yatalak olarak yaşayan Kumarin adlı zengin eniştesinin (teyzesinin kocası) ölmesi üzerine mirastan kendine düşen 3.000 rubleyi aldı. Bu umulmadık para, Muhtaç Edebiyatçılara Yardım Sandığı'na olan borcunu ödemesine, birkaç aylık masraflarını karşılamasına imkân verdi ve her zamanki gibi, parası olduğu zaman kalemi işlemiyordu. Baharda para bitmişti ve yine, yoksulluğu biraz daha az olan Petersburg'daki kardeşi Michael'den az miktarda para istemeye başladı. Nihayet nisanda, söz verilen öyküyü almaktan epeydir ümidini kesmiş olması gereken Boborykin, parasını geri istedi. Dostoyevski, gururunun kırılışına, alacaklıya kaba davranarak dayanmaya çalıştı; fakat sonunda tutulabilecek tek yolu tutup Michael'le başvurdu; Michael de kardeşinin isminin rezil olmaması için bir tek kez daha gerekli parayı ödünç verdi.

Michael için bütün kış, aile gelirlerini yeniden düzeltmek için uğraşmakla geçti. *Vremya* ölmüştü; fakat yetkililer, bir süre sonra, başka bir isimle yeniden yayınlanmasına izin verdiler. Yeni dergi için ilk önerilen isim *Pravda*'ydı (Gerçek); fakat bu isim, tehlikeli ve belli bir eğilimde bulunduğu için sansür tarafından kabul edilmedi. Daha sonraki isim, resmî onayı alabilecek denli renksizdi; yeni derginin adı *Epocha* olacaktı. Fakat gecikme üstüne gecikme oldu; *Epocha* yılın başında çıkacak-

tı, oysa martın son haftasına dek hiçbir şey çıkmadı. Nihayet martın son haftasında, ocak-şubat sayısı azalmış sayıdaki sabırlı abonelere gönderildi.

Fyodor, çabaları ve dertleri Moskova'dan acılı bir ilgiyle takip etti. *Vremya*'nın geçen mayıstaki kapanışından sonra, yedi sekiz ay tek satır yazmamıştı ve nihayet *Epocha*'nın ikinci sayısı için *Yeraltından Notlar*'ı yazmaya oturduğunda, sözlükler kaleminden kolayca akıveriyordu:

> Ben hasta bir adamım... İçi hınçla dolu, gösterişsiz bir adamım ben. Sanırım karaciğerimden hastayım. Doğrusu ne hastalığımdan anladığım var ne de neremin ağrıdığını biliyorum. Tıbba, hekimlere saygı duymakla birlikte, şimdiye kadar tedavi olmadığım gibi, bundan sonra da öyle bir şey düşünmüyorum... Hayır, hayır, sırf hınçımdan tedavi olmak istemiyorum. Siz bunu anlayamazsınız, ama ne ziyanı var, ben anlıyorum ya. Bu huysuzluğumla kime kötülük yapacağımı açıklamak elimde değil, bunu ben de bilmiyorum, bildiğim bir şey varsa, o da tedavi olmamakla bir "zarar vermeyeceğim", olsa olsa bütün zararı kendim çekeceğimdir. Yine de hınçımdan tedavi olmuyorum. Karaciğerim ağrıyormuş, varsın daha beter ağrısın!

Notlar'm bu açılış cümleleri, bu kışın yalın ıstırabının yoğun acılığıyla dolu görünmektedir: Yandaki odada öksüren, hayatının son günlerini yaşayan karısı, Fransa'da onu aldatmış olan sevgilisi, Petersburg'da yeteneğini harcayan, ahlâkı bozuk ve kalpsiz üvey oğlu, sık sık gelen sara nöbetleri ve "ne oturmasına, ne ayakta durmasına" izin vermeyen ağrılı hastalığı. Mevsim bile *Notlar*'ın genel havasına etkili olmuştur. Her Rus ve Rusya'da yaşamış olan her yabancı, bir gün don olduğu, bir gün buzların eridiği, uzun zamandır beklenen baharın hâlâ geciktiği, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen Rus kışının o son haftalarının gevşetici etkisini bilir. *Notlar*'ın ilk bölümü şöyle bitiyor:

> Bugün kar yağıyor, sarı, bulanık, adeta sulusepken. Dün de, daha önceki gün de yağdı. Beni rahatsız edip duran o olayı su-

lusepken yüzünden hatırlasam gerek. Öyleyse bu da sulu sepken üstüne bir hikâye olsun.

Notlar, son yıllarda, eleştirmenlerin ve Dostoyevski'yi inceleyenlerin abartılmış derecede ilgisini topladı. *Notlar* iki kısma ayrılabilir: Birincisi, hınç felsefesinin araştırılması; ikincisi de, anlatıcının, hınçlı bir adamın, hayatından bir olayın ya da daha doğrusu bir dizi olayın anlatılışı. Birinci kısım felsefe olarak yetersiz görülebilir, ikinci kısım anlatıdır; fakat tuhaf şekli ile *Notlar*, Dostoyevski'nin yazdığı her şey kadar özgündür. Yıllar sonra eleştirmen Rozanov –Polina Suslova'nın kocası– *Notlar*'dan en kaprisli yazılarının bazıları için esinlendi ve Rozanov, eğer bir gün Dostoyevski'nin heykeli dikilecekse, bu heykelin, okuyucuya dilini çıkarmış olarak yapılması gerektiğini ileri sürdü. Bu, "yeraltında"ki adamın tutumunu tam olarak anlatmaktadır; onun değişmeyen zevki, yalnızca okuyucuya değil, bütün dünyaya ve hattâ kendine dilini çıkarmaktır. *Yeraltından Notlar*, Dostoyevski'ye büyük eserlerini esinleyen geniş insancılıktan ve hoşgörüden yoksundur; yazıldığı ortamın acısını ve rahatsızlığını fazlasıyla yansıtmaktadır.

Her şeye rağmen kitap Dostoyevski'nin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. *Notlar*, Dostoyevski'nin felsefeye ilk kez girişidir ve büyük romanlar dizisine bir anlamda başlangıçtır, önsözdür. Bir yıl önce, tarihi önemi, küçük edebi değerini kat kat aşan bir kitap yayınlanmıştı: Radikal bir yazar olan Çernişevski'nin *Nasıl Yapılmalı?* adlı romanı. Roman engellenmeden makûl isteklerini doyurmak peşinde koşan herkesin kusursuz bir mutluluğu elde ettiği ütopik düzeydeki bir toplumu anlatıyordu. J. S. Mill'in tilmizi olan Çernişevski'ye göre, akıl ve kişisel çıkar ahlâkın yegâne temeli idi; insan ancak çıkarlarının gerçek tabiatını yanlış anlaması nedeniyle kötü şeyler yapardı ve entelektüel aydınlanma doğru hareket etmeye götüren şaşmaz yoldu. *Yeraltından Notlar*, Çernişevski'nin felsefesine cevaptır. Bu zamandan itibaren Dostoyevski'nin en kuvvetli inançlarından biri, insan tabiatının, Çernişevski soyundan iyimser faydacıların inandığı gibi, temelinde ve aslında iyi

olmadığı ve insanın, tabiatının bir yanıyla erdemli olarak, kötü olduğunu bile bile kötüyü isteyebileceği ve seçebileceği oldu. Bu inanç ilk kez *Notlar*'da ortaya çıktı:

> Lütfen söyler misiniz bana, insanların gerçek çıkarlarını bilmemeleri yüzünden kötülük yaptıklarını ilk kez kim ortaya attı, kim böyle akıllıca laf etti? Sözde insanoğlunun kafası aydınlanır, gerçek çıkarları gözlerinin önünde serilirse burnunu kirli işlere sokmaktan geri durarak, bir anda soylu, temiz yürekli biri olup çıkarmış. Buna sebep de, aydınlanıp gerçek çıkarlarını anlamaya başladıktan sonra, kendi çıkarlarını yalnız ve yalnız iyilik yapmakta bulmasıymış... Hey gidi çocuk; saf, temiz yürekli bebek!

Dostoyevski bütün insanlık tarihinin, insan mantıksızlığının bir arşivi olduğunu ileri sürüyor. İnsan karınca yuvasındaki karınca gibi yapmayı sevebilir; fakat yıkmayı da sever. Kaprislerine boyun eğmeyi sever, sırf kendini mantığının baskısından, "iki kere ikinin dört etmesinden" kurtarmak için, kendi çıkarlarına karşı mahsus suç işlemeyi sever. Dostoyevski'nin 1864 yılında ileri sürdüğü genel görüşe uymayan cüretli düşünceler bunlardı. İyimserlik çağı, bilimin ve aklın kurduğu bir ahlâka inanma çağı artık çoktan geçti. İnsan tabiatının mantıksız kaosu yavan bir söz oldu; artık buna inandırmaya zorlamak için, yeraltından bir filozofun bize dilini çıkarmasına gerek yok. Dostoyevski'nin modern psikolojiyi önceden gördüğü en önemli noktalardan biridir bu.

Öyleyse *Yeraltından Notlar*, Dostoyevski'nin düşüncesinin gelişiminde önemli bir aşamayı gösterir. Birçok eleştirmen, Dostoyevski üzerine yazan Almanların birçoğu ve İngiltere'de Middleton Murry, *Notlar*'a çok büyük önem vermektedir. Dostoyevski'nin, 1863-64 kışında, gerçekten zihni bir buhran geçirdiği, kabul edilmiş ahlâka başkaldırdığı, kendi doyumu için günah işleme hakkını tanıdığı ve *Notlar*'ın bu kendi sarsıcı yaşantısının dökümü olduğu ileri sürülüyor. Bu görüş, bir insanın itirafı şeklinde yazılmış, öykülerde otobiyografik unsurlar aramanın tehlikesine bir örnektir. Sağlam, güvenilir bir görüş değildir

bu ve bunu ortaya atanların, Dostoyevski'nin o dönemde yazdığı kişisel mektupları –görüş ilk ortaya atıldığında bu mektupların hepsi ele geçmemişti– okuduklarına inanmak zordur. Moskova'da kaldığı süre içinde –1863 Kasım'ından 1864 Nisan'ının sonuna kadar– Dostoyevski elimizde bulunan yirmi bir mektup yazdı; bunların on ikisi, işlerinin ya da düşüncelerinin hiçbirini saklamadığı kardeşi Michael'e yazılmıştı. Her türlü maddi güçlüklerle, dertlerle boğuşan, her türlü zihni ve fiziki acının altında boğulan bir insanın mektuplarıdır bunlar; ama herhangi zihni bir buhran, ya da inanç ve felsefe sorunları üzerinde rahatsız edici bir zihni uğraş hakkında en ufak bir ima yoktur. Olgular bütünüyle olumsuz da değildir. Michael'e yazdığı 26 Mart tarihli bir mektupta, sansürün notların birinci bölümünden yaptığı bir çıkarmaya değinmektedir:

> Sansürcüler ne domuz şeyler! Her şeye saldırdığım ve sövme gösterisi yaptığım (altını Dostoyevski çizmiştir) yerlere izin verilmiş, fakat, Hıristiyanlığa inanmanın gerektiği sonucunu çıkardığım bölüme izin verilmemiş.

Bunlar, bir şüphe ve başkaldırı azabından geçmiş birinin sözleri değildir ve bu sözler, özgün metinde (şimdi elimizde değildir), kötülük sevgisinin insan tabiatının temel öğesi olarak gösterilmesini, Hıristiyanlığa inanmanın gerektiği görüşünün savunulmasının takip ettiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, bir başkaldırı çığlığı olmaktan uzak olan kitap, Çernişevski'nin materyalist ahlâkına karşı, dini Ortodoksinin savunusudur.

Notlar'ın ikinci ve sonuncu bölümü, *Epocha*'nın, haziranın ilk günlerine kadar çıkmayan nisan sayısında yayınlandı. Bu sırada Maria Dmitrievna'nın acıları son bulmuştu. 15 Nisan'da Dostoyevski telgrafla Paul'u çağırdı. Çocuk annesinin yanma daha önce çağırılmamıştı; çünkü geçen seferki kavgadan sonra, Maria Dmitrievna onu görmek istememişti. Paul'un çağrılması ona ölmekte olduğunu bildirecekti. Paul, zamanında geldi, annesi tarafından kutsandı ve mutsuz kadın, hemen sonra, 16 Nisan akşamı sessizce öldü.

Nisanın sonunda ya da mayısın başında Dostoyevski baş-

kente döndü. Dönüşünün ilk sonucu, Paul ile bir çeşit uzlaşma oldu; öğrencisinin suçları Rodeviç'in üzerine atıldı ve Rodeviç kovuldu. Ancak kovulmasından sonradır ki, her şeye inanan üvey baba, ilk kez olarak, burada olmadığı sırada Rodeviç'in Paul karşı çıkana dek onun gömleklerini giydiğini, öğrencisini bir yemek parası istemesi için gazete yazıhanelerine, tefeci dükkânlarına gönderdiğini, eve orospular getirdiğini ve böylece Paul'u bir kadınla yaşamaya teşvik ettiğini öğrendi. İleri sürülen suçlamaların doğru olup olmadığı kesin değildir ve bu konuda elimizde kanıt yoktur. Ancak kişilerin karakterlerine bakarak bir sonuç çıkarabiliriz. Paul'un doğru söyleyip söylemediği hakkında hiçbir şey bilmiyoruz, fakat daha sonra devlet hizmetinde, üstün olmasa da, şerefli bir meslek hayatı geçiren Rodeviç'i bu olayın dışında kötüleyen hiçbir şey yoktur; bu yüzden, Rodeviç'e daha fazla yakınlık duyuyoruz. Ama Dostoyevski, Paul'a inandı ve Rodeviç ile Dostoyevski arasındaki ilişki, ödünç alınıp geri verilmeyen kitaplar üzerine yapılan karşılıklı sert suçlamalar ve ağırbaşlı olmayan bir kavgayla son buldu. Paul, hoşgörülü ve çabuk etkilenen babası üzerinde bir kez daha nüfuz sağlamıştı.

Yeni bir yurtdışı gezisi için hazırlıklar yapılırken, Dostoyevski doğduğu günden beri yediği darbelerin hepsinden daha sarsıcı bir darbe yedi. 10 Temmuz'da (resmî biyografide tarih yanlış verilmiştir) Michael Dostoyevski birkaç gün süren bir hastalıktan sonra öldü. Geriye, bir dul, en büyüğü yirmi yaşında olan dört çocuk, bir metres ve üzerine kabul ettiği onun çocuğu, cenaze için harcanan 300 ruble nakit para, 15.000 rublesi yakın gelecekte çeşitli tarihlerde ödenmesi gereken senetler olan 25.000 ruble borç ve zararda olan vaktinden iki ay geç çıkmakta olan bir dergi bırakmıştı. Kötü sağlık durumu ve başına gelen felâketlerle sarsılmış olan Fyodor, böyle bir mirasın biricik gerçek vârisiydi.

Ölen kardeşinin ailelerini –kanuni ve gayri kanunisini– geçindirme yükünü Dostoyevski duraksamadan üstlendi. Geçmişte, kardeşinin yardımlarıyla yaşadığı zamanlar olmuştu ve şimdi kardeşinin akrabalarının onun yardımlarıyla yaşaması

hakkına karşı çıkmayı hiç düşünmüyordu. Kendisinin önemli bir borcu yoktu ve *Epocha* ile olan kanuni ilişkisi yalnızca bir yazar olaraktı. Sağduyusunun buyrukları belki de onu, dergiyi ve kardeşinin diğer işe yaramayan mallarını, kardeşinin alacaklılarına bırakıp, yeni ev hayatıyla ilgili sorumluluklarını karşılamaya temiz bir kâğıtla başlamaya kışkırtmış olabilir. Fakat, ölümünden sonraki iflasla ölen adamın adını lekelemek düşüncesi Dostoyevski'ye dayanılmaz geldi; kardeşinin bütün sorumluluklarının ve yükümlülüklerinin ağırlığını omuzlarına alma düşüncesine uydu. Bu güzel davranış Dostoyevski'nin ahlâki duyarlığını ve aileyi tatmin etti; alacaklılar ise herhalde daha az etkilendiler, çünkü ödemeler yine her zamanki kadar uzakta görünüyordu.

O an için acil ihtiyaç her zamanki gibi hazır paraydı. Michael, ölümünden birkaç ay önce, şimdi zengin bir dul olan Moskova'daki Kumarin teyzeden, kadının ölümünde kalacak mirastan kendi payına düşen 10.000 rubleyi ödünç almıştı. Şimdi de Fyodor, kendi payına düşen 10.000'i aldı ve bu parayla alacaklılara olan borçlarının bir kısmını verip, üzerine kalmış olan *Epocha*'nın yayınını sürdürdü. Ama daha bu zorluk halledilmeden yeni bir zorluk çıktı ortaya. Yetkililer derginin yayıncısı olarak, eski bir siyasi mahkûm olan Fyodor Dostoyevski'yi de, *Vremya*'nın süresiz kapatılmasına yol açan yazısı ile kötü puan alan Strakhov'u da kabul etmezlerdi. Yayıncı olarak görünecek olan kabul edebilecekleri birini bulmak gerekiyordu. Eskiden *Vremya*'nın göze çarpmayan bir yazarı olan Poretzki adlı biri bulundu ve hemen kabul edildi. Böylece, Poretzki resmî nedenler yüzünden *Epocha*'nın yayıncısı oldu; aslında ise dergi yönetiminin önemsiz bir üyesiydi. Rus basın kanununun gülünç sonuçlarından biriydi bu.

Büyüyen mali zorluklar arasında, *Epocha* sekiz ay daha mücadele etti. Mayıs sayısı iki ay geç olarak, Michael'in ölümünden birkaç gün önce çıkmıştı. Haziran sayısı ağustosun sonuna kadar çıkmadı ve Dostoyevski'nin insanüstü çabalarıyla biraz zemin hazırlanmasına rağmen, aralık sayısı, gelecek yılın ocak ayının ortalarına dek hazır değildi. *Epocha*'nın, her zaman Mi-

chael'in daha yetenekli ellerinde olan idari yanı ihmal edilmişti. Hilekârlık ve yetersizlik nedeniyle kovulan bir kasadar olduğunu öğreniyoruz. Derginin çıkışındaki düzensizlik, abonelere yollanışındaki düzensizliklerle daha da artıyor, haklı şikâyetlere aldırılmıyordu. Yazılar için yapılan ödemeler hiç kesin değildi, tanınmış bütün yazarlar bu nedenle uzak duruyorlardı; yayın işleri öyle başından aşkındı ki, Dostoyevski'nin kendisi de pek az yazıyor ya da hiç yazmıyordu. 1865'te abone sayısının 1.300'den fazla olmaması –bu sayı, yayın masraflarını karşılamaya yeterli değildi– pek şaşırtıcı değildir. *Epocha*'nın kaderi belli olmuştu; ocak ve şubat sayılarında çabasını sürdürdü ve hemen hemen hiç dikkati çekmeden kapandı; kasada tek ruble kalmamıştı ve matbaacılar dergiyi artık krediyle basmıyorlardı.

Epocha'nın idaresi daha yetenekli ellerde olsaydı bile, kapanışının fazla geciktirilebileceği şüphelidir. Rusya'nın politik havası, son beş yılda birçok değişiklikler geçirmişti. *Vremya*, Aleksandr II'nin saltanatı sırasında kısa ömürlü bir coşkunluk devrinin sonlarına doğru yayına başlamıştı; bu devirde sansürün gücü kaldırılmış, akıllı bir kamuoyunun yaratılması ve dile getirilmesi –Rusya'da ilk ve hemen hemen son kez– değerli ve bütünüyle Don Kişot'ca olmayan bir dava olarak görülmüştür. Fakat bu hayal söndü. 1862'deki politik kargaşalıklardan ve 1863'teki Polonya Ayaklanması'ndan sonra, gericilik bir kez daha gücünü gösterdi ve basma, edebiyata karşı olan tutumuyla bu yeni gericilik, eskisinden on kat daha kurnaz, daha yıldırıcıydı. On beş, yirmi yıl önce, Nikola I'in danışmanları, kamuoyunun her türlü dile getirilişinin kötü olduğunu, bir birikim olarak zararlı olduğunu, edebiyatın bir dert, gazeteciliğin kesin bir tehlike olduğunu kavramışlar ve basını hükümetin yanında tutmanın mümkün olduğunu, aslında bunun şart olduğunu görmüşlerdi. Kamuoyu artık zorla yok edilemezdi; yönetilmesi gerekiyordu. Yeni bir seçme politikası başladı, bazı seçilmiş yayın organlarına resmî görüşün sözcüleri olmaları için dolaylı ya da dolaysız olarak para verildi, geri kalanlar da, eğer önemsizlerse aldırılmadı, yoksulluklarından ölmeleri için bırakıldı; önemlilerse sessiz ve sabırlı bir şekilde sansür tarafın-

dan yıkıldı. Neredeyse bütün gazetelerin varlıklarını korumak için çabaladıkları bir dönemde (çünkü Aleksandr'ın saltanatının ilk günlerinde pek fazla miktarda gazete ortaya çıkmıştı), hükümetin elindeki mali silah çok etkiliydi; bu silah, sansürün dolaysız ama beceriksiz silahının öneminden ve etkisinden çok daha üstün çıkmıştı.

Bu şartlar altında *Epocha* gibi bir dergi çok yaşayamazdı. Radikallere seslenemeyecek denli renksiz ve tutucuydu; gerçekten de öncü radikal yayın organı olan *Sovremennik*'le sürekli polemiklere giriyordu. Diğer taraftan, hükümetin desteğinin ve para yardımlarının tadını çıkaran önemli gerici yayın organlarıyla da yarışa girmeyi ümit edemezdi; Dostoyevski ile Strakhov'un dosyaları, *Epocha*'ya resmî himaye elde etme olanağını bütünüyle yok ediyordu. Edebi değeri, politik çekiciliğin yokluğunu karşılamaya yeterli değildi. Aşırı radikallerin dışında pek az düşmanı vardı; ama kapandığında, ardında üzülecek dostlar ve doldurulamayacak bir boşluk bırakmadı.

Vremya'nın ve *Epocha*'nın, bu kısa ömürlü iki derginin hatırlanacak tek özelliği, Rus romancılarının en büyüğünün edebi etkinliğini neredeyse beş yıl için yutmalarıdır. Gelecek kuşaklar bu iki derginin başarısızlığını herhalde şükranla anacaklardır. *Epocha*'nın kapanışından pek uzun olmayan bir süre sonra, Dostoyevski, *Suç ve Ceza*'nın ilk kopyası üzerine çalışıyordu.

ONUNCU BÖLÜM

DUYGUSAL OLAYLAR

Epocha'nın talihsiz ömrünün son ayları olan, 1865'in ilk ayları, Dostoyevski'nin çalkantılı hayatının en dolu, en fırtınalı dönemlerindendir. Resmî biyografi yazarları ve onların ardından gelenler, bu ayların öyküsünü anlatırken, geçen bölümde anlatılan olaylarla yetinmektedirler. Daha sonraları ortaya çıkan kanıtlar, bu zaten dolu olan haftalara yerleştirilmesi gereken ve belki de Dostoyevski'nin sanatsal gelişimine, dergi işindeki şanssızlıklarından ya da mali sıkıntılarından daha fazla etki eden, duygusal özellikteki iki olayı ortaya çıkarmıştır: Bu olaylardan birini çevreleyen belirsizlik, tahminler için geniş bir alan bırakmaktadır. Fakat, 1865 yılının başlarında, romancının hayatında gelip geçici ama önemli rol oynayan iki kadının birbirinden farklı görünüşlerini ana hatlarıyla çizmekle zorluk çekmiyoruz. Bu kadınlar, Anna Korvin-Krukovskaya ve Martha Brown'dır.

Bir önceki yaz, *Epocha*'nın yazıhanesinde, Dostoyevski'ye, Batı Rusya'nın uzak bir ilinden, bilmediği birinden bir mektup gelmişti. Mektubu gönderen kendisini, edebi tutkusunun ilk ürünlerini anne babasından habersiz Dostoyevski'ye gönderen yirmi yaşında bir kız olarak tanıtıyordu. Dostoyevski öyküye fazla aldırmadı. İsmi *Düş*'tü ve genç bir kızın fakir bir öğrenciye olan aşkını anlatıyordu. Dostoyevski daha sonra öykü için,

haklı olarak, "aşırı zayıf" demişti. Ama *Epocha* yarı iflas etmiş durumdaydı, yazı bakımından sıkıntı çekiyordu ve *Düş* ağustos sayısında yayınlandı. Bir sonraki sayı, aynı yazarın başka bir öyküsünü taşıyordu; bu öykünün kahramanı, manastırın istekleriyle dünyanın çekiciliği arasında tereddüt eden genç bir keşişti. Başkalarını bilmiyoruz ama Dostoyevski'nin üzerinde bir etki bıraktı bu öykü; ondan alınan düşünceler, on beş yıl sonra yazılan *Karamazov Kardeşler*'de görülmektedir.

Tanınmamış genç yazar Anna Korvin-Krukovskaya, yılın on ayını şehir dışında, uzak, ıssız bir yerde olan yurtluklarında yalnız başına geçiren ve kışın hareketli bir altı hafta için Petersburg'a ya da Moskova'ya gelen, saygıdeğer ve tipik bir Rus ailesinin en büyük kızıydı. Anna güzel, romantik, söz dinlemeyen bir kızdı; on beşinde bile "yürüyüşe girmeyi, mantar toplamayı ya da gölde kayığa binmeyi" sevmezdi – bunlar, ailesinin onun yaşına ve durumuna uygun gördükleri oyalanmalardı ve hattâ ata binmesine izin verildiğinde, uysal Rus çiftlik atını gülünç, romantik bir isimle, Freda diye çağırmakta ısrar ederdi. Kendini, unutulmuş bir İngiliz öyküsünün kadın kahramanı olan, King Harold'un karısı Edith Swan-Neck yerine koyar, böyle rol yapar (kızların İngiliz bir mürebbiyesi vardı) ve bu kadının yerine çektiği hayali acılar için gözyaşı dökerdi.

Bir zaman geldi, bu romantik oyuncakları bir kenara bıraktı. Kendisini ciddi olarak bir politikacı olarak görmeye başladı; doğal olarak ateşli bir radikal oldu ve hükümet tarafından nihilist oldukları gerekçesiyle cezalandırılan Petersburg ve Moskova'daki öğrencilere tutkulu bir yakınlık beslemeye başladı. Hattâ, üniversiteye gitmek istediğini bile söyledi; ama bu çok sert karşılandı. Babası kesin bir şekilde şöyle dedi: "Eğer her saygıdeğer kızın evlenene kadar evinde oturması gerektiğini sen kendin anlamıyorsan, budala bir kız çocuğuyla tartışacak değilim." Bu günden sonra Anna, *Budala*'daki Aglaya gibi, annesi babası tarafından kesinlikle, bir "garip kimse", bir "nihilist" olarak görüldü ve anne babanın üzüntülerine ilerisi için duydukları derin bir endişe de eklendi. Anna'nın Aglaya'nın prototipi olması gibi, Dostoyevski, Yepançinleri de –Aglaya'nın an-

nesi babası–, Anna'nın alık ama iyi kalpli babası ve kızını seven, onun için endişe duyan annesinden çıkarmıştır. Anna'nın babası, kızının "modern" zevklerinden birini kabul etmek lütfunda bulundu. Daha önce, saygıdeğer evine girmesine izin verdiği yeterince "ciddi" dergiler, *Revue des Deux Mondes* ve *Athenaeum*'du. Şimdi, çok şaşırtıcı olarak, bir Rus dergisine abone olmayı kabul etti. Şans eseri *Epocha* seçildi ve Anna'nın ilk edebi çabalarını alan da *Epocha* oldu.

Dostoyevski'nin bir mektubu Anna'nın babasının eline geçtiğinde yeni bir buhran başgösterdi. O gün, Madame Korvin-Krukovskaya'nın "isim günü" idi ve ev misafirlerle doluydu. Anna her zaman, eve gelen posta babasının eline geçmeden kendi mektuplarını alırdı, ama o günkü durum bunu önledi. Babasının kalbi zayıftı; bu defa utanç ve ümitsizlikten neredeyse ölüyordu. Çalışma odasına kapandı, misafirlerin hiçbirini görmek istemedi ve onlar gider gitmez, Anna yanına gönderildi. Mektupta, *Düş*'ün telif hakkı olarak Dostoyevski'nin gönderdiği havale vardı. "Annesinden, babasından habersiz, tanımadığı bir adamla" dedi babası, "mektuplaşabilen ve ondan para alabilen bir kızdan her şey beklenir. Şimdi öykülerini satıyorsun, bir zaman gelecek, kendini satacaksın." Gerginlik haftalarca sürdü; fakat General Yepaçin gibi, Anna'nın babasının da sert görünüşünün altında saf bir kalbi vardı ve Anna'ya sonunda, *Düş*'ü, aile toplantısında yüksek sesle okuma izni verildiğinde, babası ağlamaya başladı.

1865 yılının başında anne iki kızı Petersburg'a getirdi. Ayrılmalarından önce, yarı barışmış olan ama hâlâ homurdanan babaları Dostoyevski ile buluşmalarına razı oldu, fakat yine de, tanışacakları adamın "bir gazeteci olduğu, bizim dünyamızdan başka bir dünyadan olduğu ve bir mahkûm olduğu" ikazını endişeyle tekrarlıyordu. Petersburg'a vardıklarında Anna, Dostoyevski'ye yazdı ve Dostoyevski ertesi gün geldi. Ziyaret sırasında, yalnız Anna'nın annesi değil, "iki yaşlı Alman teyze de" vardı, bu can sıkıcı bir şeydi ve ziyaret tam bir başarısızlıktı. Kırk üç yaşındaki Dostoyevski, yirmi yıl öncesinde olduğu gibi, topluluk içinde utangaç ve beceriksizdi;

zorla yapılan ve Dostoyevski'nin çoğu kez tek heceli cevaplar verdiği kısa bir konuşmadan sonra, biçimsiz bir şekilde ayrılmdı. "Anna odasına koştu" diye yazıyor kız kardeşi, "kendini yatağa atıp ağlamaya başladı." Fakat, çok sevdiği bu insanın iyi intiba bırakmayan görünüşünün ve tavırlarının yarattığı ümit kırıklığı kısa sürdü. Dostoyevski yeniden geldi; bu defa iki kızı yalnız buldu, rahatça konuştular ve sağlam bir dostluk kuruldu. Dostoyevski devamlı gelmeye başladı ve kısa zaman sonra orta yaşlı adam bu canlı genç kıza âşık olmuştu. Anna, Aglaya gibi, kaprisli ve eziyet etmeye eğilimliydi; sevgilisi ise Mişkin gibi değildi, kıskançtı. Bir gece toplantısında dehşetli bir sahne geçti; Madame Krukovskaya'mn, kızını Alman asıllı, yakışıklı genç bir subayla evlendirme eğiliminde olduğu düşüncesiyle huzursuz olan Dostoyevski, kutsal kitabın emirlerine karşı koyarak kızlarını yapılan en yüksek teklife vermek isteyen annelere karşı yersiz, kırıcı, sert bir nutuk çekti. Bu açıkça, *Budala*'daki, Mişkin'in Yepaçinlerdeki gece toplantısının ortasında, Katolik kilisesi üzerine attığı yersiz nutuk sahnesinin, bu ünlü sahnenin aslıydı. *Budala*'daki sahne, çok kıymetli bir Çin vazosunun kırılışı ve sara nöbetiyle son buluyordu. Gerçek hayatta ise görünürdeki dramatiklik daha azdır; Dostoyevski bir köşeye çekildi ve gecenin geri kalan kısmında surat asıp oturdu.

Bu olay ilgi çekici dostluğun dönüm noktası olmuş gibi görünüyor. Dostoyevski daha sonra ikinci karısına, pek içten olmayarak, Anna ile nişanlandığını, fakat kendisinin onu bıraktığını söylemişti. Anna'nın kız kardeşinin ayrıntılı anılarından açıkça anlaşılmaktadır ki, böyle bir teklif olmuş ama nişanlanılmamıştı. Anna'nın romantik tabiatı, sağduyusunu yok etmemişti. Dostoyevski'ye, "onu sevdiğini ve çok saydığını, fakat bunun, onunla evlenecek biçimde olmadığını" söyledi. Arkadaş kalarak ayrıldılar, ikisinin de mutlu bir evlilikleri olduğu daha sonraki yıllarda yazışmaya ve buluşmaya devam ettiler. Anna Korvin-Krukovskaya, herhalde Dostoyevski'nin hayat yoluna çıkan en sevimli, en cana yakın insandı. Anna'ya yalnızca, Dostoyevski'nin yaratım alanındaki en çekici kadın kahra-

manını değil, Dostoyevski'nin karakterinin ve kısa süren arkadaşlıklarının derin bir teşhisini de borçluyuz:

Karısı (diye anlatıyor Anna kız kardeşine) kendini bütünüyle ona hissettirmeli, bütün hayatını ona vermeli, ondan başka hiçbir şey düşünmemelidir. Ve ben bunu yapamam, ben kendim yaşamak istiyorum. Bundan başka, öyle sinirli ve titiz ki. Sanki beni devamlı eline alıyor, kendi içine çekiyor. O varken ben kendim olamıyorum.

Anna'dan çok değişik bir kadın olan Dostoyevski'nin ikinci karısının, dikkati çeken bir başarıyla yürüteceği kendini önemsememe rolünü önceden gören, zeki söylenmiş sözlerdir bunlar.

Dostoyevski'nin Anna'ya olan gelip geçici tutkusunda özellikle dikkati çeken bir şey yoktur. Kırk yaşlarında, daha önce kadınlarla olan ilişkilerinde mutluluğu bulamamış birinin, kendi yaşının yarısından daha genç, oldukça yüce gönüllü bir kıza kur yapması görülmemiş bir şey değildir. Yirmi yaşındaki bir kızın edebi putuna âşık olması ve daha sonra, edebi ünün ya da edebi dehanın bile romantik tutku için gerçek bir besin olmadığını anlaması da alışılmamış bir şey değildir – ya da ondokuzuncu yüzyılda değildi. Daha ilgi çekici ve daha karakteristik olan, büyük bir kısmının belirsiz ve tahmini kalmasına rağmen, Dostoyevski'nin aynı dönemdeki diğer duygusal ilişkisidir. Martha Brown'm geçmişi bizim için bütünüyle meçhuldür. Mütevazı bir kökeni olmalıydı ama Rusçayı iyi bir üslupla yazmaya yetecek eğitimi vardı. Onunla ilk karşılaştığımızda (daha sonra Dostoyevski'ye yazdığı mektuplardan almaktayız bilgiyi) Avrupa'da dolaşmakta, bir erkeği bırakıp başka birini bulmaktadır. Avusturya ve Prusya'da arkadaşı bir Macardır; daha sonra "maceracı bir İngilizle" arkadaşlığa başlar ve onunla "bazen yürüyerek, bazen atla, bir dakika dinlenmeden" İsviçre'yi, İtalya'yı, İspanya'yı ve Fransa'nın güneyini dolaşır. Bu yedi ay sürer; daha sonra onu Fransa'dan, Belçika ve Hollanda'ya götüren bir Fransız bulur. "Her zaman inandım ki" diye yazıyor daha sonra, "hayat izlenimler için yapılmıştır." Saygı ve güven açısından gittikçe aşağılara düştüğü bu fantastik gezi onun izle-

nimlere olan susuzluğunu dindirmiş olmalı. Fransa'dan Belçika'ya, oradan da Hollanda'ya kaçışlarının nedeni, polisin Martha'nın arkadaşının hareketleriyle ilgilenmesiydi. Bu adamın başına neler geldiğini bilmiyoruz fakat Martha, Rotterdam'dan tek başına gemiye binip İngiltere'ye geldi; meteliği yoktu ve İngilizce bilmiyordu.

Ne yazık ki İngiltere'deki yaşantısı hakkında çok az şey biliyoruz. Burada kalışı dört yıl sürdü ve bu dört yıl hiç de yeknesak geçmedi. Parklarda uyudu, intihara kalkışmaktan iki gün hapis yattı ve bir grup sahtekârla işbirliği yapmaktan neredeyse daha ciddi şekilde başı derde girecekti. Daha sonra bir grup hayırsever Methodist misyonerin eline düştü, bunlar onu namuslu bir kadın yapıp, Baltimorlu bir gemiciyle evlendirdiler. Bu gemiciden Brown ismini aldı ve herhalde bundan başka da pek bir şey almadı. Biraz sonra, söylemediği bir neden yüzünden, İngiltere'den ayrılmak zorunda kaldı ve 1862 yılının sonlarında Petersburg'a geri döndü. Dolaşması bitmişti ve bundan sonraki hayatının amacı "izlenimler"den çok, "rahat etmek" oldu.

Ama rahat etmek onun kısmetiymiş gibi görünmüyordu. Bazı yeni maceralardan sonra, mali durumu hiç parlak olmayan, Gorski adında sarhoş bir yazarın sevgilisi oldu. Gorski arada Dostoyevski'nin dergisine yazı veriyordu ve onun yoluyla, Martha 1864'ün sonlarında, *Epocha*'nın yazıhanesinde iş buldu: İngilizce'den çeviri yapıyordu. Hasta olduğu ve hastaneye kaldırıldığı sırada Dostoyevski ile olan arkadaşlığı gelişmeye başlamıştı. Dostoyevski onu hastanede ziyaret etti, para verdi ve mektuplaşmaya başladı – yalnız Martha'nın yazdığı mektuplar bugüne kalmıştır. Martha'nın Dostoyevski'ye karşı olan duygusunun temel öğesi şükrandı. Dostoyevski'nin duygusu ise belki de, sevdaya yol açan bir acıma olarak alınabilir. Dostoyevski'nin acıması başka duyguları gibi, çabucak güçlü boyutlara vardı. Martha'ya evlenme teklif edeceği şüphesizdi – *Budala*'da Mişkin'in Nastasya'ya etmesi gibi; ama Rus yasası iki tarafın da rızası olmadan boşanmayı pratik olarak imkânsız kılıyordu ve Martha kanuni kocasının izini çoktan yitirmişti. Bunun yerine

Dostoyevski, Gorski'yi bırakıp kendisi ile yaşamasını teklif etti. Martha'nın cevap verdiği mektup, gerek insani, gerek edebi değeri nedeniyle, buraya alınmaya değer:

> Seni fiziki olarak tatmin etmeyi başarsam da, başaramasam da, aramızda, arkadaşlığımızın devamının dayanağı ruhi uyum kurulsa da, kurulmasa da, inan ki, beni dostluğuna ve sevgine layık bulduğun için –bu bir an için ya da kısa bir zaman için bile olsa– sana her zaman minnettar kalacağım. Yemin ederim ki, seninle olmaya cüret ettiğim zamanki kadar içten olmaya çok az zaman karar vermişimdir. Bencil coşkunluğum için beni affet; Rusya'ya dönmemden sonra geçen şu merhametsiz iki yıl süresince öyle çok keder, nefret ve ümitsizlik ruhumda çalkalandı ki, bu denli hoşgörü, ağırbaşlılık, sağduyu ve doğruluk sahibi bir insanla tanışmaktan sevinç ve mutluluk duyuyorum. Bana karşı olan duygularının kısa mı, uzun mu süreceğine şu anda hiç aldırmıyorum. Ama yemin ederim ki, tabiatımın düşmüş olan yanından kaçmamış olmana, beni, kendi görüşüme göre layık olduğum yerden daha yüksek bir yere yerleştirmiş olmana, bütün maddi kazançlarla kıyaslanamayacak denli çok kıymet veriyorum.

Budala'yı okumuş olanlar hemen Mişkin'in Nastasya'ya karşı olan tutumunu ("Seni temiz bir kadın olarak görüyorum, Rogozhin'in sevgilisi olarak değil") ve Nastasya'nm cevabını hatırlayacaklar:

> Şimdiye kadar kimse benimle böyle konuşmadı. Beni satın aldılar ve sattılar, fakat hiçbir iyi insan bana kur yapmadı.

Martha'nın mektubu, edebiyatın başyapıtlarından birinin önemli bir sahnesini esinleyebilecek denli güzel görünüyor.

İşte bu acı noktada Martha Brown artık görüşümüzün dışına çıkıyor. Alıntı yapacağımız son mektubu, Ocak 1865'in sonlarına doğru yazılmıştı. Mektuptaki ifade ve daha sonra mektuplaşmanın kesilmesi, Dostoyevski ile yaşamaya başladığı sonucuna varmamızı haklı gösteriyor. Ve eğer böyleyse, Dostoyevski, Anna Korvin-Krukovskaya'ya kur yaparken, –ki bunu

kesin olarak aynı yılın şubat ve mart ayları arasına yerleştirebiliriz– Martha, Dostoyevski ile birlikte yaşıyordu. Dostoyevski hemen hemen üç yıl sonra *Budala*'yı yazarken, 1865'in ilk aylarındaki olaylara döndü ve kahramanını, kendi olduğu gibi, temiz bir genç kıza karşı tutkulu bir hayranlıkla, düşmüş bir kadına karşı aynı derecede tutkulu bir acıma arasında bölünmüş olarak, ikisini de hiç ortak yanı olmayan bir sevgiyle seviyor olarak anlattı. Aglaya ve Nastasya'nın bütünüyle Anna Korvin-Krukovskaya ile Martha Brown'ın portreleri olduklarını söylemek, Mişkin'in romancının kendi portresi olduğuna inanmak kadar mübalağalı olur. Aglaya, Dostoyevski'nin ikinci karısından da bir şeyler yansıtıyora benzer; Nastasya da belki Suslova'dan bazı şeyler yansıtmaktadır. Ama hiç şüphe yok ki, *Budala*'nın konusunun etrafında sarıldığı üçgen, bu ikiz olayın sadakatle yinelenmesidir.

Bu fırtınalı yılın duygusal karışıklıklarının öyküsü daha bitmedi. Martha'nın mektubunda sözünü ettiği "ruhi uyum" hiçbir zaman kurulamamış ya da kurulduysa çabucak kırılmış olmalı, çünkü aralarındaki ilişki pek uzun sürmedi. Nisanda *Epocha* kapanmıştı ve daha mayısın başında, Dostoyevski yeni bir Avrupa gezisi için tasarılar yapıyordu. Mali ve duygusal sıkıntılarının geçtiği yerlerden kaçmak isteği, tek başına bu gezme arzusunu açıklayabilir. Ayrıca, sağlık sorunu vardı; Dostoyevski –doğru ya da yanlış– Avrupa ikliminin sara nöbetlerinin sıklığını ve gücünü azalttığına inanmıştı her zaman; belki kendine bile itiraf etmediği gizli bir ümit vardı; başka her çarenin ümitsiz göründüğü şu anda, kumar masasında servetini doğrultabilirdi ve herhalde en güçlü dürtü olarak da, geçen Avrupa gezisindeki arkadaşıyla, o fırtınalı ama heyecanlı ilgiyi yenilemek için duyduğu mantıksız ve karşı koyamadığı istek vardı. Polina Suslova'yı, 1863 Ekimindeki ayrılmalarından sonra bir daha görmemişti; ama birbirlerine mektuplar yazdıklarını biliyoruz. 1865'in başlarında, Anna Korvin-Krukovskaya ile Martha Brown arasında bölünmüş sevgisinin herhalde en hareretli günlerinde, Polina'ya bir mektup yazdı. Mektupta neler yazılı olduğunu bilmiyoruz ama, Polina'yı çok kız-

dırdı bu mektup. Kendisi cevap vermedi, Zürih'te yaşayan kız kardeşine, Dostoyevski'ye kendisi için cevap yazmasını istedi. Nadezhda Suslova'nın mektubu da kaybolmuştur. Fakat Dostoyevski'nin cevabından, Nadezhda'nın onu "kötülük ve kalabalık"la suçladığını, ona "başka insanların acılarının ve gözyaşlarının onun için et ve içki olduğunu" sorduğunu anlıyoruz. Dostoyevski'nin Polina'ya yazdığı savunması kaybolmuştur, kız kardeşine ise geçen bölümlerin birinde alıntı yaptığımız acı bir mektup yazmıştır:

> Onu hâlâ seviyorum, derinden seviyorum, fakat onu sevmemeyi istiyorum. O böyle bir aşka layık değil.

Dostoyevski'nin eski sevgilisi hakkında neler duyup düşündüğünü daha fazla incelemek gereksiz. Bu mektuplaşmanın varlığı, Polina'nın çekiciliğinin, sonuçları ne kadar acı olursa olsun, Dostoyevski'nin daha sonraki duygusal karışıklıkları süresince sürdüğünün kanıtıdır. Fakat dışarıya yapılacak bir gezinin maddi güçlükleri şimdi iki sene öncesinden çok daha fazlaydı, çünkü gezi için gerekli harcamaların dışında, ölen kardeşinin ailesinin ihtiyaçlarını ve *Epocha*'nın bekleyip duran alacaklılarını bir dereceye kadar tatmin etmek gerekiyordu. Muhtaç Durumdaki Edebiyatçılara Yardım Sandığı'na üçüncü başvurması, ilk ikisi kadar iyi karşılanmadı; sonunda verilen 600 ruble de, onu borçlular hapishanesine yollamakla tehdit eden alacaklılar tarafından hemen elinden alındı. Artık ismi edebi dünyada, Sibirya'dan ilk döndüğü günlerdeki kadar yüksek değildi. *Ölüler Evinden Anılar* ve *Ezilenler* dışında, dergideki ıvır zıvır yazılardan başka bir şey yazmamıştı, bunlar da ününü artırmamış ya da koruyamamıştı bile. *Epocha*'nın politik tutumu onu, ilk eserlerini basan radikal dergilerin gözünde bir gerici –ya da daha kötüsü bir dönek– olarak tanıtmıştı. Ona güvenilemeyeceğini herkes duymuştu, hiçbir doğru dürüst yayıncı, yazılmamış romanlar için önceden para vermeye yanaşmıyordu.

Bu şartlar altında, başka bir çareyi denemek gerekti. Stellovski adındaki yayıncı, Dostoyevski'nin eserlerinin toplu baskısı-

nı yapma hakkına, bir kısmı nakit, bir kısmı vadeli senetler olarak 3.000 ruble ödemeye hazırdı, yalnız bu toplu baskı, 1 Kasım 1866'ya kadar yazılıp teslim edilmesi gereken, saptanmış uzunluktaki yeni bir romanı da içerecekti. Dostoyevski bu teklifi kabul etti. Fakat Stellovski karşısındakini tanıyordu; kontrata cezai hükümler konmasını istedi: Dostoyevski, yeni romanı zamanında teslim etmediği takdirde, ağır mali tazminat ödemeyi yükümlenmekle kalmadı, eğer roman bir aydan fazla gecikirse, Stellovski, Dostoyevski'nin geçmişteki, gelecekteki bütün eserlerini hiç para ödemeden kitap olarak basma hakkına sahip olacaktı.

Züğürt yazar, pazarlık edecek durumda değildi ve kontrat bu şekliyle 2 Temmuz'da imzalandı. Eğer daha sonraki sözüne inanırsak, Dostoyevski 3.000 rubleden, şahsi ihtiyaçları için ancak 175 ruble alabildi ve bu ufak miktarla Wiesbaden'e hareket etti. Stellovski ile olan kontratı, bir sonraki yıl hayatında kesin bir rol oynayacaktı ve işin tuhaf yanı, eğer Suslova ile buluşma isteği onu bu tehdit edici belgeyi imzalamaya zorlamasıydı, ileride ikinci karısı olacak olan kızla karşılaşmasına yol açan şartlar hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti.

Ona, Wiesbaden'e gitmeyi seçtiren nedeni oldukça kesinlikle tahmin edebiliriz. 1863 Ağustos'unda Paris'e, Polina'ya giderken kumar masasına uğradığı ve başarılı olduğu yerdi burası. Daha sonra gittiği Baden ve Hamburg'da iflas etmişti ve kumarcının boş inancı onu Wiesbaden'e sürükledi. 10 Ağustos'ta buraya vardı, hemen sonra Suslova da geldi. Yalnız birkaç gün beraber kaldılar; Suslova'nın güncesindeki yersiz bir boşluk, ilişkileri hakkında yakından bilgi almamızı önlüyor. 15 Ağustos'ta, rulet ikisinin de bütün parasını bitirmişti. Dostoyevski, Cenevre'deki Herzen'e ve Baden'deki Turgenyev'e üzücü mektuplar yazıp borç istedi. Turgenyev'e yazdığı mektup, içten olmayan bir övücülükle, yapma bir yüksekliğin karışımıdır:

> Sizi kendi işlerimle rahatsız etmekten utanıyorum ve iğreniyorum. Fakat gerçekten, sizden başka dönecek kimsem yok; bunun yanısıra, başkalarından daha akıllısınız, bunun için size

başvurmak ahlâki olarak bence daha kolay. Tabiî ki, size olan borcumu üç hafta ödeyememem mümkündür.

Herzen baştan savma bir cevap yazdı ve hiçbir şey göndermedi. Turgenyev, 50 taler gönderdi (Dostoyevski 100 istemişti). Bu borç on yıl Dostoyevski'ye acı verdi ve ödenmeden durdu. Bu yardım sayesinde Suslova oradan ayrılabildi. Ağustosun 20 ya da 21'inde Paris'e hareket etti. Ona hâlâ âşık olan sevgilisi endişe içindeydi: Suslova'nın Cologne'de tren değiştirirken, Paris'e üçüncü mevki bilet alabilecek parasının kalıp kalmayacağını merak ediyordu.

Dostoyevski, Wiesbaden'de yoğun bir yoksulluk ve sıkıntı içinde daha bir aydan fazla kaldı. Bu, yaşadığı en derin aşağılanmaydı. Bir an gedi, otel artık veresiye yemek vermez oldu, hattâ geceleri bir mum vermeyi bile kabul etmedi. Polina'ya yazdığı bir mektupta, iştahının hareket ederek artmaması için, bütün gün oturup kitap okuduğunu söylüyor. Kendisini, Gogol'ün bir tipine, gülünç belediye başkanı onu resmî bir müfettiş sayana kadar buna benzer bir durumda yaşayan, *Müfettiş*'inin kahramanına benzetiyor. Polina'dan para istedi, ama o, güncesinden öğrendiğimiz gibi, başka bir ilişkiye dalmıştı. Polina'nın cevap verdiğini gösteren bir şey yok. Petersburg'daki Milyukov'a yazıp kendine para temin etmesini rica etti: Moskova'daki *Russky Vestnik*'in yayıncısı Katkov'a yazıp, romanını teklif etti –ileride yazacağı *Suç ve Ceza*'dır bu roman– ve önceden 300 ruble istedi. Ümitsizce bir girişimdi bu, çünkü daha önce bu dergiye bir öykü teklif etmiş ve sözünü tutmamıştı ve *Russky Vestnik* şimdi Rusya'nın en güçlü, en zengin dergisi olmuştu. Buradan bir şeyler elde edebileceğini pek ümit etmiyordu.

Sonunda, şimdi Kopenhag Rus Elçiliği'nde sekreter olan Sibirya'daki eski arkadaşı Baron Wrangel aklına geldi ve ona başvurdu. Semipalatinski'den beri birbirlerini görmemişlerdi ama aralarında kesintili bir mektuplaşma vardı ve birbirlerini hâlâ seviyorlardı. Vefakâr Baron arkadaş olarak değerini bir kez daha gösterdi. 100 taler yollamakla kalmadı, Kopenhag'a ısrar-

la davet etti. Bu sırada Dostoyevski'nin borçları birikmişti, 100 taler bile, bütün borçlarını ödeyip Wiesbaden'den ayrılmasına yetmiyordu. Orada oturan bir Rus papazı, otel hesabı için kefil oldu ve Dostoyevski'ye bir miktar borç para verdi. Bu borçlar ancak aylar sonra ödendi. Dostoyevski'nin hayretine rağmen, Katkov 300 ruble göndermişti, ama bu para Wiesbaden'e çok geç vardı ve Petersburg'a geri gönderildi, orada eline geçti ancak. Ekimin ilk günlerinde Wiesbaden'deki sefaletten ayrılıp Kopenhag'a geldi. Bu arada, Suslova da Paris'ten temelli ayrılmış ve Rusya'ya doğru yola çıkmıştı.

Dostoyevski, Kopenhag'da Wrangel ile bir hafta geçirdi ve deniz yoluyla Petersburg'a döndü. Anlaşılacağı gibi yol parasını Wrangel verdi; fakat gemi limana vardığında fazlalıklar için bir hesap vardı, bu hesabın 5 şilini de bira içindi (demek ki İngiliz gemisiydi); cepleri bomboş olan Dostoyevski'nin, bunun da Kopenhag'da ödenmesini istemekten başka yapacağı bir şey yoktu. Durumu ve hesabı ödeyememekten duyduğu üzüntüyü ancak bir ay sonra Wrangel'e yazmaya vakit buldu.

Hayatının orta yıllarındaki bu cömert ve hakikatlı dostun, Dostoyevski'nin biyografisinde son görünüşü bu ve hakkında birkaç ayrıntılı bilgi daha vermek yersiz olmasa gerek. Wrangel genellikle yurtdışında yaşamaya devam etti ve Dostoyevski ikinci evlenişinden sonra onunla mektuplaşmayı kesti. Dostoyevski 1873'te sekiz yıl önceki mali yükümlülüklerini ödemek için çağırdığında, Petersburg'da kısa bir buluşma oldu. Fakat, onun yoksulluğunu ve sıkıntılı anlarını görmüş, yardım etmiş olan insanlar artık saygı gören bu başarılı edebiyatçıya yıllar ilerledikçe daha fazla acı verir olmuştu. Baron eski arkadaşını soğuk ve resmî buldu ve eski yakınlıkları bir daha kurulmadı. Dostoyevski'nin ölümünden sonra, edebi vârisleri ortak bir arkadaş yoluyla Barondan, büyük romancıdan, dostlukları sırasında aldığı mektupları istediler. Baron mektupları gönderdi ve birçoğu, bazı parçaları çıkarılmış bir biçimde, sahibinin rızası alınmadan resmî biyografide yayınlandı. Ne orijinalleri geri gönderildi, ne de bir teşekkür edildi. Bunlar Wrangel'in 1906'da diplomatik görevinden ayrıldıktan sonra yazdı-

ğı Dostoyevski'den anılarda yersiz olmayan bir sertlikle sözünü ettiği gerçekler.

Dostoyevski'nin hayatının traji-komedisinden bir perdenin sonuna yaklaşıyoruz ve hâlâ oyunun kişilerinden birinin, Polina Suslova'nın son olarak görünüşüne tanık olmamız gerekiyor. Polina hemen hemen Dostoyevski ile aynı zamanda Petersburg'a dönmüştü ve güncesi, kasımın başında Dostoyevski ile bir buluşmalarını anlatıyor. Dostoyevski –herhalde ilk defa değildi bu– evlenme teklifinde bulundu. Kendi çılgınlığının derinliğini görebilmesine o kadar sık yol açan önceden sezişiyle, "eğer evlenirsen" diye ekledi, "üçüncü gününde kocandan nefret etmeye başlayacaksın ve onu terkedeceksin." Polina'nın reddetmesi kaçınılmaz bir sonuçtu. Dostoyevski daha önce aldığımız sözleriyle, "beni affedemezsin" diye karşılık verdi, "bir zamanlar kendini bana vermiş olduğun için affedemezsin ve bunun intikamını alıyorsun." Bu düşünce üzerine bir süre tartıştılar. Sonunda Polina "benim aldırdığım yok" dedi, "bunu ne kabul ediyorum, ne de kabul etmeyi reddediyorum; fakat sen pek ince hayal gücünle, bunu düşünmeye bağlanmışsın."

Bu cevap Polina'nın oyundan çıkışıydı. Gerçi kışın birkaç buluşma daha oldu ama ertesi yılın martında Suslova Petersburg'dan ayrıldı ve belki de bir daha hiç buluşmadılar. Kesintili olarak mektuplaşmayı sürdürdüler, hattâ Dostoyevski'nin ikinci evliliğinin ilk yılında bile. Bu Anna Grigorievna'nın doğal olarak kıskanmasına yol açtı. Bundan sonra mektuplar, ya da onlarla ilgili bilgileri aldığımız kaynaklar son buldu.*

(*) 1880'de Suslova Rozanov adında, kendinden oldukça genç bir öğrenci ile evlendi. Rozanov daha sonra, Dostoyevski'nin eserlerinin önemli bir eleştirmeni oldu.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Yaratış Yılları

(1866-1871)

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HARİKA YIL

Dostoyevski'nin resmî biyografi yazarı şöyle diyor: "1866 yılı, yaşantısında çok önemlidir. Ocakta, *Suç ve Ceza, Russky Vestnik*'de çıkmaya başladı; güzde, Ekim 4'te, ileride karısı olacak olan Anna Grigorievna Snitkina ile tanıştı." *Suç ve Ceza*, Dostoyevski'yi bütün tartışmaların ötesinde, Rusya'nın en büyük yazarları arasına yerleştirdi ve edebiyat dünyasındaki yerini sağlamlaştırdı. İkinci evliliği de ev hayatını ve sonunda mali durumunu sağlamlaştırdı. Talih onu –bu, hesaplı ya da kararlı bir hareketten çok şansa bağlanmalıdır çünkü– kırk beş yaşında, önceki yılların dertli tutkularından ve edebi deneylerinden uzaklaştırdı ve onu, sadık bir koca, tanınmış bir romancı haline getirdi. Suslova ile olan ilişkisinin gerçekten kesildiği 1865 Kasımıyla, Anna Grigorievna ile evlendiği 1867 Şubatı arasında kalan dönem, haklı olarak, yaşantısının dönüm noktası diye adlandırılabilir.

Bir şaheserin yaratılışı, incelenmeye karşı direnen bir süreçtir. *Suç ve Ceza*'nın gelişiminin ancak dış aşamalarını izleyebiliriz ve bu izleyiş olağanüstü bir kesinlikledir. *Epocha*'nın kapanışından pek uzun olmayan bir süre sonra, haziranda, Dostoyevski eski yayıncısı Kraevski'yi hatırladı ve ona "Akşamcılar" adlı bir roman teklif etti. Roman, "bütün yönleriyle ayyaşlığın ve özellikle ailelerin, bu şartlar altında yetiştirilen

çocukların betimlenişi" ile ilgiliydi. Kraevski teklifi reddetti. "Akşamcılar"ın herhangi bir satırının yazıldığını gösteren bir kanıt yok. Fakat bu tasarıda, *Suç ve Ceza*'nın Marmeladov ailesiyle ilgili bölümlerinin ilk tohumları olduğunu düşünebiliriz. Kraevski'nin reddedişinden sonra, Stellovski ile kontrat yapıldı ve dışarı gitmek için cebinde parası olan Dostoyevski, her zamanki gibi ilerisini düşünmeyi bir yana bıraktı. Daha sonra, Wiesbaden'de Suslova ile geçirdiği o dertli günler geldi ve –sonradan bir mektubunda dediği gibi– rulette her şeyini kaybettiği zaman, *Suç ve Ceza*'nın düşüncesi birden aklına geldi. Wiesbaden'de her gün, giyeceklerinin ya da ufak süs eşyalarının karşılığı olarak onu açlıktan kurtaracak birkaç taler alma ümidiyle rehincileri dolaşıyordu. Bu katı kalpli tefecilerden biri, Raskolnikov'un kurbanının ilk modeli olmalı ve bu korkunç gerginlik anında, Dostoyevski kendi yüreğinde, bir Raskolnikov'un potansiyelini sezmiş olmalı. Eylülün başlarında, Katkov'a *Russky Vestnik* için romanını teklif ederken, konunun ana hatlarını oldukça tam olarak anlatmıştı: "Bir suçun psikolojik çözümlemesi". Wiesbaden'de yalnız başına, açlığın ve düşmüşlüğün acıları arasında, *Suç ve Ceza*'nın ünlü ilk bölümlerini yazmaya başladı ve Petersburg'a döndüğü andan, Katkov'un romanı kabul edişine kadar kitap süratle ilerledi.

Dostoyevski durumun öneminin farkındaydı ve işine alışılmamış bir dikkatle, ihtiyatla yaklaştı. Bu sıralarda, birinci şahsın anlatımını önemli derecede yeğliyordu; son üç önemli kitabının üçü de, *Ölüler Evinden Anılar, Ezilenler* ve *Yeraltından Notlar* böyle yazılmıştı. *Suç ve Ceza*'nın öyküsünü kahramanına anlattırmak için üç denemeye girişti; ilkinde günce şeklinde, sonra mahkemede yapılan itiraf şeklinde ve üçüncüsünde, cinayetten sekiz yıl sonra, hapisten çıktıktan sonra kaleme alınan anılar şeklinde. Sonra bütün bu taslaklar bir kenara bırakıldı (elyazması parçalar hâlâ durmaktadır) ve üçüncü şahıs anlatımına daldı; roman sonuna kadar bu şekilde yazıldı. Kış süresince ara vermeden çalıştı. Kitabın ilk parçası *Russky Vestnik*'in Ocak 1866 sayısında yayınlandı. Ocak, şubat ve nisan sayıların-

da romanın hemen hemen yarısı yayınlandı, geriye kalanı, yılın bundan sonraki kısımda daha yavaş bir şekilde yazıldı.

Suç ve Ceza'nın yazılışı Petersburg'da devam ederken içinde bulunulan maddi şartlar, yazılmaya başlandığı Wiesbaden'deki şartlardan pek daha iyi değildi. Katkov'dan romana karşılık alınan toplam para 4.000 rubleden fazlasıydı; bunun çoğu parçalar halinde önceden alınmıştı. Ama bu oldukça yüklü ücretin yazarın borç yığınına pek az etkisi oldu. Sabırsız alacaklılar ellerini açıp taksitleri bekliyorlar. Dostoyevski'yi borçlular hapishanesi ile tehdit ediyorlardı. Dostoyevski de karşılık olarak hapse girerse artık yazamayacağını, o zaman hiçbir şey alamayacaklarını söylüyordu; çünkü dehasından başka gelir kaynağı yoktu. Beklemelerine değecek kadar ödediği sürece, onu özgür bırakacakları söylenebilirdi, ama ödemeleri çok küçülür ya da seyrekleşirse, öç almayı, kâr etmeye her an tercih edebilirlerdi. Hem para isteyen yalnız alacaklılar da değildi; incelediğimiz bu dönem boyunca, yalnız Paul Isaev'i (Paul kendisiyle yaşıyordu) değil, Michael'in –biri kanuni, diğeri gayri kanuni– iki ailesini ve bir işe yaramayan kardeşi Nikola'yı da –Nikola, belki de kısmen Marmeladov'un modeli olan, yeteneksiz ama sevimli biriydi– elinden geldiğince geçindiriyordu. *Suç ve Ceza*'nın sıkıntılı arka planı, acı verici sayfalarının yazıldığı üzüntülü günlerin karanlığının sadece bir yansısıdır.

Dostoyevski yazın, alacaklıların dikkatinden kaçmak ve rahatsız edilmeden romanı üstüne çalışmak için Petersburg'dan ayrıldı. Parası yurtdışına gitmeye yetmiyordu. Moskova'ya gitti. Fakat sıcak ve yalnızlık (Moskova'daki arkadaşlarının hepsi şehir dışına gitmişlerdi) kısa süre sonra Moskova'dan ayrılmasına yol açtı; Lublino'ya, kız kardeşi Vera'nın ailesinin yazlık evinin bulunduğu, şehrin birkaç mil uzağındaki ormanlığa gitti. Burada iki aydan fazla kaldı. Dostoyevski uzun yıllardan sonra ilk kez sakin bir aile çevresi içinde buluyordu kendini; ve dinlenmeyle, ufak zevklerle dolu bu birkaç hafta, heyecanlı, çok duygulu yazar üzerinde kuvvetli bir etki bıraktı. Söylenildiğine göre, Vera'nın ailesi ve onların dostları, Dostoyevski'nin iki yıl sonra yazacağı *Ebedi Koca*'nın bazı ikinci derecedeki karak-

terleri için model olmuşlardır ve bu romandaki bir parça, Dostoyevski'nin, tatlı ve alışılmamış aile hayatına karşı duygusunu anlatıyor gibi görünmektedir:

> Burada, bu ailenin içinde, olduğu gibi görünüyordu; saftı, babacandı; çocuklara bakıyor, asla kırıtmıyordu. Yalan söylemiyordu; Pogoreltsevlere kaç kere, cemiyet hayatından çekilerek temelli onlara geleceğine yeminler etmişti. Bunu ciddi olarak yapmayı düşünüyordu. Acılı hayatında, bir sükûn vahasıydı burası ve bu yazın saf ve tatlı havası, kararsız zihninin, bir kez daha aile hayatının mutluluğu üzerinde durmasına etkili oldu.

Maria Dmitrievna öleli iki yıl olmuştu; Anna Korvin-Krukovskaya ile olan ilişkisinin kesilişi, Suslova'nın kesin reddedişi, ikinci bir evlilikte mutluluk bulabileceği ümidini yıkmamıştı. Lublino'ya yazın gelenler arasında, Vera'nın eltisi olan Elena Pavlovna İvanova vardı. Elena'nın kocası, yani Vera'nın kocasının kardeşi, müzmin hastaydı; öleceği kesinlikle biliniyordu; Vera Dostoyevski'ye, Elena ile dul kalır kalmaz evlenmesini salık verdi. Bir gün –Dostoyevski daha sonra karısına böyle anlatmıştı– Elena'ya serbest kalınca kendisiyle evlenip evlenmeyeceğini sordu. Elena kesin olmayan bir cevap verdi – aslında daha fazla bir şey de yapamazdı. Dostoyevski yazın sonunda Lublino'dan ayrıldı ve altı ay sonra evlendi; Elena Pavlovna'nın kocası ise daha üç yıl yaşadı.

Suç ve Ceza'nın yazılışı bu yaz günlerinde devam etti. Dostoyevski, geçen yıl Stellovski ile yaptığı kontrat gereğince 1 Kasım'dan önce verilmesi gereken roman üzerinde ciddi bir şekilde düşünmeye henüz başlamamıştı. Temmuzda, "önemsiz karakterler bile taşıyacak olan oldukça tatminkâr bir ufak roman" kafasında şekillenmişti; romancının *Kumarbaz* hakkındaki önceden görüşü ve düşüncesi –ki yanlış değildi bu– böyleydi. İlk kez, Suslova ile üç yıl önceki gezisi sırasında düşündüğü ve Boborykin'e teklif ettiği öyküydü bu. Fakat hayatı boyunca süren, o yapacağı işleri erteleme huyu çok güçlüydü ve eylülde Petersburg'a tek satırını yazmadan dönmüştü. Durum şimdi vahimdi. Eğer roman 1 Kasım'a kadar tamamlanmaz-

sa ağır mali ceza vardı; eğer 1 Aralığa kadar teslim edilmezse, Stellovski, Dostoyevski'nin geçmişteki, gelecekteki bütün romanlarını hiç para ödemeden kitap olarak yayınlamak hakkını alacaktı. Stellovski'nin Dostoyevski'den son gelir kaynağını da bütünüyle alması pek muhtemeldi. Üç dostu –Maikov, Milyukov ve Dolgomostiev– Dostoyevski'nin hazırladığı plan üzerinde bölümleri kendilerinin yazmasını, bu ortaklaşa esere Dostoyevski'nin imzasını atmasını önerdiler. Ama Dostoyevski bu yolu kullanışsız ya da şerefsiz bulduğu için reddetti. Sonra Milyukov, çağdaş bilimin son kaynaklarına başvurulmasını, romanın bir stenografa dikte edilmesini ileri sürdü ve Dostoyevski'nin ümitsiz, yarı-gönüllü rızasını alıp, Olkhin adında, stenografi dersleri veren birine, gerekli olanı bulması için başvurdu.

Olayın devamı Rus edebiyat tarihinin en ünlü öykülerinden biridir ve Dostoyevski'nin ikinci karısının *Anılar*'ından ayrıntılarıyla okunabilir. Dostoyevski'nin hayatının bu anından itibaren, bu *Anılar* (aynı kadının, kısa bir parçası bugüne kalan Günce'si ile beraber), anlattıklarımızın temeli olarak, resmî biyografinin yerini alıyor. Ve bu yüzden, onların deyişi ve özellikleriyle tanışmanın zamanıdır. Dostoyevski ile karşılaşmalarının öyküsü şöyle başlar:

> 3 Ekim 1866'da, akşam 7 sıralarında her zamanki gibi steno hocası P. M. Olkhin'in ders verdiği Altıncı Çocuklar Lisesi'ne geldim. Ders henüz başlamamıştı; geç kalanları bekliyorlardı. Her zamanki yerime oturdum, daha defterlerimi açmaya yeni başlarken, Olkhin geldi ve sıraya, yanıma oturdu.
>
> "Anna Grigorievna" dedi, "steno işinde çalışmak istemez misiniz? Benden bir stenograf bulmamı istediler, ben de sizin belki işi kabul edeceğinizi düşündüm."
>
> "Çok isterdim" diye cevap verdim, "çalışabilmeyi uzun süredir hayal ediyordum. Tek kuşkum, sorumlu bir işi yüklenebilecek kadar steno bilip bilmediğimdir."
>
> Olkhin beni ikna etti. İstenen işin, benim yazabildiğimden daha fazla sürat istemediğine inanıyordu...

Eğer karakter betimlemek, sanatın işleviyse, bu *Anılar*'a sanat dememek güçtür. Yukarıda alınan bölüm, yazarın kişiliğini aynı canlılıkla gösteren birçok bölümden bir tanesidir. Kötü bir deyiş değildir bu; çünkü gösterişçi değildir ve pek seyrek falso yapar. İyi bir deyiş de değildir; çünkü her türlü orantı ve iyiyi seçme duygusundan, her türlü önemsizi bırakma, önemliyi canlandırma gücünden yoksundur. Başlangıç bölümü, Avrupa'da kaldığı her şehirde önemsiz malların fiyatını bile Günce'sine yazmasına yol açan ayrıntıya olan tutkusunu, kendi yetenekleri üzerine her zaman verdiği doğru ama mütevazı yargıyı ve isteklerini belirtirken her zamanki soğukkanlılıkla kendine hâkim olmasını açıkça gösteriyor.

Anna Grigorievna Snitkina ertesi gün, 4 Ekim'de, Dostoyevski'nin evine geldi ve Paul İsaev'in meraklı bakışlarından sonra, yarı giyinik, saçları dağınık bir durumdaki Dostoyevski ile karşılaştı. İlk iki görüşmenin izlenimi iyi değildi, adeta acı vericiydi. Dostoyevski, dostça ve kibar olmasına rağmen, sıkıcı derecede sinirliydi; Anna'nın adını birkaç kez sordu ve hemencecik unuttu; sigara üstüne sigara içti; çıldırmış gibi odada bir aşağı bir yukarı yürüyüp durdu; bazı anlar Anna'nın varlığını unutmuş gibi göründü ve rahatça dikte edemedi. Ama Anna, kendi davranışına bilinçli bir gururla bakabilmektedir:

> Özel evlerde steno işi yaptığım takdirde, ilk andan itibaren, az buçuk tanıştığım insanlarla olan ilişkimi iş düzeyinde tutmaya, her türlü yakınlığı önlemeye çok önceden karar vermiştim; böylece kimse benimle serbestçe ya da küstahça konuşabileceğini sanmayacaktı. Fyodor Mikhailoviç ile konuşurken sanırım bir kez bile gülümsemedim ve ciddiliğim onun çok hoşuna gitti. Daha sonra, doğru hareket etme bilgimin onu sevinçle şaşırttığını itiraf etti.

Kırk beş yaşındaki adam sinirli ve dengesizdi, yirmi yaşındaki kız ise sakin, soğukkanlıydı; fakat ikisi de hassastı. Pek uzun bir süre geçmeden Dostoyevski, o Ruslara has gereksinmeyi, yanındakine içini boşaltma gereksinmesini duydu. Her gün, çalışmalarının arasında, hayatının ve şanssızlıklarının öy-

küsünü, Peter-ve-Paul Kalesi'ndeki sekiz aylık mahkümiyetini, Semenevski Meydanı'ndaki sahte idamı, Sibirya'daki on yıllık sürgünü, veremli karısıyla olan ilk evliliğini, yoksulluğunu, borçlarını, Çin vazosunu ve gümüş çatal bıçaklarını nasıl rehine verdiğini, Anna Korvin-Krukovskaya ile olan ilişkisini anlatıyordu. Dinleyici gittikçe daha yakın, daha dikkatli oluyordu. Anna bir soruya verdiği cevapta, ona evlenmesini salık verdi ve evlenmesi için geç olmadığına ikna etti. Dostoyevski onun niye evlenmediğini sordu; Anna da, kendine hayran iki kişinin (bildiğimiz kadarı ile bunlar bütünüyle uydurmaydı) bütün iyi niteliklerine rağmen, gönlünü kazanamadığını söyledi.

Olay, kesin bir şekilde önceden belirlenmiş ereğe doğru yeknesak olarak gelişti. Dikte etme alışkanlığı, genç, düzenli çalışma arkadaşının rahatlatıcı etkisi ve *Kumarbaz*'ın zamanında biteceğinin kesinleşmesi, romancının sinirleri ve davranışları üzerinde harikulade bir değişiklik yarattı. Bu olayın kadın kahramanı, uzun yıllar sonra, yirminci yüzyılın ikinci on yılının başlarında, eski notlarına dayanarak *Anılar*'ını yazdı; anlatısının duygusal havası, popüler romanların zayıf edebi oyunlarını andırmaktadır. Fakat temel gerçekler doğrudur ve kabul edilmiştir: Dostoyevski'nin kırk beşinci doğum günü olan 30 Ekim'de işi tamamlanmış, *Kumarbaz*'ın son satırı dikte edilmiş, yaklaşık olarak 40.000 sözcükten oluşan roman yirmi altı günde yazılmıştı; Dostoyevski 3 Kasım'da, Anna Grigorievna'yı ve annesini (İsveç asıllı bir duldur annesi) ilk kez ziyaret etti; ayın 8'inde evlenme teklifinde bulundu ve teklif kabul edildi.

Yılın geri kalan kısmı, ilişkilerinin verdiği zevklerle ve *Russky Vestnik*'in kasım ve aralık sayılarında yayınlanacak olan *Suç ve Ceza*'nın son iki bölümünü dikte etmekle geçti. Noelde Dostoyevski Moskova'ya gitti. Bu seyahatin başlıca nedeni, her zamanki gibi maliydi. Katkov'a yakında evleneceğinden söz etti ve *Suç ve Ceza*'nın yazarı olarak değerini ne kadar artırdığını iyi bildiğinden, bir dahaki romanına karşılık önceden 2.000 ruble istedi. İsteği kabul edildi. Petersburg'a cebinde 700 rub-

le ile döndü, geri kalanını taksitle aldı. Ama para verilmesi gereken alacaklılar vardı, aileyi de geçindirmek gerekiyordu; bütün paranın Dostoyevski'nin müsrif parmakları arasından akıp gitmemesi için, evlilik için harcanacak 500 ruble Anna'ya teslim edildi. Bu tedbir sayesinde, birkaç arkadaşının hazır bulunduğu düğün 15 Şubat 1867'de yapıldı.

Eğer her evlilikte bir buhran anı olduğu doğruysa, yeni Dostoyevski ailesindeki buhran alışılmamış derecede erken bir dönemde ortaya çıktı, hem de çok beylik nedenler yüzünden. Genç bir kızın, orta yaşlı dul bir erkekle evlenmesi genellikle iki tarafın akrabalarınca da hoş karşılanmaz. Doğrusu Madame Snitkina, ne gençliği, ne sağlığı ne de serveti olan bir damadı olağanüstü bir soğukkanlılıkla karşılamış gibi görünüyor. Anladığımıza göre, Snitkinlerin toplumda önemli bir yerleri yoktu ve anne de kızı da, damadın edebi ününden ve nazik davranışlarından etkilenmişlerdi; böyle büyük birinin, bu denli kibar, bu denli zayıf olması olanaksız görünüyordu. Diğer yandan, Dostoyevski'nin akrabalarının hoşnutsuz olmaları için ortada her neden vardı. Böylesine uygunsuz bir eşe karşı açıkça ileri sürülebilecek karşı çıkmalar bir yana, daha çok kişisel çıkarlar sözkonusuydu. Dostoyevski kendisi sık sık asalaklık etmiş olduğunda, şimdi asalaklarının hakkını tanıyamayacak durumda değildi. Dostoyevski kalemiyle çalışabildiği ve araya yabancı bir güç girmediği sürece, Paul, Emilia Fyodorovna (Michael Dostoyevski'nin dul karısı) ve Nikola, onun kazancının bir kısmını almaya güvenebilirlerdi. Parasını zaman zaman Suslova ya da Martha Brown için harcaması elbette üzücü bir şeydi, ama böyle kadınlar gelip geçiciydi ve onun bütün gelirine el koyma ya da hepsini harcama eğilimleri yoktu. Bir eş ise değişik bir durumdu; en iyi durumda bile, kocasına dayanan diğer kişilerin güçlü, doğal bir rakibi idi en azından. Bununla beraber, Anna Grigorievna henüz gençti ve denenmemişti; Dostoyevski'nin işlerinin idaresinin onun eline geçmesini önlemek için diplomasinin bilinen bütün oyunları işletilmeliydi.

Yeni evli çift, Paul ile paylaşmak zorunda oldukları yeni bir

eve taşınmışlardı. Eski daire –yeni evden uzaklığı beş dakika bile sürmezdi– Emilia Fyodorovna ve ailesine bırakılmıştı; kirasını hâlâ Dostoyevski ödüyordu. Çekişme evliliğin ilk haftasında başladı. Taktik, açıkça düşmanlığa başvurmadan, Anna'yı kocasının gözünden düşürmek ve onun güvenini kazanmasını önlemekti; Dostoyevski'nin iyi bilinen kararsızlığı ve titizliği karşısında, bu politika başarı kazanmak için çok ümit vericiydi. Eğer Anna'nın *Anılar*'ına inanırsak, Paul bütün kibritleri saklayıp, kabahati Anna'nın yetersiz ev kadınlığına bağlamak gibi numaralara başvuruyordu. Emilia Fyodorovna daha az kaba, daha az sahtekârdı –çünkü aslında kötü bir kadın değildi ve kendinden çok çocukları için hırs duyuyordu– fakat bu nedenle çok daha tehlikeli idi. Eleştirerek koruyormuş gibi görünüyor, devamlı olarak yardım etmeyi, akıl vermeyi öneriyor ve kurnazca bir ustalıkla, büyük çocuklarını, imkân buldukları her anda, genç kuşağın, genç gelinle kocasından daha uygun, daha çekici arkadaşlık edebileceği gerekçesiyle eve gitmeye zorluyordu. Böylece arabozucu bütün güçler harekete geçirilmişti. Dostoyevski, herkese inanmaya hazır fakat kimse hakkında kötü düşünmeyen birinin çaresiz iyi kalpliliğiyle, Paul'un şikâyetlerini, Emilia Fyodorovna'nın eleştirilerini dinledi. Yengesine ve üvey oğluna, tecrübesiz karısı hakkında sabırlı olmaları, karısına da, yengesi ve üvey oğlu hakkında sabırlı olması için yalvardı. Kendini savunmak konusundaki her zamanki yeteneksizliğini, karısını savunmak konusunda da gösteriyordu ve onun yanında yer almayı istemiyor gibi görünmesi genç karısını incitiyordu. Dostoyevski safça bir alçakgönüllülükle, yeğenlerinin karısı için, kendisinden daha ilginç arkadaşlar olduğu görüşünü kabul etti. Yeğenlerin devamlı evde olmalarını teşvik ederek, Emilia Fyodorovna'nın çabalarına yardımcı oldu ve Anna'nın romantik tabiatının yalnız onunla ilgilenme arzusunu istemiyor gibi görünerek karısının kalbini bir kez daha kırdı. Takdir edilecek, tecrübeli bir kadın olan Madame Roland'ın, "evlilik, iki insanın birliğidir; bu birlikte kadın, ikisinin mutluluğu için kendini değiştirir" sözünü Anna hiç duymamıştı ve

çocuksu kocasının mali işleri kadar, duygusal tepkilerini de kontrol etmesi, idare etmesi gerektiğini henüz anlayamamıştı. Önceden göremediği bir durumdu bu ve şaşkınlık içinde ağlamakta buldu çareyi.

Çok geçmeden, evlilik hayatının diğer gerçekleri de su yüzüne çıktı. Bir gece kız kardeşinde yemek yerlerken, geçen birkaç haftanın heyecanıyla yıpranan Dostoyevski, üst üste iki sara nöbeti geçirdi; ikincisi öyle kuvvetliydi ki, "aklı başına geldikten sonra iki saat acıyla bağırdı." Moskova'da, kocasının kız kardeşinin evinde başka türlü bir olay daha geçti. Veralarda karşılaştığı genç bir adam Anna'yı çekici bulmuş, birlikte çene çalmış, gülmüşlerdi; otele dönerken Dostoyevski, tabiatının kontrol edemediği hayvansı yanını gösteren güçlü kıskançlık nöbetlerinden birine tutuldu. Anna *Anılar*'da şöyle yazıyor:

> Haykırışları ve yüzünün korkunç görünüşü beni korkuttu. Fyodor'un sara nöbeti geçireceğini ya da beni öldüreceğini düşündüm. Dayanamadım ve ağlamaya başladım.

Gözyaşları gerekli çözümdü; Dostoyevski'nin hiddeti pişmanlığa dönüştü ve hemen barışıldı. *Anılar*'daki, olayla ilgili son sözler, Anna'nın yüreğindeki tartışmalarda hep son sözü söyleyen soğukkanlı görüşün ve duygusal olmayan sağduyunun bir örneğidir:

> Geceki sahnenin izlenimi yüreğime silinmeyecek bir etki yapmıştı. Gelecekteki ilişkilerimiz üzerine düşündürdü beni. Hangi derin acılı kıskançlığın Fyodor'u böyle yaptığını anladım ve böyle acı verici izlenimlerden onu esirgeyeceğime kendi kendime söz verdim.

Daha sonraki yıllarda bu kararını uygulamak için pek çok fırsat çıkacaktır önüne. En sudan bahaneler üzerine patlayan kıskançlıklar evlilikleri süresince devam edecektir. Anna, *Anılar*'da, altmış yaşlarındaki Grigoroviç'e –Dostoyevski'nin eski dostu, gençlik arkadaşıydı bu adam– söylediği birkaç kibarca iltifat üzerine, kocasının nasıl hiddetlendiğini ve suçlamalar-

da bulunduğunu anlatıyor. Ama kıskançlık, bozuşma yaratmaktan çok gurur okşayan bir huysuzluktur ve Fyodor'un hemen sonra gösterdiği pişmanlık, bu çaresiz, çocukça çıkışların, aile ilişkilerini yıpratmaktan çok sağlamlaştırmasına yol açıyordu.

Moskova'ya yaptıkları on günlük gezi sonunda, Katkov'dan 1.000 ruble daha aldılar. Ve görünüşe göre, Anna yurtdışına giderek kocasını aile çevresinden kurtarma tasarısını burada düşündü. İhtiyatlı ve sır saklayan tabiatı, tasarıyı tam gelişinceye kadar saklamasına yol açmış olmalı; fakat Petersburg'a döndükleri ilk günde Fyodor bunu bir aile toplantısında ağzından kaçırdı. Emilia Fyodorovna'ya 200, Paul'a 100, Nikola'ya 100 ruble vermeyi acil ev harcamaları için 100, tasarlanan gezi için 500 ruble ayırmayı düşünüyordu. Çekişme başladı; Emilia Fyodorovna ailenin ihtiyaçları için 500 rubleden daha az parayla bırakılamayacağını açıkça söyledi; Paul 200 istedi ve unutulmuş bir alacaklı, bu geçici bolluğu sezip, daha önce ödenmesi gereken 500 rublelik bir senedi getirdi. Dostoyevski hiçbir şeyi reddetmiyor, hiçbir şey önermiyordu; böyle durumlarda ümit kırıklıklarını alın yazısına yüklemekten başka yapılacak şey kalmıyordu.

Ama düşünceli, iradeli Anna, sözkonusu olan şeyin, tehlikedeki evliliğin yıkımı ya da kurtuluşu olduğunu anlamıştı. Ufak drohaması, bir piyano, bazı ufak tefek mobilya ve mücevherat için harcanmıştı. Annesinin de onayıyla, her şeyini rehine vermeye ve buradan aldığı para ile kocasını yurtdışına götürmeye karar verdi. Moskova'dan, Paskalya'dan önceki pazar günü dönmüşlerdi. Pazartesi günü Fyodor ailenin istekleri karşısında teslim olmuştu; salı günü Anna ona tasarısını açtı, onun duraksamalarının üstesinden geldi ve gerekli pasaport formalitelerini yoluna koyması için ikna etti; ertesi gün, Anna'nın eşyalarının değerini saptamak ve götürülüşlerini düzenlemek üzere biri geldi ve o akşam, hayrete düşmüş akrabalar, çiftin Avrupa'ya gidişinin çok yakın olduğunu ilk kez öğrendiler. İtirazlar bulmak için pek vakitleri yoktu; iki gün önceki istekleri bütünüyle yerine getirilmişti ve hiç olmazsa, bu maceranın harca-

malarının, ağzı kendilerine hiçbir zaman açılmayacak bir keseden çıktığını söyleyerek avunuyorlardı. Paskalya'dan önceki cuma günü saat 14'te, Berlin trenine yerleştiler; eski biyografi yazarlarının söylediği gibi alacaklıların elinden kaçmıyorlardı. Dostoyevski'nin akrabalarının daha sinsi olan ısrarlarından kaçıyorlardı. Petersburg'a dört yıl, üç ay dönmediler. Anna'nın zaferi ani, tam ve kesindi.

ONİKİNCİ BÖLÜM

YURTDIŞINDA İLK AYLAR

Dostoyevskiler Petersburg'dan 14 Nisan'da ayrıldılar. Yolda, Vilna'da ve Berlin'de durdular, (Dostoyevski daha sonra Apollon Maikov'a Berlin için şöyle yazıyordu: "Yalnızca bir gün kaldım, aptal Almanlar çileden çıkana dek sinirlendirdiler beni; burada bir de Rus banyosu yaptım.") ve Dresden'deki mobilyalı kira odasına yerleştiler. Burada iki buçuk ay kadar kaldılar. Sonra Baden'de yedi hafta kalıp, ağustosun sonuna doğru bütün kış kalacakları Cenevre'ye geldiler. Petersburg'dan ayrılışlarından Cenevre'ye gelişlerine kadarki dönem Anna Grigorievna'nın Günce'sinde vardır ve bu, ayrıntılar bakımından, en tam güncelerden biridir; dört aylık olaylar, sıkışık yazılmış dört yüze yakın sayfa sürmektedir. Günce steno ile yazılmış ve yazarı tarafından ilk kez yıllar sonra kopya edilmiştir. Bu nedenle orijinal bir belge sayılamaz pek, çünkü ikinci yazılışın ilkinin bütünüyle aynı olduğuna emin olamayız. Bazı kızgınca yazılan yerler yumuşatılmış ya da çıkarılmış olabilir. Fakat bütünüyle, dikkate değer bir içtenlik göstermektedir ve değiştirme yapıldığını kesin olarak söyleyebileceğimiz tek bir satır yoktur. Günlük uyanış kalkış, uyuyuş saatlerini, bütünüyle yabancı insanlarla rastlantısal tanışmaları, Vilna'da ekmek için, Dresden'de değişik bir çikolatalı pasta için, ya da Baden'de ayakka-

bı tamiri için ödedikleri parayı anlatan bu notları, otuz yıl sonra sayfa sayfa kopya eden bu yorulmaz el belki de, evliliğinin bu ilk aylarınm kutsal belgelerini değiştirmeye pek cesaret edemedi diyebiliriz.

Günce en önemsiz ayrıntılarla doludur ve alıkça, aptalca denebilecek bir yığın şey vardır içinde. Fakat, bu ümitli görünmeyen ama bütün bütün başarılı olan evliliğin ilk aşamalarını izlememizde bize son derece değerli yardımı olmaktadır. Dostoyevski'nin karakteri aslında sevecendi ve sevilebilirdi; herhangi bir çocuk gibi zayıf, tez canlıydı, gelip geçen her esintiyle oradan oraya savurulurdu. Henüz ne Turgenyev gibi gururlu ve kendine düşkün ne de Tolstoy gibi mağrur ve kendini yeterli bulan biriydi. Zayıflığı çekiciydi ve daha yakından tanındığında, hoşa gitmeyen sert bir bencil öze rastlanmazdı. Sık sık bencilce davranırdı, ama hiçbir zaman bencillik duymazdı. Kendinden 20 yaş küçük olan Anna'nın ağırbaşlı, gerçekçi tabiatına hem şaşırtıcı hem de çekici gelen çocukça bir yanı vardı. Dresden Galerisi'ndeki bir olay, Dostoyevski'nin karakterinin bu az bilinen hafif yanını gösterecektir.

> Fyodor, Sistina Modannası'nı hiçbir zaman iyice göremez, çünkü miyoptur ve gözlüğü yoktur. Bugün, Madonna'yı yakından inceleyebilmek için bir sandalyenin üzerine çıkmak aklına geldi... Caydırmaya çalıştım ama etkisi olmadı. Galeride görevli birisi gelip bunun yasak olduğunu söyledi. Görevli daha çıkar çıkmaz, Fyodor kovmalarına aldırmayacağım, sandalyeye mutlaka yeniden çıkıp Madonna'ya bakacağını ve eğer beğenmiyorsam yandaki odaya gitmemi söyledi... Kızdırmak istemedim, yan odaya geçtim; birkaç dakika sonra yanıma geldi. Madonna'yı gördüğünü söyledi.

Fakat, Dostoyevski'nin erdemlerini ne denli cömertçe kabul edersek edelim, evliliklerinin parlak başarısını ondan çok Anna'ya bağlamak gerekir. Aile mutluluklarının kuruluşunda Dostoyevski'nin rolü edilgendi. Nitelikleri bu işi olanaklı kıldı, ama işi yapan Anna idi. Böylesine aykırı bir evlilikte eşitsizlik olmazdı, ama uçların dengesi eşitliği sağladı. Anna'nın tu-

tumu, kocasının dehasına genç kızca bir tapmayla (bu dehayı değerlendirmek ya da anlamak konusundaki tam yeteneksizliği bu duyguyu zayıflatmıyordu), her zaman zayıf ve çoğu kez aksi çocuğa karşı annece bir kaygı arasında ikiye bölünüyordu. Dostoyevski'nin tutumunda, "Tanrı'mn kendine yolladığı esirgeyici-melek" için, onun iyiliğini kendi varlığının yegâne uğraşı yapan bir kadın için duyduğu hayranlık dolu şükran duygusuyla, çocukça eğlencelere karşı duyduğu sevgi dolu babaca zevkin ve daha da ilginci, "antikalar için kesin bir zevk" geliştiren, steno defterlerinin sayfalarını "aptal bir Alman Rathaus'unun anlatılmasıyla dolduran" yirmi yaşındaki bir kıza karşı olan duygusunun yarı yarıya karışımı oluşturuyordu. Ve bütün bunları tamamlamak üzere, her ikisi de –Anna'nm Günce'sinin sıkılganca yazılmış sayfalarından ve Dostoyevski'nin ona yazdığı mektuplardan görüleceği gibi– evlilikte tam bir fiziki doyum bulmuşlardı. Dostoyevski'yi cinsel olarak anormal göstermek isteyen eleştirmenler bu olguyu hesaba katmalılar.

Anna Grigorievna'nın gençlik ve olgunluk niteliklerini garip bir şekilde birleştiren karakterinin ipucu doğal egemenliğindeydi; Anna mutlak olarak egemendi – gençliğin saf romantik gereksinimiyle ve orta yaşın sert yoğunlaştırmasıyla hemen egemen olurdu. Kocasının ilk evliliğine ışık tutabilecek her belgeyi daha sonra nasıl sistemli olarak yok ettiğini görmüştük ve kızı aynı yolu izleyerek, babası hakkında yazdığı biyografide yalnız, Dostoyevski'nin hayatında bilinen rolleri oynamış olan diğer iki kadını değil, babasının ailesindeki hemen herkesi amansızca yermiştir. Dışarıda kaldıkları yılların ilk dönemlerinde, Anna'nın acı çekmesi için çok şey vardı; fakat, Anna'nın ümitsizliğe kapıldığı ya da Dostoyevski'nin sevgisini elinde tutabileceğinden şüpheye düştüğü anlar, yalnızca, ileride kocasının ailesinin arasına dönecekleri günleri düşündüğü anlardı:

> Yalnız bir şey beni her an korkutuyor – Petersburg'a vardığımızda bütün her şeyin sona ereceği... Petersburg'a döndüğümüzde Paul ile sonu gelmez kavgaların yine başlayacağını, Pa-

ul'un bana hakaret edeceğini ve Fyodor'un hiçbir şeyin farkında olmayacağını, beni savunmayacağını düşünmek acı geliyor bana.

Ya da:

Şimdi benimle yalnız, fakat orada hepsi bana düşman bir yığın insan olacak çevremizde. Fyodor şimdi sinirli değil, pek seyrek sinirleniyor; ama orada, onu her gün deli edecek olan Paul olacak. Onunla sonu gelmez kavgalar başlayacak yine. Bütün o kavgalardan anlatamayacağım kadar çok bıktım ve annemi görmeyi ne denli istersem isteyeyim, Petersburg'a dönüşümüzü ve bütün her şeyin değişişini düşündükçe tüylerim diken diken oluyor.

Evliliklerinin ilk iki ayı onun üzerinde silinmez bir etki bırakmıştı. Kocasına egemen olmak, onu tekeli altına almak yolundaki kesin kararı, kocasının akrabalarının onu kendisinden ayırmak üzere giriştikleri acı, unutulmaz denemelerin sonucuydu.

Anna'nın egemenliği görüşü, Dostoyevski'nin Suslova ile mektuplaşmasının yeniden başlaması üzerine gösterdiği pasiflik tarafından ilk bakışta yalanlanıyor gibi görünebilir. Anna kocasının geçmişindeki bu macerayı biliyordu; hiçbir yerden öğrenmese, kocasının akrabaları onu aydınlatmayı unutmazlardı herhalde. Dostoyevski'nin Dresden'de aldığı ve ona göstermediği mektupların nereden olduğunu tahmin edecek kadar bilgisi var gibi görünüyor. Bunların ikisini gizlice okumayı başarmış ve müthiş öfkelenmiş ama hiçbir şey söylememişti. Fyodor'un kendi utanmasının, onun suçlamalarından daha etkili olacağını doğru olarak düşünmüştü. Uygun bir durum gelince, kocasının mektuplarına karışmak niyetinde olmadığını ustaca açıkladı. Söz etkili olmuştu.

Yüzü titreyerek yanıma geldi (diye yazıyor Anna) ve sözlerimi anladığını, bunun bir ima olduğunu, canının istediği her insanla mektuplaşmaya hakkı olduğunu, karışmaya cüret etmemem gereken ilişkileri olduğunu söylemeye başladı.

Bunun üzerine Anna karşı bir darbe denedi. Kendine gelen mektuplardan birine gizli bir hava verdi, "bir kadın"dan geldiğini söyledi ve Dostoyevski'nin ilkelerine dayanarak, daha fazla bilgi vermeyi reddetti; kısa zamanda, birtakım akıllıca imalarla, Suslova'nın kendisine yazdığına kocasını inandırdı. Günce'sinde bu noktanın açık olmamasına rağmen, bunun uydurma bir mektup olduğu bellidir; fakat daha sonra, Suslova'nın adresini bulmak için gerçekten çaba gösterdiğini öğreniyoruz. Onun Suslova'ya, ya da Suslova'nın ona yazıp yazmadığı belli değil, fakat Dostoyevski'nin, hiç olmazsa o anda, onların mektuplaştıklarına inandığına ve bunun *Budala*'daki Aglaya ve Nastasya Filipovna arasındaki ünlü mektuplaşmayı esinlediğine hiç şüphe yok. Dostoyevski ile Suslova arasındaki mektuplaşma hakkında 1867 yazından sonra artık bir şey duymuyoruz. Karısının bağlılığı ve sabrı galip gelmişti.

Evlilikteki mutlulukları için en ciddi tehlike, Dostoyevski'nin eski sevgilisine olan sevgisinin artık ölen anılarında değil, hâlâ ateşli olan rulet tutkusundan geliyordu. Kumar masasına olan tutkusu şimdiye kadar, cinsel tutkuya tamamıyla kendini bırakışıyla aynı döneme gelmişti. İki tutku da aynı zaptedilmemiş şiddet özelliğini taşımıştı ve bir tutkunun taşkınlığı diğerlerinin alevlerini körüklemişti. 1863'te Paris'e, Suslova ile buluşmaya giderken, Wiesbaden'de dört gün kalmış "ve tabiî ki rulet oynamıştı." İlk başlayanın şansı ona birkaç saat içinde 10.000 frank kazandırmış ve kendini masadan uzaklaştırabilinceye kadar bunun yarısını yitirmişti. Daha o zamandan tutkunluğu tamdı ve diğer tutkun insanlar gibi tutkusuna hemen mantıki bir temel buldu. Karısının kız kardeşi Varvara Konstant'a şöyle yazıyordu:

> Burada yüzlerce kişi oynuyor ama inan ki, nasıl oynayacağını bilen sadece iki kişi gördüm. diğerleri nasıl oynanacağını bilmediklerinden son meteliklerine kadar kaybettiler. Bir Fransızla, bir İngiliz lordu vardı; bunlar nasıl oynayacağını biliyorlardı ve kaybetmediler – tam tersine neredeyse bankayı iflas ettireceklerdi. Kazanmanın ve kaybetmeyi önlemenin sırrı-

nı bildiğimi söylediğim zaman, kaybetmediğim için kasıldığımı sanma. Sırrı gerçekten biliyorum. Son derece basit ve budalaca bir şey bu: Gerekli olan, oyunda ne olursa olsun insanın her an kendini tutması ve heyecanlanmaması. Hepsi bu ve eğer bunu yaparsan kaybetmen imkânsız, mutlaka kazanacaksın. Zorluk bu değil. Zor olan, bu sırrı bilen bir insanın, ondan yararlanabilecek durumda olup olmayacağıdır. Müthiş zeki ve demir gibi sağlam bir insan bile, kaybedebilir. Filozof Strakhov bile kaybedebilir.

Böylece Dostoyevski, servete giden dar yolun –eğer insan sadece aklını başında tutar ve ona uyarsa başarısız olmayacak bir yolun– rulet masasının tatlı yeşil zemininden geçtiği inancına şimdiden kapılmıştı. Ve buna bir kez inandıktan sonra, en cesaret kırıcı deneylerden bile yılmadan, bütün hayatı boyunca sakladı bu inancı. Kendi "sistem"ini izlediği sürece her şeyin iyi gittiğine ve kayıplarının, sadece, kendini kaybettiği zayıflık anlarının sonucu olduğuna inandırdı kendini.

> Şans oyunlarında (diye yazıyor *Delikanlı*'nın kahramanı) bir insanın sadece soğukkanlı kalabildiği ve aynı zamanda anlayışının ve hesaplama gücünün bütün hâkimiyetini elinde tutabildiği sürece, kör şansın budalalığını mutlaka yeneceğine ve oyunda kazanacağına olan inancımda ısrar ediyorum.

Ve ölümünden çok sonra karısı şöyle yazıyordu:

> Rulette kendi sistemiyle oynadığı zamanki kazanma olanağı üzerine Fyodor'un söyledikleri bütünüyle doğruydu ve tam bir başarı ile süslenebilirdi; fakat bu sistemin soğukkanlı bir İngiliz ya da bir Alman tarafından uygulanması şarttı, benim kocam gibi, sinirli, kolayca kendini kaybeden ve her şeyde uçlara gitmeye eğilimli bir insan tarafından değil.

Bir yetenek ve dayanıklılık denemesinde, şansın kör güçlerine karşı savaştığı inancı, Dostoyevski'nin kumar deliliğinin karşı konulmaz çekiciliklerinden biri oldu.

Wiesbaden'de rulet masasındaki ilk denemesindeki başa-

rıdan Paris'teki yıkılışa, sevgilisinin yeni bir âşık bulup kendini bir kenara attığı yere gitmişti. Paris'ten, "iki kardeş" gibi ayrılıp, İtalya'ya giderken, Baden'de durup, yeni bulduğu tutkuda, yenilgisi için avuntu aramıştı. Bu ona 3.000 franka mal olmuş ve boş ceplerle, İsviçre üzerinden İtalya'ya geçmişlerdi. Gezi bittiğinde, daha önce gördüğümüz gibi, doğru Hamburg'a gitmiş ve kendini Petersburg'a götürecek parayı kumarda yitirmişti. Şans şeytanıyla kavgasının ilk bölümü böylece sonuçlanmıştı. Daha sonra, Rusya'da geçirdiği iki senelik bir ara geldi; hem Suslova'dan her kumar masasından zorunlu olarak ayrı kaldığı bir dönemdi bu. 1865 Ağustos'unda Suslova ile birlikte yine Wiesbaden'e gitmiş, her zamankinden daha çılgınca oynamış ve her şeyi unutup kendini rulete bırakmakla, bu sonuçsuz ilişkinin içinden çıkılmaz durumundan kurtuluşu aramıştı.

Dostoyevski bu güçlü tutkusunu, kendisine de, başkalarına da servetini yeniden kazanmak isteği olarak açıklıyordu. *Kumarbaz*'ın kahramanı, "Almanların namusluca çalışarak zengin olma yöntemi"ne karşı gerçek Rusların duyduğu nefrete dayanıyor ve Rusların da herkes kadar paraya ihtiyaçları olduğuna göre, bunu kazanmak için rulet masasından başka bir kaynağı olmadığını ileri sürüyordu ve söyledikleri neredeyse bütün ayrıntılarıyla otobiyografik olan aynı karakter, kazanıp kazanmadığına aldırmayan ya da aldırmadığını iddia eden, yalnızca zevk için oynayan insanlara olan nefretini dile getiriyordu. Fakat bu mantıki açıklama, gerçeğin sadece bir yanıdır – hiç olmazsa Dostoyevski gibi bütünüyle mantıksız biri için. Aşkı, ev hayatının iyilikleri için mantıki bir istek olarak açıklamak kadar yanlıştır bu. Dostoyevski'yi kumar salonlarına iten başlıca –ama çoğu zaman bilinçaltındaki– dürtü, mali bir kazanç hesabı değildi; güçlü duygulara, anormal heyecanlara duyulan özlem ve belki de –ki bunu karakterlerine çok sık olarak yüklemiştir– ahlâki düşmenin derinliklerine dalmak isteğiydi. Daha sonra, bu kumar nöbetlerinden birinin ortasında karısına şöyle yazıyor:

> Çılgın gibiyim ve bütün vaktimi bir yerde oturarak geçirmeme rağmen yorgunum; bununla beraber iyiyim. Heyecanlı ve kızışmış bir durumdayım ve tabiatımın buna zaman zaman ihtiyacı var.

Bu bir çeşit sarhoşluktu. Gerçekten oyuna daldığı zamanlar Anna onu görme imkânını pek bulamıyordu; böyle bir durumda onu şöyle anlatıyor: "Ona bakması sadece korkunçtu. Kıpkırmızıydı, kırmızı gözleri vardı, bir sarhoş gibiydi." Rulete olan tutkusunda, sevgilisine olan tutkusunun dayanağını oluşturan aynı heyecanlı, her şeyi unutturan yaşantıyı, aynı çalkantılı duyguları, aynı güçlü zafer anlarını ve aynı derecede güçlü yıkımları buluyordu.

Gerçek açlık günleriyle ve *Suç ve Ceza*'nın tasarlanmasıyla sonuçlanan 1865'teki Wiesbaden gezisinden sonra, Dostoyevski ikinci evliliğine kadar yurtdışına çıkmamıştı. Şimdiye kadar Suslova ile olan ilişkisinin heyecanlarına ve ümit kırıklıklarına bağlı olan kumar tutkusunun, evlilikteki mutluluğun daha düzenli, daha disiplinli gidişiyle dağılacağı haklı olarak düşünülebilinir. Belki Anna'nın aklına da gelmiştir bu düşünce ama doğru çıkmamıştır. Dresden'deki iki haftalık sakin, durgun yaşantı. Dostoyevski'nin aile hayatındaki sakinlikten aldığı zevki tüketmesine yol açtı. O sırada, Belinski üzerine yazdığı bir deneme dışında hiçbir edebi çalışma ile uğraşmıyordu, bu denemeyi de hem zor hem de sıkıcı buluyordu. Eski huzursuzluk belirtileri yine kendini gösterdi; iki üç günlük kontrol edemediği bir sinirlilikten sonra, genç karısını Dresden'deki odalarında yalnız bırakıp, Hamburg trenine bindi. Anna'nın Günce'si ve Dostoyevski'nin mektupları, olayın resmini tam olarak çizmektedir bize. Anna'nm bu yeni tutkuya karşı tutumu, Suslova'ya karşı olan tutumuyla aynıydı. Kendine eleştirme izni vermedi; elinden geldiğince bilmemezlikten geldi, bilmemezlikten gelemediği zaman da hoşgördü. Aciz ve hemen hemen ümitsiz bir şekilde Dresden'de kaldı; mektup gelmesini yarı istekle, yarı korkuyla bekledi; mektup, er ya da geç, kaçınılmaz olarak, yanında götürdüğü bütün parayı, saatini, giysilerinin en az gerek-

li parçalarını rehin bırakarak alabildiği bütün parayı kumarda kaybettiğini bildirecekti. Kocasının gidişinden bir hafta sonra, beklenen mektup geldi. Bir yığın zorluktan sonra (Anna uzun uzun anlatmaktadır bunları) Hamburg'da ödenecek bir havaleyi bir bankacıdan temin edip parayı yolladı. Ama bu kocasını geri getirmedi, ertesi gün ondan bir mektup daha aldı.

> Daha kötü haberler alacağımı (diye yazıyor Anna) önceden sezmiştim. Postaneye yavaş yavaş gittim, mektubu aldım, okudum ve Fyodor'un kalmayı, şansını bir kez daha denemeyi çok istediğini gördüm. Eğer istiyorsa kalmasını yazdım ona hemen... Ne yapabilirdim? Sanırım yazgısıydı bu. Fakat şu kazanma düşüncesini kafasından çıkarabilseydi ne iyi olurdu.

Bu şaşılacak hoşgörüye hayran olmak ya da üzülmek ve onun ne kadarının gençliğe, çekingenliğe, ne kadarının da olgun ve ileri görüşlü bir hesaba dayandığını düşünmek kalıyor bize. Anna'nın, sonunda balığı yakalayıp sepete koyabilmesi için, şu ilk günlerde yapılacak tek şey belki de oltayı gevşetmekti.

Para bitmişti ve ancak başka bir bankacının havalesinin gelmesi sayesinde Dostoyevski, Hamburg'dan Dresden'e gelebildi. Hak ettiği ve beklediği serzenişler yerine, sadece şefkat ve "ümitsiz olmaması için öğütler"le karşılaştı. Tam bir ümitsizlik ve kendini suçlama günleri geçti. Sonra yine cesaretlenerek, Hamburg'daki oyunu berbat edenin, ona mutlaka başarı getirecek olan sükûn ve soğukkanlılıktan onu mahrum edenin, yanında olmayan karısı için acele etmesi ve endişelenmesi olduğuna kendini inandırmaya başladı. Eğer sadece Anna'yı beraberinde götürebilse ve başka şeyler aklını çelmeden oynayabilse, servetini mutlaka yeniden kazanacaktı. Anna bu hayali paylaştı ya da paylaşıyor gibi göründü. Çünkü, ne pahasına olursa olsun, çöken maneviyatını canlandırmak gerekiyordu ve mali durumu öyle bozuktu ki, ancak yeşil masadaki bir başarı çare bulma ümidini getirebildi. Bu, durumun sefaletine karşı Dostoyevski'nin duygularını uyuşturan, zihnini hâlâ imkânsız ve aktif tutan bir haptı; ruletten vazgeçmek, onsuz ya-

şamanın manen imkânsız olduğu tek ümitten vazgeçmek demekti.

Bu yüzden, haziranın sonunda İsviçre'ye gitmek üzere Dresden'den ayrıldıklarında, yolda Baden'e uğrayıp iki hafta kalmaya ve şanslarını bir kez daha denemeye karar verdiler. İki hafta, yedi haftaya uzadı. Ama daha sonra *Anılar*'da şöyle yazıyor: "Kocamı pençesinde tutan ve bir türlü salıvermeyen bir kâbustu bu." Neredeyse sürekli kaybetti Dostoyevski, çünkü cebindeki son kuruş bitene kadar masadan pek kalkmazdı. Ara sıra kazandıklarını, birkaç gün önce rehine verilmiş olan giysilerin ve mücevheratın geri alınması için kullanıyorlar, bunları, birkaç gün sonra yeniden rehine veriyorlardı. Bu seyrek başarı anlarında Dostoyevski eve, Anna'ya aldığı çiçeklerle, meyvelerle, parası olduğu zamanlarda ona almaktan her zaman zevk aldığı o ufak hediyelerle yüklü gelirdi ve bunlar Anna'nın saf yüreğini sevgiyle doldururdu. Fakat, asıl yüreklerin birliğini sağlamlaştıran anlar, başarısızlık ve birlikte yaşadıkları ümitsizlik anlarıydı ve bu anlar Dostoyevski'yi, bu güçlü tutkusunun dışındaki her konuda, Anna'nın istekli ve baş eğen kölesi yapıyordu; Anna bütün varlığını, onun arka arkaya gelen duygulu durumlarına vermişti – ümitleri ve heyecanları, sevinci ve ümitsizliği. Günce'sinde, gebeliğin ilk dönemlerindeki yorucu belirtilerin sözünü ediyor, ama Dostoyevski'nin hep kendi dertleriyle ilgilenip onunkilerle hiç ilgilenmediğinden şikâyet etmiyor. Bu garip ilişkinin yeknesak ama ilginç ayrıntılarını, meraklısı Günce'nin kendisinden okumalı. Fakat aşağıdaki alıntı, Dostoyevski'nin tabiatının bir yanını, ki bundan Marmeladov'un karakterini çıkarmıştır, gösterebilir:

> Saat 11'de Fyodor içeri girdi. Aklı başından gitmişti. Şu son üç saatte bana gelmeyi müthiş istediğini fakat ne yapacağını bilemediğini söyledi. Kazandığını, kendi parasının üzerine 400 frank kadar kazandığını, daha çok kazanmak istediğini, benim için meraklandığını ve kendini yiyip bitirdiğini, fakat oyundan kendini alamadığım söyledi. Onu yatıştırmaya çalıştım, bunun hiç önemli bir şey olmadığına ve onun yokluğunda bana hiçbir

şey olmadığına onu ikna ettim, yalnız sakin olmasını ve kendini üzmemesini söyledim. Kendini delice zayıflığı yüzünden suçlamasından onu mahrum etmemem için yalvardı. Tanrı bilir niye, benden özür diledi, bana layık olmadığını, kendisinin bir sahtekâr, benim bir melek olduğumu ve buna benzer inanılmaz şeyler söyledi. Onu zorla susturdum.

Başka bir bölüm de, ilişkilerinin bu dönemi hakkında acı, tipik bir görünüş vermektedir:

> Yarım saat kadar sonra geldi, tabiî ki her şeyi kaybetmişti. Benimle konuşmak istediğini söyledi. Beni dizlerine oturttu ve ona beş louis daha vermem için yalvarmaya başladı. Bize ancak yedi louis kalacağını, yaşayacak paramız olmayacağını bildiğini söyledi; her şeyi biliyordu, fakat ne yapmalıydı? Başka türlü yatışmıyordu; eğer parayı vermezsem, delireceğini söyledi. Korkulacak derecede heyecanlı bir durumdaydı... Dediklerine karşı duramadım tabiî ve beş louis'yi verdim. Şimdi böyle davranmama rağmen, bir gün, yaşlandığımda, onun böyle devam etmesine izin vermeyeceğimi söyledi; şimdi aptalca davrandığımı, eğer kocam budalalık ederse onu durdurmam gerektiğini ve bunun bir eşin görevi olduğunu düşüneceğimi söyledi. Şimdiki davranışımın çok daha iyi olduğunu, iyiliğim ve şikâyet etmeyişimle onu doğru yola getirdiğimi ve beni gittikçe daha çok sevdiğini ekledi.

Anna sonunda kocasını masadan ayırdığında, bir mucizeyle, bir yığın kazanıp kaybetmelerden sonra, beş louis önünde eksiksiz duruyordu.

> Öyle sevinçliydik ki (o günün yazısı böyle bitiyor), eve dönene kadar yol boyunca neşeyle güldük, Fyodor ellerimi öptü ve dünyada ondan daha mutlu insan olmadığını söyledi.

Bu kendini sorumsuzca tatmin yeterince kısa ömürlü oldu. Temmuzun sonu gelmeden Dostoyevski oyunu bırakmak zorunda kaldı. Paraları neredeyse son meteliğine kadar tükenmişti ve Anna ile birlikte, ellerinde kalan şeyleri rehine vere-

rek yaşıyorlardı. Sonunda imdada yetişen Anna'nın annesi oldu; ağustosun ortalarına doğru, Baden'deki yoksulluktan kaçabilmeleri için para yolladı. Fakat son anda bile, paranın önemli bir kısmı rulet masasının yolunu buldu. Sonunda ayrıldıklarında, ceplerinde yol parasından başka pek az bir şey vardı ve Anna'nın en kıymetli eşyaları, bir daha alınmamak üzere, Baden'deki rehincilerde kalmıştı.

Kumarbazların yeminleri, âşıkların yeminleri kadar önemsizdir denebilir. Baden'de kalışları sırasında, Dostoyevski karısına bir daha kumar masasına dönmeyeceğine dair on-on beş kere söz vermişti ve tutkusunun ateşiyle bütün bu yeminler erimişti. Baden'den ayrılırken verilen aynı sözlerin dayanıklı olacağına inanmak için pek ümit yoktu ve eğer aynı derecede rezil duruma bir daha düşmemişse, bunu kendi dayanıklılığından çok Anna'nın tedbirlerinden bilmeli. Anna bir daha, oyun oynanan şehirlere onunla birlikte gitme hatasına düşmedi. Dostoyevski gittiğinde, yalnız gitti ve zaman geçtikçe, Anna'nın yanından uzak olmak, onun için daha dayanılmaz oldu; kumar oynamaya gidişleri seyrekleşti ve kısaldı. Ertesi kış, İsviçre'de içmelerin bulunduğu Saxon-les-Bains'e –burada rulet oynanıyordu– gitmek üzere üç kez Cenevre'den ayrıldı. Dresden'de 1870-71'de kalışları sırasında Hamburg ve Wiesbaden'e gitti. Bütün bu gidişler hep aynı programı izledi: Geçici kazançlar, sonunda kesin kayıp, rehin dükkânları, kendini suçlayan mektuplar ve dönüş parasını karşılamak üzere Anna'nın para yollaması. Fakat bunlar kısa maceralardı. Baden'deki uzun acıyla pek kıyaslanamazlardı; karısına artan bağlılığı, sonunda hastalığın şiddetini azaltmıştı.

Dostoyevski'yi 1871 baharında Wiesbaden'de son kez rulet masasında görüyoruz. O yılın yazında Rusya'ya döndüler ve Fyodor hayatının son yıllarında birçok defa Almanya'ya gelmesine rağmen, eski hastalığına bir daha yenilmedi. Belki de ilerleyen yaşı, tutkusunun ateşini söndürmüştü. Aile hayatı, doyurucu, sakin bir gidiş gösteriyordu ve bu görece başarılı yıllarda, ruletteki başarının, ne denli şüpheli olursa olsun, ümitsizliğe karşı yegâne çare olması artık sözkonusu değildi. Kışkır-

tıcı şeyler artık çok daha güçsüzdü ve aynı zamanda, fırsatlar hemen hemen ulaşılamaz bir uzaklığa gitmişti. 1872'de Alman merkezî yetkililerinin bir emriyle Almanya'daki halka açık bütün kumarhaneler kapatılmıştı. Almanya'dan kovulan ve Fransa'ya girmelerine izin verilmeyen buraları işleten kimseler, Monako Prensi'nin teklif ettiği misafirperverliği kabul etmek zorunda kalmışlardı. Alman yetkililerinin bu emri, Monte Karlo'nun ününü ve zenginliğini yarattı ve herhalde Dostoyevski'nin ileriki yıllarının bu sürekli ve alçaltıcı tutkudan kurtulmasında önemli rol oynadı.

Baden'de kalışları sırasında, önemli olmayan ama Rus edebiyat tarihinde ünlü olacak bir olay geçti: Dostoyevski ile Turgenyev arasındaki çatışma. İki adamın karakteri ve durumları tam bir karşıtlık yaratıyordu. Biri, kökeni ve bütün eğilimleriyle bir burjuvaydı; diğeri ise aynı derecede tam bir aristokrattı. Biri, yirmi yıldır her türlü sıkıntıyı, yoksulluğu görmüştü; diğeri için, mali sıkıntı, en çok, birkaç aşırı lüksten geçici olarak vazgeçmekti. Biri, cüretkâr ve titizdi, ne kendini ne arkadaşlarını sakınırdı; diğeri gevşek ve yumuşaktı, düşmanlarını bile hoşgörürdü. 1845'de Belinski çevresinde ilk karşılaştıkları günden beri, Dostoyevski, Turgenyev'e kıskanç, oldukça gönülsüz bir hayranlıkla bakmıştı. Turgenyev'in hasmına karşı tutumu ise, nazik ama açıkça üstün bir himaye şeklinde olmuştu.

Belinski'nin çevresinde, aristokrat Turgenyev için, bir dâhi gibi yazan ve bir köylü gibi davranan Moskovalı doktor oğlunun tuhaflıklarına yarı küçük görücü bir zevkle bakmak kolaydı. Fakat aralarında açıkça söylenen bir eşitsizlik yoktu; ikisi de daha yollarının başındaki yeni yazarlardı. Dostoyevski, Sibirya'dan döndüğünde durum değişmişti. Turgenyev artık Rus edebiyatında kabul edilmiş biriydi ve eserleri için en iyi fiyatı isteyebiliyordu. Dostoyevski altmışların başında onunla yeniden karşılaştığında, *Vremya* yayına yeni başlıyordu ve aralarında *Phantoms* adlı bir öyküyle ilgili yazışmalar olmuştu: Turgenyev öyküyü *Vremya*'ya vermeye söz vermişti ve sonunda öykü, kapanışından birkaç ay önce *Epocha*'da yayınlandı. Yazışma karşılıklı övgülerle doludur ve iki taraf da içten görünmektedir;

bir yığın edebi övgü yapılmıştır karşılıklı. Turgenyev, *Ölüler Evinden Anılar*'a hayrandır. Dostoyevski, *Babalar ve Oğullar*'ı överek karşılık vermekte ve *Phantoms*'u müziğe benzetmektedir. Fakat şunu unutmamalıyız ki (aslında unutmamız pek de mümkün değildir), Dostoyevski hiç de gelişmeyen bir derginin satışını çoğaltmak için tanınmış bir yazardan yazı isteyen parasız bir yayıncıdır. Bu mektupların birinde, "Eğer ocakta sizin bir hikâyenizle çıkarsak" diye yazıyor, "4.500 değil, 5.500 abonemiz olur." Sakin bir eleştiri Dostoyevski'den beklenecek en son şeydir. O anda Turgenyev'i övmemezlik edemiyordu ve yazışma ilerledikçe, endişeli yayıncının saygılı tonu, büyük senyörün rahat kayıtsızlığıyla gittikçe daha keskin bir şekilde karşıtlık gösteriyordu. Turgenyev'in, *Phantoms* için ödenecek paranın hesabını kısa bir şekilde hatırlatmasıyla yazışmanın bu bölümü sona eriyor.

Epocha'nın kapanışını, Dostoyevski'nin Turgenyev'den 50 thaler ödünç aldığı 1865 Ağustos'undaki Wiesbaden gezisi izledi. Dostoyevski oldukça soğuk bir teşekkür mektubunda, "her şeyimi halletmemekle birlikte bana çok yardımı oldu" diye yazıyordu. Ve Dostoyevski, iki yıl sonra, bu defa sevgilisiyle değil de genç karısıyla gezerken, Turgenyev'e Baden'de kumar salonlarında rastlayana dek bu borcu bütünüyle unuttu. Borç alanla veren arasındaki ilişkiler pek hassastır, hele bu insanlar Rus ise daha da hassastır. Kibar insanlar arasında borçlar belirsiz bir süre ödenmeden kalabilir. Fakat, hassaslık, borç verenin alana borcunu hatırlatmamasını gerektirir; borçludan da, alacaklının bunu hatırlatabileceğinden şüphe bile etmemesini ister. Anna Günce'sinde şöyle yazıyor: "Fyodor'un 50 ruble borcu olduğundan, onun Turgenyev'e gitmesi mutlaka şarttı; yoksa Fyodor'un, parasını geri istemesinden korktuğu için gelmek istemediğini düşünebilirdi Turgenyev."

Dostoyevski, bu karışık düşünceler altında, kumar kayıplarının ve ödeyemediği borcunun çifte gurur kırıklığından acı çekerek, temmuzun ilk günlerinde Turgenyev'i görmeye gitti. Eğer Dostoyevski'nin kahramanlarının psikolojisini incelersek, bu gurur kırıklığının, ilk fırsatta sert bir patlamaya yol açmasına

şaşırmayız. Turgenyev'in zihni durumu da tam olarak sakin değildi. Rus karakterinin kararsızlığını ve bir sonuca varmayışını anlattığı *Duman* adlı son romanı herkesin karşı çıkmasına, Slavcı çevrelerin de acı bir şekilde lanetlenmesine yol açmıştı. Genel kanı hakkında her zaman hassas ve herkesçe sevilmeye düşkün olan Turgenyev, genel karşı çıkış karşısında derinden yaralanmıştı ve Dostoyevski ona, kendine karşı kampanyayı yönetenlerin bir benzeri olarak görünmüş olmalı. Bu ünlü konuşmanın ayrıntıları hakkındaki kayıtların ikisi de Dostoyevski'nin tarafından gelmektedir. Biri Anna'nm o gece Günce'sine yazdıkları, ikincisi de Maikov'a iki ay sonra yazılan bir mektup. Eğer bunlara inanırsak, Turgenyev konuşmayı son romanı üzerine kendisi getirmiş, kendini bir Rus'tan çok bir Alman olarak gördüğünü söylemiş ve "tam bir ateist" olduğunu açıklamış. Bu ayrıntılar herhalde kısmen uydurmadır, fakat konuşmanın özünü yeniden kurmak güç değildir. Karşımızda iki karşıt insan durmaktadır; Turgenyev: Eski tip bir liberal ve Batıcı, kendinden ve dünyadaki yerinden emin, diğeri her şeyde bir şüpheci, eğer vatanı ve dini kendi düzeyine gelemezse onları fırlatıp atmaya hazır bir insan; Dostoyevski: Tutuculuğa ve Ortodoksiye dönmüş biri, hiçbir şeyden emin değil, en az da kendinden emin, Rusya'ya ve Rus Tanrısı'na olan ve yeni ortaya çıkan inanca tutkuyla sarılmış bir insan, ona, yalnızca bu inanç, bu şaşırtıcı dünyanın bataklığında basılacak sağlam bir yer gösteriyor gibi görünüyor. Konuşmaya kimin başladığı önemli değil, fakat ortada bu iki insan varken, konuşma çatışmasız bitemezdi pek. Dostoyevski'nin haşin ve terbiyesiz davranması mümkün; Turgenyev'in ise soğuk ve kibar olduğu muhakkak. "Düşünceleriyle bana çok hakaret etti" diye yazıyor Dostoyevski daha sonra. Politik ya da dini düşünceleri savunmak Rusya'da her yerden daha kolaylıkla kişisel bir hakaret olabilir.

Çatışmanın kesin bir sonucu olmadı; ancak, Dostoyevski, *Ecinniler*'de Karmazinov'un karakterinde Turgenyev'in karikatürünü çizdiği zaman, Turgenyev kızgın ve kibirli bir şekilde cevap vermek gereğini duydu. Bir arkadaşına şöyle yazıyor:

> Dostoyevski'nin benim karikatürümü çizdiğini söylediler. Pekala bırakalım kendini eğlendirsin. Beş yıl önce Baden'de bana gelmişti, borç aldığı parayı ödemeye değil. *Duman* için bana açıkça sövmeye gelmişti. Ona göre *Duman*, halkın önünde yakılmalıydı. Bütün bu suçlamaları sessizce dinledim. Şimdi ise ne görüyorum? Bütün canice düşünceleri söylemişim... Eğer Dostoyevski çılgın değilse, bu sadece bir iftiradır – ki çılgın olduğundan en ufak şüphem yok. Herhalde bütün bunları düşünde gördü.

Batı Avrupa'da uzunca bir süre yaşamış olan Turgenyev'e, insanın acı bir sıkıntı anında aldığı borcu hiçbir zaman ödeyemediği birini başarılı bir romanda yermesi pekala tuhaf bir davranış gibi görünebilir; fakat bu görüş açısı Dostoyevski'nin hiç aklına gelmemiştir. 50 thaler sonunda 1875'de ödendi ve Dostoyevski'nin hayatının son yılında, Moskova'da Puşkin Anıtı'nın açılışında, dramatik ama sahte bir barışma oldu aralarında. Fakat Turgenyev daha uzun yaşadı ve bir yazarın başka bir yazarın ölümü ardından söylediği en acı şeyleri yazdı. Bu yazısında, eski düşmanını Marquis de Sade ile kıyaslayarak şöyle devam ediyor:

> Ve bu bizim Sade'ımız için bütün Rus piskoposlarının törenler yaptıkları, bu evrensel insanın evrensel sevgisi üzerine vaizlerin vaazlar okudukları düşünülürse... Doğrusu, garip bir zamanda yaşıyoruz.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YURTDIŞINDAKİ HAYAT SÜRÜYOR

Anna *Anılar*'da, "Baden'den ayrılışımız yurtdışındaki hayatımızın fırtınalı döneminin sonu oldu" diye yazıyor. Bu ayrılış, geçen bölümde anlatılan olaylar için o denli bereketli bir bilgi kaynağı olan Günce'nin bugüne kalan bölümünün de sonu oluyor. Ve biz bir kez daha, hemen hemen on beş yıl sonra yazılmış olan ve Günce'nin tazeliğini, ayrıntılarını taşımayan *Anılar*'a kalıyoruz. Yolcular Baden'den trenle Basel'e geldiler; burada, müzeye giderek ve Holbein'ın Haçtan İniş adlı tablosuyla etkilenecek kadar kaldılar; bu tablo *Budala*'nın başlarında uzun boylu anlatılmıştır. Buradan Cenevre'ye gittiler, kışı burada geçirmeye karar vermişlerdi.

Dostoyevskiler Cenevre'ye 1867 Ağustos'unun sonunda vardılar. Yurtdışında hemen hemen dört yıl daha kalacaklardı. Bu yılların ilki İsviçre'de, Cenevre ve daha sonra Vevey'de, ikincisi İtalya'da, Milano ve Floransa'da, diğer ikisi de Dresden'de geçti. İsviçre'deki dönemleri bütünüyle *Budala*'ya ayrılmıştı ve kitap ancak Ocak 1869'da Floransa'da tamamlandı. *Ebedi Koca* 1869 güzünde Dresden'de yazıldı, daha sonraki on sekiz ay da *Ecinniler*'i ortaya çıkardı. Dostoyevski'nin hayatındaki başka yıllardan daha az verimli olan ama büyüklük bakımından hiçbirinden geri kalmayan yurtdışı yıllarının ürünü işte bunlardı. Sanatsal olgunluk dönemiydi bu.

Sibirya'dan dönüşünden sonraki yılların mayasını izleyen yalnız ve yeknesak yıllar, dehasını tam olgun haline getirmek için gerekliydi. Aile hayatının rahatlığı için daha da gerekliydi bu yıllar. Böylesine ayrı iki karakterin, Anna'nın duygusal deyişiyle, "birlikte büyümeleri" kolay değildi. Aslında evliliklerinin fırtınalı geçen ilk ayları, Anna'nın sevgi ve mutluluk hakkındaki güçlü romantik görüşünü sarsmadı. Fakat Dostoyevski'nin inancı daha zayıftı, bu ilk fırtınalar arasında yavaş yavaş gelişti. Kendine güveni ve hattâ kendine tam bir saygısı olmaması kendi eksikliklerinin farkında olması, Maria Dmitrievna ile, Suslova ile ve Anna Korvin Krukovskaya ile olan ilişkilerinin acısıyla güçlenmiş ve şimdiki iyi talihine inanmasını onun için çok zorlaştırmıştı. Aslında, karısının o anki bağlılığının içtenliğinden kuşkulanamıyordu ama bunun ne kadar süreceğini düşünerek kendine eziyet ediyordu. Korkuları, Cenevre'ye geldikten hemen sonra Maikov'a yazdığı bir mektupta açığa çıkmaktadır:

> Anna Grigorievna'nın benimle yalnız yaşamaktan sıkılacağından korkuyordum. Bugüne kadar, gerçekten bütünüyle yalnız yaşadık. Kendime hiç güvenmiyordum, hastalıklı bir karakterim var benim, onun benimle birlikte bir yığın acı çekeceğini sanıyordum. Oysa, Anna Grigorievna'nın sandığımdan daha güçlü ve daha iyi çıkmasına rağmen, endişelerden hâlâ kurtulmuş değilim.

Yurtdışında geçen ilk aylardan sonra, bu kuşku ile korkular, Dostoyevski'nin mektuplarında görülmez oldu. Sürgün ve yalnızlık yılları, evliliklerindeki mutluluk mucizesini tamamladı. Acıyla geçen günler, sıkıntılı haftalar oldu; ama resmî biyografide bu yılların "hayatının en mutlu yılları" olarak nitelendirilmesine karşı çıkmak için hiçbir neden yok.

Gelişlerinden birkaç hafta sonra, Cenevre'de, Barış ve Özgürlük Birliği'nin uluslararası kongresi vardı. Dostoyevskiler ikinci toplantıya gidip bazı konuşmacıları dinlediler. Garip bir karışıklıktı bu toplantı. Görünüşe göre, bir delegede aranan tek nitelik, geldiği ülkedeki rejime karşı olmasıydı. Enternasyonalizm için, anarşi ve Tanrıtanımazlık için açıkça savaşan Rus ni-

hilisti Bakunin'den, ulusların kardeşliğinin, dinin gerekirliğinin ve papalığın politik bir kuruluş olarak kötülüğünün sözünü ederek Dostoyevski'nin sevgisini kazanan İtalyan milliyetçisi (Dostoyevski'nin mektuplarda ismiyle andığı tek delege odur) Garibaldi'ye kadar her çeşit düşüncenin temsilcisi, barış ve özgürlüğün geniş bayrağı altında toplanmışlardı. Garibaldi kendini, bu düşüncelerin söylenmesinden hoşlanmayan bir topluluk içinde buldu ve ikinci gün kongreyi terketti. Bundan sonra, devrimin daha Ortodoks savunucuları kendilerini itibarda buldular. Dostoyevski yeğenine şöyle yazıyor:

> Bu kişilerin, ilk kez kitaplarda değil de canlı olarak gördüğüm bu devrimcilerin ve sosyalistlerin, 5.000 kişilik, bir dinleyiciye kürsüden nasıl saçma şeyler söyledikleri anlatılacak gibi değil. Ne anlatılsa, bunun hakkında bir fikir veremez. Saçmalık, zayıflık, karşılıklı çelişkiler bütün hayallerin ötesinde. Ve mutsuz emekçileri heyecanlandıran da bu karmakarışık şeyler. Yazık! Dünyada barışı gerçekleştirebilmek için Hıristiyanlığın kökünü kazımak gerektiğini söyleyerek başlıyorlar konuşmaya. Büyük devletleri yıkıp, küçüklerini kurmak, sermayeyi alaşağı etmek ve böylece her şeyi ortak yapmak, vb... sözler. Önce ve her şeyin başında, ateş ve kılıç ve her şey yok olduktan sonra barışa kavuşacağımızı düşünüyorlar.

Bu olay, Dostoyevski'nin edebiyat hayatında önemi olan olaylardandır; çünkü açıkça, *Budala*'daki genç nihilistlerin maceralarını esinlemiş ve bereketli beynine, *Ecinniler*'in ilk tohumlarını atmıştır.

Devrimciler hakkındaki toptan yargısı, şiddetli ve kesindi; fakat bunlardan biri, Herzen'in arkadaşı ve ikinci derecede bir şair olan Ogarev, Cenevre'de kendisinin ve karısının yegâne arkadaşıydı. Ogarev onlara sık sık geliyordu ve Anna'nın *Anılar*'daki söyleyişiyle, "bazen bize on frank borç veriyor, paramız olur olmaz ödüyorduk." Fakat Ogarev kışın İtalya'ya geçti ve Dostoyevski kendilerini bu "budala Protestan şehrinde" bir kez daha oldukça yalnız buldular. Bir gün Dostoyevski, Herzen'e sokakta rastladı, fakat konuşma kısa ve resmîydi ve bir-

birlerini ziyaret etmediler. Herzen, Dostoyevski'nin geçmişinin şimdi pek hoşa gitmeyen iki anısıyla bağıntılıydı. Ona, son kez 1863'te Suslova ile birlikte bir İtalyan gemisinde yolculuk ederken rastlamıştı; iki yıl sonra da, Wiesbaden'deki en acı yokluk ve düşkünlük anında, para için Herzen'e başvurmuş ve Herzen cevap vermemişti. Yalnız bir sürgünün eski bir dosta gösterdiği soğukluğun nedeninin, politik görüş ayrılıklarından çok bu anılar olduğunu söyleyebiliriz.

Şubatta, sabırsızlıkla beklenen şey oldu: Dostoyevski'nin ilk çocuğu doğdu. Madam Snitkina, Petersburg'dan gelmek niyetindeydi ama hastalığı bunu engelledi. Anna'nın ilk sancıları başladığında, kocası güçlü bir sara nöbetinin etkisiyle uyuyor, kendisinden geçmiş bir halde yatıyordu; Anna onu kaldırmaya cesaret edemedi. Evde yarı-budala bir hizmetçiden başka kimse yoktu ve Anna bütün gece yalnız başına acı çekti. Sabahleyin Dostoyevski uyandı ve çılgın bir halde ebeye koştu, ebe de, mesleğinin soğukkanlılığıyla, çok erken çağırıldığını söyledi. Haklıydı; uzun bir günden sonra –bütün gün boyunca Anna sakin ve kendini toparlamıştı, ebe ters ve ilgisizdi, yalnız Dostoyevski ıstırap verici bir sabırsızlıkla neredeyse çıldırmış bir durumdaydı– çocuk, ertesi sabahın ilk saatlerinde doğdu. Anna, ağrılarının son anlarında, ebeyi kocasını teskin etmesi için defalarca yandaki odaya gönderdi. Dostoyevski, yeni bir sara nöbeti gelmesinden korkulacak bir durumda, diz çökmüş dua ediyordu.

Çocuğa, Dostoyevski'nin en sevdiği yeğeninin ve *Suç ve Ceza*'nın kadın kahramanının adı verildi: Sonya. Paul ile olan ilişkisi Dostoyevski'nin müşfik ve hattâ aşırı düşkün bir baba olduğunu ortaya çıkarmıştı. Babalık tutkusunda da, diğer tutkuları gibi sınır tanımadı. İki günlükken, Sonya için şöyle diyordu: "Çok sağlıklı, akıllı bir küçük kız, tuhaf derecede bana benziyor" ve haftalarca mutluluğundan başka pek az şey düşündü. Bu yeni duygu, *Budala*'nın ilerleyişini durdurdu ve *Russky Vestnik*, mart ayındaki bölümün, "yazarın hastalığı yüzünden" nisan ayına ertelendiğini bildirmek zorunda kaldı.

Çocuk üç aydan az yaşadı; soğuk aldı ve öldü. Anne, babası-

nın acısı, mutlulukları kadar güçlü oldu. Dostoyevski kaderine, Cenevre'nin havasına, dadının dikkatsizliğine, işin başında hastalığın önemsiz olduğunu söyleyen doktora sövüp saydı. Eski neşelerinin ve şimdiki üzüntülerinin geçtiği yer onlara dayanılmaz geldi. Haziran başlarında, küçük mezara her günkü ziyaretlerinin sonuncusunu yaptılar, küçük haçın üzerine son çiçeği koydular ve gölün karşı yakasındaki Vevey'e gitmek üzere vapura bindiler. Burada, evliliklerinin en üzüntülü yazını geçirdiler. Cenevre'de Dostoyevski'nin yegâne eğlencesi olan Rus kitaplığı ve Rusça gazeteler bile yoktu burada ve Petersburg'dan gelmiş olan Anna'nın annesiyle birlikte, yalnızca yitirdikleri çocuğu düşünüp, konuşarak, bir başlarına yaşadılar.

> Hayatımda, bu son günlerdeki kadar (diye Apollon Maikov'a yazıyor Dostoyevski) mutsuz olmamıştım hiç. Hiçbir şeyi anlatmayı denemeyeceğim; fakat zaman geçtikçe, anılar daha acılaşıyor, ölü Sonya'mızın hayali daha canlı oluyor. Dayanılamayacak anlar oluyor. Daha o zamandan beni tanıyordu; öldüğü gün, iki saat sonra öleceğinin farkına varmayarak gazete okumak için dışarı çıktığımda, küçük gözleriyle beni izledi ve şimdi gittikçe daha iyi hatırladığım bir şekilde baktı bana. Hiçbir zaman unutmayacağım, hiçbir zaman üzüntüm bitmeyecek. Eğer başka bir çocuğum olsa bile, onu nasıl sevebileceğimi, sevgiyi nerede bulabileceğimi anlamıyorum. Bana Sonya gerek; onun ölü olduğunu ve onu bir daha hiç görmeyeceğimi düşünemiyorum.

Bu olay ve Dostoyevski'nin yurtdışında yaşadığı diğer olaylar, bazen koyu bir yoksulluğa varan mali sıkıntının kasvetli zemini üzerine çizilmeli. 1867 Nisan'ında, Petersburg'dan ayrıldığında, Dostoyevski, *Russky Vestnik*'den, henüz bir satırını bile yazmadığı romanına karşılık 3.000 ruble almıştı. *Budala*'nın yazılışı ancak eylülde başladı ve ilk parça Katkov'a, yeni yılda, tam ocak sayısına yetişecek şekilde gönderildi. Bu arada, Anna'nın annesinin zaman zaman verdiği hediyeler ve hayatının bu dönemindeki en sadık dostu Apollon Maikov'un ödünç verdiği 200 ruble dışında, Katkov'dan alabileceği avanslardan

başka gelir kaynağı yoktu ve daha ilk bölüm tamamlanmadan, 4.500 rubleyi almış, geriye roman yazılırken alacağı 750 ruble kalmıştı ancak. Bu şartlar altında, Dostoyevski borçtan hiçbir zaman kurtulamıyordu. Yurtdışından yazdığı mektuplar, mali sıkıntılarının yeknesak ayrıntılarıyla, ödünç almak için ricalarla, Katkov'dan yeni bir ödeme istemeye ne zaman cesaret edebileceği üzerine laflarla ve romanlarının kitap şeklinde basılmasıyla kazanacağı para üzerine tasarılarla doludur. O kış Saxonles Bains'deki rulet masalarına yaptığı üç ziyaret, zaten az olan ellerindeki parayı tüketti, kaldıkları her şehrin tefeci dükkânlarında mallar bıraktılar. Sonya'nın doğumundan hemen sonra, ellerinde 40 frank vardı, borçları 400 franktı; on gün sonra Dostoyevski son paltosunu da rehine vermişti –bu onda baharın yaklaşısının her zamanki belirtisiydi– ve cebinde 30 frank vardı. Bir yerden bir yere her gidişleri, hesaplarını ödeyebilecekleri, en gerekli eşyalarını tefeciden alabilecekleri, yol paralarını karşılayabilecekleri beklenmedik yerden gelen bir paraya bağlıydı.

Dostoyevski'nin, dışarıda kaldığı sürece ya da hiç değilse 1869'un sonuna kadar, Petersburg'da kendisinden para bekleyenlere düzenli olarak para gönderdiği şaşırtıcı bir gerçektir ve Dostoyevski'nin karakterinin, davranışlarının her yargılanışında buna ağırlık verilmesi gerekir. Ölmüş kardeşinin metresine ve gayri meşru çocuğuna kısa süre sonra para yollamaz oldu, ama kendi durumu ne denli kötü olursa olsun, aldığı her paranın bir kısmını Paul ve Emillia Fyodorovna için ayırıyordu. Garip bir ilişkiydi bu. Dostoyevski kendini sevdiklerini hiç de hayal etmiyordu; ihtiyaçlarını belirtmek ve bunları karşılamak için gereken parayı çoğu kez kesin bir biçimde istemek dışında mektup yazmıyorlardı. Evliliğinin ilk haftalarının deneyimiyle, karısından nefret ettiklerini biliyordu ve Emillia Fyodorovna, Dostoyevski'ye yazdığı mektuplarda Anna'nm ismini anmayacak denli düşüncesiz ve terbiyesizdi. Kendisinin anlatılamayacak kadar çok sevinmesine yol açan çocuğun doğuşunun, onlar için üzüntü konusu olduğunu biliyordu ve belki de, bugüne kalan bütün yazışmalar içindeki en acıklı satır-

lar, Maikov'dan, Sonya'nın ölümünü onlara söylememesini istediği satırlardır:

> Aklıma gelmişken, özel bir isteğim var. Eğer rastlarsan, akrabalarımdan hiçbirine Sonya'nın öldüğünü söyleme. Tabiî Paul da dahil, hiç olmazsa bir süre için bilmemelerini çok istiyorum. Bana öyle geliyor ki, çocuğum için hiçbiri üzülmeyecek ve hattâ belki de tam tersini duyacaklar ve bu düşünce bana çok acı geliyor. Zavallı küçüğün onlara ne zararı oldu? Varsın benden nefret etsinler, benim sevgimle alay etsinler – artık benim için hepsi bir.

Kendine kötülük eden değersiz akrabalarına para veren insanlar olmuştur; fakat, merhameti, Dostoyevski'ninki gibi, en dehşetli yoksulluk anlarında ve parayı alanların değersizliğinin en yoğun olarak görüldüğü anlarda bile aynı kalan pek az kişi vardır. Maria Dmitrievna'nın Paul'u ölüm döşeğinde ona bıraktığını ve "on yıl onun evinde büyüdüğünü", ya da Emillia'nın, bir zamanlar kendisi için her şey olan birinin dul karısı olduğunu unutamıyordu ve Paul'un yirminin üstünde, Emillia'nm oğullarının da rüştünü doldurmuş olmalarına rağmen tabiatının sorumsuz cömertliğiyle onlara yardım etmeye (belki de, kendini rulet masalarına iten pervasızlığa benzer bir şekilde), kendi paltolarını, karısının mücevherlerini rehinden kurtarabilecek parayı onlara yollamaya devam ediyordu.

Anna bu durumu her zamanki hoşgörüsü ile karşılayamıyor ve Baden'de kalışları arasında, Günce'nin bugüne kadar bölümü içindeki en acı satırları yazıyordu:

> Evet, daha şimdiden açıkça belli ki, kendi ailesini dert edinmeyecek. Emillia Fyodorovna'nın, o aptal Alman kadının, Fyodor Dostoyevski'nin (Michael'in en büyük oğlu) çok çalışmasını istemeyeceğini, Paul'un hiçbir şeyi reddetmeyeceğini gittikçe daha çok dert edinecek. Bu arada, bizim neyimizin eksik olduğuna hiç aldırmıyor – buna dikkat bile etmiyor. Tabiî ki, karısı olduğum ve böylece ona ait olduğum için, bütün bu önemsiz zahmetlere ve yoksulluğa katlanmak zorunda oldu-

ğuma inanıyor. Eğer onun hiçbir şey olmadığını gerçekten bilseydim belki de şikâyet etmezdim; fakat Emillia Fyodorovna ve takımı muhtaç olmasın diye biz muhtaç olduğumuz zaman, Emillia Fyodorovna'nın mantosu rehinden kurtulsun diye benim mantom rehine verildiği zaman, işte o zaman, nasıl isterseniz öyle anlayın çok tatsız bir duygu doğuyor içimde ve saydığım, sevdiğim bir adamda böylesine bir kayıtsızlık, böylesine bir anlama yeteneksizliği, böylesine bir düşüncesizlik bulmak korkusu acı veriyor bana. Kardeşi ona yardım ettiği için, kardeşinin ailesine yardım etmek zorunda olduğunu söylüyor; fakat Fyodor bana da yardım etmek zorunda değil mi, ona bütün hayatımı vermedim mi, onun mutluluğu için acı çekmeyi isteyerek, en büyük arzuyla ona ruhumu vermedim mi? Fakat o sonunda bunu takdir etmiyor, bunu çok doğal bir şey olarak görüyor. Karısının rahat yaşamasını, yarın yiyecek bir şey olmayacağından her an endişe etmemesini düşünmek zorunda bulmuyor kendini.

Fakat Anna bugünkü yazısını, kendini şiddetli davranmakla suçlayarak bitiriyordu ve Fyodor'un zayıf cömertliği, Anna'nın ona olan temel bağlılığını bozmadı – nasıl ki rulete olan daha feci, daha tatsız düşkünlüğü bozmadıysa. Çünkü Anna'da, mali konulardaki titizce ve cimrice özelliğe rağmen, gerçekte para hırsı yoktu ve Fyodor yanında olduğu, hayatının daha önemli ilişkilerinde kendine ve yalnız kendine bağlı olduğu sürece, nefret ettiği, iğrendiği uzaktaki bu insanlara yapılan iyilikleri bir dereceye kadar soğukkanlılıkla karşılayabiliyordu.

1868 Eylül'ünde Simpton Boğazı üzerinden, arabayla, İsviçre'den İtalya'ya geçtiler. Paraları daha uzağa gitmeye yetmediğinden Milano'da durdular. Aynı mali neden yüzünden burada iki ay kaldılar. Kasımın sonlarında, ellerine geçen ilk fırsatta seyahatlerine devam ederek Floransa'ya geldiler. Burada o gerekli zevkler, bir Rus kitaplığıyla, Rus gazeteleri Cenevre'den beri ilk kez Dostoyevski'nin elinin altındaydı. 1862'de Floransa'ya Strakhov ile geçen gelişinde, arkadaşı onu *Sefiller*'in sayfalarından ayıramamıştı. Ama şimdi Anna ile, Pitti ve Uffizi galerile-

rini dolaştı. Madonna della Sedia'nın önünde kendinden geçti, Medici Venüs'ün önünde bir dahihin eseri olduğunu söyledi. Ve nihayet burada, 1869'un ilk günlerinde *Budala*'yı tamamladı. Birkaç gün sonra, Anna ikinci kez hamile olduğunu anladı.

Budala'nın hesabı yapıldığında (*Suç ve Ceza* gibi formasına 150 ruble almıştı) yazarın yaklaşık olarak 2.000 ruble borçlu olduğu ortaya çıktı; bu, gelecek romanın hesabına geçecekti. Ama sözkonusu roman *Russky Vestnik*'e gelecek yılın başına kadar gerekmediği ve romana, mümkün olan en son andan önce başlama yeteneğini uzun süredir yitirdiği için, dinlenecek ve etrafa bakınacak boş vakit vardı. Floransa'da eski dostu ve iş arkadaşı Strakhov'dan bir mektup aldı. Strakthov, *Zarya* adlı yeni bir derginin kurulduğunu bildiriyor ve ondan bu derginin yazarı olmasını istiyordu. Bu çağrı gururunu okşamıştı, ona kendi geçmişindeki dergiciliği hatırlatan bu yeni girişime yakınlık duyuyordu. *Russky Vestnik*'in bir daha yılki romanı için önceden ödemeler yapmasını ummasına rağmen, iki tarafta bezi olmaması için hiçbir neden görmedi ve kendine asıl para ödeyenin muhtemel gücenmesini göze alarak, *Zarya*'ya, 1.000 rubleyi derhal ödedikleri takdirde güze kadar kısa bir roman yazmayı önerdi. Yeni derginin ya mali kaynaklarını ya da kendisiyle beraber çalışma isteklerini olduğundan çok sanmıştı, çünkü önerisi reddedildi. Ama Dostoyevski'ye para gerekliydi ve gururlu değildi; acele ödenmesini istediği miktarı 300 rubleye indirdi ve anlaşma yapıldı.

Bu arada bahar bitiyor, yaz başlıyordu ve o daha, ne eylülde bitmesi gereken *Zemya*'nın öyküsünü, ne de *Russky Vestnik*'e ocak ayı için söz verilen uzun romanı yazmaya başlamıştı. Floransa'nın sıcağı dayanılacak gibi değildi ve Anna evden çıkamayacak duruma gelmeden önce, Dostoyevski'nin dilini bildiği bir ülkeye gitmek gerekiyordu, çünkü İtalya'da Anna çevirmenlik yapıyordu. Fakat paraları yoktu ve her zamanki gibi birikmiş borçları, rehinde eşyaları vardı. Mayıs, haziran ve temmuz boyunca, gittikçe artan bir kızgınlık ve üzüntü içinde Floransa'da kaldılar, sinirleri gün geçtikçe bozuluyordu. Anna hamile idi, Fyodor bir şey yazamıyordu. Bir yığın yere başvurdu-

lar. İmdada yetişen yine Katkov oldu. 700 ruble avans yollamıştı. Ağustosun ilk günlerinde İtalyan yazının yakıcı sıcağından kaçtılar.

Venedik'te durdular, oradan Trieste'ye geçtiler, oradan da trenle, kışı geçirmeyi tasarladıkları Prag'a geldiler. Buranın en önemli özelliği Almanca konuşulmasıydı; dahası, Slav bir halkın merkezi olarak, Dostoyevski'nin şimdilerde pek gelişen Slavcı duygularına sesleniyordu. Cermen ve Latin dünyasındaki gezmeleri sırasında şiddetle eksikliğini duyduğu Slav hayatının zevkini burada bulacağını tahmin ediyordu. Kardeş ırk olan Bohemya Slavları üzerine yargısı ilginç olabilirdi, ama tasarı gerçekleşemedi. Genel olarak turistler bu yoldan pek geçmezlerdi. Şehir onları tatmin etmedi. Mobilyalı oda bulmak imkânsızdı, üç gün süren sonuçsuz bir aramadan sonra, yolcular eski kaldıkları yere, Dresden'e geçmek zorunda kaldılar. Buraya ağustosun ortalarında vardılar. Yurtlarına doğru gidişlerinin ilk kısmıydı bu, ama yeniden yola çıkmaları ancak iki yıl sonra oldu.

Eylülde bir kızları –Lyubov– doğdu ve *Zarya* için yazacağı öyküye ciddi olarak başladı. Öykü üç ayda tamamlandı; adı *Ebedi Koca*'ydı. Bu kitap konusu ve yapısı bakımından Dostoyevski'nin en hafif yapıtlarından biridir. Yazar ağır toplarını, *Russky Vestnik* için bir dahaki yıl yazacağı romana saklıyordu. *Ebedi Koca*'da bir Rus Madame Bovary'si ölüyor, bıraktığı mektuplar alık kocasına bir dizi âşığı olduğunu ilk kez açıklıyordu. Kitap, kocayla âşıklardan biri –kendisinin sandığı çocuğun babası– arasında daha sonra geçen ilişkilerin öyküsüydü. Aynı kadını seven iki erkek arasındaki manevi bağ Dostoyevski'nin daha önce, *Ezilenler*'de ve *Budala*'da daha trajik bir düzeyde ele aldığı bir konuydu. Burada aynı konu, Dostoyevski'den çok Flaubert ya da Maupassant'ı andıran acı bir komedi şeklinde ele alınıyordu. Olaylar *Budala*'dan alınmış ve yeni çerçeve içinde yeniden şekillendirilmişti. *Budala*'da Rogozhin'in Mişkin'e baktığı gibi, burada da aynı şekilde, âşık perdenin arasından, penceresini seyretmekte olan kocaya bakar; doruğa varılan sahnede, iki rakip aynı *Budala*'daki gibi divanlarda yan yana uyurlar ve yine

cinayete teşebbüs vardır – bu kez usturayla. Birçok eserden ustalıkla yapılmış bir derleme gibi görünmektedir kitap; ama Dostoyevski'nin kendisi değildir bu, Dostoyevski'nin sanatının bilinen klişelerini küstahça kullanan nükteli bir muzip bir taklitçidir. Öykü, edebi psikoloji için eşsiz bir araştırma konusu sağlayabilir; çünkü, sondaki "çözümleme"de, Maria Dmitrievna ile olan ilişkilerine, Vergunov'u "kardeşten daha sevgili" tuttuğu zamanlara alaycı bir elveda gibi görünen bir parça buluyoruz (yanılma ihtimalimiz pek az):

> Demek her şey içip içip sarmaş dolaş olarak sona erdi. Ha. Ha! Kucaklaşıp ağlaşmışlar... Sizi gidi Schillerler!

Teşebbüs edilen cinayetin kanı (sadece bir sıyrıktı) rakiplerin "ödeşmelerini" sağlar ve belki de Dostoyevski öyküyü yazarken ilk karısının anısıyla tuhaf bir yolla "ödeştiğini" düşünmüştür. Öykü, Dostoyevski'ye oldukça yabancı bir çabukluk ve zevkle yazılmıştır ve onu, hemen hemen yazdığı her şeyden daha kolay okunur yapan şey de budur. Daha büyük romanların her satırında duyulabilen, yazarın da, okuyucunun da üzerindeki gerginlik duygusu, bu kitabında bütünüyle eksiktir.

Ebedi Koca'nın, *Zarya*'nın 1870 Ocak ve şubat sayılarında yayınlanması, Dostoyevski'nin *Russky Vestnik*'le olan ilişkisini nazik ve güç bir şekle soktu. Garip Katkov'a eserlerinin tekelini hiçbir zaman resmen teklif etmemişti ama, ona yılbaşında vereceği bir roman için söz vermişti ve bunun tek satırını bile veremezken, rakip bir dergide başka bir öykü yayınlıyordu. Sadakatin kötü bir şekilde bozulmasıydı bu. Ama Dostoyevski gibi, iç meselelerinde, her zaman ortaya koyduğu denli sorumsuz birine normal ticari ahlâk kurallarını uygulamak imkânsızdır. Ve kendi çıkarına bu denli açıkça karşı olan bir iş yapması saçma gibi görünür. Son üç yıldır onu gerçekten geçindiren, ona –kendinin de içtenlikle kabul ettiği gibi– dikkatle ve cömertçe davranan biriyle bozuşma tehlikesini, belirsiz bir şekilde *Vremya*'nın ve *Epocha*'nın geleneğini sürdürüyor gibi görünen, yeni ve denenmemiş bir dergiye olan duygusal bağlantısı uğruna göze alıyordu –ve her zamanki gibi bunun

bütünüyle farkındaydı. Durumunun hatalı olduğunu anlıyordu ama bu anlayış aynı adımı, ters yönde hemen yinelemesini önlemedi. *Russky Vestnik* ile olan ilişkisi düzelir ve *Ecinniler* üzerine ciddi olarak çalışmaya başlar başlamaz, onu 1870 baharında bir kez daha, yıl sonunda vereceği yeni bir öykü için *Zarya*'dan avans alırken buluyoruz. Bu öykü hiçbir zaman yazılmadı ve üç yıl sonra, ona avans olarak ödenen para hâlâ geri verilmemişti.

Ocak 1870'ten Temmuz 1871'e kadarki dönem, Dostoyevski'nin yurtdışında kalışının bu son on sekiz ayı, üçüncü şaheserinin, *Ecinniler*'in, büyük bir kısmını ortaya çıkardı. Bu romandaki alışılmadık olayların öyküsü daha sonraki bir bölümde anlatılacaktır. Bu dönemde anlatılacak başka şey yok. Fransa-Prusya Savaşı Dostoyevski'nin mektuplarına ara sıra giriyordu ama Dresden'deki hayatlarının yeknesak akışını bozmuyordu. Aile çevresinde, kızları büyüdü ve gelişti; Anna keyifsizdi ve Rusya'yı gittikçe daha fazla özlüyordu ve Dostoyevski, borçların ve boş ceplerin her zamanki dürtüsüyle, büyük romanla boğuşmaya devam ediyor ve anayurduyla teması olmamasının gittikçe daha şiddetli şekilde farkına varıyordu.

Kendi kendini sürmüş olan bu sürgünün amaçsız yaşantısı dayanılmaz olmuştu. Daha Dresden'deki ilk kalışlarında Almanların "ölçüsüz aptallığı" coşkun ve çabuk etkilenen yolcuyu öfkelendirmişti. İsviçreliler ona, "Almanlarla kıyaslanmayacak denli yüksek olmalarına yol açan birkaç iyi özellik" taşıyor gibi gelmişti. Fakat bu iyi özellikleri bulmakta güçlük çekiyoruz, çünkü aynı mektupta Maikov'a bu "kaba cumhuriyet"in önde gelen âdetlerinin "sarhoşluk, hırsızlık ve ticari işlerde bir kural haline gelen hilekârlık" olduğunu söylüyor. Kız kardeşine, çocuklarını bir Fransız dadıya vermekten caydırmak için Cenevre'den yazıyor ve bu dadının çocuklara, "kendi kaba, çarpık, tuhaf ve medeniyetsiz davranış yolunu, toplum ve din hakkındaki çarpık düşünceleri" aşılayacağını söylüyor. Gezginin ve özellikle gönülsüz gezginin yabancı ülkelerde sık sık hissettiği sert ve mantıksız vatanseverlik, Dostoyevski'nin mektuplarında gittikçe daha ısrarlı olarak

kendini belli ediyor. Rus olmayan her şey onu öfkeli bir nefretle doldurmaya başlıyor.

Fakat, uyum sağlayamadığı yabancılarla devamlı birlikte olmanın kızgınlığından daha kötüsü, Rusya için duyduğu acı verici özlemdi. "Burada gittikçe duygusuz ve dar düşünceli oluyorum" diye yazıyor Milano'dan "ve Rusya ile olan yakınlığımı yitiriyorum. Rus havasının ve Rus halkının eksikliğini duyuyorum." Başka bir yerde de, yurt dışındaki hayatın Sibirya'daki sürgünden daha kötü olduğunu söylüyor ve ciddi ciddi, şimdiki sürgün durumuyla, gönderilmekle tehdit edildiği Petersburg'daki Borçlular Cezaevi'nin kötülüklerini kıyaslıyor. Nihayet, Dresden'den yazdığı mektuplarda Anna'nm bozulan sağlığının ve Rusya'yı özlemesinin devamlı sözünü ediyor: Anna 1870 güzünde yeniden hamileydi ve baharda *Ecinniler*'in kazandığı başarıyla cesaretlenerek her şeyi göze alıp, çocuğun doğumu için Petersburg'a dönmeye karar verdiler. Ayrılışlarında her zamanki gibi mali karışıklıklar vardı, borçlarını ödemeye ve masraflarım karşılamaya yetecek para son anda Katkov'dan geldi. 15 Temmuz'da Dresden'den ayrılıp, üç gece iki gün ara vermeden yolculuk yaparak doğru Petersburg'a geldiler. Varışlarından tam bir hafta sonra, Anna bir oğlan doğurdu.

Dostoyevski'nin Avrupa'dan Petersburg'a Ekim 1865'deki son dönüşünde durumu en kötü halindeydi: Ona ölümsüz bir isim verebilecek hiçbir şey yazmamıştı ve ilk günlerdeki ününü, değersiz dergi işleriyle boşuna harcamıştı. Şimdi, Temmuz 1871'de *Suç ve Ceza*'nın, *Budala*'nın, *Ecinniler*'in yazarı ve Rus edebiyatının hiç tartışmasız en büyük kişilerinden biriydi. Petersburg'a dönüş, Dostoyevski'nin yaşantısının son döneminin başlangıcıdır. Bu döneme girmeden önce durup, biraz önce gözden geçirdiğimiz yıllarda yazılan üç şaheseri (ki bunlar bu yılların, Dostoyevski'nin hayatının büyük yaratıcı yılları diye adlandırılmasına gerçekten hak kazandırmıştır) incelemeliyiz.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKİ SORUN – SUÇ VE CEZA

Suç ve Ceza'nın yayınlanışı Dostoyevski'yi dünyanın en büyük romancılarından biri yaptı. Ününün gerçekte dayandığı beş romanlık dizinin, *Suç ve Ceza, Budala, Ecinniler, Delikanlı* ve *Karamazov Kardeşler*'in ilkidir bu roman. Bütün bu eserlerde (diğerlerinden daha aşağı bir esin düzeyinde olan *Delikanlı*'yı belki de dışarıda tutmak gerekir) Dostoyevski, hayatın ve felsefenin sorunlarını dramatize eder. Bunların hiçbirinin (hattâ diğerlerinden daha birleşik ve daha kapalı düşünülmüş olan *Suç ve Ceza*'nın bile) tek bir konuyla sınırlandığı ya da o konuyu tam bir kesinlikle işlediği söylenemez; çünkü Dostoyevski sistematik bir düşünür değil, bir sanatçıdır ve yazdığı şey felsefe değil romandır. Fakat asıl konu her zaman oradadır, bütünü esinlemekte, bütüne şekil vermektedir ve onsuz, roman dağınık, birbiriyle ilgisiz parçalara ayrılacaktır. Dostoyevski'nin büyük romanları, yeni bir Rus eleştirmenin deyişiyle "eylem içindeki felsefe"dir.

Artık, edebiyat eleştirilerinde kötülemek için kullanılacak denli sevilmeyen bir deyim olan olan tezli roman, geçen asrın ortalarında, saygı duyulan ve benimsenen bir edebi biçimdi. Bir zamanların ünlü Alman romanı *Problematishe Naturen* – bu kitaptaki temel karakterler, çağdaş düşüncenin değişik görüş açılarını kişileştiriyordu– *Suç ve Ceza*'dan beş yıl önce ya-

yınlanmıştı. Aslında, klasik dönemdeki büyük Rus romanlarının her biri az ya da çok kesin olarak tezli bir romandır. Herzen'in ve Çernişevski'nin, belli bir tezin propagandasına dayanan romanlarını bir yana koysak bile ahlâki amaç, hemen hemen Dostoyevski'de olduğu kadar, Turgenyev ya da Tolstoy'da da açıkça belirgindir. Yüzyılın son iki on yılına kadar, sanatla ahlâk arasında ayrılık sözkonusu değildi. Romanlarının bir amaçla yazıldığını reddetmek Dostoyevski'nin aklına bile gelmezdi. Son yılların gerçekleşmemiş bir tutkusu, "Rus Candide"ini yazmaktı ve eğer dünya edebiyatında tezli roman olarak adlandırılmayı hak eden tek öykü varsa, o da Voltaire'in şaheseridir.

Rus karakteri felsefi roman için verimli bir topraktı. Walter Pater'in, "soyut sorunların ele alınışında gösterilen belli bir kayıtsızlığın mükemmel bir kültürü belli ettiği düşünülebilir" sözü, tutkulu Rus için hayran olunmayacak ya da hattâ anlaşılamayacak denli Aglo-Sakson'dur. "Bana Hegel'i yolla"; Dostoyevski hapishaneden çıktığında kardeşine Sibirya'dan böyle yazıyordu, "bütün hayatım ona bağlı." Tolstoy, *Anna Karenina*'nın kahramanının ağzından şöyle bağırıyordu: "Niye burada olduğumu ve ne olduğumu bilmeden yaşayamam." Dostoyevski'nin *Vremya*'da beraber çalıştığı Apollon Grigoriev, Rusun, hayatla düşünceyi, uygulanabilenle kuramsalı nasıl ayırdetmesi gerektiğini hiçbir zaman bilmediğini söylemişti. Her çağdaki gerçek Rus için, ahlâki ve metafizik sorunlar, hayatın önemli parçalarıdır ve bu nedenle de hayatı yansıtmayı iş edinen her anlatının önemli unsurlarıdır.

Dostoyevski'nin büyük romanlarının felsefi zeminini ve düşüncelerinin peşinden koşarken kahramanlarını sürüklediği aşırılıkları anlamak istiyorsak bir noktayı daha hatırlatmalıyız. Eskiden kurulmuş milli bir geleneğin ve bunun sonucu olarak karakterin, disiplin altında olmasının eksikliği, Rusu, tabiat olarak bütünüyle deneyci yapmaktadır. Uzun süre İngiltere'de yaşayan Herzen, "Bir İngiliz bazı sınırları aşmayı, bazı sorunları ele almayı kabalık olarak görüyor" diye yazıyor. Rus ise karşı kutupta bulunmaktadır, hiçbir kültürel değerin doğ-

ruluğunu kabul etmemektedir ve bu konuda, diğer şeylerde de olduğu gibi, Dostoyevski Rusların en önde gelen temsilcisidir. "Her yerde ve her şeyde" diye yazıyor, "ben en uca kadar gittim; bütün hayatım boyunca çizgiyi aştım." Rus, bir ilkeyi, bir geleneği, onu ta temellerine kadar iyice incelemeden kabul etmez ve eğer ilk taşın iyi ve doğru olarak konmadığını görürse, bütün binayı, pervasızca yıkar. Rus aklı için, bir ilkenin kanıtlanarak ileri sürülmesi, bunun sonunda ortaya çıkabilecek her somut olaydan kıyaslanamayacak denli daha önemlidir (Rusya'daki bugünkü rejimi eleştiren yabancılar, bu noktaya genellikle önem vermemektedirler) ve eğer Dostoyevski'nin romanlarında, bir ilke için cinayet işleyen, bir ilke için yalnız su ve ekmekle yaşayan ya da bir ilke için intihar eden insanlar görürsek, bu kişilerin bile Rus için bir İngiliz'e olduğundan çok daha az yabancı, çok daha az fantastik olduğunu ve Dostoyevski'nin en aşırı, en olanaksız görünen karakterlerinin birçoğunun benzerlerinin o çağda gerçekten yaşamış olduğunu hatırlamalıyız. *Suç ve Ceza*'nın ilk yayınlandığı sıralarda, Moskova'da bir öğrenci, bir tefeciyi Raskolnikov'unkine benzer dürtülerle öldürmüştü; *Ecinniler*'deki gizli örgüt üyelerinin gerçek hayatta prototipleri vardı ve Rus tarihinin belli çağlarına damgasını vuran dinî dürtülerle kendini kurban edenlerin tuhaf öykülerini okursak, Krillov'un intiharı, bize daha inanılır gelir.

Suç ve Ceza, ilke için cinayet işleyen Raskolnikov adında genç bir öğrencinin öyküsüdür. Kendinin de çözümlemeyi güç bulduğu karışık dürtüler sonucunda, yaşlı bir tefeci kadını ve bu sırada beklenmedik bir şekilde içeri giren tefecinin kız kardeşini öldürür. Cinayetten sonra, aldığı para ve mücevherlerden faydalanamayacağını anlayıp onları saklar. Onu cinayete bağlayan hiçbir kanıt yoktur ortada; fakat sinirleri bozulmuştur ve garip davranışları, davayı inceleyen kurnaz dedektifin şüphelerini üzerine çeker. Suçu gerçekten tespit edilmeden, kendisi itiraf eder; Sibirya'da sekiz yıl mahkûmiyet verilir, ailesini geçindirmek için orospuluk yapmış olan Sonya adlı kız da onun peşinden gelir. Sibirya'ya giderken cinayet için değil, "dayana-

eğilim ya da eğitim yokluğu yüzünden kendini metafizik kurguya hiçbir zaman yakın bulmamıştır. Fakat, günün modası olan Alman felsefesinde, ahlâki soruna bir çözüm aramak, dinin artık değerini yitirmiş doğrulamaları yerine, ahlâk için yeni bir doğrulama bulmak çabası vardı. Bu arayış çetin bir işti. Alman felsefesi otuzlarda Rusya'ya girdiğinde, Kant'ın "kategorik buyruğu" kendi ülkesinin insanlarınca yadsınmıştı ve "modern felsefenin babası"nın, Rusya'da hiçbir etkisi olmamıştı. Daha aşırı giden daha sonraki idealistler üzerine dayanıklı bir ahlâk yapısı kurulabilecek sağlam bir yer olarak pek ufak bir yer bırakmışlardı. Çünkü, eğer olgular eninde sonunda insan bilincinden çıkarılarak anlaşılacaksa, eğer bütün gerçek ego'dan geliyorsa, davranışların ben dışında bir ölçüsü ya da doğrulanması nasıl olur? İnsanın en yüksek yükümlülüğü, kendine olan yükümlülüğü değil midir ve en yüksek görevi kendi kişiliğinin gelişmesi ve savunulması değil midir? Raskolnikov'un dürtüsü, üstün insan olduğunu kanıtlamak, ahlâki gelenekleri çiğneme hakkını ileri sürmektir. Sonya'ya şöyle diyor:

> Akla, vicdana danışmadan kendim için, sadece kendim için öldürmek istedim. Bu konuda kendime yalan söylemek istemedim. Anneme yardım etmek için öldürmedim. Boş laf! Maddi imkânlara ve iktidara sahip olmak, insanlığa hizmet etmek için de öldürmedim. Laf! Ben düpedüz öldürdüm; kendim için, salt kendim için öldürdüm... Beni cinayete sürükleyen başlıca sebep para da değildi Sonya... O zaman bir başka şey öğrenmek zorunda idim, kolumu idare eden başka şeylerdi. Herkes gibi ben de bir bit mi idim, yoksa bir insan mı? O zamanlar bunu öğrenmem, hem de çabuk öğrenmem gerekiyordu. Önüme çıkan engeli aşabilir mi idim, aşamaz mıydım... Eğilip almaya cesaret edebilecek miydim? Yoksa etmeyecek miydim? Titreyen bir yaratık mıydım, yoksa hakkı olan bir insan mıydım?

Fakat Raskolnikov bütünüyle tutarlı değildir. Bazıları tutarsızlığı filozoflar için bir kusur olarak görürler, ama Dostoyevski

eden sayısız "basit yüzler"den biri olduğunu anlamadan, onu tam olarak yargılayamayız.

Ama, Raskolnikov romantik etkiye bir şeyler borçluysa, yaratıcısının Omsk'daki mahkûmlarla olan yaşantısına daha fazla şeyler borçludur. Daha önceki bir bölümden, bu yaşantının etkilerinden birinin, Dostoyevski'nin, kabul edilmiş ahlâk kurallarına olan inancını kırmak ve onu, iyi ve kötünün alışılmış anlayışlarının sınırları ötesinde bir doğru aramaya yöneltmek olduğu söylenmişti. Raskolnikov'un cinayetinin özünde, bu yeni "iyi"yi, kişinin teslimiyetine değil de, kendini doğrulamasına dayanan bir iyiyi bulma amacı yatmaktadır. Belki de daha ileri gidip, Raskolnikov'un doğuşunu, Dostoyevski'nin Orlov diye adlandırdığı bir katilin onun üzerinde bıraktığı etkide arayabiliriz. "İhtiyarların ve çocukların soğukkanlılıkla boğazını kesmiş olan" Orlov'la hapishanenin hastanesinde karşılaşmıştı. "Hayatımda hiçbir zaman" diye yazıyor, "daha güçlü, daha sağlam bir karakter görmedim... Ete karşı tam bir zaferdi bu... Bu adamda sınırsız bir kendini kontrol gücü var, bütün işkenceleri ve cezaları küçük görüyor ve dünyada hiçbir şeyden korkmuyor." Orlov kendi dışındaki her şeyi kibirli bir şekilde küçümsüyor ve Dostoyevski'yi (o böyle hissediyor) "boyun eğen, zayıf, acınacak ve her bakımdan önemsiz biri" olarak görüyor. Şurası açık ki Orlov, iyinin ve kötünün sınırları dışında manevi bir denge bulmuş, "et üzerinde tam bir zafer" kazanmış biri olarak Dostoyevski'de bir çeşit hayranlık yaratmıştı. Bu, Raskolnikov'un ve daha sonra daha başarılı bir şekilde Krillov'un aradığı ülküdür. Raskolnikov hiçbir zaman bir Orlov olamazdı (Dostoyevski'nin kendisinin de olamayacağı gibi) çünkü zayıftı. Raskolnikov'u ve Dostoyevski'yi rahatsız eden ve Nietzsche'nin bir kez daha ele aldığı sorun, *Suç ve Ceza*'nın temel ahlâki sorunudur: Raskolnikov yalnızca zayıf olduğu için mi, yoksa ahlâkdışı üstün insan durumunda en yüksek tatmini bulmasını imkânsız kılan insanlıktaki dinsel bir öz yüzünden mi başarısız oluyor?

Üstün insan felsefesi, sanattaki romantizmin metafizikteki karşılığı olan öznel idealizmin doğal bir sonucudur. Rus aklı,

eğilim ya da eğitim yokluğu yüzünden kendini metafizik kurguya hiçbir zaman yakın bulmamıştır. Fakat, günün modası olan Alman felsefesinde, ahlâki soruna bir çözüm aramak, dinin artık değerini yitirmiş doğrulamaları yerine, ahlâk için yeni bir doğrulama bulmak çabası vardı. Bu arayış çetin bir işti. Alman felsefesi otuzlarda Rusya'ya girdiğinde, Kant'm "kategorik buyruğu" kendi ülkesinin insanlarınca yadsınmıştı ve "modern felsefenin babası"nın, Rusya'da hiçbir etkisi olmamıştı. Daha aşırı giden daha sonraki idealistler üzerine dayanıklı bir ahlâk yapısı kurulabilecek sağlam bir yer olarak pek ufak bir yer bırakmışlardı. Çünkü, eğer olgular eninde sonunda insan bilincinden çıkarılarak anlaşılacaksa, eğer bütün gerçek ego'dan geliyorsa, davranışların ben dışında bir ölçüsü ya da doğrulanması nasıl olur? İnsanın en yüksek yükümlülüğü, kendine olan yükümlülüğü değil midir ve en yüksek görevi kendi kişiliğinin gelişmesi ve savunulması değil midir? Raskolnikov'un dürtüsü, üstün insan olduğunu kanıtlamak, ahlâki gelenekleri çiğneme hakkını ileri sürmektir. Sonya'ya şöyle diyor:

> Akla, vicdana danışmadan kendim için, sadece kendim için öldürmek istedim. Bu konuda kendime yalan söylemek istemedim. Anneme yardım etmek için öldürmedim. Boş laf! Maddi imkânlara ve iktidara sahip olmak, insanlığa hizmet etmek için de öldürmedim. Laf! Ben düpedüz öldürdüm; kendim için, salt kendim için öldürdüm... Beni cinayete sürükleyen başlıca sebep para da değildi Sonya... O zaman bir başka şey öğrenmek zorunda idim, kolumu idare eden başka şeylerdi. Herkes gibi ben de bir bit mi idim, yoksa bir insan mı? O zamanlar bunu öğrenmem, hem de çabuk öğrenmem gerekiyordu. Önüme çıkan engeli aşabilir mi idim, aşamaz mıydım... Eğilip almaya cesaret edebilecek miydim? Yoksa etmeyecek miydim? Titreyen bir yaratık mıydım, yoksa hakkı olan bir insan mıydım?

Fakat Raskolnikov bütünüyle tutarlı değildir. Bazıları tutarsızlığı filozoflar için bir kusur olarak görürler, ama Dostoyevski

bir sanatçıdır, filozof değil. Dostoyevski'nin büyük karakterleri, Shakespeare'inkiler gibi ve gerçek insanlar gibi, çoğu kez tutarsızdır ve yorumcular, geçmişte Iago'nun nefreti ya da Hamlet'in işini ertelemesi üzerine tartıştıkları gibi, Raskolnikov'un cinayetinin dürtüleri üzerine tartışabilirler. Yukarıdaki alıntı, Raskolnikov'un bir bencil olduğunu kanıtlamak için yeterlidir; ama onu rasyonel bir özgeci olarak gösteren alıntılar yapmak da zor değildir. Raskolnikov bir Newton'un ya da Kepler'in, "buldukları şeyleri dünyaya yayabilmek için" bir, yüz, bin insanı kurban etmeye hakları olduğunu ileri sürüyor. Tarihte, kan dökme hakkını ileri süren ve kullananlar, "insanlığın koruyucuları ve öğretmenleridir." Ve daha sonra da, "kurbanının değersiz, iğrenç bir mahlûk olduğunu, herkese kötülüğü dokunan yaşlı bir tefeci, yoksulların kanıyla beslenen bir vampir olduğunu" söyleyerek, cinayetini kız kardeşinin gözünde haklı çıkarmaya çalışıyor. Eğer Raskolnikov salt bencil olsaydı, cinayetin insanlığa faydaları hakkındaki bu sözler yersiz olurdu. Eğer istersek, bunları, bencilce davranan ama bencilliğini özgecilik cilasıyla örtmek isteyen bir düşüncenin bahaneleri olarak görebiliriz. Ama bu görüş bile, Raskolnikov'un tam ve tutarlı bir bencil olmadığını gösterir; çünkü böyle bir insan, kendini yapma özgeci görünüşle saklamak gereksinmesini duymaz.

Gerçek şu ki, Dostoyevski hiçbir zaman iyi bir filozofun yapması gerektiği gibi, Raskolnikov'unu tek bir parça halinde düşünmemiştir. Raskolnikov'da iki ayrı görüşün öğeleri vardır – ve onun kukla değil de insan olmasının bir nedeni de budur. Dostoyevski'nin gençliğinde yaygın olan ama altmışlarda artık modası geçmiş olan romantik bireycilik, Raskolnikov'un felsefesinin temelidir; fakat Dostoyevski onu, bir filozofta savunulamayacak ama bir sanatçıda doğru olabilecek bir şekilde, iki yıl önce *Yeraltından Notlar*'da çattığı Çernişevski'nin moda olan rasyonel ahlâkının temsilcisi olarak da kullanmıştır. Bu iki düşünce arasında duraksayan Raskolnikov, cinayeti kendisi için mi, yoksa insanlık için mi işlediğine hiçbir zaman emin olamaz. Fakat ister üstün insan olarak kendi ahlâk kurallarını kendisi yapacağı ve hiçbir dış kurala bağlı olmayacağı görüşü-

ne, ister ahlâkın bütünüyle rasyonel ve faydacı olduğu, "değersiz, iğrenç bir mahlûğu öldürmenin" erdem olduğu görüşüne göre hareket etmiş olsun, görüşün boşluğu sonuçta ortaya çıkmıştır. Sonuçta, yaralı bir bilincin acıları değil (ki daha az usta bir yazar bunu anlatırdı), güçlü bir aklın, insanın temel tabiatına uygun olmayan bir inanç elde etmek için giriştiği trajik ve sonuçsuz çabaları anlatılmaktadır. Raskolnikov'un faciası, ona dayanarak hareket ettiği ilkenin yıkılmasıdır.

Bu denli ünlü ve okuyucularca iyi bilinen bir kitabı ayrıntılarıyla yinelemek gereksiz. İkinci derecedeki karakterler –kahramanın annesi, kız kardeşi Dunya; Dunya ile evlenmeye niyetli olan Luzhin, anlayışsız Razumikhin, eşsiz ayyaş Marmeladov, Savcı Porphiri Zosimov– belki de Dostoyevski'nin diğer bütün romanlarındakilerden daha iyi çizilmişlerdir, fakat, olaya fazla etkileri olmamakla birlikte, kitabın felsefi örgüsünün bir kısmını oluşturan ve dikkat edilmesi gereken iki karakter daha vardır: Svidrigailov ve Sonya Marmeladova.

Açıkça görülüyor ki, *Suç ve Ceza*'nın yazılışında, Svidrigailov sonradan düşünülmüştür. Dostoyevski'nin Katkov'a gönderdiği iki taslakta ya da bugüne kalan elyazması taslakların hiçbirinde Svidrigailov yoktur. Dunya'nın işvereni ve başının derdi olarak ilk kez isminden söz edildiği zaman, daha sonra kişi olarak bize gösterileceği hiç belli değildir ve Dostoyevski'nin o anda böyle bir niyetinin olmaması da mümkündür. Svidrigailov ilk kez romanın tam ortasında ortaya çıkar. Hiçbir zaman tam olarak genel havaya uygun değildir; hiçbir zaman diğer karakterlerle aynı düzeyde hareket etmez. Sonuna kadar esrarlı biri olarak, bir insandan çok bir simge olarak kalır ve bu, onun simgesel rolüne –oynadığı tek role– çoğaltılmış bir önem verir.

Raskolnikov'un yaratılışı gibi, Svidrigailov'un; yaratılışının izleri de, *Ölüler Evinden Anılar*'da bulunabilir: A....v adında, doğuştan "soylu" olan bir suçlu şöyle anlatılmaktadır orada:

> Dişleri ve karnı olan bir çeşit et yığınıydı. En hayvanca zevklere tutkun, hiçbir tehlikeye kendini atmamak şartıyla her şeyi yapacak yaratılıştaydı... Onun hiçbir kurala, hiçbir yasaya boyun

> eğmeyen tam bir hayvanlık örneği olduğunu anladım. Bu canavarın, bu manevi Quasimodo'nun (Victor Hugo'nun eserindeki Notre-Dame'ın kamburu) gülüşü beni nasıl da nefretle irkiltirdi. Üstelik kurnazlığı ve zekâsından başka, bu hayvan, bir dereceye kadar güzelliğe, biraz bilgiye ve yeteneklere de sahipti.

Bu betimleme Svidrigailov'a tıpatıp uyar. O, daha tutarlı, daha başarılı ve çok daha ahlâksız bir Raskolnikov'dur. Raskolnikov'dan etrafını saran sevimli havayı, pervasızlığını, tutarsızlıklarını, özgeci dürtülerini çıkarın; ortada kişisel doyumun en yüksek iyilik olduğunu ileri süren tam bir hazcı kalacaktır. Üstün insan felsefesi ile faydacıların rasyonel ahlâkı benzer bir şekilde, salt hazcılıkla son bulur. İki adamın görüşlerindeki temel benzerlik, ilişkilerinin başlangıcında üzerine basılarak belirtilmiştir. İlk karşılaşmalarında Svidrigailov, derin bir iğrenme içindeki Raskolnikov'a, aynı tarlanın meyveleri olduklarını söyler: İnsafsız bir mantıkla Raskolnikov'a yüklenir:

> Kendimi niçin sıkayım? Madem ki kadınlara düşkünüm, onlardan ne diye vazgeçeyim? Hiç değilse, benim için bir oyalanma olur.

Ya da ileride, daha insafsızca şöyle der:

> Eğer kapıları dinlemenin doğru olmadığına, ama rastgele elinize geçirdiğiniz bir şeyle, keyfiniz için bir kocakarıyı haklamanın mümkün olduğuna inanıyorsanız, bugünden tezi yok, hemen bir yerlere, Amerika'ya kaçınız.

Svidrigailov'un açık ve keskin zekâsı, Raskolnikov'un şaşırmış zihninin sersemlemiş karanlığına ışık tutar. Ama Dostoyevski, Svidrigailov'da bile, tam tutarlı bir insandışılık bulmaz. Daha başından, Svidrigailov cömerttir (ama diyebiliriz ki Dostoyevski paraya o kadar az önem verirdi ki kesenin ağzını açmaya hazır olmak onun için pek erdem sayılmaz); elinde olduğu zaman Dunya'yı bıraktığı ve ona kendini öldürmek imkânını verdiği doruk noktası, kısıtlanmamış kendine düşkünlük ilkesine kesin olarak aykırıdır. İntihar da, anlaşılmaz ve etkisiz

kalır. Kuşkusuz hazcılığının ahlâki iflasını anlamamız isteniyor, fakat bu iyi belirtilememiş. Gerçek şu ki, Raskolnikov'un faciasının kapanış sahneleri için sahneyi boşaltmak, Svidrigailov'u çabucak ortadan kaldırmak gerekiyordu. Kukla görevini yapmış, tüylerimizi ürpertmiş, midemizi bulandırmıştı; onu çabucak kutusuna geri koymak zamanı gelmişti. Çünkü *Suç ve Ceza*'nın karakterleri arasında yalnızca Svidrigailov kukladır ve belki de bu, kötü niyetli Strakhov'un peşinden gidip, Svidrigailov'da yaratıcısının portresini bulmaya çalışanlara verilecek en iyi cevaptır.

Sonya'nın kişiliği daha basittir. "Temiz orospu" zamanın Fransız romanının gözde bir karakteriydi ve Sonya'yı sevenlerimiz için, onun Victor Hugo'nun Fantini'sinin soyundan olduğunu kabul etmek zor gelse de, aralarındaki ilgiyi yadsımak boşunadır. Fakat, Rus özelliklerinin Fransızlarınkilerle ortak yanı yoktur pek, kadına karşı olan tutumları da en az benzeyenidir ve Dostoyevski, Sonya'yı bir Fransız kamelyasının duygusal havasından çekip çıkarmıştır. Sonya da bir simgedir; Raskolnikov'un ve onun kâbustaki eşi Svidrigailov'un, kendini öne sürmenin aşırı ucunu temsil etmeleri gibi, o da kendini vermenin, teslimiyetin aşırı ucunu temsil eder. Onların felsefesi nefse dayanırken, Sonya'nınki nefsin yadsınmasına dayanır – ve Raskolnikov bu gerçek yüzünden ona hakaret eder: O "kendini bir hiç için öldürmüş ve kendine bir hiç için ihanet etmiştir." Dostoyevski, kendini vermenin yolunu ya düz ya da şanlı yapmak ayartmasına karşı gelir ya da bu ayartmayı hiç duymaz; Sonya'nın etrafında ıstırap halesinden başka hale yoktur. Sonya'nın ayaklarını öptüğü zaman, "sana secde etmedim" der Raskolnikov, "insanlığın bütün ıstırapları önünde secde ettim." Raskolnikov'un itirafları üzerine, Sonya'nın, "yere kapanıp, kirlettiği toprağı öpmesini" söylemesi belki de bilinçli bir yankıdır. Daha sonraları Dostoyevski'nin dini ve ahlâki inancının temel doğrusu olacak olan görüşün, kurtuluşa acı çekmek yoluyla varma görüşünün tohumlarını izliyoruz Sonya'da. Yalnızca tohumlarını; çünkü *Suç ve Ceza* teknik olarak en kusursuzu olmasına rağmen, Dostoyevski'nin bü-

yük eserlerinin bir anlamda en sınırlısıdır. Ahlâki bencilliğe ya da rasyonel özgeciliğe dayanma çabasının boşluğunu gösterir; ama ahlâki duygunun daha derinlerine inmeye çalışmaz pek. *Suç ve Ceza* herhalde Dostoyevski'nin en çok bilinen romanı olarak kalacaktır; nasıl ki *Macbet* bir anlamda Shakespeare'in en çok bilinen tragedyasıysa. Fakat, Shakespeare'i seven ve inceleyen hemen herkes, *Hamlet*'i ya da *Kral Lear*'i *Macbet*'ten nasıl daha üstün bulacaksa, aynı şekilde, Dostoyevski'yi seven herkes en yüksek esin için *Budala*'ya ya da *Karamazov Kardeşler*'e dönecektir.

Bir sonuca varmamasına rağmen, *Suç ve Ceza*'nın, yalnız Dostoyevski'nin eserleri arasında değil, Rus edebiyatında da önemli bir yeri vardır. Raskolnikov Rus Faust'udur. Goethe'nin epik dramı Dostoyevski'nin romanlarından daha geniş bir alanı kapsar ve daha seyrek bir dokusu vardır; çünkü otuz yılı aşan bir sürede gelişmiş ve ilk konusunun sınırlarını çok aşmıştır. Fakat ikisinin de kahramanı, zeki ve hırslı genç bir öğrencidir; zekâsı onda hemcinslerine karşı yarı-acıma, yarı-nefret duygusu uyandırır ve hırsı onu, kabul edilen ahlâk sınırlarının ötesinde, güç ve güç yoluyla mutluluk aramaya yöneltir. Faust şeytan tarafından ayartılarak, Raskolnikov kendi mantığının kurbanı olarak, doyumluluk aramak için, yasaklanmış çizgiyi aşarlar ve dram, arayışlarının feci başarısızlığı çevresinde döner. Kurtuluşu çizgiyi aşmada ararlar ve bulamazlar.

Öyleyse nasıl kurtulacağız? Goethe, birçok kere konu dışına çıktıktan sonra, o muazzam İkinci Bölüm'ün sonunda, soruna olumlu yönünden yaklaşır; Dostoyevski ise epilogun oldukça gelişigüzel yazılmış sayfalarında yapar yaklaşımı. Sonuçlar arasında yüzeysel bir paralellik vardır. Goethe de, Dostoyevski de Ebedi Kadın'a başvururlar. Faust melekler korosu arasında, "Bir zamanlar Gretchen adında olan bir tövbekâr"ın ayaklarına götürülür. Raskolnikov ise, temizlenmiş bir orospunun, Sonya'nın ayaklarına kapanır; fakat sorunun özü bu değildir. Hele Dostoyevski için hiç değildir; çünkü Sonya, Raskolnikov'un faciasında, Gretchen'in Faust'daki yerinden daha önemli bir yer kaplar. İki durumda da, gerçek çözüm için, efsanevi kişile-

rin ötesine bakmak gerekir. Goethe'de, fazla uzağa gitmeye gerek yok. Ölümünden önce Faust, yaptığı kanalları, ıslah ettiği toprağı düşünür ve en yüksek başarıyı, pis bataklıkların kurutulmasında görür. Devamlı süren, hiçbir zaman tamamlanmayan işte, en sonunda, "Ey zaman, ne güzelsin gitme dur..." diyeceği anı bulur.

Aklın son yargısı şudur: Hayatı ve özgürlüğü ancak onu her gün yeniden kazananlar elde edebilir.

Ve öldüğünde melekler aynı makamı sürdürürler:

> Kim ki hiç durmadan uğraşır ve çalışır, biz onu kurtarırız.

Goethe'nin sığındığı, dışta bir şeye yönelmeyen sürekli çalışma görüşünün, insan kafasını doyurabileceği kuşkuyla karşılanabilir ve Dostoyevski'yi doyurmamıştır. Goethe ile Dostoyevski'nin çözümleri arasındaki ayrılık, milli görüşlerin farklılığını göstermektedir. Çünkü Rus için, kurtuluş eylem yoluyla değil, acı çekme yoluyla, istenerek kabul edilmiş acı çekme yoluyla gelmelidir ve Dostoyevski, Raskolnikov'u Sibirya'ya, bu çözümü ararken yollar.

Raskolnikov, "dayanamaması"na ve kendini adalete teslim etmesine rağmen, Sibirya'ya, pişmanlık duymadan gider, düşüncelerinin doğruluğuna hâlâ inanır ve yalnızca onları haklı çıkaracak şekilde yaşamayı başaramadığı için üzüntü duyar. Mahpusluğunun ilk sekiz ayında bu durumda yaşar; surat asar, diğer mahkûmlarla yakınlık kurmaz, Sonya'nın da hasta olduğunu işitir ve ilk kez olarak onun yokluğunu duyar. Birkaç gün sonra Sonya'yı yeniden gördüğünde, kendini onun ayaklarına atar:

> Aşk onları diriltmiş, birinin kalbi ötekinin kalbine tükenmez bir hayat kaynağı olmuştu... Mantık yerine hayatın kendisi geçmişti. Bilincinde de, bambaşka şeylerin hazırlanması gerekti.

Raskolnikov, yastığının altındaki, Sonya'nm İncil'ini hatırlar.

Kitabı şimdi de açmadı. Ama bir düşünce şimşek gibi kafasında çaktı. "Artık onun inancı, niçin benim inancım olmasın? Hiç değilse onun duyguları, onun çabaları..?"

Bütün bunlar, duygusal rengine rağmen, belli bir gerçeklik göstermektedir. Hastalıktan bedeni zayıf düşmüş, mahpusluktan maneviyatı kırılmış olan Raskolnikov bayrağını indirir, kusurunu itiraf eder, kendini Sonya'ya verir ve saldırmış olduğu toplumun kabul ettiği ahlâkla barışır. Sürgün ya da ağır çalışma sonunda dine dönenler görülmemiş bir şey değildir. Raskolnikov mahkûmiyetinin arifesinde, "yirmi yıllık sürekli zulmün", suyun kayayı aşındırması gibi direncini kıracağını önceden görmüştü. Belki de Dostoyevski, hapishanedeki kalışının kendi görüşlerinde yaptığı değişikliği düşünüyordu. Fakat biz, Raskolnikov'un, bu ezilmiş mahkûmun bulduğu fakat gücü tam yerinde olan Raskolnikov'un küçük gördüğü, reddettiği çözümü kabul edecek miyiz? Dostoyevski'nin cevabı olumludur; fakat bu cevabı kabul etmek için önce, onun şu inancını benimsememiz gerek: Manevi kuvvete giden yol, fiziksel zayıflık ve fiziksel acıdan geçer. Dostoyevski'nin daha sonraki romanlarının çok önemli bir öğesi olacak olan bu inanç ilk kez Sonya'da ortaya çıkar.

Dostoyevski bulduğu çözümün, *Suç ve Ceza*'daki şekliyle, tamamlanmamış olduğunu anlamış olmalı. Kişinin kendini öne sürdüğü bir felsefenin konularının yol açtığı sonuçları ortaya koymuş, insan tabiatının kurtarıcı zayıflığına karşı boş yere kendisiyle mücadele etmeye olan aydınca inancın iflasını göstermiş ve bitiriş cümleleriyle bizi, bir gün ortaya süreceği öteki dünyanın –ahlâki sorunun değil, ahlâki ülkünün dünyasının– eşiğine bırakmıştır.

> Burada yeni bir hikâye, bir adamın derece derece yenileşmesinin, yavaş yavaş yeniden hayat buluşunun, bir dünyadan bir başka dünyaya geçişinin, şu ana kadar hiç bilmediği yeni bir gerçekle tanışmasının hikâyesi başlıyor. Bu yeni bir eserin konusu olabilir. Ama bizim şimdiki hikâyemiz burada bitiyor.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

AHLÂKİ ÜLKÜ – *BUDALA*

Raskolnikov'un yeniden doğuşunu anlatacak olan "yeni öykü" yazılmadı. Yazılabileceği de şüphelidir; çünkü *Suç ve Ceza*'nın epiloğundaki Raskolnikov, eski benliğinin hastalıklı bir gölgesidir ve hiçbir şekilde bir inanç taşımamaktadır. Bir entelektüeli bir ermiş yapmak çok zor bir şeydir. Romancının zihninde filizlenen yeni şaheser için değişik çapta bir kahraman gerekliydi. Yeni bir yaklaşım yöntemi gerekiyordu. Dostoyevski, Raskolnikov'u, karanlık tavan arasında felsefenin ufacık mumunun ışığıyla hayatla savaşan ebedi öğrenciyi bıraktı; *Budala*'yı yaratmak için başka yana döndü.

Petersburg'da nişanlısına *Suç ve Ceza*'mn son bölümlerini dikte ettiği günle, Cenevre'de *Budala*'nm ilk satırlarım yazdığı gün arasında, Dostoyevski'nin hayatında birçok şeyler oldu – evlilik, Petersburg'dan kaçış, Dresden'de kalış, Baden'den geçerek İsviçre'ye gidiş. İki kitabın havası çok farklı değildir, fakat keskin bir şekilde karşıtlık gösterir; bu karşıtlığın ne dereceye kadar Dostoyevski'nin hayatındaki değişikliklere, ne dereceye kadar da konunun değişikliğine bağlı olduğunu söylemek güçtür. *Suç ve Ceza*'da, eziyet verici bir sorgu ortamı vardır; *Budala*'da ise muzaffer bir inanç ortamı. İkisi arasındaki düşünce bağı açıktır; ikisi de ahlâk hakkındadır. Fakat yaklaşım artık

kurgusal ve dışarıdan değildir. Yaklaşım içeriden gelir ve Dostoyevski'nin ahlâki inancını ortaya koyar. Romancının sonraki eserlerinde o denli büyük bir yer kaplayan din hâlâ önemsizdir ya da ikinci derecede kalmaktadır. Dostoyevski, *Budala*'da, *Suç ve Ceza*'da olduğu gibi, temel olarak ahlâkla ilgilenmektedir.

Edebiyatta *Budala* kadar anlatılması güç bir kitap az bulunur. Eski bir Rus ailesinin prensi olan kitabın kahramanı saralıdır ve ilk gençliğinde sağlığı, akli yetenekleri bozulmuştur. Yarı iyileşmiş durumda, bir mirası almak için Rusya'ya döner. İki kadın ona âşık olur: Bir generalin genç kızı ve zengin bir tüccarın terkedilmiş metresi. İkisini de yarım seven prens, acıma nedeniyle ikincisiyle evlenmeye hazırlanır, ama kadın, onun kendini feda etmesini önlemek için son anda, kendine âşık olan başka birine kaçar, kıskançlıktan çılgınlaşan bu adam da onu öldürür; prensle katil, cesedin başında sabaha kadar birlikte beklerler. Katil Sibirya'ya gider, generalin kızı kısa süre sonra kendini terkedecek olan dolandırıcı bir maceraperestle evlenir; prens de, fiziken bitkin bir durumda, akli bozukluğu yeniden başlamış olarak İsviçre'ye döner. Romanda bir iki tane de ikinci derecede olay vardır; bunların en önemlisi, veremden yavaş yavaş ölen bir gencin intihar teşebbüsüyle doruk noktasına varır. Ayrıca konu dışı ama çok canlı olan, idamın korkunçluğunun anlatıldığı iki yer vardır.

Konunun yalın bir özeti, bir kargaşalık görüntüsü koymaktadır ortaya. Kitabın kendisinin bıraktığı etki oldukça başka türlüdür. Dostoyevski'nin kitapları arasında en derinden trajik, hattâ en acı verici olanıdır; fakat buna rağmen ya da belki de bu nedenle, kıyaslanamayacak denli en akıllıcası, en açığıdır. *Budala*, diğer büyük romanlarında görünmeyen, burada ise bütün kitaba yayılmış olan bir açıklıkla dikkati çeker. Dostoyevski de her şeyden önce büyük bir düşünür gören eleştirmenler, *Budala*'dan pek hoşlanmazlar; çünkü felsefi sorunlara ayrılmış birkaç pasaj, açıkça kitaptaki en zayıf yerlerdir. Fakat soyut bir düşünür olan Dostoyevski'yi, sanatçı olan, yeni dünyaların yaratıcısı olan Dostoyevski'den bütünüyle zayıf olarak görenler, diğer şaheserlerinden daha sık ve daha severek *Budala*'ya dö-

neceklerdir. Dostoyevski'ye, bütün zamanların büyük yazarları arasında kalıcı yerini sağlayan özellik, bizim için yeni bir dünya yaratma, eski değerlerimizin; eski ümitlerimizin, korkularımızın, ülkülerimizin anlamını yitirdiği ve bunların yeni bir ışık altında bize yeni bir şekilde göründüğü yeni bir varlık düzeyine bizi yükseltme yeteneğidir. Ve bu yetenek *Budala*'da en mükemmel şekilde ortaya çıkmaktadır: Mişkin bizim dünyamıza ait değildir, Rus dünyasına bile ait değildir. Gerçek olmayı belki de hiçbir zaman tam olarak başaramayan bir hayaldir. Rus ahlâki ülküsünün (hayali ya da fantastik olabilir ama, buna rağmen), edebiyattaki en kusursuz, en doyurucu betimidir. Romanın konusu, bu garip hayali dünyanın, bizim bildiğimiz dünyayla olan temasının öyküsüdür.

Dostoyevski'nin romanları arasında, yazarın kendisi tarafından, amacı ve niyeti bu denli açıkça belirtilen başka bir roman yoktur. *Budala*'nın ilk bölümünü bitirdikten hemen sonra yeğeni Sonya'ya yazdığı mektupta şöyle diyor:

> Kitaptaki düşünce benim eskiden beri sevdiğim, ama güçlüğü yüzünden uzun süre ele almaya cesaret edemediğim bir düşünce. Şimdi ele alıyorsam, bunun nedeni, kendimi çok ümitsiz bir durumda bulmam. Romanın temel düşüncesi, mutlak iyi adamı anlatmak. Özellikle bugünlerde, dünyada bundan güç bir iş yok. Bütün yazarlardan (yalnızca bizimkiler değil, Avrupalılar da) mutlak iyiyi anlatmaya kalkışanlar her zaman doğruyu elden kaçırmışlardır. Çünkü bu son derece güç bir iş. İyi, bir ülküdür, ama gerek bizim ülkümüz, gerek uygar Avrupa'nın ülküsü, hâlâ işlenip ortaya çıkarılmaktan çok uzak. Bütün dünyada mutlak iyi olan tek insan vardır: İsa... Hıristiyan edebiyatındaki iyi kişilerin en kusursuzu Don Kişot'tur. Fakat iyi olmasının tek nedeni, aynı zamanda gülünç olmasıdır. Dickens'ın Pickwick'i de (Don Kişot'tan çok daha zayıf, fakat yine de güçlüdür) gülünçtür ve bu yolla başarılı olmaktadır. Kendi değerinin farkında olmayan bu gülünç kişilere karşı bir merhamet uyanmakta ve bu yoldan, okuyucuda bir yakınlık duygusu ortaya çıkabilmektedir. Merhametin uyanışı, mizahın sır-

rıdır. Jean Valjean da güçlü bir girişim, fakat o bahtsızlığının derinliği ve toplumun ona yaptığı haksızlıklar yoluyla okuyucuda yakınlık uyandırıyor. Benim romanımda bu tür şeyler hiç yok ve tam bir başarısızlığa uğramaktan müthiş korkuyorum.

Pickwick'in değerlendirilişi ve *Sefiller*'in eleştirisi alışılmamış denli derin ve doğrudur. Mr. Pickwick kökeni ve özüyle gülünç bir kişidir; Jean Valjean'ın acıklı durumu da, kendine değil, yerleştirildiği yapma çevreye bağlıdır. Dostoyevski, hayatının değişik dönemlerinde, Dickens'a ve Victor Hugo'ya yakınlık duymuştur. Sibirya'da kalışı sırasında Dickens'a, ilk Avrupa gezisi sırasında da Hugo'ya. Fakat etkileri artık geride kalmıştır ve *Budala*'nın kahramanı gerek Pickwick'e, gerek Valjean'a hiçbir şey borçlu değildir. Öte yandan İsa'nın ve Don Kişot'un etkisi herkesin görebileceği denli açıktır. Hattâ, Mişkin'in fiziki betimlenişi bile, Ortodoks ikonlarındaki İsa'dan esinlenilmiş gibi görünmektedir: "Ortadan biraz uzun, iyice sarışın, gür saçlı, çökük avurtlu ve ufak, sivri, nerede ise bütünüyle beyaz sakallı." General Yepançin'in üç kızına tanıştırıldığı sahnede Mişkin, İsviçre'de herkes onu hor görürken, çocukları nasıl çevresinde topladığını, onlara "öğrettiğini ya da yalnızca onlarla beraber olduğunu" anlatır. Günahkâr Mari'ye karşı tutumu açıkça, Mari Magdelena'nın ve zinaya kapılmış kadının öyküsünden esinlenilmiştir ve yurtdışındaki gezisinden anımsadığı ilk şey, onu uyuşukluktan, sıkıntıdan kurtaran bir eşektir – kuşkusuz İncil'le bağıntılı bir hayvandır bu. "Eşeklere sevgim o zamandan başladı... Kederli halimden eser kalmadı."

Dostoyevski'nin kahramanında, İsa'nın kendi kişiliğinin yanı sıra, Hıristiyanlığın Rusya'da benimsendiği özel biçimlerin de yansısını görürüz. Tolstoy'un *Çocukluk*'unu okumuş olanlar, Yurodiv tipini, ev ev dolaşıp sadaka toplayan, fiziki sakatlıkları ve akli bozuklukları kutsallığının kanıtı olan Grişa adındaki garip seyyahı hatırlayacaklar. Dostoyevski yazdığı sırada, Yurodiv Rus hayatında hâlâ tanınan bir kişiydi; Masum Deli –görünürdeki deliliği, güçlünün aklını karıştıran basit adam– gelene-

ği, Rus folklorunun ilk günlerinden kalan bu gelenek, Rus tarihinin her devrinde, hattâ bugünkü Sovyet öykücülüğünde bile yaşamıştır. Temizliği ve cahilliğiyle, sarası ve çılgınlık dönemleriyle Mişkin'i, Yurodiv'in ve Masum Deli'nin Rus edebiyatındaki en büyük cisimlenişi saymak yanlış olmaz. "Yurodiv'e oldukça benzedin" diyor Rogojin ona "ve Tanrı seni bu durumda sever."

Cervantes'in etkisi ikinci derecededir fakat önemlidir. Avrupa edebiyatının kahramanlarından pek azı, Rus toprağına başarıyla ekilmiştir. "Rusya'ya taşınan bir Brutus, bir Perikles sadece birer kabadayıya dönerler" diyen Puşkin'in kendisi, Avrupa ve Rus geleneğinin usta birleştiricisidir. Turgenyev'in Faust'u ve Kral Lear'i, açıkça Rus kişileridir ve prototiplerinin dış görünüşünü biraz andırmaktan öte bir şeyleri kalmamıştır. Bu kuralın göze çarpan bir istisnası –belki de Rus ve İspanyol karakterleri ve ülküleri arasındaki, Avrupa kıtasının bu iki uç noktası arasındaki ince bir bağ nedeniyle– Don Kişot'tur. Solgun Yüzlü Şövalye Rus edebiyatında her zaman yaşayan bir kişi olmuştur. Don Kişot'un Dostoyevski'yi ilgilendirişi de açıktır. Dostoyevski, *Bir Yazarın Defteri*'nde, "insan dehasının yarattığı en büyük, en acılı kitap" için uzun bir bölüm yazmıştır. Ayrıca *Budala*'da Aglaya, Puşkin'in ünlü *Zavallı Şövalye*'sinden uzun bir bölüm okuyup, bunu Mişkin'e aktetmektedir. *Budala*'nın temel konusuna yani gerçek dünyayla ülkü dünyası arasındaki çarpışmaya paralel bir eseri Batı edebiyatında arayacak olursak, Cervantes'in öyküsünün sayfalarını açana dek boşuna uğraşırız. Don Kişot, Coleridge'in deyişiyle, "yargıdan ve anlayıştan yoksun kılınmış aklın ve ahlâki duygunun kişileştirilişidir." Aynı sözcükler Mişkin için de kullanılabilir; Mişkin'in sahip olduğu şekliyle yargı ve anlayış, içinde hareket ettiği dünyadan başka bir dünyaya aittir. Fakat yine de, bu iki sanatsal kavram arasında derin bir fark vardır. Cervantes trajedisini kahkahalarla gizlemektedir – ya da daha iyisi, kahkahalarla ifade etmektedir. Dostoyevski komik etkiyi, Yepaçkinlerin antresindeki sahnede, uşağın, kendini uşaklarla eşit düzeye getiren misafir karşısında şaşılması

sahnesinde kullanıyor yalnızca. Konusunun can damarına bir kez indikten sonra, artık okuyucu, gittikçe derinleşen trajedinin acısı içinde tutulmaktadır. Eğer *Budala*'nın konusuna paralel bulmak için *Don Kişot*'a gidiyorsak, doruğa erişen acı etkisinin benzerini de ancak *Kral Lear*'in son üç sahnesinde bulabiliriz. Ve eğer, Dostoyevski'nin, bütün bu acının içinden, Hıristiyanlığın ahlâki ülküsüne olan muzaffer bir inancı nasıl çıkardığı sorulursa, cevap trajedinin kendi özünde yatmaktadır. Çünkü trajik sanatın özelliği, şekil değiştirmek, başka bir duruma sokmak, bizi, insansı acıma düzeyinden yeni bir bilinç düzeyine, Cordelia'nın ölümünün, Lear'in acısının, Aglaya'nın aşağılanmasının, Mişkin'in yinelenen çılgınlığının, daha yüksek manevi değerler dünyasında insansı önemlerini yitirdikleri yeni bir düzeye yükseltmektedir.

Dostoyevski'nin, Mişkin'in kişiliğinde ortaya koyduğu ahlâki ülkünün tabiatını düşünmek için durmaya değer. Bu açıkça bir Rus ülküsüdür, Batı ülküsü değil Batı ülkülerinin Batı gerçeğine uymadığı gibi, bu ülkü de Rus gerçeğine uymaz; aslında, Dostoyevski'nin başka bir yerde sözünü ettiği Rus karakterinin "genişliği" nedeniyle, herhalde Rusya'da ülküyle gerçek arasında Batı'dakinden daha büyük bir ayrılık vardır. Fakat başka yerlerdeki gibi Rusya'da da ülkünün gerçekle bir ilgisi ve ona etkisi de vardır.

Her şeyden önce, Mişkin'de bize sunulan ahlâki ülkü, aktif bir ülküden çok pasif bir ülküdür. Batı'daki iyi insan kavramında, iyi işler yapan bir insandan öte bir şey yoktur. Mişkin'i ekmeğini bir dilenciyle bölüşürken, bir mucizeyle uğraşırken ya da gerçekleşemeyecek bir ülkü için hayatını feda ederken düşünebiliriz; fakat halk için bir kütüphane yaptırırken, ya da bir hastaneye yardım ederken düşünemeyiz. İyi işler düşünülünce, son kuruşunu Marmeladov'lara yardım etmek için veren Raskolnikov daha değerlidir. *Budala*'yı okumamış biri, konunun kısa bir özetinden, Mişkin'in rolünün bütünüyle olumsuz olduğunu çıkarabilir, fakat romanı okuyan biri böyle bir yanlış yapmaz. Mişkin bütün kitap boyunca başat kişidir. General Yepaçkin'in antresindeki ilk yarı-ciddi, yarı-ko-

mik sahnedeki uşak, inatçı kadın kahraman Aglaya, kan ve tutku adamı vahşi Rogojin, gururlu ve masum fahişe Nastasya Filipovna, kendi durumunu çok düşünen genç İppolit, kaba boksör Keller – bütün bu karakterlerin hepsi sırayla, onu hâkim kişiliğinin gücünü duyar ve onda kendi doğal öğüt vericilerini, günah çıkarıcılarını görürler. Yine de bütün öykü boyunca, diğer karakterlerinin birinin isteğine uyarak yaptıkları dışında Mişkin'in yaptığı tek önemli hareket bulmak zordur. Anlatımını Mişkin'de bulan üstün Hıristiyanlık erdemi Rusça'da Smirenie sözcüğüyle ifade edilmektedir. Bu sözcük "alçakgönüllülük" diye çevrilebilir, ama gönül tokluğu ve manevi sükûn anlamını da içermektedir. Gurur, cüretkârlık ve manevi başkaldırı anlamını taşıyan Yunanca Hybris kavramının karşıtıdır. Smirenie aslında pasif bir erdemdir, alçakgönüllülük ve acı çekme sonunda elde edilir ve Dostoyevski'nin bu kavrama verdiği önem, en sevdiği karakterine çektirdiği acıları açıklar. Acı çekme yoluyla kurtuluş Dostoyevski'nin sonraki eserlerinin merkezini teşkil eder.

Demek ki, Mişkin'in ülküsü, eylemden çok acı çekmede ortaya çıkar ve eylemi duyguya göre ikinci derecede tutar. İnsanla insan arasındaki ahlâki ve psikolojik ilişki çok önemlidir; bundan çıkan eylem ise görece önemsizdir. Duygu ve eylem arasındaki çatışmada, Batı her zaman eylemi üstün tutmuştur ve Hıristiyanlığın Batı'daki biçimleri, dini, bazı eylemleri buyuran ya da yasak eden bir şey olarak görmeye gittikçe daha fazla eğilim göstermiştir. Dostoyevski'nin ilkel Hıristiyanlık geleneğini daha iyi temsil ettiğini göstermek zor değildir. İsa'nın iki büyük emri, Yahudilerin on emrinden farklı olarak, eylem değil, duygu durumları buyurmaktadır: Tanrı'yı sevmek ve komşunu sevmek. İlk zamanlardaki Hıristiyanlığın en karakteristik sözleri olan İsa'nın Matta İncil'indeki sözleri, bazı erdemlerin ("kalbi saf olan", "merhametli olan", "onlar, doğruluktan sonra aç ve susuz kalanlar") ve şimdi genellikle gerçekten erdem sayılmayan durumların kutsallığını belirtmekte ("yetenekten yoksun olan", "alçakgönüllü olan", "onlar, kederi olanlar"). Sekiz tanesinden yalnız bir tanesinde ("barış sağlayanlar") İsa bir

eylemin kutsallığından söz etmektedir. Ve İsa'nın yaşantısında başardığı en önemli işin İlâhi Baha'nın isteğine uyarak çektiği acı oluşu elbette önemlidir. Acı çekmenin ve boyun eğişin ahlâki üstünlüğünü Mişkin'de canlandırırken, Dostoyevski bize, ilkel Hıristiyanlığın modern edebiyattaki tek iyice betimlemesini vermektedir.

Eylemin duyguya göre ikinci dereceye indirilmesinin günah kavramı üzerinde derin bir etkisi vardır. Bu, Yahudiler'de ve Yunan dinlerinde bulunan biçimci günah kavramını arka plana atmakta ve günahı eylemde değil, duyguda bulmaktadır. Buradan giderek, günahkâr eylemlerin, günahkâr zihni durumlardan daha affolunur olduğuna varılmaktadır. Zina yapan kadın (ki bu o zaman günahların en büyüklerindendi) biçimsel bir kınamayla kurtulmakta, oysa Ferisiler ve zenginler, eylemleri suçlanmasa bile, zihinleri ve duyguları bozuk olan bu kişiler, ölçüsüz acıyla tehdit edilmektedir. Dostoyevski de nihilistlere ve Tanrıtanımazlara aynı şekilde sert davranmakta, fakat hırsızlara, yalancılara ve sarhoşlara karşı sınırsız bir hoşgörü göstermektedir. Mişkin, İsa gibi, düşkünlerin, günahkârların dostudur. Rezil Lebedev'le ya da sarhoş, namussuz İvolgin'le birlikte olduğu zaman, General Yepaçkin'le birlikte olduğundan daha rahattır; onu kirlenmiş Nastasya Filipovna'dan çok, lekesiz Aglaya'ya bağlayacak hiçbir toplumsal ya da ahlâki titizliği yoktur; dikkatinin yönünü saptayan her zaman ne derece gerekli olduğudur. Birçok yorumcu –genellikle Almanlar– Mişkin ile betimlenen Rus ülküsünün, Batı uygarlığına karşı ve tehlikeli olduğunu ileri sürmüşlerdir; ama bu yazarlar, Batı uygarlığınca –doğru ya da yanlış olarak– yadsınmış ya da derinden değiştirilmiş olan ilkel Hıristiyanlığın özünün, özgün şekline benzer bir biçimde Rus ülküsünde alıkonduğunu söylemiyorlar. Batı uygarlığının ahlâki görüşü mahkemelere ya da ceza kanununa yaraşır ilkelerden etkilenmiştir; duygulara, düşüncelere karşı hoşgörülü, eyleme karşı hoşgörüsüzdür. Batı insanı, müsrif oğlun ayyaşlığının, ağabeyin kıskançlığından niye daha affolunur olduğunu; niye tövbe etmiş bir günahkârın, hiç günah işlememiş doksan dokuz

saygıdeğer yurttaştan daha üstün tutulduğunu ve İsa'nın ayağının dibinde düşünerek oturan Mari'nin, yemeği hazırlayan Martha'ya tercih edildiğini anlayamıyor. Duygulara önem veren ve eyleme aldırmayan Rus insanı ise anlıyor. Mişkin bu anlayışın tam bir cisimlenişidir; Batı insanı ise, değişik değerlerin dünyasında yaşamaktadır.

Budala'da içine girdiğimiz değiştirilmiş değerler dünyası, olağan kişisel çıkar dürtüsünün olmadığı bir dünyadır ve Dostoyevski, salt özveri ülkücünü sunarken, "aydınlanmış kişisel çıkar"ı savunanlara karşı *Suç ve Ceza*'daki olumsuz tartışmanın olumlu yanını getirmektedir ve bir anlamda, önceki romanın son sayfalarında sözü edilen sonuçtur. *Budala*'da, ülkünün pratik uygulanımlarını görmekteyiz; yarını hiç düşünmemek, parayı küçük görmek, vermenin almaktan daha iyi olduğu ilkesini şartsız olarak kabul etmek. Bunlar üzerinde ayrıntılı olarak durmaya gerek yok. Fakat *Budala*'yı yorumlayan hiç kimse, cinsel ilişkiler üzerinde durmazlık edemez; çünkü *Budala* kendine özgü bir biçimde, benzersiz bir aşk öyküsüdür.

Dostoyevski'nin, ilk günlerin kilisesinin cinsel ilişkilere karşı tutumundan dolaylı ya da dolaysız olarak etkilendiğini ileri sürmek için hiçbir neden yok. Rus kilisesi, Latin kilisesinin bekarete aşırı hürmet gösterilmesini teşvik edişine katılmaz ve Rusya'da Meryem'e bakireden çok ana-Tanrıça olarak ibadet edilir. Dostoyevski'nin de bekarete özel bir önem verdiği görülmemiştir; cinselliğe karşı tutumu –bazı bakımlardan ilkel Hıristiyanlığa yakındır– gençliğinde kapıldığı rasyonel düşüncelerin etkisiyle gelişmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, rasyoneller, cinsel ilişkilerde tek başına sahip olma hakkına karşı çıkıyorlardı ve Dostoyevski'nin daha başlarda, kıskançlığa karşı çıkması herhalde rasyonellerin etkisiyleydi. Ama, daha derin bir anlayışa ya da daha karışık tutkulara sahip olan Dostoyevski, rasyonellerin görüşlerindeki boşluğu kısa zamanda anladı; Dostoyevski'nin gerçek hayatta tanıdığı cinsel tutku, kişiyi empoze edici, kıskanç, başkalarını dışta bırakan bir tutkuydu ve başka bir şekilde var olamayacak gibi görünüyordu. Cinsel ilişkinin, başkalarını dü-

şünme ülküsüne uymaması üzerine, özveri ülküsünü terkedemeyen Dostoyevski, kuramda (şu anda eyleminden söz etmiyoruz) cinsel ilişkiye karşı bir nefret ya da horgörü kullandı. Düşüncesinin yavaş yavaş gelişimini romanlarında izlemek ilgi çekicidir. Daha *İnsancıklar*'da, salt başkasını düşünmeyi temel alan bir ilişkiyi vermişti; fakat kelimenin olağan anlamıyla cinsel bir ilişki değildi bu ve Varvara'nın düğününde Makar Devuşkin'in duyduğu üzüntü cinsel kıskançlıktan bütünüyle uzaktı. *Beyaz Geceler*'de soruna yaklaşmaya başlıyoruz; erkek, kadına karşı doğmaya başlayan tutkularına kadının başka bir erkekle mutlu olmasını kolaylaştırmak için hâkim oluyor. Fakat sorun, Dostoyevski'nin Sibirya'dan dönüşüne kadar bütün yanlarıyla ortaya konmadı. *Ezilenler*'in kahramanı Vanya, Nataşya'ya karşı doğal bir tutku duymaktadır, fakat Nataşya Alyoşa'yı sevmektedir ve özveri ilkesi Vanya'dan, Nataşya'nın, rakibine olan tutkusunun başarıya ulaşmasına yardımcı olmasını istemektedir. Alyoşa'nın başka birinin (babasının) isteğine karşı cinsel tutku duyamayacak denli güçsüz ve boyun eğer olması sorunu daha da abartmakta, tamamlamakta ve roman önüne geçilmez trajediyle sona ermektedir. Vanya'da da, Alyoşa'da da cinsel tutku, başkasını düşünme ülküsüyle uyuşamaz olarak gösterilmiştir. Alyoşa'da, ülkü cinsel tutkuyu dışarıda bırakır; Vanya'da ise, cinsel tutku, ülkünün çıkarlarının içinde zorla zaptedilmektedir. Rakipler arasında, cinsel arzuların değil, karşılıklı yüce gönüllülüğün yarışı olmakta, birbirleriyle ilgisizlik silahıyla savaşmaktadırlar. Böyle bir yarışmada kadının, arzular için yapılan en ilkel mücadeleden daha fazla ıstırap çekeceği söylenebilir. Bu görüş doğru bile olsa Dostoyevski'nin aklına gelmemiştir, kaldı ki gelseydi bile, hiç şüphesiz Dostoyevski bunu yersiz bulup aldırmayacaktı. Bu doyurucu olmayan, oldukça tatsız romanın ahlâki sonucu, genellikle anlaşıldığı şekliyle cinsel ilişkilerin en yüksek ülkülerimizle uyuşamaz olduğudur. Dostoyevski'nin hiçbir zaman dingin bir cinsel ilişkiyi betimlemediği sık sık söylenmiştir; böyle bir ilişki Dostoyevski'ye göre kuramsal olarak temelinde bencilcedir

(iki kişiyi içeren bir bencillik olması bu durumu değiştirmez) ve başkasını düşünmeyi, kendine önem vermemeyi buyuran ahlâki ülküden sapmadır.

Budala'nın öyküsü Dostoyevski'nin kafasında böyle bir temel üzerinde şekillendi. İncil'deki İsa bütünüyle cinsiyetsizdi; fakat ahlâki ülküyle cinsiyet arasındaki ilişki Dostoyevski'ye öyle işkence çektirmişti ki, cinsiyeti görmemezlikten gelemiyordu. Kitabın başında Mişkin'de bir acayiplik olduğunu sezdiriyor yazar. Romanın ilk bölümünde Mişkin, "Belki bilmiyorsunuz" diyor Rogojin'e, "doğuştan olan hastalığım yüzünden kadınlar hakkında hiçbir şey bilmem." Fakat yazarın amacı Mişkin'i iktidarsız olarak değil de, bu konuda deneysiz olarak göstermektir. Mişkin'i fiziki olarak iktidarsız kabul etmek, öykünün amacını zayıflatacaktır. İçinde Aglaya ile gelişen doğal insani aşk, yalnızca başkasını düşünme ülküsünün daha yüce istekleri tarafından boğulmaktadır; bu istekler, kendini, kimin ihtiyacı olduğuna bakarak bazen Aglaya için, bazen Nastasya Filipovna için feda etmeye zorlamakta, insani tutkunun isteklerini yerine getirmesini önlemektedir. Okuyucunun Mişkin'de, ahlâki ülkünün doruğunu değil de, anlamsızlığa varmasını görüp de aldanmaması için şu noktanın üzerinde duralım: *Budala* gerçek dünyanın betimlenişi değildir, hareketlerimizi kusursuz hale getirmek için bize öğütler vermeye kalkışan bir vaaz hiç değildir, fakat, cisimlenmiş ülkülerin hayali dünyasının görüntüsüdür, o dünyada "onlar ne evlenirler ne de evlenmeye düşkündürler, cennetteki melekler gibidirler." Yıllar sonra Tolstoy şöyle yazıyordu: "Bir ülkünün elde edilmesi ancak düşüncede mümkünse, ancak sonsuzda gerçekleşeceği görülüyorsa ve bu yüzden ona yaklaşma olanağı sonsuzsa, o zaman o ülkü bir düşüncedir. Eğer ülkü gerçekleşebiliyorsa ya da insan tarafından gerçekleştirilişini gözümüzün önüne getirebiliyorsak, artık o bir ülkü değildir."

Budala'nın trajik etkisi öyle güçlüdür ki (bir kez daha *Kral Lear*'la paralellik gösteriyor), ikinci derecedeki karakterler, bu güçle sahnenin ortasından çekiliyorlar ve ancak baş kişinin ka-

fasının üstünde dolaşan kuvvetli ışığa yanaştıkları zaman dikkatimizi çekiyorlar. Mişkin'le kıyaslandığında, Aglaya ve Nastasya Filipovna dahil bütün kişiler, yaşam boyutlarından daha aşağı bir yere iniyor. Yine de birçoğu daha yakından incelenmeye değer. Aglaya, Dostoyevski'nin kadın kahramanları arasında kıyaslanamayacak denli en çekicisidir, bütün romanları içinde hayata gerçekten uyan tek saf kızdır. Aglaya'nın ve ailesinin hayattaki özgün karşılıkları hakkında geçen bölümde yeterince söz edildi. Anneyle kızın karakterleri arasında, ilk bakışta görülmeyen ama derine indikçe kendini daha fazla belli eden ve gerçek hayatta o kadar çok olduğu halde anlatıda pek gösterilemeyen o ince benzerlik vardır. İkisinin de temel özellikleri, onları uzlaşmaya, orta yolu bulmaya karşı hoşgörüsüz yapan boyun eğmez dürüstlükleri ve en güçlü dürtülerini başıboş bırakmalarını önleyen "utangaçlık"larıdır. Dostoyevski'nin görece nesnel yaratıkları arasında en çekici, hayata en yakın kişilerdendirler.

Daha önce gördüğümüz gibi, Nastasya Filipovna da gerçek hayattan öğeler taşır. Bir çeşit aşağılık kompleksinden gelen hassas gururu, Polina Suslova'dan alınmış olabilir. Diğer taraftan, Nastasya'da o denli yüksek bir güce çıkarılan kendini feda etme yeteneğini Suslova'ya atfedemeyiz. Bedeni alçalmışlığı içindeki ahlâki yüceliğini ve temizliğini ilk anlayan insana âşık olma sahnesini de, bildiğimiz gibi Martha Brown esinlemiştir. Fakat her şey göz önüne alınırsa, Nastasya, insaniden çok dramatik boyutlardadır. "Temiz orospunun" duygusal gerilimi Nastasya'nın kanındadır ve yaratıcısının onun geçmişteki hataları üzerine ısrar etmesi zahmetli ve sıkıcıdır. İki kadın arasındaki son sahne dışında (bu sahne gerçek dışı ve melodramik, yer yer Balzac'ı andırır), toplumsal olduğu gibi insani yakınlığımız da kesin olarak Aglaya'nın tarafındadır. Bir romancının, temiz bir kızı, kırılgan bir erdemi olan kadından daha çekici, daha ikna edici yapabilmesi pek seyrek başarılan bir şeydir ve Dostoyevski bu olağanüstü işi başarmıştır.

Nastasya'nın âşığı ve sonunda katili olan Rogojin, ilk tanıdığımızda insani bir kişiliğe sahiptir, fakat giderek bir kukla-

ya dönüşür. Svidrigailov nasıl soğuk ve alaycı kendine düşkünlüğün cisimlenişiyse, Rogojin de, zaptedilemeyen hesapsız tutkunun cisimlenişidir. Svidrigailov'un Raskolnikov'un peşini bırakmadığı gibi, o da Mişkin'in peşini bırakmaz; Svidrigailov gibi beklenmedik anlarda muammalı bir şekilde ortaya çıkar ve yok olur, işaretler yapar, imalı sözler söyler, kapalı kapılardan içeri sızar, gözlerindeki bakışla dehşet saçar. Rogojin, özellikle sondaki sahnelerde, Dostoyevski'nin gençken yazdığı Hoffmann tarzındaki yazıları hatırlatır. Öldürülen Nastasya'nın cesedinin başında sabaha kadar çılgınca bekleyişini anlatan son sahne çok güçlüdür. Bazı ayrıntılar Dostoyevski'nin Rus basınında okuduğu dava tutanaklarından alınmıştır: O sıralarda bir katil kurbanını "Amerikan muşambasıyla" örtmüş, çevresine "dört şişe koku giderici ilaç" koymuştu. Bu tuhaf özelliklerin gerçek hayattan alınmasına rağmen, yine de genel hava, Dostoyevski'nin gençliğindeki "korkunç" kitaplar akımının hatırasıdır. Rogojin *Budala*'nın öyküsünde görevini yapar, tüylerimizi ürpertir ve hattâ duygularımızı etkiler. Fakat onu bir insan olarak görmeyiz pek.

Geri kalan karakterlerin birçoğunun sanatsal işlevi, ya Mişkin'in zıddı olan özellikleriyle onun değerini belli etmek ya da onun, en az ümit verici olan kişilere bile etki edebilme gücünü göstermektedir. En önemlileri, on altı yaşındaki (Rus gençlerinin erken geliştiklerini göz önünde tutmalıyız) İppolit'dir. Veremden yavaş yavaş öldüğünü bilmektedir, ruhu, bu amaçsız, anlamsız ölüm ve ıstırap kararına karşı acı bir başkaldırıyla, doğal bir gençlik isteği olan mağrurca kendini kabul ettirme arasında parçalanmıştır. Bu kişi, eğer bütünüyle inandırıcı olsaydı, dayanılamayacak denli acı verici olurdu, ama İppolit bizi hiçbir zaman tam anlamıyla sarmaz. Bir anlamda fazla gerçektir; çünkü sıkıntı ve kızgınlık gerçek hayatta da merhametin hasmıdır. Dostoyevski, İppolit'de, en katı şekliyle acı sorununu göstermektedir; bu soruna daha sonra *Karamazov Kardeşler*'de daha ustaca, daha olgun bir şekilde yeniden dönecektir. Ama eğer İppolit'i heyecanla hatırlıyorsak, bu daha çok Mişkin'le son konuşmasına bağlıdır:

Peki öyleyse, bana yalnızca şunu söyleyin: Sizce ne şekilde ölmeliyim ki bu benim için en iyisi olsun? Yani en şereflice nasıl olur demek istiyorum? Bana bunu söyleyin.

Önümüzden geçin ve mutluluğumuzu bize bağışlayın, dedi prens sessizce.

Bu edebiyattaki büyük cevaplardan biridir.

ONALTINCI BÖLÜM

AHLÂK VE POLİTİKA – *ECİNNİLER*

Dostoyevski'nin "sosyalist" ve "nihilist"lere (o zaman her iki kelime de yeni ve yabancıydı) olan ilgisi, 1867 Eylül'ünde Cenevre'deki Barış ve Özgürlük Birliği'nin toplantısına gittiği güne kadar uzanır. Bu ilginin ilk kez ortaya çıktığı *Budala*'daki genç nihilistlerin anlatılışı, romanın üstün anlatısına pek uymayan, oldukça sıkıcı bir fazlalıktır. Fakat, *Suç ve Ceza*'dan başlayıp *Budala*'da ve *Ecinniler*'de süren bir düşünceyi ortaya çıkaran ilginç bir bölümü içerir. Mişkin, "kendilerini suçlu görmeyip, hakları olduğunu ve hattâ iyi bir şey yaptıklarını düşünen" katillerin (Raskolnikov gibi) çarpık psikolojilerinden söz eder ve yanındakilerden biri, nihilistlerin tutumunun da, "buna benzer bir şekilde, düşüncelerin ve ahlâki ilkelerin çarpıtılmasını" gösterdiğini söyler. Kişisel alanda, Raskolnikov'u suça iten ahlâki kuram, toplumsal alanda ihtilale yol açar. Özel hayatın Raskolnikov'u, politikanın nihilistidir. Dostoyevski'nin ortaya koymaya çalıştığı tez budur. *Suç ve Ceza*'nın ahlâki sorunu, *Ecinniler*'in ahlâki-politik sorunu olur.

Dostoyevski'nin kafasına *Budala*'yı yazarken böylece yerleşen tohum, bir yıl sonra, çarpıcı bir olay nedeniyle filizlenir. İsviçre'de Herzen'le, Ogarev'le, Bakunin'le arkadaşlık etmiş olan, Nechaev adında Moskova Üniversitesi'nden bir öğren-

ci 1869 yılında, yaklaşan ihtilal için öğrenci arkadaşlarını örgütlemeye başlar. Yaz ayları bütün Rusya'da yürütülecek propagandaya ayrılacak ve ihtilal bir dahaki yılın baharında yaşayacaktı. Rusların birçok işinde olduğu gibi, amacın belirsizliği, örgütlenmenin ayrıntılarındaki dakik kesinlikle karşılanıyordu. Eylem, başkanları yoluyla daha yüksek bir gruba karşı sorumlu olan beş kişilik gruplar tarafından yürütülecekti. Nechaev, kendi hayalinin bir ürünü gibi görünen merkez komitesinin üyesiymiş gibi davranıyor ve üye kaydettiği kişilerden bu hayali komite adına sıkı disiplin ve kesin itaat istiyordu.

Bu 1869 yazında, İtalya'dan Dresden'e yeni gelmiş olan Dostoyevskiler, Anna'nın Moskova Ziraat Akademisi'nde okuyan erkek kardeşiyle buluştular. Anna'nın kardeşi, öğrencilerin yaşayışından ve devrimci eğilimlerinden söz etti ve İvanov adlı bir yoldaşı özellikle iyi bir şekilde anlattı. Bu hikâyelerin olağanüstü bir tarafı yoktu; fakat birkaç ay sonra, genç Snitkin'in anlattığı çevre ilginç bir cinayet yüzünden herkesin ilgisini üzerine topladı. İvanov, 21 Kasım'da Nechaev ve üç öğrenci arkadaşı tarafından akademinin arkasındaki bahçede öldürülmüş ve cesedi havuza atılmıştı. Sonradan anlaşıldı ki, bu beş kişi ihtilalci örgütteki bir gruptular ve İvanov'un davaya olan bağlılığı zayıflamıştı; ihanetten ve ihbar edilmekten korkan yoldaşları, Nechaev'in önderliğinde İvanov'u öldürmüşlerdi. Nechaev, İsviçre'ye kaçtı; üç suç ortağı, Nechaev'in örgütündeki birçok kişiyle birlikte tutuklanıp, 1870 Temmuz'unda Petersburg'daki mahkemeye çıkarıldılar.

Bu trajedi Rus dünyasında derin bir etki yaptı. Çevreyi ve olayın kahramanlarını karısının kardeşinden öğrenmiş olan Dostoyevski için bu etki daha da derindi. *Edebi Koca*'yı yeni bitirmiş olan Dostoyevski, Katkov'a borçlu olduğu yeni roman için konu arıyordu; şevkle Nechaev olayına sarıldı. Bu olay, *Budala*'yı yazdığından beri kafasında uyuşuk bir şekilde duran, nihilizmle suç arasındaki temel ilişki düşüncesini anlatmaya, hayran olunacak denli elverişli görünüyordu. Yapması gereken, olayı taşradaki bir şehre götürmek, kişilerin adlarını değiştirmek ve ikinci derecede kişiler yaratmaktı yalnızca;

elinde, önemli bir ahlâk anlayışı olan heyecanlı bir cinayet öyküsü hazırdı.

Fakat Dostoyevski'nin bu mayaya katmak istediği bir şey daha vardı. Onda radikalliğin son kalıntıları da epeydir yok olmuştu. Ama, geri dönüp de henüz doğru yolu bulmamış olduğu gençliğine baktığı zaman, altmışların nihilistlerinin, kırkların radikal ülkücülerinin mantıki sonucu olduğunu görüyor ya da gördüğünü sanıyor ve bu ilişkiyi açıklamak için, romanındaki Nechaev'i (gerçek Nechaev bir serfin oğluydu), öyküde önemli bir rol oynayacak olan geçmiş kuşağın tipik bir radikalinin oğlu yapıyordu. Bu iş için, içten ama oldukça tuhaf bir ülkücü olan ve bir hayli zaman önce ölmüş bulunan Granovski'yi seçiyor. Strakhov'dan Granovski'nin biyografisini yollamasını rica ediyordu. Belirsiz ve duygusal liberalizmi, somut olaylarla karşılaştığı zamanki çekingenliği ve kararsızlığı, öğretmek ve vaaz vermek konusundaki tutkusu ve ortaçağ özellikle de İspanyol tarihine olan merakıyla Stephan Trofimoviç Verchonevski'nin kişiliğinde, Granovski'nin oldukça ayrıntılı bir karikatürünü çiziyordu. Dostoyevski'nin, geçmiş kuşağın tipik liberali olarak hiç görmediği Granovski'yi ele almasının nedenini bilmiyoruz, fakat sanatsal açıdan sonuç, bu seçimi haklı çıkarıyor. Stephan Trofimoviç, Dostoyevski'nin yarattığı kişiler içinde en parlak şekilde çizilenlerden biridir ve *Ecinniler*'in çekiciliği ancak o sahnede olmadığı zamanlar azalmaktadır. Romanda bütünüyle gülünç olan ve bütünüyle sevilebilen tek kişi odur.

1870'in ilk aylarında Dostoyevski bu durumda çalışmaya başladı. Romanın şimdiki şeklinin ne kadarının bu sırada yazıldığını bilemiyoruz; fakat üç bölümünün ilki ve ikincisinin bir kısmı özgün şekle girer. Bu kısımda öykü, kendisi fazla önemli bir rol oynamayan fakat başlıca kişileri yakından tanıyan birinin ağzından anlatılmakta ve yalnız bu kişinin gördüğü ya da duyduğu olaylardan bahsedilmektedir. Daha sonraki kısımlarda bu anlatı tarzı bütünüyle yok olmakta, öyle her şeyi bilen yazar tarafından açıkça ve dolaysız olarak anlatılmaktadır. Bu anlatı tarzının ne denli uygulandığı, romanın değişik bölümle-

rinin yazılış sırasını belli eden kaba ama yararlı bir ipucudur.

1870 Mart'ında Dostoyevski romanını "üç ayda" tamamlayacağını umuyordu. Bir an önce onu bir yana atmak istiyordu, çünkü yeni bir düşünce onu sıkıştırıyor, *Ecinniler*'i yazarken bile defterinin kenarını notlarla dolduruyordu. Daha 1868'de, *Budala*'yı bitirmeden önce, Tanrıtanımazlık adlı büyük bir roman yazma düşüncesi aklına gelmişti; bu romanda "bizim sınıfımızdan bir Rusun" (Maikov'a yazdığı bir mektuptan alıyoruz) Tanrıtanımazlıktan Katolikliğe ve resmî kiliseden ayrılmaya, oradan da "Rus Tanrısı"na inanmaya varan ruhsal değişimi anlatılacaktı. Bu düşünce on iki ay uyuşuk bir şekilde kaldı, sonra yeni bir biçimde tekrar ortaya çıktı. Dostoyevski şimdi de, *Büyük Bir Günahkârın Hayatı* başlığı altında toplayacağı beş romandan oluşan bir dizi tasarlıyordu. Aralık 1869, Mayıs 1870 arasında yazdığı ayrıntılı taslaklar bugüne kalmıştır. *Büyük Günahkâr*'m, *Ecinniler*'in ilk tasarlandığı şekliyle hiç ilgisi yoktur. Dostoyevski'nin gözünde diğerinden daha önemsiz olan *Ecinniler*, Katkov'a olan borcu ödemek için kısa zamanda bitirilebilirdi; sonra da oturup şaheserini ciddi bir şekilde yazabilirdi.

Fakat işler böyle yürümedi. Dostoyevski'nin zihni, aynı zamanda iki paralel çizgi üzerinde yürümeye elverişli değildi; pek uzağa gitmeden iki çizgi hep kesişiyordu. 1866 yılında, *Suç ve Ceza*'nın iki bölümü arasında *Kumarbaz*'ı yazdığı doğruydu. Ama *Kumarbaz* önemli değildi pek ve *Suç ve Ceza* tehlikeye girmeyecek denli tamamlanmıştı. Daha yarısı yazılmamış olan *Ecinniler, Büyük Günahkâr*'la birlikte yürüyemezdi; kuvvetle yeni düşüncenin etkisi altına çekildi ve bu yeni tasarının etkisi ilk yapısını sarstı. Bir süre sonra Dostoyevski, Strakhov'a şöyle yazıyordu: "Yazın romanın gerçek kahramanı olmak eğilimini taşıyan yeni bir kişi girdi işin içine, böylece daha önceki kahraman (ilginç bir kişi ama kahraman adına pek layık değil) geride kaldı." Yeni bir şekillendirmeye girmekten başka yapılacak şey yoktu. Nechaev'in öyküsü olay örgüsünün temeli olarak kaldı yine. Stephan Trofimoviç'in ilginç kişiliği, yazılmış olduğu gibi bırakılan ilk kısmın kahramanı olarak kaldı ve Stephan Trofimoviç'in yine baş kişi olduğu sonuç bölümü de ilk tasarıya göre

yazıldı. Fakat geri kalan kısım değiştirildi. *Büyük Günahkâr*'ın kahramanının nitelikleri, ilk şeklindeki *Ecinniler*'de önemsiz bir yeri olan, şimdi ise Stephan Trofimoviç'in yerine romanın kahramanı olan, Stephan Trofimoviç'in kadın patronunun oğlu Stavrogin'e ekleniyordu. Stavrogin'in gayri resmî karısı "sakat kız" ve yarı-deli üstün insan Krillov da *Büyük Günahkâr*'dan geliyor. 1870 güzünde, ilk bölümler Katkov'a yollandığında bu çeşitli öğeler tam olarak birleştirilip uyumlu bir tasarı çıkmamıştı ortaya Strakhov'a, "şimdiye kadar yazdığı hiçbir şeyin kendini bu denli uğraştırmadığını" söyleyen yazara inanabiliriz. Neredeyse bir yıl sonra Rusya'ya döndüğünde henüz *Ecinniler* bitmemişti; *Russky Vestnik*'teki yayınlanışı 1871 boyunca sürdü ve ancak bir dahaki yıl sona erdi.

Gerek bu dönemde çok verimli olan Dostoyevski'nin kararsız çalışma tarzını aydınlatması, gerekse *Ecinniler*'in hemen göze çarpan kusurlarının nedenlerini anlamadıkça ondan zevk almanın zorlaşması nedeniyle bu ayrıntılar üzerinde uzunca durduk. En dikkatsiz okuyucu bile, yapımındaki kusuru ve anlatımcının kesin olmayışını anlayacaktır. Dikkatli okuyucu ise, daha önce iki ya da üç kez açıkça karşımıza çıktığı halde, kitabın yarısına doğru "Yüzbaşı Lebyadkin adında bir rezil"le aniden niye tanıştırıldığımızı; yine aynı bölümde (şimdiki yerine rağmen romanın ilk kısmına dahildir) sanki daha önce tiksinerek duymamışız gibi Peter Verchovenski'nin hareketlerinin niye açıklandığını ve bir konuşmada Stavrogin'e niye, *Büyük Günahkâr*'ın el yazısı taslaklarında bulunan fakat *Ecinniler*'in başka hiçbir yerinde ona verilmeyen prens lakabıyla hitap edildiğini sorabilir. Tefrika halindeyken affolunabilecek bu hatalar, daha sonraki baskılarda dikkati çekmeden ve düzeltilmeden kalmıştır; fakat bunlar, romanın yazıldığı şartları bilen okur için fazla üzerinde durulacak şeyler olmamalıdır.

İki kısım arasındaki dışsal tutarsızlıklar sanatsal bakımdan, anlatının değişmesinden daha az zararlıdır herhalde. İlk şekliyle roman tarihsel bir olaya, Nechaev'in cinayetine dayanıyordu ve bu kısma ait kişiler, bütünüyle amaca varmak için yaratılmış bir kişi olan Verchovenski (Nechaev'in kendisi) dışın-

da, açıkça hayattan alınmış kişilerdi. Liputin, Liyamşin, Shigalev ve diğer ikinci derecedeki kişiler, Dostoyevski'nin yirmi yıl önce Petrashevski grubundan tanıdığı tiplerdi. Hafifçe dokunulan ama başarısız olmayan karikatürlerdir bunlar. Romanda İvanov'un rolünü oynayan, nihilistlikten vazgeçmiş Shatov'un kişiliği birtakım sorunlar göstermektedir. Anna'nın kardeşinin, Dostoyevski'ye Nechaev'in kurbanını anlatmış olduğunu biliyoruz. Fakat Shatov'u incelediğimizde, birçok özelliğinde kesin bir şekilde yaratıcısının yansısını buluyoruz. Dostoyevski'nin romanda bütünüyle sevimli gösterdiği kişi Shatov'dur. "Normal olarak sıkıcı ve konuşmayan biriydi, fakat bazen, inançlarına saldırıldığında sinirlenir, kızar ve heyecanla konuşurdu." Bu satırları duyunca, Belinski grubundaki ya da daha sonra Krukovskaya'nın salonundaki Dostoyevski'yi anımsıyoruz. Stephan Trifimoviç onun için "dünyanın en iyi ve en çabuk öfkelenen" adamıdır diyor. Başında coşkun bir sosyalisttir ve Dostoyevski gibi baskı makinesinin idaresini üzerine alır. Sonradan değişir, Slavcı ilkeleri benimser ve "halkı" Tanrı'ya olan inancının temeli yapar ve hattâ Stavrogin onu "Tanrısallığı bir milliyetçilik sorununa indirmekle" suçlar – bu Dostoyevski'nin kendisine yapılan bütünüyle de haksız olmayan bir suçlama olabilir. Yani birçok benzerlik rastlantı olamaz. Shatov'un yazarın kendi portresi ya da daha doğrusu, kendinin mükemmelleştirilmiş şekli olarak görmemek için mantıki bir neden yok. Dostoyevski kendini, hakkında çok şey duyduğu bir cinayetin kurbanı olarak dramatize etmiştir.

Dostoyevski'nin diğer romanlarından farklı olarak *Ecinniler*'de karikatür öğeleri çoktur. Kurbanların en ünlüsü, tek karşılık verebilecek durumda olanı Turgenyev'dir. Acı bir eleştiridir bu. Dostoyevski, Karmazinov'un kişiliğinde, rakibinin görünüşü ve tavırlarını alaya almış, edebi deyişinin yapmacık yanlarını gülünçleştirerek taklit etmiş ve Turgenyev'in gençliğinde fırtınadan korkup denizcilere, gözlerinde yaşlarla annesinin tek oğlu olduğunu söyleyerek önce kendisini karaya çıkarmalarını yalvardığı yolundaki eski söylentiyi yeniden ortaya çıkarmıştır. Turgenyev bu hakaretlere pek aldırmamış göründü.

İşin tuhafı, Turgenyev'in en şiddetle reddettiği şey karikatürün bizce en doğru ve az saldırgan olan yanıydı. Dostoyevski'ye göre, Turgenyev gibi yarı-Avrupalılaşmış Rus liberallerinin, nihilistlere karşı durumu geçen asrın ülkücülerinin durumu gibiydi ve Karmazinov, Stephan Trifimoviç gibi, inançtan çok gösteri nedeniyle nihilistlere yakınlık duyan biri olarak gösterilmişti. Karmazinov'un adı Fransızca'daki cramoisi (koyu kırmızı) sözcüğünün Rusça şeklini hatırlatıyordu. Bir İngiliz romancısının kızılların dostu olan birine "Mr. Pink" (pembe) demesi gibi bir şeydi. Bu suçlama önem kazandı ve iki romancı arasındaki, daha önceki bölümde sözünü ettiğimiz ünlü edebi kavgada unutulmayan ve affedilmeyen bir suçlama haline geldi.

Granovski ve Turgenyev'in karikatürlerinin yanı sıra, *Ecinniler*'de, modern eleştirmenlerin ortaya çıkardıklarından bile daha fazla miktarda, bir yığın ikinci derecede taklitler vardır. Karmazinov'un da konuşma yaptığı "edebi toplantı"daki çılgın profesörün konuşması, birkaç yıl önce Petersburg Üniversitesi'nde bir profesörün yaptığı ve hükümete çattığı için taşraya sürülmesine yol açan bir konuşmanın taklitidir. *Ecinniler*'de nihilistlerin dolaştırdığı şiirler, Dostoyevski'nin Cenevre'de tanıdığı Ogarev'in yurtdışında yayınladığı şiirlere benzer.* Ve bu taklitlerin yanı sıra, daha geniş anlamda hicivler de vardır. Ör-

(*) *Ecinniler*'deki taklitlerden birinin başına gelenler bir not düşülecek denli ilginçtir.

1869'da Ogarev, Cenevre'de, *Öğrenci* adlı bir şiir kitabı yayınladı. Kitap Nechaev'e ithaf edilmişti ve hayatını devrimci eyleme adamış bir öğrencinin övgüsü yapılıyordu. Tabiîki Rusya'da yasaklandı. Fakat Dostoyevski kitabı Dresden'de görmüş olmalı ki, *Ecinniler*'de nihilist edebiyatın örnekleri arasına, *Soylu Bir Karakter* adında "aslında yurtdışında basılmış" e Ogarev'in *Öğrenci*'sini yakından taklit eden bir şiir de koydu.

1874'de büyük mahkemenin Üçüncü Kısmının (gizli polis) ajanları, Rusya'da ciddi bir propaganda broşüründe *Soylu Bir Karakter* şiirini keşfettiler. Ve üç yıl önceki *Russky Vestnik*'ten alındığına inanan Üçüncü Kısım, İçişleri Bakanlığı'na sert bir mektup yazıp, böylesine alevlendirici bir yazının sansürden nasıl geçtiğini sordu. İçişleri Bakanlığı, şiirin ilk olarak "kuşkulanılmayacak denli iyi niyetli" bir romanda "bütünüyle takdire şayan ve faydalı bir şekilde devrimcileri teşhir etmek amacıyla" yayınlandığını açıklayarak cevap verdi. Dostoyevski'nin, yaptığı taklidin başına neler geldiğini bilmesi imkânsız, çünkü bu yazışma ilk kez 1923'de *Krasny Archiv* adlı Sovyet gazetesinde yayınlandı.

neğin, o günkü Rus yazarlarının çoğunlukla hedefi olan, duygusal davranan jüriye karşı şöyle denilmekte:

> Eğer hırsızlık yaparken yakalanırsanız, çabucak eve koşun ve annenizi öldürün, hemen beraat edersiniz.

Ya da büyük bir Amerikan işadamına karşı şöyle denilmekte:

> O, büyük mirasının hepsini fabrikalar kurulması ve uygulamalı bilimlerin öğretilmesi için, iskeletini akademinin öğrencileri için ve derisini de, gece gündüz Amerikan ulusal marşının çalınacağı bir davul yapılması için bıraktı.

Ecinniler'in yazılışı Dostoyevski'de, alışılmamış ve beklenmeyen bir hiciv damarının ortaya çıkmasına yol açtı. İğneli nükteleri onun başka romanlarında pek bulamayız. Eğer *Ecinniler*'i ilk tasarısına göre yazıp bitirseydi, bu onun en hafif, okunması en kolay kitabı olurdu ama, herhalde kitaplarının en büyüklerinden biri olmazdı.

Fakat *Ecinniler*'in ilk kısmını ikinci kısmından ayıran o pek kesin olamayan çizgiyi aştığımız zaman, hiciv ve karikatür havasının yerini kuram ve hayal havası alır. Nechaev'in tarihsel rolünü oynamasına rağmen Peter Verchonevski ikinci kısmın özüne uygundur. Artık bir karikatür bile değildir, bir kuramın cisimlenmiş halidir. Anlayışsızca, duygusuzca çizilmiştir ve inandırıcı olmaktan bütünüyle uzaktır. Belli bir anda "ben bir alçağım, bir sosyalist değilim" diye bağıran, hakkın yerine gelmesi için cinayet işleyen aşırı bir kişi mi, yoksa öldürme içgüdülerini aşırı ihtilalci kılıfıyla örten bir canavar mı olduğuna karar vermemize izin verilmeyen kuklamsı bir kişiyi ortaya koymak, ahlâki kötülükle politik nihilizmin temel özdeşliğini gösterebilmek –Dostoyevski'nin isteği budur– yeterli değildir. Ve Dostoyevski'nin savını desteklemek için önümüze sürdüğü şey işte bu kadardır. *Suç ve Ceza*'nın acı verici sorunları yerini kaba dogmatik savlara bırakmıştır; edebi ürünlerin, kendilerine atfedilen politik eğilimlere göre yargılandığı bir ülkede, genç kuşağın, yazara karşı –yazarın bir zamanlar onlardan biri gibi görünmesi onları daha da fazla kızdırıyordu– çıkması hiç

de şaşırtıcı değildir. Öfkeleri Dostoyevski'yi şaşırtmadı, skandal sonucu elde edeceği başarıyı bekliyordu ve elde etti de.

Hattâ Verchonevski bile, hiç olmazsa ilk düşünüldüğü şekliyle, gerçek dünyanın bir kişisi olarak kalmaktadır. Fakat, *Ecinniler*'in ilk şeklinin kişilerini bırakıp da Stavrogin'e ve Krillov'a, *Büyük Günahkâr*'dan gelen bu davetsiz ve pek iyi karşılanmayan ziyaretçilere döndüğümüzde, salt hayal dünyasına geçmiş oluruz. Önemli bir Rus eleştirmenin, Stavrogin'in gerçekte kimin kopyası olduğu konusunda uzun çalışmalar yaptığı ve 1924'de onu Petrashevski grubundan Spechnev'e ve 1926'da da anarşist Bakunin'e benzettiği doğrudur. Fakat ilk benzetiş ortaya birçok sorun çıkarmaktadır, ikincisi ise bütünüyle hayalidir ve Stavrogin'in aynı eleştirmen tarafından hemen hemen aynı zamanlarda bütünüyle değişik iki kişiye benzetilişi, iki savın da inanırlığını çürüten bir şey olarak görülebilir. Dikkatli bir okuyucunun, Stavrogin ve Krillov'u *Ecinniler*'in diğer kişilerinden ayıran anlatıştaki değişikliği sezmemesi inanılacak şey değil. Diğer kişiler az ya da çok belirgin olarak, gerçek hayattan alınmışlardır; Stavrogin ve Krillov bütünüyle hayal ürünüdürler ve esin kaynakları tarihsel olmaktan çok, edebi ve felsefidir. *Ecinniler*'in politik konusuyla olan ilgileri rastlantısal ve yapmadır, geçmişte Raskolnikov'u, ileride İvan Karamazov'u andırırlar.

Stavrogin, Raskolnikov'un gelişimindeki daha ileri bir aşamayı temsil eder; kişinin en yüce ahlâk ölçüsü olarak yükseltilmesine olan ateşli inancını yitiren Raskolnikov'dur o; fakat, hayal kırıklığına uğramış, bunalmış ve isteksiz bir şekilde, bu inancın buyruklarını yerine getirmeye ve aynı zamanda kendisinden ve inancından nefret etmeye devam eder. Stavrogin'in edebi ataları, Raskolnikov'unkiler gibi, Batı Avrupa'nın romantik yazarlarında aranmalıdır; Stavrogin romantik kederin tipik bir kurbanıdır.

> Henüz sakalları bile çıkmadan bu eğlencelerden bıkmıştı... Köpeklerini dövmeyi seviyordu, sonra fahişeleri dövmeye başladı... Ağırlaşmış kafasında hayvan büyüdüğü oranda, bütün

benliğinde Tanrı sönüyordu. Uyuşuk zekâsı amaçsız güçler duyuyor, yüreği anlamsız bir sıkıntı ve isimsiz bir üzüntü içinde yıpranıyordu. Trenmor'un seveceği hiçbir şey yoktu. Çevresindeki her şey adiydi, bozulmuştu; soylu yürekleri nerede bulacağını bilemiyor ve buna inanmıyor.

Yukarıdaki alıntının Stavrogin ile ilgisi yoktur, o yaratılmadan yirmi beş yıl önce yazılmıştır, fakat Stavrogin'in karakterini, *Ecinniler*'deki bütün bölümlerden ya da onun üzerine yazılmış bütün eleştirilerden daha doğru, daha etkili olarak çözümlüyor. Bu alıntı, George Sand'm en romantik ve zamanının en ünlü romanı *Lélia* üzerine söyledikleridir. Dostoyevski'nin George Sand'a hayran olmasına ve çocukluğunda muhakkak *Lélia*'yı okumuş olmasına rağmen, Stavrogin'i yaratırken aklında Trenmor'un bulunduğunu söylemek fazla ileri gitmek olur, zaten o zamanlar o yaygın bir tipti. Musset'nin *Bir Çağdaş Çocuğun İtirafları* adlı kitabında Desganais sevgilisini bir buketle birlikte kendini sunması için arkadaşı Octavel'e yollar; bu, eğer aklına gelseydi, Dostoyevski'nin Stavrogin'e mal etmekten gurur duyacağı bir harekettir. Yorgun düşmüş zevk hassasını uyandırmak için, gittikçe daha tuhaf, daha keskin yaşantılar arayan, hayal kırıklığına uğramış insan, bir yazara, bir romana ya da bir ülkeye özgü değildir. Stavrogin'in soyu tam olarak saptanamaz, onda Ruslara ve hattâ Dostoyevski'ye özgü özellikler de vardır; fakat onun hangi ağaçtan fışkırdığı açıkça ortadadır.

Krillov'un kişiliği önce *Büyük Günahkâr*'ın taslağında kabaca çizilmiştir: "İmgeleminin çılgınlıklarında sonsuz düşler vardır; Tanrı'mn devrilmesi ve yerine kendinin geçmesine kadar varan düşler." Krillov, *Ecinniler*'in konusuna oldukça yavan olan melodramik bir yolla itilmiştir. Krillov kendi felsefi düşüncesi içinde intihar etmeye karar vermiştir. Fakat ihtilalcilere yakınlığı olan biri olarak, intiharını onların işleyeceği politik bir cinayetle aynı zamana denk getireceğine ve cinayeti işleyenin kendisi olduğunu belirten bir yazı bırakarak onları yakalanma tehlikesinden kurtaracağına söz vermiştir. Sö-

zünü yerine getirmesi istenen olay arkadaşı Shatov'un öldürülüşüdür. Önce, böyle bir hareketin suçunu üzerine almaya onu hiçbir şeyin ikna edemeyeceğini söyler, fakat sonra, görevini yapar ve Peter Verchovenski'nin yazdırdığı kâğıdı imzalar. Krillov'un artık bu sırada, hareketlerinden sorumlu olmadığını ileri sürebiliriz; fakat bütün bu sahne ve aslında nihilistlerle olan bütün ilişkisi ahlâki açıdan anlaşılmazdır. Bu, romana lüzumsuz olarak girmiş bir şeydir ve *Ecinniler*'in pek çok zayıflıklarından biridir.

Krillov'un okuyucu için ilginç yanı bu kötü oyun değil, kendisini öldürme kararını verdiren felsefi düşüncedir. Hıristiyan için "yok edilecek son düşman ölümdür"; üstün insan için, yenilecek son düşman ölüm korkusudur. Eğer bunu da yenerse, kendinin tam hâkimidir; iradesi en yükseğe varır; Hıristiyanlıktaki Tanrı-insanın antitezi olan insan-Tanrı'dır artık; fakat insanın ölüme karşı gelmesinin ve ölümü yenmesinin tek yolu kendini öldürmesidir; yalnız ölüm yoluyla Tanrısal özü kazanabilir ve bunun için intihar üstün insanın dininin taç takma ayinidir. Ahlâki sonuç, *Delikanlı*'daki yaşlı, iyi Makar Dolgoruki tarafından dile getirilmiştir: "Hiçbir şeyin önünde eğilmeyen insan kendi yükünü taşıyamaz." Dostoyevski'ye göre, Krillov'un intiharı Raskolnikov'un ahlâki kuramının mantıki sonucudur ve mantığın aşırı uygulayıcısı olan, yalnız ahlâka değil Tanrı'ya karşı da başkaldıran Krillov, İvan Karamazov'un prototipidir.

Dostoyevski, Krillov'da, kendini o denli ilgilendiren üstün insan sorununu dini temele geçirir. Yaşantısının bu görece sonraki aşamasında, sonradan akla gelen bir düşünce sayesinde *Ecinniler*'e giren bölümlerde, Dostoyevski ilk kez dini düşüncenin denizine dalar. *Suç ve Ceza*'da ve *Budala*'da Ortodoks dinini kuşkusuz olarak kabul etmektedir. Üstün insan olan Raskolnikov, "tam olarak" Tanrı'ya ve "Lazarus'un yeniden dirilişi"ne inanır; ahlâki ülkünün betimlenişi olan Mişkin, Roma Katolikliğinin haksızlıklarına karşı çıktığı tuhaf konuşması dışında hiçbir dini inanç belirtmez. Fakat *Ecinniler*'den itibaren, politikayla karışmış olarak din, Dostoyevski'nin düşüncesinde ve eserlerinde geniş yer tutar ve *Ecinniler*'de ima edilmiş birçok di-

ni düşünce daha sonra, özellikle, dini bir roman olan *Karamazov Kardeşler*'de yeniden ortaya çıkar.

Özellikle Bolşevik Devrimi'nden sonra, Dostoyevski'de ihtilalci mantığı görmekteki derin, kehanete varan bir yetenek göstermek isteyenler için alıntılar arayanlara *Ecinniler* elverişli bir alan olmuştur. Daha 1905 İhtilali'nden sonra, Merezhkovski, ona "Rus İhtilali'nin kâhini" demiştir ve bugünkü rejime karşı olanlar için, *Ecinniler*'de bu lakabı doğrulayacak birçok bölüm vardır.

Başlangıç noktası sınırsız özgürlüktür (diyor Shigalev), vardığım yer sınırsız despotluktur.

Bir ya da birkaç ahlâksız kuşak (diyor Peter Verchovenski) artık kaçınılmazdır –insanı iğrenç, korkak, bencil bir yaratığa çeviren bir ahlâksızlık, bize gerekli olan bu ve insanları alıştırmak için ufak bir damla da taze kan... Sonra da kargaşalık başlar. Dünyanın şimdiye kadar görmediği bir sarsıntı olacak. Rusya'nın üstü kararacak ve toprak eski Tanrıları için ağlayacak.

Kendi işlerine nasıl bakacaklarını bilmeyenler (diyor Stavrogin) başkalarını casuslukla suçlamaya ne kadar meraklı.

Bu alıntılar, Rus karakterinin potansiyelini görmek ve anlamaktan mahrum değildir, fakat modern politik sövgüde, özgün olmamak özelliğinden başka bir şey göstermezler pek. Bu alıntıların yanına kitabın en etkili (ve politik açıdan en saçma) bölümlerinden birini de koymalıyız. Stephan Trofimoviç'in ölüm döşeğinin başucunda geçen sahneyi. Son seyahatinde karşılaştığı İncil satıcısı, domuzların içine girmiş kötü ruhların öyküsünü okuyor ona. Ölüm halindeki adamın gözleri açılıyor ve Rusya'nın kötü ruhlardan rahatsız olan hasta olduğunu, kendisinin, oğlu Peter'in ve diğer radikal nihilistlerin kötü ruhların içine girdiği domuzlar olduğunu, kendilerini denize atmak için uçuruma doğru koştuklarını ve onlar alçakça yok olduktan sonra, Rusya'nın iyileşmiş ve yücelmiş olarak "İsa'nın ayaklarının dibinde" oturacağını hayal ediyor. Romanın adının önemi budur işte ve Dostoyevski'nin Rus İhtilali'nin görevi ve kaderi üzerindeki teşhisi de budur.

Ecinniler'in başarısı, Dostoyevski'yi kapıldığı politik eğilimde

cesaretlendirdi ve bundan sonraki altı ya da yedi yıl içinde asıl ilgisi politikaya oldu. Sonra yeniden dine döndü ve *Büyük Bir Günahkârın Hayatı*'nın taslağındaki en temel düşünceleri anlatmaya çalıştığı son büyük eserini yazdı. *Karamazov Kardeşler*'de belki de Dostoyevski'nin o zamana dek yazdığı her şey derinlik ve olgunluk bakımından üstün olan bölümler vardır, fakat kitap, artık doruğa gelip geçmiş bir kişinin büyük bir güçle, ustalıkla yarattığı bir eserdir ve daha öncekilerin şevki, ustaca olmayan kendiliğindenliği burada eksiktir. 1871'de Rusya'ya dönmesinden sonra, beş yıl süren, *Suç ve Ceza*'yı, *Budala*'yı, *Ecinniler*'i ve eğlence olarak da *Kumarbaz*'la *Ebedi Koca*'yı yaratmasına yol açan o verimli esinleniş bir daha Dostoyevski'ye gelmedi.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Ürün Yılları

(1872-1881)

ONYEDİNCİ BÖLÜM

RUSYA'YA DÖNÜŞ

1871 yazında Petersburg'a dönüşünden sonra Dostoyevski'nin ölümüne kadar geçen on yıl, biyografi yazarı için de, okur için de bir çeşit doruktan düşüştür. Daha yurtdışında geçirdiği son on yıl içinde, yaşantısına düzenli bir yeknesaklık çökmüştü. Yaşantısının önceki bölümündeki bir yığın belirsizlik yerini tek belirsizliğe bırakmıştı: Sıkıntı içinde bir yaşantıya yol açan ve sürüp giden parasızlık hayatının bir parçası olmuştu artık. Rusya'ya dönüşlerinden sonra ise, Anna'nın akıllıca idaresi sayesinde bu belirsizlik de ortadan kalktı. Mali durumunun giderek düzelişi, ev hayatının sakin mutluluğu, yılların geçişiyle birleşip fırtınalı duygularının yatışmasına yol açtı ve biyografi yazarı için, artık oldukça düzenli işlerinden, olaysız geçen yolculuklarından, çocukların hastalıklarından ve kıskanç akrabalarla para yüzünden yapılan tartışmalardan başka yazacak bir şey bulmak bir hayli zor. Kahramanlık çağının karışıklıkları ve heyecanları yerini burjuva yaşantısının akıllı, uslu dönemine bıraktı.

Anna'nın ilk oğlu, Petersburg'a varışlarının haftasında, aceleyle kiraladıkları bir evde doğdu. Eylül ayında devamlı oturacakları bir ev düşünmeye başladılar. Katkov'dan *Ecinniler* için aldıkları paranın dışında her zamanki gibi meteliksizdiler. Yanlarında getirdikleri birkaç parça eşyadan başka hiçbir şeyleri

yoktu. Dostoyevski'lerin daha önceki evlerinin eşyalarına ise ya Emilia Fyodorovna tarafından ya da daha büyük bir ihtimalle ödenmemiş kiralarına karşılık ev sahibi tarafından el konmuştu. Kütüphane ise Paul Isaev'e emanet edilmişti, o da, başka bir işine yaramadıklarından kitapları teker teker satmıştı... Anna'nın dört yıl önce, Petersburg'dan kaçabilmek için rehine verdiği eşyalar da zamanında ödemeler yapılmadığı için geri alınamıyordu. Hattâ yakınlarına bıraktığı tabaklar ve mutfak eşyaları bile kaybolmuş ya da kırılmıştı. Yurtdışmdan yeni gelenler için acıklı bir başlangıçtı bu. Anna en çok, üzerinde çoban kızı resimleri olan babasından kalma kadehlerle, kenarında çok güzel bir sinek resmi olan bardaklara acıyordu (konuklar içmek için bardağı aldıklarında mutlaka sineği kovalamaya çalışırlardı). Eski evin tavan arasından Dostoyevski'nin eski notları, elyazmaları ve mektuplarıyla dolu bir sepet çıkması biraz teselli verdi; Anna bunları ayırmak ve etiketlemek için saatlerce uğraştı.

Yeni bir eve taşınıldı ve taksitle mobilya ısmarlandı. Bütün bu işler Anna'nm ismiyle yürütülmüştü, öyle ki, dönüşünü birkaç ay sonra öğrenip kurbanlarının üzerine çullanan eski alacaklılar, ortada ona ait hiçbir mal ve Borçlular Hapishanesi dışında ona karşı kullanacakları hiçbir silah bulamadılar. Dahası, ümitsizce başını ellerinin arasına alıp, yerine getirilmesine en ufak ihtimal olmayan müthiş vaatlerde bulunan biri yerine, tartışan, kavga eden, pazarlık yapan ve vaat ettiği şeyleri harfi harfine yerine getirecek gibi görünen kararlı bir kadınla karşılaştılar. Anna, kocasını, sağlığını tehlikeye düşüren bu endişelerden kurtarmak için kısa bir süre içinde bütün bu işleri üzerine aldı ve otuz yıldır hemen hemen sürekli bir şekilde Dostoyevski'yi rahatsız eden mali işler artık onun için gittikçe önemini yitirdi.

Anna'nın, Dostoyevski'nin borç kısmı üzerindeki faydalı kontrolü, kısa süre sonra gelir kısmına da uzandı. *Ecinniler*'in son bölümünün yazılışı yavaş ilerlemiş ve bir süre ara verilmişti. Ancak 1872 Aralığında *Russky Vestnik*'de kitabın son kısmı da yayınlandı. İçten melodramik olayları, yaşayan

ya da yeni ölmüş insanların karikatürleri, radikallerin öfkesine, tutucuların coşkunluğuna yol açan politik önemi birleşerek, *Ecinniler*'in yaygın bir başarı elde etmesine yol açtı. İsviçre makamlarının Rusya'ya teslim ettiği Nechaev'in davası, olayın dramatik yapısını tekrar zihinlerde canlandırmıştı. *Ecinniler*'in kitap şeklinde bir baskısı eğer hemen yapılırsa kazançlı bir iş olacak gibi görünüyordu. Kocasının yayınevleriyle daha önceki işlerinin kârsız sonucunu bilen Anna, kitabı kendisi yayınlamaya karar verdi. O günler henüz, işler ufaktı ve Anna'nın yaptığı işin öyküsü, yetmişlerin Petersburg'undaki ticari örgütün ilkelliğini çok iyi gösterir. Kâğıt ısmarlandı ve matbaacıya 3.500 adet basması söylendi. Kitap basılıp da ilk parti Dostoyevskilerin evine gelir gelmez, en büyük sabah gazetesine, *Ecinniler*'in, yazarı tarafından kitap şeklinde basıldığını ve fiyatının 3 ruble 50 kopek olduğunu bildiren bir ilan verildi. Daha saat dokuzda, büyük kitapevlerinin adamları gelip kitap istemeye başladılar. Talebin çokluğuna güvenen Anna, parayı satıldıktan sonra almayı reddedip, peşin para istedi ve iskonto miktarı için (aldıkları kitap sayısına göre yüzde 20-30 arasında değişiyordu) herkesle ayrı ayrı pazarlık etti. Gece çalışmış olan ve hiçbir zaman öğleden önce uyanmayan Dostoyevski, bu iş dolu günün sabahında rahatça uyuyordu. Nihayet uyandığında, yüz on beş kitap satılmıştı, fakat Dostoyevski, karısı rubleleri gösterinceye kadar bu güzel habere inanmadı. Akşam, başka bir satıcı gelip, taşraya göndermek için 300 kitap istedi. Anna'nın gururla "Hayatımızın önemli bir günü" dediği bu gün, 22 Ocak 1873'tü. Anna, hemen hemen kırk yıl boyunca kocasının eserlerini yayınlamaya devam etti.

Bu sırada, Dostoyevski'nin edebi yeteneği başka bir çıkış yolu bulmuştu; diğer birçok büyük yaratıcı sanatçı gibi o da, salt sanattan nefret; ediyor ve peygamberliğe özeniyordu. *Vremya*'nın yasaklanışı ve *Epocha*'nın kapanması onda, yarıda kalmış bir görev olduğu duygusunu uyandırıyordu. İnançları her zaman tutarlı değildi ve pek seyrek olarak açıkça anlaşılır durumdaydı; fakat onların, kendisi ve insanlık için çok önemli olduklarına sarsılmaz ve tutkulu bir inancı vardı. Daha 1867 gü-

zünde Cenevre'den Rusya'ya döndüğü zaman "amacı ve biçimi artık kafamda kesinlik kazandı" dediği haftalık bir dergi çıkarmak istediğini yazıyordu. Şimdi, 1872'nin sonunda, nihayet *Ecinniler* bittiğinde, tutkusunu yerine getirmek için eline imkân geçti. Dışarıdan döndükten sonra tanıştığı yeni kişiler arasında, Prens Meshcherski vardı. Prens, ilkesiz ve sıradan bir gazeteciydi ve daha önceden *Grazhdanin* adlı haftalık bir gazete kurmuştu. Anna'nın anılarına göre, Dostoyevski'ye *Grazhdanin*'in yayıncısı olması teklifinde bulunmuştur. Meshcherski'nin daha ayrıntılı notlarına göre ilk teklif Dostoyevski'den gelmişti. Hangisi doğru olursa olsun, teklif yapılmış ve sevinçle kabul edilmişti. Ücret yazılar için yapılacak olağan ödemeler dışında ayda 250 ruble olarak saptanmıştı. Ve böylece, Mühendislik Dairesi'nden 1844'de ayrıldığından beri, Dostoyevski'nin ilk kez belli bir işi ve düzenli aylığı oldu. Anna'yı sevindiren işin bu yönüydü; Dostoyevski de *Bir Yazarın Defteri* başlığı altında yazdığı aylık makalelerle dünyaya seslenmek fırsatını ele geçirişine seviniyordu.

Dostoyevskiler Rusya'ya döndükten sonra yazları Ilmen Gölü kenarındaki Staraya Russa'da geçirdiler. Köye yazın gemi ile gidiliyordu, kışın ise buzların üstünden kızakla. 1873 yazını Dostoyevski yayın işiyle uğraşmak için Petersburg'da geçirdi. Staraya Russa'ya seyrek gidebiliyor ve gidişlerinde de az kalıyordu. Ailesinden ayrı kalışı, hayatının bu son bölümündeki diğer kısa ayrılıklar gibi, onun tutkulu bir koca ve komik denecek denli meraklı bir baba olduğunu gösteren mektuplar yazmasına yol açıyordu.

> Anna, neşem benim (diye yazıyor 20 Temmuz'da), senden sabırsızlıkla mektup bekliyorum... Sen benim biricik neşemsin ve sensiz burada yapayalnız kalmak benim için çok zor. Buradaki yalnızlığımı anlayamazsın. Tamamiyle yalnızım, tatsızlıktan başka hiçbir şey yok. Çocuklar hakkında ayrıntılı olarak yaz; Lily'nin, Fedya'nın neler yaptığını bildir. Konuşmalarını, oyunlarını yaz.

Birkaç gün sonra bir mektup daha yazıyor:

> Cumartesiyi pazara bağlayan gece, bir yığın başka kâbus arasında, Fedya'nın pencereye tırmandığını ve dördüncü kattan düştüğünü gördüm, döne döne, kafası aşağı düşerken, ümitsizlikle ellerimi yüzüme kapıyor ve "Elveda Fedya!" diye bağırıyordum; aniden uyandım. Fedya hakkında mümkün olduğu kadar çabuk yaz bana ve o gece Fedya'ya bir şey olup olmadığını bildir. Rüyaların doğru çıkabileceğine inanırım, çünkü bu bir gerçek ve mektubunu alıncaya kadar rahat etmeyeceğim.

Gençliğinde olduğu gibi evhamlıydı ve yalnız çocuklar hakkında değil, kendisi için de Anna'yı üzüyordu. Aynı mektupta kendi sağlığı hakkında kötü haberler veriyordu:

> Bütün bunların yanı sıra (can sıkıntısı ve bunalım) hasta olmaktan çok korkuyorum. Dün akşam ateşlendim, sırtım ağrıdı ve bacaklarım ağırlaştı. Fakat bugün çok daha iyiyim. Yalnız iyi uyuyamıyorum. Kâbuslar, kötü düşler görüyorum ve hazmım iyi değil. Benden her mektup alışında hemen cevap yaz.

Birkaç hafta sonra, "hattâ en kötü nöbetlerden sonra bile hiç bu kadar kötü olmadığı" ve işini kesin olarak bitirecek son bir darbeden korktuğunu yazıyor. Bunlar gibi iki mektup daha yazdıktan sonra, aniden pişman oluyor ve Anna'nın bu sözleri ciddiye alıp çocuklarının sıhhatine iyi gelen köyü bırakıp Petersburg'a geleceğinden korkuyor ve acele telgraf çekip iyi olduğunu söylüyor, gelmemesi için yalvarıyor. Anna'dan her ayrıldığında hep aynı acıklı, çocukca korkulara, endişelere, zayıflığa kapılıyordu.

Onu, yazın sıcağında Petersburg'da çalışmaya zorlayan yayın işi kısa süre sonra dayanılmayacak kadar sıkıcı gelmeye başladı. Dostoyevski, disiplinli bir düzene çoktan beri dayanamaz olmuştu (aslında hiçbir zaman buna pek dayanıklı olmamıştı). Düzenli bir şekilde ne yazabiliyor ne de yayıncılık yapabiliyordu. Politik inançlarda hiçbir uyuşmazlık yoktu çünkü, Meshcherski de Dostoyevski kadar tutucuydu ve Slavcılığa olan inancını göstermek için ofisindeki uşağa Rus gömleğiyle uzun çizmeler giydiriyordu. Fakat Dostoyevski'nin, gazetenin idaresine bizzat ka-

rışmaya kalkan gazete sahibiyle arasında çıkan nazik durumları idare etmeye hiç yeteneği yoktu. Slavcı şair Tyutchev öldüğü zaman, Dostoyevski uygun düşecek kısa bir yazı tasarladı, ama Meshcherski'nin yazdığı ve eminiz ki, yayınlanacak duruma gelinceye kadar sayısız imla yanlışının düzeltildiği bir yazı yüzünden kendi yazısından vazgeçmek zorunda kaldı; Dostoyevski'de üzerinde aldığı işi yapabilmesi için gereken uysallık ve sabır hiç yoktu. Meshcherski uysal bir patron gibi görünüyordu ve kızgın olan her zaman yayıncıydı, fakat aralarındaki ilişki gittikçe daha zorlaşıyordu. Gazeteyi basan ve iki şefe birden hizmet etmekten şikâyet eden baskıcı, Dostoyevski'nin kızgınlığından söz edip duruyordu. Dostoyevski yılın sonunda işten ayrılmak istediğini bildirdi. *Grazhdanin*'deki son yazısı 1874 Ocağı'nda yayınlandı ve iki ay sonra yayıncılık görevini bıraktı.

Hava yine değişmişti. O an için, yeterince politika ve eleştiriyle uğraşmıştı; düşünceleri yine romanın daha durgun sularına döndü. Bu düşünce Nekrasov'un beklenmeyen bir ziyaretiyle daha da kesinleşti. Dostoyevski ile Nekrasov arasındaki ilişki kesintili ve belirsiz olmuştu. 1845-46 arasındaki kısa süreli dostluk, Dostoyevski'nin Nekrasov'u, "edebi sivilce" hicvine katılışı (gerçekten katılıp katılmadığını bilmiyoruz) nedeniyle suçladığı sert bir tartışmayla bitmişti. Altmışların başında yine dostluklar ve Nekrasov'dan *Vremya*'ya şiir vermesi isteniyordu; fakat araları yine bozuldu ve *Vremya* ile *Sovremennik* arasındaki politik kavga iki yazarın arasını açtı. Şimdi, yetmişlerde, *Sovremennik* artık yayınlanmıyordu ve Nekrasov diğer büyük radikal gazeteyi, Dostoyevski'nin ilk öykülerinin çıktığı *Otechestvennye Zapiski*'yi yayınlıyordu. 1874 Nisan'ında Dostoyevski'ye başvurarak (on seneden daha uzun bir süredir görüşmemişlerdi), bundan sonra yazacağı romanı eski gazetesine vermesini istedi.

Bu sahne, Anna'nın *Anılar*'ında, karakterleri ve aralarındaki ilişkiyi gösterir bir şekilde anlatılmaktadır:

> Rusya'ya döndüğümüzden beri Fyodor'un Nekrasov'u görmediğini biliyordum. Bu ziyaretin belli bir önemi olduğunu düşündüm. Öyle meraklıydım ki çalışma odasından yemek oda-

sına açılan kapının arkasında durmaktan kendimi alıkoyamadım. Sevinçle, Nekrasov'un kocama *Otechestvennye Zapiski* için bir roman yazmasını teklif ettiğini duydum; forma başına 250 ruble veriyordu, oysa kocam daha önce 150 ruble almıştı.

Herhalde Nekrasov mütevazı eşyaları görüp, Dostoyevski'nin böyle bir artıştan çok sevineceğini ve hemen razı olacağını tahmin etmişti; fakat Fyodor teklif için teşekkür ettikten sonra şöyle cevap verdi:

"İki nedenden ötürü size kesin cevap veremem. İlk olarak *Russky Vestnik*'e yazıp romanımı isteyip istemediklerini sormam gerekiyor. Bir dahaki yıl için yeterince yazıları varsa, o zaman serbestim, romanım için size söz verebilirim. *Russky Vestnik*'in eski bir yazarıyım. Katkov bana karşı her zaman iyi davranmış, ricalarımı yerine getirmiştir; eserlerimi onlara teklif etmeden bırakıp gitmem kabalık olur. Bu işi bir ya da iki haftada halledebilirim. Yalnız şunu hatırlatmalıyım Nikolai Alekseeviç, eserlerim için her zaman önceden para alırım, iki ya da üç bin ruble."

Nekrasov bunu kabul etti.

"İkinci sorun" diye devam etti Fyodor, "teklifiniz hakkında karımın ne düşündüğü. Şimdi evde, hemen sorabilirim."

Kocam dışarı çıktı.

Sonra ilginç bir sahne geçti. Fyodor dışarı çıkınca, aceleyle:

"Sormaya ne gerek var? Kabul et Fedya, hemen kabul et" dedim.

Kocam şaşkınlıkla, "Neyi kabul edeyim?" diye sordu.

"Neyi olacak Allah için! Nekrasov'un teklifini."

"Ama sen bu teklifi nereden biliyorsun?"

"Bütün konuşmayı dinledim, kapının arkasındaydım."

Fyodor üzgün bir şekilde, "Demek gizlice kapıların ardını dinliyorsun? Ah Anna, utanmıyor musun?" diye bağırdı.

"Hiç utanmıyorum. Benden gizli hiçbir şeyin yok, nasıl olsa hepsini bana anlatacaktın. Öyleyse, kapının ardını dinlemenin ne kötülüğü var? Başkalarının işi değil ki; bizim işimiz."

Fyodor bir şey diyemedi. Çalışma odasına dönüp:

"Karımla konuştum, romanımın *Otechestvennye Zapiski*'de yayınlanmasına çok memnun olacak" dedi.

Nekrasov Fyodor'un böyle bir konuda karısına danışmasına şaşırmış gibiydi: "Seni böyle karının 'elinde' olarak hiç düşünmezdim" dedi.

Moskova'ya acele yapılan bir seyahat, o sırada *Anna Karenina*'yı almış olan Katkov'un (Dostoyevski'nin daha sonra kızarak öğrendiği gibi, formasına 500 ruble ödemişti), başka büyük bir roman almaya pek niyeti olmadığını ve önceden para vermeyeceğini ortaya çıkardı; böylece Nekrasov'un teklifi kabul edildi.

Petersburg'un soğuk ve rutubetli havası, Dostoyevski'nin ciğerlerini üşütmesine yol açmıştı. 1874 yazında, günün modası olan bir tedavi yoluna başvurup altı haftalığına Almanya'daki Bad Ems'e gitti. Daha sonraki iki yıl ve bir de 1879'da aynı yere yine gitti. Bu uzak kalışlar sırasında karısına yazdığı ciltler dolusu mektup, muhakkak ki büyük bir yazarın kaleminden çıkan en yeknesak yazılardır. Aklı, hiç değişmeyen şeyler hakkında sonsuz bir çember üzerinde döner durur. Konular hep aynıdır: Rahatsızlıklar ve tedavisinin ilerleyişi, kaç kişiye Kranchen ve Kesselbrunnen içtiği (yıllar ilerledikçe, Dostoyevski daha aşırı bir şekilde sıhhatine düşkün oluyordu), Almanların aptallığı ve oradaki Rusların yapmacıkları, yalnızlığı ve sıkıntısı, Anna'ya karşı tutkulu düşkünlüğü (bazen öyle kişisel şekilde anlatılmıştır ki, Anna, mektupları gelecek nesillere bırakırken, bazı bölümleri çıkarmak zorunda kalmıştır), çocuklar için sürekli endişe ve onların sözlerine, yaptıklarına olan ilgisi. Kumar masası eski çekiciliğini kaybetmişti; eski yıllardaki gezme tutkusu da sönmüştü; Anna, Paris'e gidip ona elbise almasını söylediği ve bu nedenle para yolladığı zaman, kızarak red-

detti. Ems'e yılda bir yaptığı gezi sıkıcı gelmeye başlamıştı, artık tek istediği buranın yapma topluluğundan kaçıp, evindeki rahata kavuşmaktı. Yalnız bir kere, son olarak çiçek bırakmak ve son olarak gözyaşı dökmek üzere Cenevre'ye, unutulmayan Sonya'nın mezarına gitti.

1874 Temmuz'unda, yeni romanı için karaladığı birtakım notlarla eve döndüğünde, karısı onu beklenmeyen bir teklifle karşıladı. Hiç paraları kalmamıştı, çünkü Nekrasov, önceden ödemeler bakımından Katkov'un eskiden olduğu kadar cömert değildi ve romanın yazılması için sessizlik ve huzur gerekliydi. Kışı, evlerin aylığı 15 rubleye kiralandığı Staraya Russa'da niye geçirmesinlerdi? Dostoyevski şaşırmıştı ve karşı çıkmak için bahaneler arıyordu. Karşı çıkmasının asıl nedeni, onu hiçbir zaman bırakmayan, Anna'nın yalnız kendisiyle kalmaktan sıkılacağı konusuydu. Fakat, tabiî ki, ikna eden Anna oldu ve Dostoyevski'nin *Delikanlı*'yı yazması, Anna'nın da annelik, ev kadınlığı ve kocasının yazdıklarını kopya etme görevini yapması için (varlığının ülküsünü bunlarda buluyordu Anna) huzur ve yalnızlık içinde kışı geçirmeye başladılar.

Kışı burada geçirmek için Anna'nın öne sürdüğü nedenler para durumu ve sağlıkla ilgiliydi; fakat, kendisinin belki de pek farkında olmadığı ama önemli olan bir neden daha seziyoruz. Anna'nın tabiatındaki sahip olma isteği, Dostoyevski'yi Petersburg'daki akrabalarının sinsi pençelerinden uzaklaştırdığı günden bu yana azalmamıştı; aksine elde ettiği başarıyla artmış, belki de biraz kabalaşmıştı. Kocasının –bütün ünüyle kahramanın ve bütün zayıflıklarıyla çocuğun– yalnız kendisine ait olmasını istiyordu. Yurtdışında dört yıl çok güzel bir şekilde yalnız yaşamışlardı ve artık, yargılayanın, karar verenin yalnız kendisi olmadığı her olaya, her ilişkiye öfkeyle bakıyordu. Dostoyevski, Petersburg'da akrabalarına ve dostlarına fazla bağlıydı ve kocası onlara her gidişinde, topluluktan her zaman nefret eden, ailesine bağlı Anna, yarı-sıkıntı içinde, yarı-hakir görerek evde oturuyordu. Aslında akrabalar, yurtdışından dönmelerinden sonra pek ciddi bir dert çıkarmamışlardı; artık kocasına olan etkisi, bu ya da bunun gibi şeylerden zarar görmek-

ten çok uzaktı. Fakat Anna, kazandığı zaferi yenilenlerin dayanabileceği hale getirmesini bilen insanlardan değildi. Kocasının bütün akrabaları ondan nefret ediyordu ve kocasının onlarla buluşmaları Anna yokken –aslında haberi oluyordu– ihtiyatlıca yapılıyordu. Bu şartlar altında, toplantılar kaçınılmaz olarak, karşı tarafa kısa süreli geçişler olarak görülüyor ve her seferinde onda bir huzursuzluk ve kızgınlık yaratıyordu. Dostoyevski'nin, kardeşinin anısı nedeniyle sık sık ziyaret ettiği Emilia Fyodorovna artık para istemiyordu, çünkü oğullarının işleri iyiydi şimdi. Paul Isaev ise, hâlâ üvey babasının şefkatinden faydalanıyordu; Dostoyevski, Rusya'ya dönmeden bir süre önce evlenmiş, yükünü çoğaltmıştı. Karısı Dostoyevski'nin ve hattâ daha müşkülpesent olan Anna'nın bile hoşuna gitmişti, fakat kaderi kaçınılmazdı. Rus aydın sınıfının aylak çocuklarının eskiden beri sığındığı yer olan devlet memuriyeti Paul'a açık değildi, çünkü bu pek fazla şey aramayan işe girebilmek için gereken asgari düzeye bile erişememiş; okulda başarısız olmuştu. Maikov'un ve Dostoyevski'nin diğer arkadaşlarının yardımıyla, genellikle bankalarda zaman zaman iş buluyor, fakat bu işlerin hiçbirinde uzun süre kalmıyordu. Eğer üvey babasının kızgınlık anında yazdığı bir mektuba inanırsak, yirmi yaşına kadar çarpım cetvelini öğrenememişti; mali işlere yeteneği olduğunu sanmak ise pek zor. Fakat görünüşe göre bunun fazla önemi yoktu, çünkü genellikle, yeterlikli olmadığının anlaşılmasına vakit kalmadan, asiliği ya da küstahlığı istifa etmesine yahut kovulmasına yol açıyordu. İşsiz olduğu zamanlar üvey babasından ya da bazen başka akrabalardan alabildiğiyle geçiniyordu. Bir çocuğu olmuştu, sonra bir tane daha oldu; üçüncü olduğu zaman durum ümitsizdi ve çocuk Kimsesiz Çocuklar Yurdu'na götürüldü. Dostoyevski'nin tutumunda hâkim olan hâlâ acımaydı; ne yargılayabiliyor ne de suçlayabiliyordu ve Paul Anna Grigorievna'dan aldığı ağır bir mektuptan şikâyet edince, hemen cevap yazıp, mektubu kendisinin görmediğini, karısının duygularıyla kendi duygularının karıştırılmaması gerektiğini açıklıyordu. Karı-koca arasında Paul Isaev hakkında neler geçtiğini bilmiyoruz, bu konuda hiçbir belge yok. Anna'nm

tabiatında pek yumuşaklık yoktu, fakat onu, kocasının herkese karşı olan cömertliğini sınırlamaya çalıştığı için suçlayamayız. Dostoyevski'nin Paul'a yazdığı mektuplar gittikçe seyrekleşmekte ve kısalmakta; birinde, artık hiçbir arkadaşından ona iş bulmasını istemeyeceğini yazıyor; başka birinde de sert bir şekilde, yollanan paranın hesabını vermesini istiyor. Dostoyevski'nin maddi durumunun düzelişi, karısının kontrolünün arttığını gösteriyor ve Anna'nın tartışmasız egemenliği altında geçen bu yıllarda, Paul Isaev, Dostoyevski'nin zihnini oyalayan şeylerin azalmasıyla birlikte gittikçe önemini yitiriyor.

Dostoyevski ailesinin daha yaşlı kuşakları sönük kişiler olarak kalıyor. Fyodor'un küçüğü Andrei hakkında, başarılı sayılabilecek bir mühendis olması dışında pek bir şey bilmiyoruz. En küçükleri Nikolas ise, tam bir asalaktı; Fyodor'un her ay verdiği 50 rubleyle ve durumu iyi olduğu, ortada işe karışacak Anna da olmadığı zaman buna eklediği hediyelerle geçiniyordu. Varvara ve Vera Moskova'da yaşıyorlardı. En küçük kız kardeş Aleksandra Petersburg'daydı ve Dostoyevski onu bazen görüyordu; fakat kocası sokakta Dostoyevski'yi tanımamazlıktan geliyor, Aleksandra da Anna'nm ismini ağzına almaya yanaşmıyordu. Açıkça görülüyor ki, bu ilişkilerin çoğunda ortada sadece resmî bir bağ kalmıştı; aile kolayca ve acısız bir şekilde bütünüyle ayrılabilirdi, fakat onların birbirlerine aldırmamalarını önleyen iki güçlü şey –ortak bir amaç ve bir çekişme– ayrılışı durduruyordu.

Dostoyevski ailesini on yıl boyunca kızıştıran ve Fyodor'un ölümünden sonra bile kapanmayan mesele, Kumarin teyzenin servetiydi. Fyodor'un annesinin kardeşi olan bu yaşlı hanımdan bu biyografide birkaç kez söz etmiştik. Kocasının zenginliği onu Dostoyevski ailesinde önemli bir kişi yapmıştı. Babaları öldüğü zaman en küçük çocuklar Kumarinlerin evine götürülmüştü ve Fyodor'un elimizde kalan en eski mektuplarından biri –Kumarin enişte ve teyzeye yazılmış bir mektup– hürmetkâr tonuyla, bu kişilere gösterilen saygıyı belli ediyor. Bu saygının yerinde olduğunu sonuçlar gösterdi. Kumarin enişte 1853'de öldü ve Fyodor'a hayatının en sıkışık dönemlerinden

birinde 3.000 ruble bıraktı. Bir sonraki yıl, önce Michael sonra Fyodor, *Epocha*'yı yürütebilmek amacıyla Kumarin teyzeden 10.000 ruble aldılar.

Zengin ve çocuksuz bir dulun ölümünün akrabalarınca merakla beklenmesini anlamak için insan doğasını derinliğine bilmeye hiç gerek yok. Dostoyevski 1866'da *Kumarbaz*'ı yazarken, Kumarin teyzenin tanınabilir bir karikatürünü de koymuştu kitaba. Açgözlü vârisleri Moskova'dan onun ölümünü bildiren bir mektup beklerken, o acayip "büyükanne", taşınabilir sandalyesiyle Roulettenberg'e gelir ve onların gözü önünde ummakta oldukları mirası rulet masasına bırakmaya başlar. Kumarin teyze artık çok düşkündü ve böyle karikatürün yapıldığını sezmesi hemen hemen olanaksızdı. Fakat sonunda, neredeyse Dostoyevski'nin kitabında yazdığı şeylere yaklaşık bir durum oluyordu. 1869 Ağustos'unda Dresden'deyken Maikov'dan aldığı bir mektuptan yaşlı kadının öldüğünü ve servetinin 40.000 rublesini bir manastıra bıraktığını öğrenen Dostoyevski, Maikov'un öğüdüne uyarak, akrabalarına ve avukatlarına, vasiyet sahibinin son dört yıldır "aklının başında olmadığı" gerekçesiyle vasiyetnamesine karşı dava açılıp açılmayacağını soran mektuplar yazdı. Maikov'un bu haberi nereden öğrendiğini bilmiyoruz, fakat haber bütünüyle yanlış çıktı. Kumarin teyze, akli yetenekleri ne olursa olsun, 1871 baharına kadar yaşadı ve ancak Dostoyevski'nin Rusya'ya dönmesinden birkaç ay önce öldü.

Bıraktığı en önemli şey Ryazan'daki bir mülktü. Vasiyeti öyle karışıktı ki, mülkü, Dostoyevskiler ve diğer akraba iki aile arasında üç eşit parçaya bölmeye karar verinceye kadar avukatların çekişip durdukları üç ya da dört yıl geçti. *Grazhdanin*'de yayıncı olarak çalıştığı 1873 yılında Fyodor'u sürekli olarak bu sorun üzerinde avukatlarla uğraşırken görüyoruz. Sonunda iş yasal şekilde karara bağlandığında, mülk açık artırmaya çıkarıldı. Fakat hiçbir alıcı çıkmadı ve iş, her zaman olduğu gibi, mirasçıları bir araya toplayıp toprağı paylaştırmaya kaldı. 1879'a kadar, bu işle ilgili herkesi, demiryolundan 50 mil uzaklıktaki bir yerde aynı anda toplamak imkânı olmadı. 1879'da, Fyo-

dor Ems'de tedavi oluyordu. Zaten uzun süredir ona vekalet eden Anna, kocasının yokluğunu bir engel saymadı ve tedavisini yarıda bırakıp gelmemesi ya da gereksiz öğütlerde bulunmaması için, Ryazan'a doğru yola çıkıncaya kadar Dostoyevski'ye bu paylaşmayı haber vermedi. Haklı olarak, kendi delegelik yeteneğine kocasınınkinden daha fazla güvenmiş olabilirdi ve kocasının serzenişlerine karşı, yaptığı ustaca pazarlık sonunda "200 desyatin orman ve 100 desyatin ekilebilir toprak" elde ettiklerini söyleyebiliyordu. Fakat bu da meselenin yatışmasına yetmedi. Mal gayrimenkuldü ve yalnızca erkeklere yani Dostoyevski'lerden hayatta kalan üç erkek kardeşle ölmüş olan Michael'in oğullarına kalmıştı. Michael ve Fyodor'un onar bin ruble almış olmaları haksızlığı daha da büyütüyordu; çünkü bu yardımlar mirastan paylarına düşenden çıkarılmamıştı. Kanuni yargının ne olacağı kesindi, fakat kız kardeşlerin ahlâki bakımdan şikâyetleri vardı ve kendilerine paranın ödenmesini istiyorlardı. Kardeşlerin de bildiği gibi, Fyodor eskiden, onlarınkinden çok daha zayıf bir ahlâki isteği bile duymazlıktan gelemezdi; fakat şimdi yanında, duygularına kapılmayan ve ona kendi çocuklarının haklarını ve isteklerini hatırlatan Anna vardı. Dostoyevski, Anna'ya karşı bir şey yapamazdı; fakat eğer kızının biyografisine inanırsak, kız kardeşlerinin serzenişleri, yalvarmaları hayatının son haftasında bile sürdü.

Dostoyevski'nin hayatındaki bu son mali karışıklığı, bu konuya bir daha dönmemek için, vaktinden önce anlattık. Artık, Staraya Russa'da sessizce oturup *Delikanlı*'yı yazmaya başladığı 1874-75 kışına dönüyoruz. Kumarin teyzenin mirası üzerine çıkan tartışma, bu romanın birkaç bölümüne yansımıştır. Değişik mirasçılar arasındaki sorunlar, kahramanın babası Versilov'la iki Sokolski Prensi arasındaki davayı esinlemiştir. Bu olayda yasal hakla ahlâki hak arasında çelişki vardır. Kanun Versilov'dan yanadır, fakat vasiyet sahibinin kişisel bir mektubu, prenslerin lehindeki eğilimi açıkça göstermektedir. Bu durumun, kız kardeşlerinin Kumarin'in mirası üzerindeki ahlâki isteklerinin haklılığıyla kendinin ve erkek kardeşlerinin yasal hakkı üzerinde Dostoyevski'nin gizli düşüncesini bilinçli ya

da bilinçsiz olarak yansıttığını insan ister istemez düşünüyor. Yalnızca bu da değil. *Delikanlı*'nın karışık olay örgüsünün çevresinde döndüğü eksenlerden biri de, kadın kahramanın bir avukata yazdığı ve babası artık aklı başında bir insan olmadığı için işlerini idare edecek bir vasi tayin edilmesi ihtimalinden söz ettiği bir mektuptur. Mektup bilinmeyen kişilerin eline geçer ve mektubu yazan, mektuptan babasının haberi olacağından, babasının sevgisinden ve mirasından yoksun kalacağından korkar. Bu olayı yaratırken, Dostoyevski'nin aklında, kendisinin 1869'da Maikov'a yazdığı, Kumarin teyzenin isteği aleyhine dava açılmasını önerdiği mektupların ve başka bir grubun bu mektupları kullanarak yaşlı kadının gözünde itibarını düşürebileceği için daha sonradan duyduğu endişelerin olması pek muhtemel. Kumarin'in mirasının bu son yıllarda Dostoyevski'nin hayatında ve düşüncelerinde, uzun mektuplarındaki bu konuya kısa değinmelerden çıkaracağımızdan daha büyük bir yeri olduğu açıktır.

Romanın yazılışı, Dostoyevski'nin daha önceki hayatında örneği olmayan bir düzenlilikte sürdü ve bölümler *Otechestvennye Zapiski*'de 1875 yılı boyunca yayınlandı. Dostoyevski haziranda tedavi için bir kez daha Ems'e gitti; ağustosta bir çocukları daha oldu ve eylülde, yeni romandan aldıkları parayla durumlarını düzeltip, Petersburg'a geri döndüler. *Delikanlı*, genellikle kabul edildiği gibi, yazarın olgunluğunda yazdığı diğer dört romandan daha düşük bir düzeydedir; fakat incelemeye değer bir hayli yanı vardır.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOG OLARAK DOSTOYEVSKİ – *DELİKANLI*

Delikanlı, Dostoyevski'nin büyük eserleri arasında, kendi politik görüşleriyle taban tabana zıt görüşleri olan bir gazetede basılan tek romandır. Rusya'da edebiyat ve politika hiçbir zaman birbirine uzak değildir. Son romanı açıkça politikti ve 1874'ün sonlarında yazdığı mektuplar, yeni romanındaki herhangi bir şeye Nekrasov'un politik bakımdan karşı çıkacağından korktuğunu gösterir. Bu nokta önemlidir, çünkü bu korku, konunun seçimini ve ele alınışını sınırlamıştır. Dostoyevski büyük eserlerinin çoğunda, yaşamın ve felsefenin sorunlarıyla uğraşır: *Suç ve Ceza*'da ahlâkın anlamıyla, *Budala*'da ahlâki ülküyle, *Ecinniler*'de ahlâk, politika ve din arasındaki ilişkiyle, *Karamazov Kardeşler*'de dinin temelleriyle. Görüşleri ne olursa olsun Dostoyevski, radikal bir gazetenin sütunlarında, bu konuların hiçbiri hakkında düşüncelerini serbestçe yazamazdı. *Delikanlı* bu konuların hiçbirini tartışmaz ya da yüzeysel ve rastlantısal olarak tartışır; özünde, yalnızca, insanların birbirlerine karşı gösterdikleri psikolojik tepkilerle ilgilenir.

Eğer –ki bunu ileri sürmek için yeterince neden vardır– Dostoyevski sıradan bir filozof ve mükemmel bir psikologsa, diyebiliriz ki, *Delikanlı* diğer büyük romanlarından daha fazla incelenmeye değer ve eleştirmenlerin elbirliğiyle onu en düşük de-

receye indirmeleri yanlıştır. Fakat, yazarının mükemmel usta olduğu bir alanda bulunmasına rağmen, *Delikanlı* bir başarısızlık olarak kabul edilmelidir. Kalemini tarafsız konulara hapseden tedbirli olma kaygısı, dehasının hareketine önemli bir engel olmuştur. Yeni roman, hiçbir önemli sorunu ele almaz ya da yalnızca, derinliğine incelemeden tekrar yerine bırakmak için ele alır. Karakterler sanki boşlukta uğraşırlar, amaçları önemsiz ve belirsizdir; başka bir düşünce tarafından coşturulmazlar ve ana karakterler amaçsız kendini çözümlemelerin kısır döngüsünde dönüyor gibidir. Bir yerde kahraman, "her şey düş ve sayıklama gibi" diyor, başka bir yerde de, zihni durumunu "duyguların ve heyecanın çözülmez bir kaos"u olarak niteliyor. Okuyucu, bu yerinde tanımlamaları bir bütün olarak kitaba uygulayabilir, ya da hattâ Turgenyev'in özel bir mektubundaki yargısına katılabilir:

> O kaosa şöyle bir baktım. Tanrım! En tatsız şeyler-hasta odasının pis kokusu, faydasız karmakarışık sözler, psikolojik araştırmalar.

Delikanlı'nın sanatsal başarısızlığının açıklamasını araştırmak için fazla uzağa bakmaya gerek yok. Dostoyevski'ninki denli zengin ve değişik yerlerde dolaşan bir deha, sanatsal yaratısına biçim verecek zorlayıcı bir düşüncenin disiplinini gerektirir. *Suç ve Ceza* ve *Budala* (ikincisinde konu dışı söz daha fazladır), bu düşünce birliğini gösterir. *Kumarbaz*'da, maddi gerekirliğin gücü (kendini Stellovski'den kurtarmak için kitabı bir ayda yazmıştı) disiplini sağlıyor ve öykü düşünce bakımından eksik olmakla birlikte, teknik olarak mükemmeldir. Yine çok süratle yazılmış olan *Ebedi Koca*'da, ana düşünce güçsüz olmasına rağmen, kısa bir zamanın birliğini sağlamaya yetiyor. *Ecinniler* ikilikten zarar görüyor, bir yerine iki ana noktaya doğru çekiliyor, fakat yine de çekim gücü vardır ortada. *Delikanlı* bu zorlayıcı güçlerden bütünüyle yoksundur ve sonuçta Dostoyevski'nin yazdığı biçimi en eksik eserdir.

Kitap en az üç kaynaktan çıkmaktadır. 1876'da *Bir Yazarın Defteri*'nde Dostoyevski şöyle yazıyordu:

> On sekiz ay önce Nekrasov, *Otechestvennye Zapiski* için bir roman yazmamı teklif ettiğinde, kendi *Babalar ve Çocuklar*'ıma başlamak üzere idim; fakat kendimi durdurdum ve bunun için Tanrı'ya şükürler olsun. Daha tam hazır değildim. *Delikanlı*'yı yazdığım sürede, düşüncemin ilk denemesi olarak... hâlâ günahsız olan bir kişiyi ele aldım ama bu kişi, daha şimdiden, ahlâki bir bozukluk olanağıyla, erken yaşta önemsizliğinden ve gayri meşruluğundan nefretiyle ve böylesine temiz bir kişinin kötü düşünceleri kabul etmekteki o "genişliği" ile (bu düşünceleri daha şimdiden yüreğine yerleştirmiş, hâlâ mütevazı fakat cüretli ve fırtınalı düşlerde onlarla ilgilenmişti) lekelenmişti. Bütün bunlar, yalnızca kendi gücüne, kendi aklına ve tabiî ki Tanrı'ya bağlı kalıyor. Toplumun dışında kalan insanlar, bu tip ailelerin üyeleri işte böyledir.

Delikanlı'nın Dostoyevski'nin kafasındaki ilk şekli buydu: Gayri meşru bir çocuğun toplumla ve babasıyla olan ilişkileri. Romanın tamamlanmış olduğu haliyle sahip olduğu zayıf bütünlüğün tümü bu örgüdedir.

Fakat bu mayayı tamamlamak için başka öğeler de girdi işin içine. Daha önce gördüğümüz gibi, *Bir Büyük Günahkârın Hayatı*'nın müsveddeleri *Ecinniler*'de kullanılmıştı; *Delikanlı*'da bu kaynak daha da geniş olarak kullanıldı. Kahramanın, mahrumiyete katlanarak "bir Rothschild" olma ve sürekli para biriktirme "düşünce"si doğrudan doğruya bu müsveddelerden gelmektedir. *Bir Büyük Günahkârın Hayatı*'nda bu düşüncenin bir önemi ve bütünle bir ilişkisi vardır herhalde, *Delikanlı*'da ise, bu düşünce ilk bölümlerde ön plana çıkarılmış ve daha sonra nedensiz olarak unutulmuştur. Lambert'in kişiliği de müsveddelerden alınmıştır; Lambert müsveddelerde bir Fransızdır ve "milletçe ilkesizliği" gösteren bir tiptir. *Delikanlı*'da pek yeteneksiz olmayan bir şantajcı rolünü, bu gerekli ve belki de melodramik rolü oynamaktadır, fakat ahlâki bakımdan hiçbir önemi yoktur. Bu yabancı öğeler pek birlik sağlamazlar. *Büyük Günahkâr* ve gayri meşru çocuk birleştirilmiştir ama bu birleşimde hatalı ve yapma kalan bir şey vardır.

Delikanlı'daki üçüncü öğe babanın (Versilov'un) kişiliğidir. Önem bakımından kahramandan sonra o gelmektedir. Versilov da, romanın başarısı hesabına bir talihsizlik olarak, karma bir kişidir; Dostoyevski'nin aklında otuz yıldır doğan düşüncelerin kırıntılarından yapılmıştır. Versilov'da kesin bir şekilde, *Öteki*'nin, *Ezilenler*'deki Prens Valkovki'nin, *Ebedi Koca*'daki Velchaninov'un, *Bir Büyük Günahkârın Hayatı*'nın müsveddelerinin ve *Ecinniler*'deki Stavrogin'in yankısını görüyoruz ve bu karışıklığın tepesinde, bu eklektik ve uyumsuz kişi, o sırada Dostoyevski'nin aklında tohum halinde bulunan ve bir dahaki iki yıl içinde *Bir Yazarın Defteri*'nde anlatılan, Rusya ve Avrupa hakkındaki politik kuramların sözcülüğünü yapmaktadır.

Bu öğeler karışıklığının sonucu, roman ilerledikçe artan bir tutarsızlıktır. İki temel kişinin ana hatları gittikçe daha bulanıklaşmakta, dürtüleri ve duyguları gittikçe daha karışıklaşmaktadır; özellikle iki kitapta, bu iki kişinin arasında geçen güçlü ve etkili sahneler vardır, fakat iki bilinmeyen ya da yeterince bilinmeyen nitelik arasındaki ilişkiler, okuyucunun dikkatini ve ilgisini sürekli tutamamaktadır. Baba ile oğulun birbiri için anlaşılmaz olması mümkündür, fakat ikisinin de çoğu kez okuyucu için anlaşılmaz olması sanatsal olarak büyük bir eksiktir. Ve bütün bunlar, anlatı türünün diğer iki disiplinsiz ustasının, Balzac ve Dickens'ın roman örgüleriyle kabalık ve karışıklık yönünden rekabet edebilecek bir olay örgüsüyle birliktedir. Hareketin ana devindiricisi, daha önce sözünü ettiğimiz mektuptur. Bu mektup, önce oğula, sonra babaya, ikisinin de âşık olduğu kadına şantaj yapabilme gücünü verir (fakat bu sevgi öyle belirsiz ve kararsızdır ki, *Karamazov*'daki baba-oğul arasındaki rekabet motifi burada daha önceden vardır diyemeyiz). Ve bu iyice eskimiş melodramik aracın çok zayıf görünmemesi için, oğula, babasına şantaj yapma olanağını veren bir başka mektup daha vardır. Bu ikinci mektup kısa süre sonra olaylar örgüsünden bütünüyle çıkar ve unutulur; fakat insan artık şaşırmaya başlar ve okuyucu geriye bakıp kendi kendine, gizli mektupların bir mi, iki mi olduğunu sorar. Dostoyevski'nin hiçbir romanında bu kadar çok kişi yoktur ya da

hiçbir romanında, kitap kapatıldıktan sonra okuyucunun aklında kesin bir izlenim bırakan bu denli az kişi yoktur; dört, beş kez okunduktan sonra bile, kısa ve uygun bir açıklamanın bu denli olanaksız olması hiçbir yazarın hiçbir romanı için sözkonusu değildir.

Bu nedenle, romanın ilginç yanı olaylar örgüsünde değil, psikolojik inceleme özelliğinde yatmaktadır. Geçen asrın sonlarında, Rus romancıları ilk kez çevrildiğinde, Fransız eleştirmeni Lemaitre bu eserleri kısaca "Fransız romantik düşüncelerinin Kalmuklarca abartılışı" diye niteleyerek bir yana bırakmıştı. Bu yargının içinde ufak bir doğru yan vardır; Dostoyevski'nin bize gösterdiği ve Batı Avrupa'nın ondan yeniden aldığı psikoloji, doğrudan doğruya Fransız romantiklerinin psikolojisinden alınmadır. *Delikanlı*'nın kahramanı, bir Rousseau'nun ya da bir Benjamin Constant'ın sürekli hareketliliğini ve güçsüzleştirici kendini – çözümlemesini bütünüyle taşır. Fakat o, öncülerinden daha sonraki bir kuşaktandır. Daha ukaladır ve psikolojik karışıklıklarını, Dostoyevski'nin daha Sibirya'ya gitmeden önce benimsediği "öteki" düşüncesine indirgemiştir. Dostoyevski'nin ilk günlerde hoşuna giden, anlatıyı geliştiren sihirli öğeler artık bütünüyle unutulmuştur; fakat insan doğasının ikiliği düşüncesi yazarın zihninde daha köklü olarak yerleşmiştir. Birçok iyi romantik, doğalarındaki zenginliğin, bu zenginliği iki ayrı fakat her zaman zıt öğeler arasında bölünmüş olarak kabul ettiklerinde arttığını görmüşlerdir. Akılcılığa karşı doğal bir başkaldırıydı bu ve insan doğasını daha karmaşık yaparak onun yeniden daha ilginç, daha ruhani görünmesine yol açıyordu. Düşüncenin, Dostoyevski'ye sonunda ulaştığı şeklinde, geçen asrın ortalarında hemen hemen her düşünce dalına yaptığı etki hiçbir zaman tam olarak değerlendirilmemiş olan Hegel'in açık izi vardı. Tezin ve antitezin nihayette daha yüksek bir sentezde erimesi yolundaki Hegelci önerme, psikolojiye uygulanmıştı; Dostoyevski ile başkalarının görüşüne göre, insanlığın gerçek birliği elde edebilmesi ve ilahi mükemmelliğe katılabilmesi için yeterli olan sentezin ortaya çıkması için, "yüksek" kadar "aşağı" öğenin de bulunması gerekiyordu.

Dostoyevski'nin özgünlük iddia edebileceği ve daha sonraki psikolojik kuramları önceden gördüğü nokta, bu "aşağı" öğeyi (buna "öteki" diyordu) bilinçsiz insan ya da insanın bilinçdışı olarak teşhis edebilmesidir. Her insanın ruhunun derinliklerinde kaynayan ve o günden sonra psikanalistlerce o denli ustaca incelenmiş olan bilinçaltı cehennemini ilk kez o araştırdı – Stavrogin'e, zararsız Gaganov'un burnunu çektiren, valinin kulağını ısırtan (Katkov'un yayınlamayı reddettiği bölümde), küçük kızı iğfal ettiren ve onu Lebyadkin'in deli kardeşiyle evlendiren şey, kendisinin de pek farkında olmadığı, doğasındaki pek iyi bilinmeyen "öteki" öğesidir. Stavrogin bu işlerin ilki için şöyle diyor: "Gerçek şu ki, bunu yapma isteğinin aniden beni nasıl yakaladığını bilmiyorum... sadece delilik bu" ve bu işlerin hiçbirini gerçekten açıklayamıyor. *Delikanlı*'nın kahramanı bu zihinsel durumu daha incelikle fakat aynı sonuca vararak çözümlüyor:

> Bazı anlarda, bir kararın delice olduğunu, bütünüyle bildiğimi ama yine de aynı anda onu gerçekleştirmek için bilinçli bir şekilde çalıştığımı hatırlıyorum.

Fakat hepsinden açığı Versilov'dur. İçindeki "öteki"nin etkisiyle, sevdiği ve saydığı kadına, kabaca hakaret ettiği bir mektup yazar, ona şantaj yapmak için, alçak bir adam olan Lambert'le işbirliği yapar ve bir tabancayla kadını tehdit eder. Bilinçaltı öğesinin, bir kez daha anlatıcı tarafından üzerinde durulur:

> O anda onu öldürmek istedi mi? Bence bunu kendisi de bilmiyordu; ama eğer eline vurmasaydık herhalde öldürürdü.

Delikanlı'nın son bölümünde Dostoyevski, kahramanının kişiliğinde, ilk ve son olarak, "öteki"nin ve onun işleyişinin tam bir çözümlemesine benzer bir şey verir:

> Zamanla, kendi kendime bir izah buldum: Bence o zaman, yani o son günde ve ondan önceki günde, Versilov'un hiçbir kesin amacı yoktu, hattâ sanırım hiç düşünmüyordu, birtakım

karmaşık duyguların etkisi altındaydı. Elbette, gerçekten deli olduğumu kabul etmiyorum, hele şimdi delilikle hiç ilgisi yok. Ama "öteki"ni kesinlikle kabul ediyorum. "Öteki" ne demektir tam olarak? Bir süre sonra bunu öğrenmek amacıyla okuduğum bir uzmanın tıp kitabında öteki'nin, pek kötü sonuçlara yol açabilecek bazı akli bozuklukların ilk aşaması olduğunu öğrendim. Aslında Versilov, annemin yanında, duygularındaki, iradesindeki "ikiye bölünüşü" en içten bir şekilde açıklamıştı bize.

Olgunun tıbbi yanı, Dostoyevski'nin dikkatini sadece geçici olarak çekmektedir. "Öteki"nin patolojik olduğunu (insan doğasında patolojik bir öğenin bulunması dışında) önermek değildir amacı. Bütünüyle gelişmiş her kişide "öteki" önemli bir öğedir. Hayatın kendisinin bir parçasıdır:

Bir bahçe köpeği kadar hayat doluyum (diyor Versilov bir yerde). Bir ve aynı zamanda iki çelişik duyguyu –elbette kendi irademden bağımsız olarak– rahatlıkla duyabiliyorum.

Ve romanın fırtınalı olayları bitip de "öteki" Versilov'un hayatından çekildiğinde ve Versilov, bütün bu yıllar boyunca aralıklı olarak birlikte yaşadığı kahramanın annesine geri döndüğünde, "eski Versilov'un yalnızca yarısıdır", kırılmış ve tükenmiş bir insandır. Antitezi kaldırırsanız, kusursuz bir senteze hiçbir zaman varamazsınız. Günah duygusunu bir yana bırakırsanız, kurtuluşa ulaşamazsınız.

Düşünce daha da ileri götürülmüştür. İçinde "öteki"ni taşıyan yalnızca insan kişiliği değildir; her insani duygu beraberinde karşıtının tohumunu da taşır. Her sevgi içinde nefret öğesini, her acı içinde zevk öğesini, her alçakgönüllülük içinde gurur öğesini taşır. Duyguların ikiliği ilk kez, Dostoyevski'nin Suslova ile yaşadığı maceranın bunalımlarından sonraki yıl yazılmış olan *Yeraltından Notlar*'da görülmekte ve özellikle, bu macerayı yansıtan *Kumarbaz*'da öne çıkmaktadır. Daha önceki bir bölümde, bu kavramın, Suslova'nın Dostoyevski'nin sanatsal gelişimine yaptığı en dolaysız, en önemli etki ol-

duğunu söylemiştik. Aynı ikilik, Raskolnikov'un dedektif Zozimov'a karşı tutumunda da görülmektedir; Raskolnikov etkili bir çekicilik gücü olan bu kişiden uzaklaşmak istemektedir. Daha sonra aynı şeyi yarı-taklit şeklinde *Ebedi Koca*'da görmekteyiz – her nefret kendi sevgi öğesini de taşır; koca, rakibinden hem nefret etmekte hem de onu sevmekte ve "kendisinin olmayan çocuk"tan da hem nefret etmekte hem de onu sevmektedir. *Ecinniler*'de, kişinin içindeki gururun ve kendini aşağılamanın antitezi, Stavrogin'in esrarlı kişiliğinin özüdür. Sevgi-nefret birleşik duygusu, *Delikanlı*'da, oğulun babaya karşı ve babanın kadın kahramana karşı olan duygusunun temelidir ve hepsinden daha parlak, daha inandırıcı bir şekilde de, *Karamazov Kardeşler*'deki, Katerina ve Dmitri Karamazov arasındaki ilişkiyi esinlemiştir.

İkiliğin bu bildirimleri, tahmin edeceğimiz gibi, özellikle Dostoyevski'nin cinsel sevgiyi ele alışında öne çıkmaktadır. Psikolojik kuramları içinde cinselliğin önemli bir yeri olduğunu söylemek bir bakıma doğrudur. Fakat bu, Dostoyevski'nin bazı yeni kuramcılar gibi, psikoloji olgusunu cinsellikle açıklamayı özellikle aradığı anlamına gelmez; bu, Dostoyevski için cinselliğin, insan psikolojisinin normal, diğerlerinden farksız bir tezahürü olduğu anlamına gelir. Sevgi-nefret duygusu cinsel ilişkide, diğer herhangi bir ilişkide olduğundan öz olarak farklı değildir. Ama, Dostoyevski'nin romanlarındaki cinsel tutku incelemeleri, ikilik kuramının daha bir incelişini gösterir. Cinsel sevgi, etkin biçimde, bir acı verme arzusu, edilgin biçimde ise, bir acı çekme arzusu taşır; ilki, erkeğin hâkim olma arzusunda, ikincisi, kadının boyun eğme arzusunda ortaya çıkar; fakat bu durum, Dostoyevski'deki cinsel sevgi, değişmez bir şekilde, neşeyle değil acı çekmeyle birliktedir –bu da, cinsellik üzerine düşüncelerinin şekillenmesinde Maria Dmitrievna ve Suslova'nın rolünün ikinci karısından daha fazla olduğunu düşündürtmektedir ve mektuplarında tutkulu bir içtenlikle ikinci evliliğinin lekesiz mutluluğunu anlatan adam, romanlarının hiçbir yerinde sıhhatli ya da sağlam bir cinsel ilişki anlatmamıştır. Raskolnikov'un Sonya'dan nefret ettiğini düşündüğü

bir an vardır. *Karamazov Kardeşler*'de Katerina, "eğer Dmitri'yi sevdiysem" diyor, "herhalde şimdi ona acımamalı, ondan nefret etmeliyim." Dostoyevski'nin roman dünyasında, cinsel sevginin acımadan çok nefretle ortak yanı vardır; acıma, Mişkin'in doğasının egemen öğesi olduğundan, Mişkin cinsel sevgi duyamamaktadır.

Cinsel sevgiyle acı çekmenin birlikteliği üzerinde duran yalnız Dostoyevski değildir, hattâ belki de, ilk duran da o değildir. Alman romantiği Novalis, cinsel tutkularla acı verme ve her ikisiyle din arasındaki yakın ilişkiye dikkati çekmiş ve böylece daha sonraki psikologların yazdıklarının çoğunu önceden görmüştür. Alfred de Musset'nin *Çağdaş Çocuğu*, kendisi ya da sevgilisi acı çekmeden, sevgi duyamamaktadır. *Delikanlı*'nın tamamlanışından sonraki yılda Dostoyevski, *Bir Yazarın Defteri*'nde, *Uysal Kız* adlı bir öykü yayınladı. Bu öykünün *Çağdaş Bir Çocuğun İtirafları*'nın son bölümleriyle öyle benzerlikleri vardı ki, Musset'nin kitabının dolaylı ya da dolaysız etkisine inanmamak çok zor. Théophile Gautier, Baudelaire'in şiirlerinin önsözünde daha da açıktır:

> Aşkın yüce ve benzersiz öğesi olan şehvet, kötülük yapma isteği içinde yatar ve bütün kadın ve erkekler doğuştan bilirler ki, kötülüğün içinde şehvet bütünüyle bulunur.

Ve Baudelaire, en önemli esin kaynağını acının estetik değerinde aramıştır.

Batı Avrupa'da, insani sapıklıkların bu ortaya çıkarılışı, sadece romantik sapıklık ya da melankolinin ortaya dökülüşü olarak görülmüş ve ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar hiçbir şekilde, psikoloji ya da hattâ edebiyat olarak ciddiye alınmamıştır. Bu sapıklıklar, Rusya'da, Dostoyevski'nin eserlerinde, ilk defa olarak normal insan psikolojisinde derin ve önemli bir rol oynamaya başladılar. Onun, insan doğasındaki sadistik güçlere olan ilgisi yalnız cinsellikle ya da asıl olarak cinsellikle birleşmedi. İnsanın zalimliğe olan esrarlı sevgisi her yönüyle, onun için sürekli artan bir çekiciliğe sahipti. Elindeki kadına acı çektiren adamı incelediği yerlerin (özellikle *Yeraltından*

Notlar ve Uysal Kız) yanı sıra, çocukların anne-babalarından ya da koruyucularından gördüğü zalimliği anlatan (hattâ Sibirya öncesi öykülerden başlayarak) bir yığın yer vardır. *Delikanlı* için yazılmış ve hâlâ müsveddeler arasında bulunan bu tip bir bölüm, ya Dostoyevski'nin kendi isteğiyle ya da Nekrasov'un ricasıyla yayınlanmamıştır; fakat *Bir Yazarın Defteri*'nde gerçek hayattan alınmış buna benzer üç dört olaydan söz edilmiştir. Kendini zalimlikte ortaya koyan çarpılmış ana-baba sevgisi, Dostoyevski'ye insan duygularının ikiliğini gösteren önemli ve esrarlı bir örnek sağlamıştır.

Dostoyevski'nin karşımıza çıkardığı psikolojik kuramlar, eğer onların evrensel ya da hiç değilse genel olarak uygulanabileceğine inanmazsak, ilginçliklerini epeyce yitirirler. Bu bölümde ve belki de yurttaşlarına özgü hastalıklı hali incelediği düşüncesini çürütmeye yeterlidir. Ama, bu kuramların ne dereceye kadar yazarın kendi kişiliğine ve Rus aklına özgü özellikleri gösterdiğini araştırmak biyografi yazarına uygun düşmeyecek bir iş değildir.

"Öteki" kuramı, kökenini izleyebildiğimiz kadarıyla, kişisel yaşantıdan doğmuş gibi görünmektedir. Daha çok, ortaya çıkış olarak, Batı kaynaklı edebi bir kavramdır ve Dostoyevski tarafından, yalnızca edebi amaçla değil, fakat kendi karakteri hakkındaki teşhisine düzenli bir görüş vermek için de kullanılmıştır. Tutarlılık, aslında bir erdem olsa bile, herkeste görülen bir şey değildir; fakat pek az insan karakteri, Dostoyevski'ninki denli uyumsuz ve karışık olabilir. Birbirleriyle çelişen bir yığın dürtü ruhunu parçalıyordu ve bunları bir taneye indiremediği için, bunu bir ikilik olarak görmek uygun ve bir dereceye kadar avutucuydu. Bu kendi ikiliğinin ilk belirişleri, "sinirlerinin kontrolü dışında" olduğu, en sevdiklerine hakaret edebildiği Petersburg'daki gençlik günlerinin sinir bozukluklarıyla ilgilidir. *Delikanlı*'da Versilov, Dostoyevski'nin kardeşine yazdığı ilk mektupların birindeki dille, "Yüreğim sözcüklerle dolu fakat bunları söyleyemiyorum" diyor, "sanki ikiye ayrılmış gibiyim." Bu günlerden sonra, resmî biyografi yazarının, Dostoyevski'nin kişiliğinin "ikiye ayrılmış"lığından söz ettiği, Sibir-

ya'dan dönüşünden sonraki dönem başladı. Bu ikiye ayrılış, kişiliğinin bir yanıyla, diğer yanının hareketlerini ve duygularını yargılamasını sağlıyordu ve bu, etin günahkârlığıyla, canlı bir ahlâki yargının yan yana, görünüşte uyum içinde olabildiği dönemdi. "Öteki", yalnızca yüksek ve aşağı dürtülerin karşıtlığını göstermek için değil, fakat, Dostoyevski'nin bazen ileri sürer göründüğünden daha yaygın bir olgu olan, yüksek ülküyle aşağı eylemin karşıtlığını göstermek için de elverişli bir simge oldu. Daha da sonra, hayatının fırtınalarının yatıştığı günlerin gecelerinde, "öteki", öykülere çekidüzen vermek için de kullanılabilirdi. Hayatının son yıllarında bir kadın hayranına yazdığı mektupta, "öteki", ahlâki görevin ya da vicdanın sesiymiş gibi görünüyor:

> Bu güçlü bir anlayış – kendi kendine hesap verme ihtiyacı; kendine ve insanlığa karşı ahlâki bir görevin işte bu ihtiyacın içinde var olması. İkiliğin anlamı budur. Eğer aklınız daha az gelişmişse, vicdanın sesini daha az duyarsınız ve bu ikiliği hiç hissetmezsiniz; tersine, kendinizden memnun kalırsınız. Her neyse, bu ikilik çok acı verici bir şey.

Bu sonraki yılların daha disiplinli ve uyumlu Dostoyevski'sinde, "öteki"nin hayatında etkin bir olgu olduğu coşkunluk yıllarında hiç olmayan bir kendini temiz gösterme düşüncesi var.

Demek ki "öteki", Dostoyevski'nin kendi kişiliğiyle ilgili olarak, önce bir hastalığı teşhis etmek için, sonra da bir ahlâkı göstermek için başvurulan edebi bir kavramdır. Kendi psikolojik yaşantısında kökleri olan bir şey değildir. Dostoyevski'nin, insanın ve insan duygularının ikiliği hakkındaki kuramlarının, ne dereceye kadar bir bütün olarak insanlığa uygulanabileceğini ve ne dereceye kadar kendi yurttaşlarına özgü olduğunu sorduğumuz zaman da, cevap olarak buna benzer bir sonuca varıyoruz. Bu pek kaçamayacağımız bir sorudur, çünkü bu soruyu kurcalamaya birçok yerde bizi yazar kendisi itmektedir. Birçok Rus yazarıyla ortak olarak (çünkü Ruslar doğaları ve gelenekleri bakımından kendi durumları-

nı çok düşünürler), sürekli olarak Rusların ve Avrupalıların özelliklerindeki farklılık üzerinde ve bu ikiliği barındıran Rus doğasının "genişliği" üzerinde ısrar eder. Golyadkin, peşinden ayrılmayan ötekini düşünürken, "hayatın yolu geniştir" der. Otuz yıl sonra, Dmitri Karamazov, "İnsan doğası geniştir" diye düşünür ve Dostoyevski, Dmitri'yi itham eden savcının konuşmasına, Rus ruhunun genişliğini eleştiren bir bölüm ekler.

> Biz her zaman aşırı gideriz, biz iyiliğin ve kötülüğün şaşırtıcı bir karışımıyız, biz kültürden, Schiller'den yanayız ama aynı zamanda meyhanelerde içki içip, cıngar çıkarıp, sarhoş arkadaşların sakallarını çekiştirmekten de geri durmayız. Bizim doğamız geniştir, Karamazov doğasıdır bu – söylemek istediğim de bu zaten... Bu doğada her türlü çelişki var olabilir. Aynı anda, yüksekteki en yüce ülküler sonsuzluğuyla, dipteki en adi, çirkef dolu uçurumu seyredebilir... Biz genişiz, Rusya anamız gibi genişiz, içimizde her şeye yer buluruz, her şeyle uzlaşabiliriz.

Dostoyevski yıllarca önce *Suç ve Ceza*'da, Svidrigailov'un ağzından Rus karakterinin buna benzer bir eleştirisini yapmıştı. Svidrigailov, bu olgunun, okumuş sınıflarda "kutsal bir geleneğin" hiç olmamasıyla açıklanabileceğini önermişti. Dostoyevski, *Bir Yazarın Defteri*'nde bu açıklayış tarzını benimsiyor ve Rus doğasının "genişliğini", "iki yüz yıllık, karakter bağımsızlığının yokluğuna ve iki yüz yıllık, kendi Rus doğasına küfretmeye" atfediyor. Kabul edilmiş bir gelenekle sınırlandırılmamış olan, doğasının ve duygularının ikiliğinin aciz kurbanı olan Rus, hayatın "geniş yolu"nda o yandan o yana sallanmış durmuştur.

Dostoyevski'yi *Delikanlı* boyunca düşündüren şey, bu "genişliğin" Rus ruhunun kusurlarından mı yoksa meziyetlerinden mi sayılması gerektiğiydi.

> İnsanın bu yeteneğine (diye yazıyor romanın kahramanı) her zaman hayret etmişimdir –ve bu özellikle Ruslar için böyle görülüyor– insanın ruhunda en alçakça bir duygunun yanında en

yüce bir ülküyü bulundurabilmesi, hem de her ikisini de tam bir içtenlikle duymasıdır bu. Bu Ruslara özgü genişlik, onları ileri götürecek bir şey mi yoksa yalnızca bir bayağılık mı? İşte sorun bu.

O denli amansızca ortaya koymuş olduğu ikiliğin, sonunda onun için, Rusya'nın benzersiz oluşunun simgesi ve kaynağı haline gelmesi, Dostoyevski'nin son yıllardaki ahlâkileştirme eğilimini gösterir. Nasıl ki ikilik insanı tamamlamak için şartsa, bunun gibi Rusya da ikiliğin sayesinde, dünyaya tam bir insanlığın, evrensel anlayışın benzersiz bir örneğini göstermektedir. Çoğunlukla geleneğe dayanan Batı ülküsünün mekanik ve maddi bir yanı vardır. Rus için erdem bir gelenek meselesi değildir, sürekli bir kişisel elde ediştir ve geleneklere bağlı dürüstlüğe karşı bir nefret vardır. Eleştirmen ve filozof Leontiev, "Rus insanı aziz olabilir ama dürüst bir adam olamaz" diye yazıyordu. Doğasındaki ikilik nedeniyle, ruhunun derinlerinde günahı yaşamış olan Rus insanı, erdemin mekanik uygulanımında Avrupalının gerisinde kalabilir; fakat gerçek kutsallığı gerçek temizliği ancak o bilebilir.

Şüphe götürür bir şey olan psikolojik "öteki" kuramı, Dostoyevski'yi, ileride de görüleceği gibi, din ve milliyetçilik alanında aynı derecede şüphe götürür ve çok tuhaf sonuçlara vardırmıştır. Bu sonuçlar *Delikanlı*'nın sınırlarının dışına çıkar ya da orada sadece ima edilmişlerdir. Herhalde Dostoyevski'nin kafasında henüz son şekillerini almamışlardı; zaten, almış olsalar bile, bunları Nekrasov'un gazetesinde ifade etmeyi pek güç bulacaktı. Fakat milliyetçilik ve din konusundaki bu sorunlar, Dostoyevski'nin *Delikanlı*'yı bitirdikten sonra geri kalan beş yıllık hayatını işgal edeceklerdir. *Ecinniler*'de – hatta bir bakıma daha önce dinle milliyetçilik arasında derin bir bağ kurmuştu ve zaman geçtikçe bu iki konu onun düşüncelerinde birbirinden ayrılmaz şeyler haline geldi, birbirlerinin daha fazla içine girdi ve biri diğerinin bir parçası olarak görülmeye başlandı. Fakat geniş bir ayrım yapmak yine de mümkündür. 1876'dan 1877'ye kadar uzanan *Bir Yazarın Defteri*, genellikle

milliyetçilik sorunları, hiç olmazsa Dostoyevski'nin onları ele aldığı dar anlamıyla, modası geçmiş şeylerdir, dini sorunlar ise uzun süreli sorunlardır ve daha da önemlisi, Dostoyevski sıradan bir gazeteci fakat mükemmel bir romancıdır. Bununla birlikte, milliyetçi yazıları, günün zevkince en iyi şekilde kabul edildi ve onu çağdaşları arasında, Rus uygarlığının peygamberi ve yorumcusu olarak yerine sağlamca oturtan, *Bir Yazarın Defteri* oldu.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

GAZETECİ OLARAK DOSTOYEVSKİ, BİR YAZARIN DEFTERİ

1875 Ağustos'unda, Dostoyevski, *Delikanlı*'yı yazarken Anna'nın son çocuğu oldu. Bu çocuk erkekti ve adını Alyoşa koydular. Babasının hastalığını kapan tek çocukları buydu ve üç yaşında bir sara nöbetinde öldü. Doğumundan kısa bir süre sonra Dostoyevskiler, Straya Russa'dan Petersburg'a döndüler.

Yeni bir tasarı, ikinci bir kez kışı Staraya Russa'da geçirmelerini önledi. Ailenin mali durumu artık oldukça düzelmişti ve bu durum Dostoyevski'ye, uzun süreden beri yapmak istediği ama mali bakımdan tehlikeli olan bir arzusunu gerçekleştirmek imkânını verdi. *Grazhdanin*'de yayınlanan *Bir Yazarın Defteri* oldukça ilgi çekmişti ve şimdi Dostoyevski, sosyal, politik makalelerini aynı başlık altında yazıp, ayrı bir dergi olarak yayınlamaya karar verdi. Bu işin idarecisi tabiî ki Anna idi. Anna basımevleriyle konuştu, bu cüretli işin reklamını yazdı ve gazetelerde yayınlattı, aboneleri kaydetti, derginin abonelere gönderilme işini yoluna koydu. Oturdukları daire ofis görevini görüyordu ve personel, oraya buraya gönderilen bir çıraktan ibaretti. Anna'nın işlerinden biri de (ki herhalde bu işlerinin en kolayı değildi) kocasının, kendine kalan tek görevi (makaleleri yazma görevini) yerine getirmesini sağlamaktı, fakat bunda da mükemmel bir başarı elde etti. *Bir Yazarın Def-*

teri, 1876 ve 1877 yılları boyunca örnek olabilecek bir düzenle yayınlandı. Satışı ilk yılda dört bine yaklaştı, ikinci yılda altı bine vardı. Tek masraf basımevine ödenen para olunca, kâr bir hayli yüksek oldu.

Vremya ve *Epocha*'daki daha önceki gazete yazıları gibi *Bir Yazarın Defteri* de, Dostoyevski'nin kalıcı olmayan yazılarındandır ve daha sonraki kuşaklar için pek önemi yoktur. Birbiriyle zayıf bir bağı olan, bazen edebiyatla ama çoğu zaman politikayla ilgili, günün önemli konuları üzerine yazılmış makalelerden ve ara sıra yazılan kısa öykülerden oluşmaktadır. Sürekli sözü edilen ve yazıların ana fikri olan şey, "halkın" ülküleştirilişidir. Bu oldukça özel bir inanç biçimidir. Dostoyevski'de, diğer birçok halkta olduğu gibi Ruslarda da olan sefihçe eğilimleri azaltma çabası yoktur; onun inancı eylemlere pek az önem verir. Bu, eğer Dostoyevski'ye inanırsak, her Rusun yüreğinde bulunan (onu yitiren yalnızca aydınlardır) ve en yüce anlatımını onlarda bulan ülkünün inancıdır. Dostoyevski, kısmen Sibirya'daki yaşantısının, kısmen de Slavcı öğretiyi daha sonraki benimseyişinin ürünü olan inancının nedenlerini hiçbir yerde açıklamaz. Rus insanına özgü kutsallık onun için bir tartışma konusu, şüpheli bir şey olmaktan uzaktır; bu, olduğu gibi almamız ya da bir kenara bırakmamız gereken bir inanç konusudur.

İşin başında şunu iyice belirtmek gerekir (çünkü yalnız Dostoyevski'yi değil, Rus mizacını anlamak için de bunu bilmek şarttır): Bu inanç, halk hakkında gerçekten bir şeyler bilmek ya da halkın içinde yaşadığı durumu düzeltme eğilimi taşımak anlamına gelmez. En mükemmel anlatımını *Budala*'da bulan Hıristiyanlık anlayışının, görmüş olduğumuz gibi, insancılıkla ya da iyi işler yapmakla hiçbir ilgisi yoktur. *Ölüler Evinden Anılar*, hapishane reformuna karşı tam ve şaşırtıcı bir ilgisizliği ortaya koymuştur; *Bir Yazarın Defteri*'nde halk konusu üzerinde ileri sürülen tezler de, insancı ve reformcu bir ruhtan uzaktır. İlk romanlarından *İnsancıklar* ve *Ezilenler*, daha isimleriyle, mazlumlara, ıstırap çekenlere karşı bir yakınlık gösteriyor; fakat bu yakınlık somut değil, duygusal bir yakınlıktır ve edebi bir gele-

neğin parçasıdır. Dostoyevski kendisi de yoksulluk çekmiştir; fakat bu, Raskolnikov'da betimlediği gibi parasız burjuvanın yoksulluğudur, köylerdeki ya da şehirlerdeki emekçi yığınların yoksulluğu değildir. Dostoyevski yalancı değildi ama zihni karışık bir insandı ve *Bir Yazarın Defteri*'nin hemen her sayfasında halkı burjuvaların üstüne yükseltirken, hiç bilmediği bir sınıfı, çok iyi bildiği ve kendisinin de ait olduğu sınıfın zararına ülküleştiriyordu. "Bütün edebiyatımızda" diye yazıyor eleştirmen Rozanov, "ülküleri, günün gerçeklerinden böyle bütünüyle kopuk başka yazar yoktur." Bu tam doğru bir eleştiridir ve düşüncesiz, pek şevkli kişilerin Dostoyevski'nin politik dirayeti üzerine yazdıkları bir yığın övgüye karşı gerekli bir panzehirdir.

Bu, halkla hiçbir bağı olmama durumu, Dostoyevski'nin düşüncelerinin karışıklığını kolaylaştırıyordu. Hem "halk", hem de "millet" anlamına gelen Narod sözcüğü sayesinde, Dostoyevski'nin altmışlarda, acı duymadan, farkında olmadan demokrasi ülkülerinden milliyetçi ülkülere geçtiğini görmüştük. *Bir Yazarın Defteri*'nde, aydınların yapma aklıyla halkın gerçek aklının karşılaştırıldığı, aydınların kendilerini halktan ayırmakla suçlandığı bıktırıcı yinelemelerle dolu bölümler vardır; öyle ki özellikle Batı demokrasisinin gelenekleriyle yetişmiş dikkatsiz bir okuyucu, pekala Dostoyevski'nin, oldukça duygulu olmasına rağmen ateşli bir radikal ve reformcu olduğunu sanabilir. Herzen'in, onu 1862'de Londra'da gördüğünde yaptığı eski yanlışlıktır bu; ve hattâ şimdi bile bazı eleştirilerde Dostoyevski'den "ezilenler"in savunucusu olarak söz ediliyor. Aslında, böyle şeylere hiç aldırmıyordu o. İlgisi politik ya da sosyal konulara değildi, ahlâkaydı. İnancının nesnesi bir soyutlamaydı ve o, daha sonra o denli şaşırtıcı bir şekilde boşa çıkan, "kutsal Rus insanı" mitinin (eğer yaratıcılarından biri değilse) yaygınlaşmasını sağlayandı.

Kısa süre içinde, Dostoyevski kendi kişiliğinde, Rus aydınlarıyla Rus halkı arasındaki boşluğu –karşılıklı anlayış eksikliğini– gösteriyor. Bu Rus tarihinin gerçekten somut bir sorunudur ve Dostoyevski bunu ilk yazan kişi değildir, ama kimse onun

kadar üzerinde durarak yazmamıştır. Tarihi olarak, Büyük Petro'nun yarı-Avrupalılaşmış aydın zümreyi yaratışıyla başlamıştır ve Slavcı yazarların Petro'ya olan düşmanca tutumlarının nedeni budur. Bu boşluk ondokuzuncu asrın ortalarına kadar devamlı olarak büyüdü ve Dostoyevski iki Rusya'dan, aydınların Rusya'sıyla halkın Rusya'sından söz ederken, işi pek abartmıyordu. Sorunu ortaya koyuşu çok güzeldi, fakat teşhis ederken ve bunun çaresini saptarken bütünüyle yanılıyordu. Dostoyevski sorunu din sorununa indiriyor ve aydınların, demokrasi için, faydacılık için, ekonomik materyalizm için dinlerini terkettiklerine ve bunun sonucu olarak halktan ayrılışlarını tamamladıklarına inanıyordu. Bunun çaresi aydınların, aynı yolla, dine ve halka geri dönmeleriydi. İşte böylece daha *Ecinniler*'de ima edilen, *Bir Yazarın Defteri*'nde ise tam anlamıyla gelişen, dinin ve halkın özdeşleştirilmesi düşüncesine varıyoruz.

Çok daha dikkatli bir gözlemci olan, çok değişik düşüncelerin yazarı Paul Milyukov da, aydınlarla halk arasındaki bu ayrılığı yine din açısından ele alıyor. Fakat, Dostoyevski aydınları, kiliseden uzaklaşarak halktan uzaklaştıkları için suçlarken, Milyukov, ondan otuz yıl sonra, halkın da aydınlar gibi aslında resmî dine karşı lakayt olduğunu görebiliyor. Rusya'da, Batı Avrupa'da yaptığı gibi, aydınlarla halk arasında ortak bir gelenek ve kültür sağlamaması kilisenin suçudur. Bu çözümleme tam bir açıklama olmamakla birlikte doğrudur. Hastalık gerçekti ama Dostoyevski'nin teşhisi yanlış, ilaçları anlamsızdı. Ve kısmen onun etkisiyle ölümünden sonraki otuz yılda Rus aydınlarının önemli bir bölümünün dine dönmesine rağmen, bu hareket boşluğu köprü kurmaya ya da yaklaşan sonucu önlemeye hiç yaramadı. Boşluk büyüdü, büyüdü, ta ki bir buhran anında halk, geleneği ve görünüşüyle kendisine bütünüyle yabancı bir düşmana yönelir gibi aydınlara yöneldi ve bu zümreyi Rusya'nın yüzünden sildi. Dostoyevski'nin iki Rusya'sından biri diğerini yuttu.

Halk inancı *Defter*'in temelini oluşturur, fakat Dostoyevski'nin yüreğinde neredeyse onun kadar yeri olan başka bir düşünceyle iç içedir. Bu düşünce Rusya ile Batı arasındaki ebedi

karşıtlık ya da Dostoyevski'nin (birçok Rus yazarıyla ortak olarak) genellikle söylediği şekliyle Rusya ve Avrupa'dır. Bu konu Dostoyevski'nin aklına 1862'de Avrupa'ya yaptığı ilk yolculuk sırasında yerleşti; tabiî ki bir gözlem sonunda değil (çünkü Dostoyevski'nin pek az düşüncesi dış izlenimlerin sonucudur), bir kuram sonucu olmuştu bu. Batı uygarlığının birey üzerine, ben'in kendini empoze etmesi üzerine kurulduğunu farketti. Bu özgün bir buluş değildi. Slavcı politik kuramcıların ilki olan Krizhanin onyedinci asrın sonunda, "Avrupalılar eğlenmeyi insanın en yüksek amacı olarak görüyorlar... ve İsa ilkesini eğlenme ilkesine dönüştürüyorlar" diye yazmıştı. Dostoyevski'nin romanında bu, hiç olmazsa kuramda bütünüyle yanlış değildi; çünkü o günler J. S. Mill'in, faydacıların, "bırakın yapsınlar" ekonomik öğretisinin en geçerli olduğu günlerdi. Bu yaygın öğretinin şüphe götüren yanı, Rus uygarlığının bencillik ilkesinden habersiz olması ve evrensel kardeşlik kavramına dayanmasıydı. Dostoyevski'nin etkisi altına girdiği Slavcıların temel görüşü olan bu inanç, Rusya ve Avrupa üzerindeki tezlerinin ve hayatının son on yılındaki ahlâki ve dini öğretilerinin ana fikrini teşkil edecektir. Dostoyevski'nin ahlâki-dini-milli inancının son çözümlemedeki formülü şudur: Bir yanda bencillik=Katoliklik=İsa düşmanlığı=Avrupa; diğer yanda kardeşlik=Ortodoksluk=İsa=Rusya.

Bu tuhaf fakat şevkle bağlanılmış inancın pekişmesinde en önemli etki, Danilevski adlı bir gazetecinin bir zamanlar ünlü olan eseriydi. Danilevski gençliğinde ateşli bir Fourierci idi ve Dostoyevski'yi Petrashevski grubundan tanıyordu. Diğerleriyle birlikte tutuklanmış, fakat üç ay hapiste kaldıktan sonra soruşturma komisyonunca serbest bırakılmıştı. Düşüncelerindeki değişim Dostoyevski'ninkinden pek farklı değildi. 1869'da Dostoyevski yurtdışmdayken, *Zarya*'da, *Ebedi Koca* aynı gazetede çıkarken, *Rusya ve Avrupa* adında bir dizi yazı yayınlandı. Dostoyevski bunları mutlaka okumuş olmalı. Bu yazıların, Rus düşüncesi ve özellikle Slavcılar üzerinde büyük etkisi oldu ve bunlar, Dostoyevski'nin daha sonra bu konuda yazdığı hemen her şeyin temelini oluşturdu. Bu nedenle, Danilevski'nin

eserinin güçlü ama çoğu yerde hatalı görüşlerini özetlemek yerinde olabilir; bu görüşler daha sonraki politik kuramlara öyle derin girmişlerdir ki, şimdi bile onlara bütünüyle modası geçmiş denemez.

Danilevski, elli yıl sonra Spengler tarafından söylenen bazı düşünceleri önceden görüp, Cermen-Latin uygarlığının, Yunan ve Roma uygarlıklarıyla aynı yoldan geçerek, ülküsel doruğuna ve 16 ve 17. yüzyıllarda, maddi doruğuna 19. yüzyılda eriştiğini ileri sürüyordu. Şimdi artık ruhu çoktan sönmüş bir bedendi ve önünde pek hoş olmayan ayrışma olayından başka bir şey kalmamıştı. Batı uygarlığı artık zayıftı ve kaba güç üstüne kurulmuştu; yalnızca Rus uygarlığında hâlâ manevi güçler egemendi. Uygarlıklardaki karşıtlık karakterlerdeki karşıtlıkla yakından ilgiliydi. Kendi vakarına düşkün, bireyci Avrupalı'ya karşıt olarak, "şiddete yabancı, yumuşaklıkla, uysallıkla, saygıyla dolu" Slav kişisi, "Hıristiyanlık ülküsüyle, bütünüyle uyum halindeydi." Avrupalı'da bireysel nitelikler egemendi, Slav'da toplumsal nitelikler ve bu olgu, Dostoyevski tarafından da, Danilevski tarafından da ileri sürülmüş olan şu görüşü açıklıyor: Milliyetini yitirmiş bir Fransız ya da İngiliz saygıdeğer bir kişi olarak kalabilir, oysa milliyetini yitirmiş ya da Avrupalılaşmış bir Rus, "değersiz bir paçavra" olur. Milli ya da toplumsal durumundan yoksun kalan Avrupalı kendi bireyselliğine dönebilir, bunlardan yoksun kalan bir Rus hiçliğe düşer.

Bu görüş ciddi şekilde eleştirilmeye pek değmez herhalde. Danilevski'nin Ruslarda bulduğu bireysellik yokluğunun, uzun süreli bir milli geleneğin olmamasından geldiği söylenebilir. Ondokuzuncu yüzyılın Rus insanı kolayca değişebiliyordu, çünkü kendisine ait önemli bir milli karakter geliştirmemişti – bu durum Batılıların, Rusların milli karakterinin gelişmemişliği görüşünü doğrular (fakat, bu karakteri Avrupalı çizgiler üzerinde geliştirme arzularını haklı çıkarmaz). Fakat, zaten Danilevski tarafından ülküleştirilmiş olan bu milli kişilik yokluğu, Dostoyevski tarafından Rus insanının üstün ve kendine özgü erdemi olarak yüceltilmiştir. O Rusları, yalnız başına, salt milli olan ve bu nedenle dar olan Avrupalıyı anlayacak, de-

ğiştirecek ve ona öğretecek yetenekteki "bütün-insan" (*Bir Yazarın Defteri*'nin bazı bölümlerinde her sayfada görünen Rusça tamlamanın tam karşılığı çevrilemiyor) diye selamlıyordu. Batı Avrupa'nın birden çok edebiyatının biçimlerini, geleneklerini Rus edebiyatına sokma başarısını gösteren Puşkin, Rus dehasının tipik temsilcisi olmuştu. Rus insanı, Avrupalılaşmasına müsaade etmemeliydi, o, üstün Avrupalıydı, Avrupa'nın öğretmeniydi ve öyle kalmalıydı. Bu düşünce Batı kafasına hayali görünebilir; fakat büyük bir kısmı akıllıca değiştirildiği halde, bu düşünce, Rus milli psikolojisinin güçlü bir öğesi olarak hâlâ yaşamaktadır.

Fakat ne Danilevski ne de öğrencisi Dostoyevski, Rus karakteri ya da Rus halkının Avrupa uygarlığında oynadığı rol üzerindeki bu soyut düşüncelerden hoşnuttular. Milletlerarası politika bataklığına cüretlice daldılar ve kuramları için, Rus İmparatorluğu hükümetinin vatanperver arzularına uygun somut uygulanımlar bulmak çabasıyla, karmakarışıklığın, kendileriyle çelişkilerin içine düştüler. *Rusya ve Avrupa*'da Danilevski'nin tutarsızlığa düştüğü ilk nokta, Büyük Petro'ya karşı olan tutumunu açıklamaya çalıştığı bölümdür ve bu, Rus tarihi hakkında kuramlar yaratma çabaları nedeniyle, Petro'nun Rusya'da yaptığı sosyal ve politik reformları kötülemek zorundaydı ama onun yurtdışındaki askerî başarılarını övmek istiyordu. Reformcu Petro, Rus halkı ve onun kardeşlik ülküsü için bir hain olarak kalıyordu. Fatih Petro ise, bütün kardeşlik kuramlarına karşılık, milli bir kahramandı ve Danilevski, ardından Dostoyevski'nin de yaptığı gibi, huzursuz bir vicdanın ısrarıyla, durup durup, Rusya'nın emperyalist bir ülke olduğunu şiddetle yadsıyordu.

Danilevski'nin, Rus'un, Avrupa'nın kendi çıkarını düşünmeyen ağabeysi olduğu görüşüyle, imparatorluk hükümetinin pek özgecil olmayan dış politikasını uzlaştırma çabasını, Dostoyevski yeni bir gayretle ele almıştır. Bu çaba Dostoyevski'yi pek tuhaf yerlere götürür. Fakat, onun doğru düşünce ve duygudan pek yoksun sözlerini göstermeden önce, *Bir Yazarın Defteri*'nin 1876 ve 1878'de yazıldığı ve yayınlandığı sıra-

daki durumu hatırlamak doğru olur. Bu yıllar, Rusya'nın, Balkanlar'daki Slav halklarını korumak ve özgürlüğe kavuşturmak için harekete geçtiği, Türkleri Avrupa'dan atıp, İstanbul'a kendi yerleşecekmiş gibi göründüğü yıllardır. 1875'de Hersek'de Türk idaresine karşı isyanlar olmuş, bir yıl sonra da Bulgaristan ayaklanmıştı. Milliyetçi Rus duygusu, ezilmiş Slav ve Hıristiyan kardeşleri için canlandı ve 1877 Nisan'ında, kamuoyu Aleksandr II'yi Türklere karşı savaş ilan etmek zorunda bıraktı. Rus-Türk savaşının ilk kısmı Rus ordusunun lehineydi. Fakat 1878'de, özellikle İngiltere'nin araya girmesi, Rusların neredeyse İstanbul önüne gelen ilerlemelerini durdurdu ve Aleksandr'ı, kazançlarının ve hırslarının önemli bir kısmından vazgeçmeye zorladı.

Bu nedenle, *Bir Yazarın Defteri* başarılı bir savaşla ateşlenen pan-Slavcı heyecanın ve savaş taraftarı duyguların havası içinde yazılmıştır. Birçok başka güç'ün Rus tasarılarına açıkça karşı çıkışı milliyetçi duyguları kışkırtmıştı; İngiltere ve Fransa aleyhine yazılar gazeteleri dolduruyordu. *Bir Yazarın Defteri*'nin, 1877 Nisan'ında yani savaş ilan edildiği ayda yazılan aşağıdaki bölümlerini bu durumu göz önünde tutarak okumalıyız.

> Savaş kendimiz için gereklidir; biz yalnızca Türkler tarafından ezilen Slav kardeşlerimiz için değil, kendi kurtuluşumuz için de harekete geçiriyoruz. Savaş teneffüs ettiğimiz ve böyle acizce bir çürümüşlük, manevi bir bunalma içinde oturduğumuz, boğulduğumuz havayı temizleyecektir.

İkinci bölüm de şöyle:

> Eğer toplum sıhhatsiz ve bozuksa, uzun süren sulh kadar iyi bir şey bile, topluma faydalı olacağına zararlı olur. Hatırladığımız kadarıyla, Avrupa tarihinde savaşmadan geçen hiçbir kuşak olmamıştır. Ve bunun bir nedeni vardır: Savaş, açıkça, bir amaç için gereklidir, sıhhat vericidir ve insanlığı rahata kavuşturur.

Son bölüm İngiltere'yi tehdit ederek biter:

> Belki biz değil, ama çocuklarımız İngiltere'nin sonunu göreceklerdir.

Ve başka bir yerde Fransa için şöyle denilmekte:

> Fransa'yı Polonya'nın akıbeti beklemekte, politik olarak varlığı sona erecektir.

Dostoyevski bir Avrupa savaşından açıkça söz etmekten hiç çekinmemektedir:

> Savaş, başlar başlamaz, bütün Avrupa'yı içine alan bir savaş şekline dönüşecektir. Doğu sorunu ve Doğu savaşı, kaderin zorlamasıyla, Avrupa savaşı ile birleşecektir... Bu mukadderatı tayin edici son savaşın en önemli, en temel yanı, Roma Katolikliğinin bin yıllık sorununu çözeceği ve bunun yerine yeniden canlanmış Doğu Hıristiyanlığını getireceği olgusunda yatmaktadır... Savaşın Doğulu müttefikler lehine sonuçlanacağına, Doğu savaşının Avrupa savaşı halini almasından Rusya'nın korkacağı hiçbir şey olmadığına ve hattâ eğer çözüm böyleyse, bu şekli almasının daha iyi olduğuna inanıyorum. Elbette, bu korkunç bir şey olacaktır, değerli insan kanı oluk gibi akacaktır. Fakat, hiç olmazsa, akan bu kanın Avrupa'yı kurtaracağı düşüncesi teselli vericidir.

Alıntıya devam etmek gereksiz. Bu saçmalıklar, Dostoyevski'nin başka bir bölümde anlattığı, Rusya'nın, Avrupa'yı komünizm tehlikesinden kurtarmak için yardıma geleceği hayali kadar acınacak şeyler olarak görünmektedir artık. Böyle büyük bir sanatçının, kalemini milliyetçi propagandanın hizmetine vermesi sonraki kuşaklara acı verici ve pek inanılmaz gelebilir. Fakat Dostoyevski, sanatın ahlâki ders verici niteliği üzerinde daima ısrar etmiştir ve ister roman, ister makale yazsın, gittikçe kendini, her şeyden önce bir sanatçı olarak değil de, bir öğretmen ve bir peygamber olarak görmeye başlamıştır. *Bir Yazarın Defteri*'nin, *Budala* ve *Karamazov Kardeşler*'in yanında gelecek kuşaklar için bir hiç olduğu Dostoyevski'ye söylenseydi, buna çok şaşardı. Kendi düşüncesi, çağdaşlarının çoğuyla aynıy-

dı. Strakhov resmî biyografide *Bir Yazarın Defteri*'ni, *İnsancıklar, Ölüler Evinden Anılar* ve *Suç ve Ceza* ile birlikte, Dostoyevski'nin değişik sanat dönemlerinin dört doruğundan biri olarak sayar ve bu yargı, onun günündeki şöhretinin gelişim aşamalarını göstermesi bakımından yanlış değildir. 1871'de Rusya'ya döndüğünde, adını büyük romancıya çıkaran asıl şey, *Suç ve Ceza* ile *Ecinniler*'di. *Delikanlı* şöhretini ne önemli şekilde artırmış, ne de azaltmıştır. Fakat *Bir Yazarın Defteri*, ona hemen, Rus milli düşüncesinin gözbebeği payesini vermiştir. O günler geçerli olan milli coşkunluğa dini ve felsefi bir temel sağlayarak, o anın havasına tam uymuştur. Bu muhteşem yapının kum üzerine inşa edildiğini görmek bizim için kolaydır; fakat Rus-Türk savaşının çılgınlığı içinde ve daha sonra da yıllarca, sağlam bir kaya gibi görünmüştür.

Bir Yazarın Defteri Dostoyevski'yi tanınan bir kişi yapmakla kalmadı, yeni bir arkadaş çevresi getirdi. 1873'te, *Grazhdanin*'i yayınlarken Pobodonostsev'le tanıştı. Pobedonotstsev ileride çar olan III. Aleksandr'ın öğretmeniydi, daha sonra Kilise Yüksek Meclisi Başkanı ve sonraki çarlar zamanında da, gericiliğin en ateşli savunucusu oldu. Dostoyevski'nin hayatının son yıllarında, Pobodonostsev ile romancı arasında sık sık buluşmalar oldu; devlet adamı, Dostoyevski ile kendi arasında, Ortodoksluğun savunulmasında ortak bir eylem ve düşünce platformu buluyordu. Pobedonostsev'in etkisiyle veliaht, Ecinniler'in ve *Bir Yazarın Defteri*'nin birer kopyasını kabul etti ve herhalde Pobedonostsev'in teşvikiyle çarın daha küçük oğullarının öğretmeni, Dostoyevski'yi çağırıp ondan öğrencilerini ziyaret etmesini rica etti. Büyük yazar, bu genç Aleksandr'lara Aristo rolünü oynamaya ve onlara "toplumun bugünkü yapısı içinde alabilecekleri durum ve topluma yapabilecekleri faydalar" üzerine yararlı bir düşünce telkin etmeye çok uygundu. Dostoyevski, çarın yeğeni olan ve edebiyattan zevk alıp, ikinci derecede bir şair olarak kabul edilmek isteyen Konstantin Konstantinoviç'le de tanıştı.

Kişisel dostlukların daha samimi çevresinde de değişiklikler oldu. Strakhov'la olan ilişkisi, Rusya'ya geri dönüşünden sonra

eski yıllardaki candanlığını yitirmişti. Artık aralarında işbirliği yoktu ve Strakhov, mütehakkim karakteri yalnız kendisine saygı gösterilmesini isteyen Tolstoy'un çevresinde dönmeye başlamıştı. Dostoyevski ile Maikov arasında bile arada sürtüşmeler oluyordu; Yanovski, Petersburg'da değildi ve Wrangel artık hayatından bütünüyle çıkmıştı. Yeni dostlarından en sık görüştüğü, daha sonra resmî biyografiyi yazmak için Strakhov'la işbirliği yapan Orest Miller ile genç bir felsefe profesörü olan Vladimir Soloviev'di.

Soloviev, eleştirmenlerce genellikle, pek önde gelmeyen Rus filozofları listesinin başına konur. 1873'te Dostoyevski ile ilk karşılaştığında daha yirmi üç yaşındaydı. Dostlukları ilerledi ve dört-beş yıl sonra doruğuna vardı. Soloviev daha sonra, Dostoyevski'nin eserlerinin dini ve felsefi sonuçları hakkında yazılar yazdı; düşünceleri Dostoyevski'nin düşünceleriyle büyük ölçüde aynıydı. Bu, okuldan yeni çıkmış filozofla, verimli düşüncelere sahip, fakat düşünüşü hatalı olan yaşlı romancının ilişkilerini incelemek ya da ikisinin birbirlerine karşılıklı etkilerini saptamak fazla yararlı olmayacaktır. Dostlukları ikisi üzerinde de etkili olmuştur ve Dostoyevski, ilk kitaplarında pek görülmeyen, fakat *Karamazov Kardeşler*'de öne çıkan, kesin olarak dini ve hattâ kilise ile ilgili düşünce dizisini bu konuşmalardan çıkarmış gibi görünüyor. Dostoyevski'nin biyografisini yazan kişi için, Soloviev'in önemli yanı (elle tutulmayan ama önemli olan yanı), romancının son şaheseri üzerinde oynadığı roldür. O çağın bazı kişileri, romandaki Alyoşa'nın Soloviev'den çıkarıldığını düşünmüşlerdir.

1877 yazında Dostoyevski, daha önceki birkaç yıl her yaz gittiği Ems'e, savaş nedeniyle gitmedi ve ailesi ile birlikte Anna'nın kardeşinin Sursk civarındaki çiftliğine gitti. Aynı yaz, bir zamanlar babasının olan, çocukluğunun sakin yazlarını geçirdiği ve babasının öldürüldüğü Darovoe'daki çiftliği ziyaret etti. Bu çiftlik kardeşi Vera'ya kalmıştı. Dostoyevski çiftliği görmeyeli kırk yıl oluyordu, bir zamanlar yakından bildiği yerleri adım adım dolaşıyor, çoktan unutulmuş sahneleri, orada geçen maceralı hayatını düşünüyordu. Ancak şimdi, Doğu'da, Ba-

tı'da huzursuz bir şekilde dolaşmakla geçen kırk yıldan sonra, çocukluğunun o yaz günlerinin mutluluğunu yeniden duymaya başlıyordu.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'in ilk taslağını Darovoe'deki bu sessizlik içinde aklından geçirmiş ve babasının öldüğü sahne üzerine düşünüp, yazacağı romanın ana konusu olarak öldürülmüş bir babayı almaya karar vermiş olabilir. Bu varsayım tahminde kalmaktadır; çünkü bunu destekleyen tek sağlam olgu, Dostoyevski'nin çiftlikteki bir korunun ismini, *Karamazov Kardeşler*'de rolü olan bir köye vermiş olmasıdır. Dostoyevski'nin hareketli zihninin bu sıralarda yeniden romana döndüğü kesindir, çünkü o güz, *Bir Yazarın Defteri*'nin "sağlık nedeniyle" yıl sonunda kesileceğini bildirmişti.

Soloviev'in önemi konusuna döndüğümüzde ayağımızı daha sağlam bir yere basıyoruz. Kışın Dostoyevski ile birbirlerini sık sık gördüler ve 1878 baharında genç profesör felsefe üzerine ders vermeye başladı; derslere Dostoyevski de katıldı. Dostoyevski yazı yine Rusya'da geçirdi ve haziranda iki arkadaş, memleketin ortasında, Tula'da olan, ünlü Optina Pustyn Manastırı'nı ziyaret ettiler. Bu, birkaç yıl sonra Tolstoy'un köylü kılığında ve yayan olarak ziyaret ettiği manastırdır. Burada iki gün kaldılar ve romandaki Zosima Baba'nın aslı olan, bazı sözleri neredeyse harfi harfine romana geçen Ambrosius Baba'yla konuştular. Manastır, *Karamazov Kardeşler*'in ilk yarısını bütünüyle etkisi altında tutar ve romanın Dostoyevski'nin kafasında yeni şekillenmeye başladığı sıralarda yapılan bu ziyaretin önemi oldukça fazladır.

Dostoyevski, giderken de, gelirken de Moskova'ya uğradı ve yeni romanın *Russky Vestnik*'de basılması için Katkov'la konuştu. Katkov'un forma başına teklif ettiği 300 ruble, *Ecinniler* için ödediği 150 ruble ve Nekrasov'un *Delikanlı* için ödediği 250 ruble yanında yüksekti. Gerek Turgenyev, gerek Tolstoy daha fazla para alıyorlardı. Fakat ikisi de daha iyi pazarlık edebilecek durumdaydılar ve önceden avans almaya ihtiyaçları yoktu, oysa Dostoyevski, ya gerektiği ya da alıştığı için, şimdi bile, önceden önemli miktarda avans istiyordu. Moskova'dan anlaş-

mış olarak döndü ve hırsla çalışmaya başladı. *Karamazov Kardeşler*, 1879 yılı boyunca ve 1880 yılının büyük bir kısmında *Russky Vestnik*'de yayınlandı. Dostoyevski'nin ölümünden birkaç ay önce, 1880 yılının sonlarına doğru da kitap şeklinde basıldı. Bu onun, dünyaya son mesajıydı ve gücün zayıflar gibi olduğu, ilginin gevşediği birkaç sahne taşımasına rağmen, *Karamazov Kardeşler*, genel düşünceye göre, romanlarının hemen hemen en büyüğüdür.

Dostoyevski'nin ölümünden kısa bir süre sonra Soloviev şöyle yazıyordu: "Eğer Dostoyevski'nin vardığı toplumsal ülküyü bir sözcükle anlatmak istiyorsak, bu sözcük "halk" değil, "kilise" olacaktır... Kilise, olumlu toplumsal ülkü olarak, yeni romanın ya da yalnızca birincisinin *(Karamazov Kardeşler)* yazıldığı bir dizi romanın ana düşüncesidir." Rus halkının dini, Soloviev'in etkisiyle, Rus kilisesinin dinine dönüşmüştür.

YİRMİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER OLARAK DOSTOYEVSKİ, KARAMAZOV KARDEŞLER

Dostoyevski'nin hayatının ilk kırk yılında dinin hissedilir bir rol oynayamamış olması, son yıllarındaki dine düşkünlüğünü kısmen açıklayan bir şey olabilir. Çocukluğundaki biçimci inanç Petersburg'da kolayca ve farkına varmadan bilinemezciliğe olan inanca dönüşmüştü. Belinski'nin ve Petrashevski'nin gruplarında kendini Ortodoks kilisesine ve her türlü dini dogmaya karşı olan insanlar arasında bulmuştu. Fakat bu insanların çoğu, devrimci inançları için bir dayanak buldukları Hıristiyan ahlâkına derin bir saygı gösteriyorlardı ve İsa, Dostoyevski için her zaman, ahlâki ülkünün en yüce kişileşmesi olarak kalmıştır. Okuduğu kitabın genellikle İncil olduğu, dört yıllık hapishane hayatının etkisi, onda ilahi bir huzursuzluk, dini desteğe karşı belirsiz bir arayış doğurmak oldu. Hiç olmazsa, Madame Fonvisina'ya, Tobolsk'a giderken ve sonra hapishanedeyken kendine arkadaşlık eden bu dostuna serbest kalışından hemen sonra yazdığı mektuptan böyle anlaşılıyor:

> Birçok kişi bana sizin çok dindar olduğunuzu söyledi. Fakat dindar olduğunuz için değil de, kendim bunu duyduğum ve yaşadığım için size şunu söylüyorum: İnsan böyle anlarda "kavrulmuş bir ot" gibi inanca susuyor ve buluyor onu, çün-

kü mutsuzlukta gerçek daha iyi anlaşılır. Kendim için şöyle diyebilirim. Ben çağın çocuğuyum, inançsızlığın ve şüpheciliğin çocuğu, her zaman böyle oldum ve biliyorum ki ölene kadar böyle kalacağım. İnanca olan bu susuzluk bana ne acılar vermiştir ve hâlâ vermektedir; ona karşı kanıtlarım arttıkça, ruhum da daha da güçlü oluyor. Yine de Tanrı, bütünüyle sakin olduğum anlar veriyor bazen, bu anlarda, seviyorum, başkalarının beni sevdiğini hissediyorum ve böyle anlarda yüreğimde benim için her şeyi pırıl pırıl ve kutsal yapan bir inanç işareti buluyorum. Bu işaret çok basit: İsa'dan daha güzel, daha derin, daha sevilebilir, daha akıllı, daha cesur ve daha mükemmel bir şey olamayacağını (kıskanç bir sevgiyle olamayacağını söylüyorum kendime) inanmak bu. Dahası, eğer biri bana, İsa'nın gerçek olmadığını kanıtlarsa ve gerçeğin İsa'da olmadığı doğru bir olguysa, ben gerçeğin yanında değil, İsa'nın yanında olurum.

Bu duygulu ve abartılmış sözler, gerek Dostoyevski'nin ilk yıllarından beri inandığını kanıtlama arzusunda olanlarca, gerekse onun hayatının sonuna kadar bir şüpheci olarak kaldığına inananlarca kullanılmış, istismar edilmiştir. Bu sözlerin bir delil olarak değerini saptarken, "çok dindar" olarak bildiği, derin bir şükran ve sevgi borçlu olduğu bir kadına yazılmış olduğunu, bu belirsiz dini dürtülerin gücünü azaltmayıp kaçınılmaz olarak abartacağını aklımızda tutmalıyız. Ne kardeşine yazdığı mektuplar ne de yayınlanmış olan *Ölüler Evinden Anılar*, "inanca olan susuzluk"tan hiç söz etmemektedirler ve Wrangel, Dostoyevski'nin Semipalatinski'de kiliseye pek seyrek gittiğini, papazlara karşı özel bir nefret gösterdiğini söylemektedir. 1859'da Petersburg'a, oradan on yıl önce ayrıldığı zamanki aynı dini düşüncelerle döndü: Hıristiyanlığın ahlâki ülküsünü kabulleniyor, dogmatik yanını yadsıyordu. Renan'ın altmışların başında yayınlanan *İsa'nın Hayatı* adlı kitabında vardığı durumdu bu, fakat Dostoyevski'nin önündeki gelişme yolu, Fransız düşünürünün geçtiği yolun tersiydi.

Sibirya'dan dönüşünden sonraki yıllarda Dostoyevski'nin

politik görüşlerindeki beklenmedik değişim, daha önceki bir bölümde izlenmişti. Rusya'da politika ve din hiçbir zaman birbirinden uzak değildir ve Dostoyevski'nin politik ortodoksluğa kayışı, dini Ortodoksluğa doğru güçlü bir dürtü duyduğunu gösterir. Rusya, orta yolların bulunduğu yer değildir ve altmışların Rusya'sında radikal maddecilikle tutucu Ortodoksluk arasında orta bir yer bulmak pek mümkün değildi. Bir kamptan ayrılan kişi, er ya da geç mutlaka diğer kampa katılıyordu. Dostoyevski *Suç ve Ceza*'yı yazdığı zaman artık Hıristiyanlığın dogmalarını ve Ortodoks kilisesini kabul etme –aktif bir inançtan söz etmek için henüz çok erkendir– durumuna sürüklenmişti. *Budala* da aynı gelişim aşamasına aittir; dini dogma, Mişkin'in temsil ettiği ahlâki ülküde hiç rol oynamaz.

Yurtdışında kaldığı son yıllarda, yurt özleminin olanca ağırlığıyla üzerine çöktüğü yıllardır ki, "Rus Tanrısı"ndan, "Rus kilisesi"nden kolayca söz etmeye başlamıştır ve 1870 Mart'mda *Ecinniler*'in düzenli planı *Büyük Bir Günahkârın Hayatı*'nın işe karışmasıyla parçalanmadan hemen önce Maikov'a bu son romanının konusunun, "kendime bilinçli ya da bilinçsiz olarak yıllarca acı çektirdiğim soru: Tanrı'nın varlığı" olduğunu söylemiştir. İnancının büyümesi, *Ecinniler*'de Shatov'a söylettiği şu önemli sözlerce izlenmektedir:

> "Rusya'ya inanıyorum, Ortodoksluğa inanıyorum... İsa'nın bedenine inanıyorum... İsa'nın Rusya'da yeniden ortaya çıkacağına inanıyorum." "Ya Tanrı'ya? Tanrı'ya?" "Ben... Ben Tanrı'ya da inanacağım."

Shatov gibi Dostoyevski de, İsa'ya, Rusya'ya, Ortodoks kilisesine inandı ve onların yoluyla sonunda Tanrı'ya inanmaya vardı. 1871 yazında Rusya'ya döndüğünde, değişim (eğer öyle demek uygunsa) tamamlanmıştı. O sırada elli yaşının sonuna yaklaşıyordu.

Rus aydınları arasında, dini inanç durumunun yanlış anlaşılmasında, "Kutsal Rusya" mitinin payı büyük olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümü boyunca, idare eden sınıfların akıllı ve tahsilli üyeleri, aristokratlar ve tutucu ay-

dmlar eğilim bakımından bilinemezciliğe yöneliyor, mantıki inanç olarak Ortodoksluğa inanıyorlardı. Yüksek sınıfların geleneksel kültürü, onsekizinci asrın Fransız rasyonellerine kadar uzanıyordu. Akli yetenekleri ve eğitimleri, onları inanmamaya önceden hazırlıyordu. Fakat mantık onlara, içinde yaşadıkları uygarlık durumunun inanç nedeniyle birarada durduğunu ve inancın, faydacılık açısından söylenirse, bir gereklilik olduğunu gösteriyordu. Tutumları, Pascal'ın ünlü sözüyle tam olarak özetlenmişti: "Yüreğim maddecidir, fakat düşüncem ona karşıdır."

Yani, Dostoyevski'nin son yıllarda tuttuğu inanç dayanağının faydacı ve ampirik oluşu hiçbir şekilde yalnız ona özgü bir şey değildir. O, çağının ve sınıfının geleneğini izlemiştir. Ortodoks kilisesinin öğretisine inanmış ve başkalarına da inanmayı salık vermiştir, çünkü –meseleyi kabaca koyarsak– bu inanç işe yaramıştır ve çünkü o olmadan, ahlâk imkânsız olmuş, dünyadaki hayat çekilmez olmuştur. Onunki sezgisel değil, düşünülerek varılmış bir inançtır.

> Eğer bir ölümsüzlük durumu (diye yazıyor *Bir Yazarın Defteri*'nde) insan varlığı için şartsa, bu durum herhalde insanlığın doğal durumudur ve eğer bu böyleyse, insan ruhunun ölümsüzlüğü kuşku götürmeyen bir gerçektir.

Fakat, bazı yorumcuları inancının doğruluğundan şüphelenmeye götüren bu fütursuz pragmatizme karşılık, Dostoyevski'nin dininde, başka eleştirmenlerin yanılarak onu mistik olarak ele almalarına yol açan mistik bir öğe vardır. Ondaki bir bakımdan anlamsız mistik özellik, hiç şüphesiz sara nöbetleriyle ilgilidir. Saranın, bazı narkotik ilaçlar ve belki de delilik nöbetlerinin bazı çeşitleri gibi, nöbetten önceki anda kurbanında, ruhi bir esrime ve zafer duygusu yarattığı, maddi dünyanın sınırlarını aşma gücünü duyurduğu kesin bir gerçektir. Dostoyevski'nin bu olguyu bildiğimiz ilk sezişi 1865'dedir ve üç yıl sonra yazılmış olan *Budala*'nın ünlü bir bölümünde, Mişkin bir sara nöbeti sırasında dünyanın güzelliğini hayal eder. Bedeni zayıflığın ruhi görüşü çok güçlendirdiği yolundaki genel inancı pay-

laşan Dostoyevski, bu sıralarda artık, saranın yol açtığı bu esrime anlarına kesin bir dinî önem vermeye başlamıştı ve bu görüş, dini inancına belli bir mistik nitelik veriyordu, oysa o hiçbir zaman kendinde, mistisizmin temeli olan Tanrı ile kişisel ilişki duygusunun bulunduğunu ileri sürmemiştir.

Dostoyevski'nin hayatının son yıllarında ulaştığı ve Soloviev'in etkisi altında Ortodoks kilisesinin öğretisine gün geçtikçe daha yaklaşan dini inancın özü işte böyledir. *Karamazov Kardeşler*'de inancını dünyaya açıklamaya koyuldu. Son romanlarının hepsi gibi, bunun da karışık bir kökeni vardır ve kökleri *Bir Büyük Günahkârın Hayatı*'nın planına kadar izlenebilir. Dostoyevski'nin mektuplarındaki ve müsveddelerindeki belirsiz ipuçlarından anladığımız kadarıyla, *Büyük Günahkârın* kahramanı, günahkâr ve tutkulu bir insan olacaktı, inancı olmayacaktı. Tanrıtanımaz olacaktı ve değişmiş bir insan olarak dünyaya yeniden çıkacağı bir manastırda bir süre yaşayacaktı. Fakat bu tasarı artık on yıl öncesinindi ve *Ecinniler* ile *Delikanlı* için cömertçe kullanılmıştı. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'de, bir kişinin yerine üç kişiyi koyarak ilk düşüncesini değiştirdi. Bugünkü şekliyle romanda, Dmitri Karamazov günahkâr tutkuları olan insandır, İvan aydın şüphecidir ve bir manastırda büyütülen, Hıristiyanlık ülküsünü günlük hayata getirmek için dünyaya dönen ise en küçük kardeşleri Alyoşa'dır. Alyoşa'ya rolü nedeniyle, romanın kahramanı demek gerekir ve *Budala*'da gördüğümüz gibi, inançsızlık ve yürek katılığı Hıristiyanlık ülküsüne, aktif günahtan daha zıt olduğuna göre, kötü olan Dmitri değil, İvan'dır. Gerçekten de Dmitri, Alyoşa'yı sürekli olarak romanın kahramanlığından uzaklaştırmak eğilimindedir. Roman tamamlanmış şekliyle iki temel konu içerir ve ikincinin birinciye göre önemi gittikçe artar: Kötülük ilkesini temsil eden İvan'la, Hıristiyan ülküsünün örneği olan Alyoşa arasındaki tartışma ve Dmitri'nin günah işleyerek, acı çekerek kurtuluşa ulaşması.

Karamazov Kardeşler yaklaşık olarak 400.000 sözcüklük bir destandır; içeriğini anlatmaya kalkışmak, *İlyada*'yı Aşil'in gazabı hakkında bir şiir olarak nitelemek kadar yetersiz görüne-

bilir. Olay örgüsünün anahtarı, üç kardeşin, iğrenç fakat etkili bir şehvet ve sefahat düşkünü olan babalarının öldürülüşüdür. Bu, romanın ilk düşünülen şekline sonradan eklenmiştir. Baba ve Dmitri bir kadın için birbirlerine rakip olmuşlardır. Bu kadın, birçok niteliğiyle *Budala*'daki Nastasya Filipovna'yı hatırlatan bir orospudur. Birbirlerine sözle ve yumrukla saldırmış, herkesin önünde tehditler savurmuşlardır ve ihtiyar adam öldürülmüş olarak bulunduğu zaman da doğal olarak Dmitri'den kuşkulanılmıştır. Aslında katil, ihtiyar adamın gayri meşru oğlu olan Smerdyakov'dur. Smerdyakov ile İvan'ın ilişkisi, *Suç ve Ceza*'daki Svidrigailov'un Raskolnikov'la olan ilişkisinin aynıdır; Smerdyakov aynı düşüncelerin daha kaba, daha mantıki temsilcisidir. İvan'ın düşünce yöntemlerini taklit etmeye çalışır, onun ilkelerini uygulamaya koyar. İhtiyar Karamazov'u öldüren Smerdyakov'un elidir ama aslında katil İvan'dır. Cinayeti işleten, Smerdyakov'la işbirliği yapıp onu kendisiyle birlikte mantıki sonuca sürükleyen İvan'ın inançsızlığıdır ve Smerdyakov kendini astıktan, Dmitri işlemediği bir cinayet için Sibirya'ya gönderildikten sonra, kendi suçunun bilinci İvan'ı çılgınlığa sürükler.

Sonunda, bu müthiş trajedinin güçlü etkisine en fazla katkıda bulunan, Dostoyevski'nin yarattığı kişiler arasında hem en insan, hem de en saf biçimiyle Rus olan kişi, Dmitri'dir herhalde. Fakat yazarının amacı gereği, kitaptaki en önemli şey, İvan'la Alyoşa arasındaki, konuşulan ya da konuşulmayan, kesintili, uzun tartışmadır. Bu tartışma, ilk bölümlerin birinde, babalarının yarı alaylıca sorduğu "Tanrı var mıdır?" sorusuna verdikleri karşıt ve eşit derecede kesin cevaplarla başlar. Daha sonra İvan uzun ve etkileyici bir sahnede, Tanrı'ya karşı "isyan"ının nedenlerini anlatır; ünlü "Engizasyon Mahkemesi Başkanı öyküsü" de bu sahnede yer alır. Bu bölümün ismi *Lehte ve Aleyhte*'dir. Cevap bir sonraki bölümde, *Rus Rahibi* adlı bölümde verilmiştir. Cevabı Alyoşa değil, ölüm döşeğinde olan manastırın başkanı Peder Zosima verir. Manastırın daha önceki sakinlerinden olan Alyoşa, Zosima'nın öğüdü üzerine manastırdan çıkıp hayatın içine girer ve daha sonraki olaylar bo-

yunca kardeşlerinden ya biriyle ya da öbürüyle sürekli olarak konuşmaktadır. Dostoyevski ona, Mişkin'in *Budala*'daki rolünü oynatmak niyetindedir; olaylara katılmadan onların gidişini ahlâki yönden etkilemektir bu rol. Fakat Alyoşa'da Mişkin'in mükemmel niteliği yoktur. Hattâ bir Dostoyevski bile, bir romancının yüklenebileceği en güç görevi iki kez başaramamıştır. Bu görece başarısızlık sanatsal yönden dengelenmektedir. Dmitri'nin baş kişi olduğu sahneler ve İvan'la Smerdyakov arasında geçen sahneler okuyucunun sinirleri ve duygularından öyle çok şey ister ki, bu gerginliğin ara sıra gevşemesi şarttır. Ve bu gevşeme, manastırda, geçen sahnelerle ve Alyoşa'nın baş kişisi olduğu diğer sahnelerle bir dereceye kadar sağlanmaktadır. Alyoşa'nın, müthiş kardeşleri yanında biraz solgun ve zayıf bir kişi olarak görünmesi belki de sanatsal olarak kaçınılmazdır. Fakat kitabın didaktik yanı doğal olarak zarar görmektedir ve İvan'ın Tanrı'ya saldırısı, Zosima'nın ve Alyoşa'nın ağzından dinlediğimiz savunmadan daha güçlü ve daha inandırıcı kalmaktadır.

Alman ve hattâ İngiliz izleyicileri bulunan etkili bir Rus eleştiri okulunun, Dostoyevski'nin hayatının sonuna kadar bir şüpheci olarak kaldığı ve yaratıcısını gerçekten yansıtan kişinin Alyoşa ya da Dmitri değil de İvan olduğu yolundaki iddiasının nedeni belki de bu olguyu sezmeleridir. Bu eleştirmenlerin görüşüne göre, Dostoyevski'nin Ortodoksluğu kabul edişi sadece biçimsel bir şeydi, gerçek dini, Hıristiyan ahlâki öğretisinin ve Hıristiyan inancının ötesinde bir çeşit anarşist mistisizmdi. Bu okulun eleştirilerinde bir belirsizlik vardır. İki ihtimal var: Bu eleştirmenler ya Dostoyevski'ye atfettikleri düşünceleri onun bilinçlice benimsediğini kabul ediyorlar, ya da, Dostoyevski'nin dini üzerinde onun kendi anlayışından daha derin bir anlayışları olduğunu ileri sürüyorlar. Bu konu hiçbir zaman açık değildir. Dostoyevski'nin yazılarını ya da mektuplarını okuyanlar, ilk ihtimale pek değer vermeyeceklerdir; çünkü sürekli bir bilinçli ikiyüzlülük onun karakterine bütünüyle yabancıdır ve o kendinin her zaman Ortodoks inancındaki bir Hıristiyan olduğunu ileri sürmüştür. İkinci ihtimal ise hem

çok cüretli, hem de tehlikelidir. Dostoyevski'nin inancının sezgiden çok, akıldan geldiğini kabul etmiştik, bu inanca büyük ölçüde bir ruhanilik eklemek eğiliminde de değiliz. Fakat, ileri sürdüğü şekliyle inancının gerçekliğini yadsımak için hiçbir neden göremiyoruz ve İvan Karamazov'un iddialarının gücü nedeniyle böyle bir sonuca varmak, *Yitirilmiş Cennetten*, Milton'un gerçek sevgisinin meleklere değil, şeytana olduğu sonucunu çıkarmaya benzer.

Karamazov Kardeşler'in sorunları, Hıristiyanlığı savunan herkesin karşılaştığı sorunlardır – acı çekme sorunu ve günah sorunu. Acı çekme sorununa Dostoyevski ilk kez, *Budala*'da, veremden ölmekte olan on altı yaşındaki İppolit'in kişiliğinde yaklaşmıştır. Doğa İppolit'e, sonunda İsa'nın bile boyun eğmek zorunda kaldığı "amansız bir canavar" olarak görünmektedir. İppolit dünyanın bir bütün olarak kurtuluşu için kişinin acı çekmesi gerektiğini söyleyen açıklamayı bir yana itmektedir:

> İyi öyleyse (der), bunu öteki şekliyle kabul etmeye hazırım, yani, birinin diğeri tarafından sürekli yok edilişi olmasa, dünyayı kurmak imkânsızdı. Hattâ onun nasıl kurulduğunu hiç anlamadığımı da kabul ederim. Fakat kesin olarak bildiğim şu: Eğer bana bir kez "ben varım" bilinci verildiyse, dünyanın yanlış kurulduğundan, başka türlü de olamayacağından bana ne? Bundan sonra kim mahkûm edecek beni, neye dayanarak mahkûm edecek?

Budala'da kısa bir parça olan itham, on iki yıl sonra *Karamazov Kardeşler*'de daha güçlü olarak yinelenmiştir. İvan, günün Rus basınından, suçsuz çocuklara yapılan zalimliklere ait acıklı öyküler toplar ve bu acıları hiçbir "ebedi uyum" düşüncesinin haklı çıkaramayacağını sertçe söyler.

> Bu uyuma çok yüksek fiyat biçilmiş; giriş fiyatı bizim bütçemize göre çok fazla. Ben giriş biletimi geri vermeyi yeğ tutuyorum ve dürüst bir adam olarak onu en kısa zamanda geri vermek zorundayım. İşte yaptığım bu. Bu, Tanrı'yı yadsıyışım değil Alyoşa, sadece son derece saygılı olarak bileti O'na geri veriyorum.

Bu itham cevapsız bırakılmıştır, zaten akıl düzeyinde buna bir cevap verilemezdi. Gerçekte, İvan'ın itirazlarının büyük bir kısmının yazarın kendisinin olduğu ve Dostoyevski'nin bunların bu şekliyle doğruluğunu kabul ettiği açıktır. Bunlar ancak, sorunu başka ve akılüstü bir düzeye çıkarmakla cevaplanabilir. Dostoyevski daha *Yeraltından Notlar*'da, insanın asıl olarak akıl-dışı olduğunda ısrar etmiş ve *Suç ve Ceza*'da, ahlâk için akli bir temel bulma çabasını bir yana bırakmıştı. İvan Karamazov'un acı çekme sorununa akli bir çözüm bulma yolundaki sonuçsuz çabaları sadece "Öklid saçmaları", İvan'ın "Zavallı, dünyasal Öklid kafasının" ürünleridir.* Hayatın temeli oldukça değişik bir şeydir. "Yaşıyorum" diye itiraf ediyor İvan, "çünkü yaşamak istiyorum, hattâ mantığa rağmen." Hayatı sevmeliyiz diye cevap verir Alyoşa, çünkü yalnızca hayatı severek, onun manasını anlayabiliriz.

(*) Dostoyevski'nin elli yıl önce "Öklid saçması" sözcüğünü kullanması, Öklid geometrisine ilk saldıranın Einstein olduğuna inananlara ilginç gelebilir. Bu saldırının gerçek öncüsü, Öklid geometrisine karşı çalışmaları 1833'de yayınlanan Kazan Üniversitesi profesörlerinden Lobachevski gibi görünmektedir. Daha sonraki buluşların bu açıkça önceden görülüşünün, matematik bir dehanın eseri mi, yoksa akıllıca bir tahmin mi olduğuna ancak uzmanlar karar verebilir. Öklid geometrisinin bir yana bırakılışı 1880'lerde Rusya'da öyle iyi biliniyordu ki, ne bir matematikçi, ne de profesyonel bir filozof olan Dostoyevski, matematikçilere ya da profesyonel filozoflara değil de, genel roman okuyucusuna yazdığı halde, "Öklid saçması"ndan, sanki bu, modern bilimin ortadan kaldırmış olduğu bir şeymiş gibi rastgele söz edebiliyordu.

Eleştirmen Rozanov, *Karamazov Kardeşler* hakkında 1894'te yayınlanan yazısında şöyle yazmaktadır:

> İnsan düşüncesinin görece ve varsayımlı niteliği, insandan binlerce yıl saklı kalmış ve nihayet şimdi ortaya çıkarılmış en ince, en derin gerçektir. Bu göreliliğin en açık, en çarpıcı delili son yıllarda şu kuşkunun kabul edilişidir: Gerçek uzay yalnızca insanın bildiği ve düşünebildiği şekliyle mi, yoksa hayal edebileceği şekliyle mi sınırlıdır? Şimdi Avrupa'nın en iyi matematikçilerinin üzerinde çalıştığı, Öklid'e-karşı geometri diye adlandırılan ve paralel çizgilerin birleştiğini, bir üçgenin açılarının toplamının 180 dereceden biraz az olduğunu ileri süren geometrinin gelişimi, kimsenin karşı çıkamayacağı bir gerçektir ve var olma gerçeğinin, akılla kavranabilenle özdeş olmadığı kesinleşmektedir. Kavranılamayan fakat yine de varolan kategorisine, ispatlanamayışı gerçekliğini şüpheye düşürmeyen Tanrı'nın varlığı girmektedir.

Modern yazarlar, otuz yıl sonra aynı şeyi söylediklerinde, kendilerini cüretkâr ve özgün sanmışlardır.

Acı çekmenin kutsallığı, inancı –eğer kökenini daha geri götürmeye kalkışmazsak– ilkel Hıristiyanlığa aittir ve İsa'nın, çağdaş Batı medeniyetinin unuttuğu ya da değer vermediği "kutsananlar kederli olanlardır" sözü, Rus düşüncesinde her zaman şerefli bir yer tutmuştur.

> Rus halkının en güçlü, en temel ihtiyacı (diye yazıyor Dostoyevski, *Bir Yazarın Defteri*'nde) acı çekme, sürekli acı çekme, her zaman ve her yerde acı çekme ihtiyacıdır. Görünüşe göre Rus halkı, hatırlanamayacak denli eskiden beri bu susuzluğu duymaktadır. Ölüm acısını çekme özelliği bütün tarihî kitaplar, yalnızca dış talihsizliklerde, dertlerde ortaya çıkmakla kalmaz, halkın yüreğinden fışkırır.

Acı çekme inancının özel bir şekli, bedeni zayıflığın ruhi değerine olan yaygın inançtı. Bu inanç Batı Avrupa'da ortaçağlara kadar güçlü kalmış, Rusya'da ise daha uzun süre yaşamıştır. Gogol'ün, hayatının sonlarına doğru değişiklik geçirdiği ve Ortodoksluğu kabul ettiği sıralarda yazdığı mektuplardan biri, *Hastalığın Önemi* adını taşır. Ona bir yığın budalalık yapma cesaretini verecek olan sağlığını elinden aldığı ve bundan böyle kaleminden çıkacak olan her şeyin daha derin bir önemi olmasını garanti eden hastalığı ona yolladığı için Tanrı'ya şükreder. Dostoyevski'nin sarasına verdiği ruhi önemden söz etmiştik; hayaletlerin niye yalnız hastalara göründüğünü açıklayan tuhaf kuramı Dostoyevski, Svidrigailov'un ağzından şöyle anlatıyor:

> Sağlığı yerinde bir insanın hayalet görmesi için elbette hiçbir neden yok, çünkü sıhhatli bir adam dünyayla en fazla ilişkisi olan insandır. Bütünün ve düzenin gereği yalnızca dünya hayatı sürebilir. Ama bu adam biraz hastalanıverse, organizmasının doğal dünyasal düzeni bozuluverse, hemen başka bir dünya olanağı çıkar ortaya ve adamın hastalığı arttıkça, diğer dünyayla olan ilişkisi de o derece artar.

Acı çekmenin ruhanileştirici etkisini ileri süren, ilkel ve ortaçağ Hıristiyanlığından kalmış olan bu öğreti, Dostoyevski'nin

gençliğinde, romantik heyecanın bütünüyle aykırı bir dalıyla karşılaşmıştı. Yaşantı, acı verici yaşantı özlemi, İngiliz, Fransız ve Alman (en çok Alman) romantik yazarlarının yarısı tarafından, yavan burjuva yaşantısına karşı bir çare olarak gösterilmiştir. Novalis, acı çekmeyi insanı hayvandan ayıran bir ayrıcalık olarak görüyordu; ona göre acı çekmek "insanın yüksek durumunun işaretiydi." Köken bakımından dini inançtan ayrı olan ama ortaya koyuş tarzları birçok yerde onunla aynı olan romantik acı çekme inancının üzerinde daha fazla durmaya gerek yok. Fakat *Faust*'tan alınmış tipik bir romantik bölüm, Dostoyevski'nin en karakteristik ve yeni yargıya göre en hastalıklı düşüncelerinin ne kadarının yarım asır önce Alman şairlerinin en seçkini tarafından önceden yazıldığını göstermeye yetecektir:

> Zevkten söz edilmesin! Kendimi coşkun, acı verici eğlenceye, mest edici nefrete, neşe verici kine bırakıyorum. Bilgi açlığından temizlenmiş olan göğsüm, bundan böyle, hiçbir işkenceyi reddetmeyecek, bütün insanlığın kaderini ben derin varlığımla kucaklayacağım, en yücesini ve en alçağını ruhumda tutacağım, saadetini de, felâketini de göğsüme yığacağım ve böylece, kendimi insanlığın kendisine genişletip, sonunda, insanlık gibi parça parça olacağım.

Baudelaire, bu romantik isteği, estetik zevkin aracı yaparak onu daha da inceltti ve eserlerinde Dostoyevski ile yüzeysel paralellik bulunabilen bir yığın "dekadan" şaire yol gösterdi.

Yani dini, yani romantik olan bu acı çekme inancı Dostoyevski'nin kafasına derince yerleşti. Bu onda öyle derin ve inatçıdır ki, kişisel nedenlerden kuşkulanıyoruz ve bunun kaynağı olarak Suslova'ya bakıyoruz. Dostoyevski ilk kez Suslova ile olan ilişkisinde, daha sonraki romanlarında tekrar tekrar ortaya çıkan o romantik antitezleri kendi kişiliğinde yaşamıştır – sevgi-nefret, gurur-alçakgönüllülük, zevk-acı. Dostoyevski bu maceradan, karakterlerinin birçoğunda kendini ortaya koyan mazoşizme karşı göze çarpan eğilimi kazanmış gibi görünmektedir. Marmeladov, "iki misli acı çekmek isteği için" içmekte-

dir. Stavrogin zevki kendi alçalışında aramaktadır. Karamazov Kardeşler de ikinci derecede bir kişi olan Liza Khokhlakova, âşık olduğu Alyoşa ile aralarında geçen şiddetli bir sahneden sonra, rahatlamak için, parmağını kapıya sıkıştırıp kan akmasını sağlamaktadır – modern psikologların, kendi canını acıtmanın eksik cinsel doyumun belirtisi olduğu yolundaki buluşlarını önceden göstermektedir bu.

Dostoyevski'nin kafasında sonunda şekillenen haliyle acı çekme öğretisini ortaya çıkaran öğeler –dini, romantik, mazoşist– işte bunlardır. Henüz dini inançları son şeklini almadan, Dostoyevski acı çekmeyle günah arasındaki derin bağı ortaya çıkarmıştı. O, günahı acının nedeni olarak kabul eden Doğulu ve Batılı din adamlarının düştüğü yanlışa hiç düşmedi; tersine acının, günahın affedilmesi için gerekli olan psikolojik durum olduğuna kuvvetle inandı. Dostoyevski'ye önemli görünen affediliş, başkalarının affetmesi değil, günahkârın kendini affetmesiydi; bu kendi vicdanının yapacağı bir şeydi ve bu affediliş ancak acı çekmeye gönüllü olarak boyun eğmekle, onu aramakla kazanılabilirdi. Katkov'a yazdığı bir mektupta, Raskolnikov'un kendini polise ihbar etmek zorunda olduğunu açıklıyor: "Katil, suçunun bedelini ödemek için acı çekmeye karar verir." *Ecinniler*'in yayınlanmamış olan bölümünde Tiknon Stavrogin'e "Acı çekerek, kendini affedebileceğini ve bu dünyada kendisi için affedilişi elde edebileceğini" söylüyor. Ve göreceğimiz gibi, Dmitri Karamazov, günahın dehşetli bilincinden kendini kurtaracak olan acıyı sevinçle karşılar çoğu kez.

Bu nedenle Dostoyevski'nin acı çekme sorununa verdiği cevap, günah sorununa verdiği cevabın bir parçası oluyor. Şimdi, İvan'ın tartışmada acı çekme sorununu geride bırakıp, insanlığı günah işlemede ve insafsızlıkta serbest bırakan ilahi takdire saldırdığı noktaya dönebiliriz. Bu saldırı Alyoşa'ya anlattığı, "Engizisyon Mahkemesi Başkanı'nın öyküsü" içindedir. İsa 16. yüzyılda, engizisyonun gücünün ve eyleminin doruğunda olduğu sırada Seville'de dünyaya geri döner. Tanınır ve tutuklanır. Engizisyon zindanında hapisken, Engizisyon Başkanı'nın ithamını sessizce dinler. Başkan, İsa'nın hatasının insanlığı öz-

gür bırakmakta ısrar etmesi olduğunu söyler. Gururla ve bencilce, özgür insanın tapınmasını arzulamış, güçlü ve önüne geçilmez bir mucizeyle, onları boyun eğmek ve inanmak zorunda bırakmayı istememiştir. Katolik kilisesi İsa'nın eserini düzeltmiştir; kendini mucize, sır ve egemenliğin sağlam temelleri üzerine yerleştirerek, insanlıktan özgürlüğü almış, onun yerine mutluluğu vermiştir.

> Ve insanlar, bir kez daha koyun gibi güdülmelerine ve onlara o denli çok acı çektirmiş olan baş cezası özgürlük hediyesinin sonunda yüreklerinden alınmış olmasına çok sevindiler.

Kilise İsa'nın ismini kullanarak, fakat onun hareketlerini dayandırdığı yanlış ilkeleri tersine çevirerek, cemaatinin vicdanının idaresini üzerine almıştır.

> Ve bizden gizli hiçbir şeyleri olmayacak. Karılarıyla ya da sevgilileriyle yaşamalarına, çocukları olup olmamasına –boyun eğişlerinin derecesine göre– biz izin vereceğiz ve onlar memnunlukla, sevinçle kendilerini bize teslim edecekler. Vicdanlarındaki en acı verici sırlarını, her şeyi, her şeyi bize getirecekler ve biz onlara cevap vereceğiz ve onlar bizim kararımızı neşeyle kabul edecekler, çünkü bu onları endişelerinden, kişisel, özgürce karara varmanın berbat acılarından kurtaracak.

"Engizisyon Mahkemesi Başkanı'nın öyküsü" Dostoyevski'ye, Roma Katolik Kilisesi'ne karşı duyduğu nefreti, Rusya'nın eski nefretini (İsa'nın kötülenişini bu kilisenin en önemli temsilcilerinden birinin ağzından yaparak) açıklamak imkânını veriyor. Daha önceki kitaplarının birkaç bölümünde Katoliklik ve sosyalizmi karşılaştırmıştı: İkisi de insanı kişisel sorumluluğundan sıyırarak onu mutlu yapmaya çabalıyordu. Sosyalizm "sıcak bir yer ve bir lokma ekmeğe" karşılık insanı bireyselliğinden mahrum ediyordu; kilise ise, dış bir gücün verdiği akılcı, makine yapısı bir mutluluğa karşılık, insan vicdanının köleleştirilmesini amaçlıyordu. Engizisyon Başkanı'nın programının özü buydu. Sözleri, kendi sınırları içinde, İsa'nın acı çekmeye karşı olan sözleri kadar yadsınamayacak

sözlerdi: Fakat bu sözlerin içinde işlediği ve geçerli olduğu sınırlar, Dostoyevski'nin başka bir yerde söylediği gibi, "insanlığı sığır sürüsü düzeyine indirmek" anlamına geliyordu.

Dostoyevski'nin günaha karşı tutumunun gelişimini incelemek, acı çekmeye karşı olan tutumunu incelemek kadar ilginçtir. Vardığı sonuçlar her zaman olduğu gibi, gözlemle değil, içgözlem ve kuram yoluyla varılmış sonuçlardır. İnsanın temelde iyi olduğu görüşü modern Avrupa'ya Rousseau tarafından getirilmişti. Bu görüş Rousseau'nun ona verdiği politik eğilimi Rusya'da her yerden daha fazla korudu ve felsefi radikallerce bir inanç kuralı olarak benimsendi. En mükemmel anlatısını, Çernişevski'nin *Ne Yapılmalı?* adlı kitabında buldu. Dostoyevski'nin ilk eserlerinde günaha karşı tutumu tümüyle toplumun genel tutumuyla aynıydı ve hattâ melodramikti. Fakat *Yeraltından Notlar*'da Çernişevski'ye cevap vermeye başlayınca, insan doğasının mantıki olmadığı gibi iyi de olmadığı ve insan doğasında acı çekme isteği olduğu gibi, günah isteği de olduğu inancını kuvvetle savundu. Dostoyevski'ye göre günah sorunu, günah işlemeyi isteme sorunuydu; Svidrigailov'da, Stavrogin'de ve hepsinden daha canlı olarak, kendini oturup ananas kompostosu yiyerek bir çocuğa ölünceye kadar işkence yapılmasını seyrederken hayal eden, cinsel bakımdan anormal olan Liza Khokhlakova'da, çirkefi özlemek duygusuydu bu sorun.

Dostoyevski *Delikanlı*'da, bu kötülük yapma isteğinin, her insanın doğasındaki bu bilinçli ya da bilinçaltındaki cehennemin temel önemini bulup ortaya çıkarmak ve böylece günah sorununu çözmek için ilk kez çabaya girişmişti. Bu kitapta, günah sezgisinin, yani insanın kendi doğasındaki aşağı içgüdülerin farkına varmasının, kurtuluşun anahtarı olduğu ve insanın kendi içindeki iyi-kötü antitezi yoluyla ilahi senteze vardığı görüşünü belirsizce ortaya koymuştu. *Karamazov Kardeşler*'de, günah yoluyla ve günahı affettirmek için kabul edilen acı yoluyla kurtuluşu arayan Dmitri'nin kişiliğinde bu görüşü incelemektedir. D. H. Lawrence yaptığı bir nüktede Dostoyevski'nin görüşünü "günah işleyerek İsa'ya git-

mek" olarak tanımlamıştır. Dostoyevski'de, özellikle Püriten bir geleneğin ışığında yorumlandığında ilk bakışta bu sonuca yol açacak bölümler vardır. Fakat onun düşüncesi ve genel olarak Rus dini düşüncesi daha derin olarak kavranıldığında bütünüyle değişik bir görüş çıkmaktadır ortaya. Dostoyevski'ye göre kurtuluşa götüren günah duygusu, Protestan ilahiyatında o denli önemli bir yeri olan kişisel günah değildir. Onun kuramı, ilk kez *Ecinniler*'in son bölümlerinden birinde ortaya çıkan ve Dostoyevski'nin sonraki eserlerinin hepsinde önemli bir yeri olan günahta açıklanabilir en iyi şekilde. Stephan Trofimoviç ölümünden hemen önce gördüğü hayal içinde, "her kişi ve hepsi, bütün insanların önünde günah işlemişlerdir" der. *Karamazov Kardeşler*'de Zosima, ölen kardeşinin ağzından, "herkes, herkesin önünde her şeyde günah işlemiştir" der. "Hepimiz" der Alyoşa'ya, "dünyadaki herkesin ve her şeyin suçunu taşırız, yalnızca genel dünya suçunu değil, fakat dünyadaki her şeyin ve herkesin suçunu birey olarak taşırız." Bu, İsa'nın tüm insanlığın yerine acı çektiği görüşünü biraz mantıki yapabilen tek kuram olsa gerek. Batı ilahiyatında genellikle, İsa'nın acı çekişi, duyarlı bir akla hem anlaşılmaz hem de mantıksız gelecek bir şekilde anlatılmaktadır; fakat Dostoyevski'de, başkalarının günahı için acı çekmek her Hıristiyanın ayrıcalığı olmaktadır.

Bazı Batılılarca gerçek dışı bir gösteriş olarak görünebilen genel günaha kişisel olarak katılma duygusu, hiç kuşkusuz Rus karakterinde derinliğine bulunan bir duygudur ve Rusların kökü derinde olan ortaklık içgüdülerine bağlanabilir. Çoğu zaman, Rusların en karakteristik niteliği olarak kabul edilen sonsuz hoşgörüyü bu duygu açıklar herhalde. Ruslar arkadaşını eleştireceğine onun günahındaki kendi payını kabul eder. Altmışlarda Rusya'da Batı modelini taklit ederek jüri sistemi kurulduğunda, mahkûmiyet kararları sağlamanın çok zor olduğu ortaya çıkmıştı. Suçun en açık olduğu davalarda bile, jüri üyeleri sanığı suçsuz çıkarmak için dayanılmaz bir dürtü duyuyorlardı. *Bir Yazarın Defteri*'nde Dostoyevski bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Jüri koltuğunda oturuyoruz ve belki de şöyle düşünüyoruz: "Kendimiz sanıktan daha mı iyiyiz? Biz zenginiz ve güvenlik içindeyiz; ama eğer kendimizi onun durumunda bulsaydık, belki de onun yaptığından daha kötüsünü yapacaktık – öyleyse sanığı suçsuz bulalım." Belki de bu şekilde düşünmemiz iyidir; bu içten bir affediştir. Belki de bu, dünyanın henüz bilmediği daha yüksek bir Hıristiyanlığın müjdesidir.

Dostoyevski'nin, *Defter*'in başka bir yerinde, Tolstoy'un *Anna Karenina*'sındaki Anna'nın ölümü sahnesi üzerine coşkunca ama oldukça anlayışsızca söz ettiği bir bölüm vardır:

> Herkes birbirini affetti ve suçsuz buldu... Herkes suçsuz oldu. Hepsi kayıtsız şartsız kendisini suçladı ve böylece kendini suçsuz çıkardı.

Böyle bir sonucun tehlikeli olduğunu görmek güç değil. Mantıki açıdan bakarsak, şurası açık ki, Dostoyevski'nin her insanın herkesin suçu için kabahatli bulunması gerektiği kuramı, Çehov'un, hiçbir insanın başkalarının suçu ve özellikle kendi suçu için kabahatli bulunmaması kuramıyla aynı yere gelebilir. Fakat *Karamazov Kardeşler*'in son bölümlerini okuyan birinin böyle bir izlenim elde ettiğini düşünmek çok güç. Dmitri'nin, babasını öldürmek ithamıyla tutuklanmasından itibaren, Dostoyevski'nin dehası, gerek mantığımızı, gerek duygularımızı hâkimiyeti altına almaktadır; karşı koymamız ya da soru sormamız, onun isteğinden başka türlü düşünmemiz ya da duymamız imkânsızdır. Yargıcın sorular sorduğu uzun ve sinir bozucu sahnede (bu, kitabın ve tüm Rus edebiyatının en güçlü sahnesidir) ve yine, dava boyunca, bizim için Dmitri romanın tek kişisi olarak kalmamakta, yeryüzündeki tek varlık olmaktadır ve dünyaya onunkilerden başka bir gözle bakamamaktayız. *Budala*'da olduğu gibi burada da değiştirilmiş değerler duygusuna varmaktayız. Dmitri Karamazov, Mişkin gibi, içinde hareket ettiği dünyaya ait olmaktan çıkmıştır. Ona acı verenlerin anlayamayacağı bir dille konuşmaya başlar. Kendi aleyhine şahitlik yapmakta, suçsuzluğunu ortaya çıkaran olgularla uğraşmayı isteme-

mekte hattâ bunlara hiç ilgi duymamaktadır. Çıkarlarına hiç aldırış etmemektedir, çünkü artık çıkarlarını diğer insanların gözüyle görmemektedir. Çektiği acıların haklı olduğu inancından hiç ayrılmamaktadır. Eğer babasının ölümü için değilse, başka günahları için acı çekmektedir; ya da eğer kendi günahları için değilse, başkalarının günahları için. Ve acı çekmeyi günahın affedilmesi için gerekli gördüğüne göre, bu, kurtuluşu için seçtiği yol olmuştur.

Dmitri Karamazov yalnızca Dostoyevski'nin son romanının en büyük kişisi ve günahla, acı çekmeyle ilgili düşüncelerini derinliğine anlattığı kişi olmakla kalmamaktadır; Dmitri, edebiyatın en büyük trajik kahramanlarından biridir. Onun salt şiir âlemine ait olduğu anlar vardır. Bu açıdan, Dostoyevski'nin kişileri arasında benzersizdir. Mişkin'in sahip olduğu özellikler, onun bütünüyle gerçekçi tavrıyla elde edilmiş, zenginleştirilmiştir ve sara nöbetinden önceki bir konuşması dışında (ki bu konuşma şiirsel olmaktan çok kasıtlı olarak tumturaklıdır) en alelade şekilde konuşmaktadır. Fakat Dmitri Karamazov devamlı olarak şiir diliyle konuşmakta, her sözü, Milton'un (sade, duygulu ve tutkulu) tanımlamasına uymaktadır. Bir yerde şöyle diyor: "Güzellik yalnızca korkunç bir şey değildir, aynı zamanda esrarlı bir şeydir. Orada Tanrı ve şeytan hâkim olmak için mücadele etmektedir ve savaş alanı insanın yüreğidir." İncil'den ve Rus şiirlerinden alıntılar yapmaya düşkündür. Dostoyevski'nin birçok karakterinden ve Dostoyevski'nin kendinden değişik olarak doğaya karşı çok duyguludur ve doğada devamlı olarak kendi duygularının aynasını görmektedir. "Dur, geceye bak" der Alyoşa'ya, "ne karanlık, ne bulutlu bir gece, ne biçim bir rüzgâr var." Bu babasına karşı kıskançlığının en yüksek noktasına çıktığı andır. Daha çok, güneşin ve hayatın şairidir Dmitri. "Altın saçlı Apollon'u ve onun parıldayan ışığını seviyorum" diye bağırır; Rusça "ışık" ve "dünya" sözcüklerinin aynı olmasından yararlanarak kelime oyunu yapmaktadır. Daha davadan önce, Sibirya madenlerine mahkûm olmayı göze almıştır:

Sonra biz toprağın altındaki insanlar, dünyanın içinden, Tanrı'ya, içinde sevinç olan varlığa, kendi acıklı ilahimizi okuyacağız. Tanrı'ya ve onun sevincine selam olsun! Tanrı'yı seviyorum...

Her şeye, bütün acılara karşı koyabileceğime, hattâ bir nefeste "Benim" diyebilmek için bile bunu yapabileceğime, bende bu kadar güç olduğuna inanıyorum. Binlerce işkence içinde –Benim! Acılar altında kıvranıyorum– ama benim! Hapiste oturuyorum ama yaşıyorum, güneşi görüyorum ya da eğer güneşi göremiyorsam, onun varolduğunu biliyorum. Ve güneşin varolduğunu bilmek, bu hayatın bütünüdür.

Dmitri bu şiirsel imgelem içinde, Othello'nun, bu bütün trajik kahramanlarının en şiirselinin benzeridir. Aslında, tüm edebiyatta Dmitri Karamazov'a ondan daha fazla uyan başka kişi yoktur. "Othello'nun aklı" diye yazıyor Bradley, *Shakespeare Trajedisi* adlı kitabında, "bütün şiirselliğine karşılık çok yalındır. Doğası dışarıya dönüktür. İçgözlemden oldukça uzaktır ve düşüncelere dalmaz. Duygu, imgelemini heyecanlandırır, fakat zihnini karıştırır ve körleştirir. Bu bakımdan Hamlet'in tam karşıtıdır ama diğer yandan, doğasının açıklığı ve güvenilirliği bakımından Hamlet'e benzer." Modern insanın ve özellikle Rus'ların ayrılmaz bir niteliği olan içgözlem dışında, bu sözler Dmitri için kelimesi kelimesine tekrarlanabilir. Othello'da, o da, durumlarının değişik olmasına ve biri için ölümcül olan zorlukların diğeri tarafından başedilebilir olmasına rağmen kıskançlıktan çılgına dönmüşlerdir. Dmitri'nin tutkusunun daha dağınık, daha düzensiz şiddeti, değişik milli geleneği ortaya koymaktadır. Fakat karakterlerindeki temel benzerlik baki kalmaktadır ve duyguların ince gerginliği bakımından bu ikisiyle kıyaslanabilecek bir trajedi yoktur dünya edebiyatında.

Hüküm verilir ve Dmitri, Sibirya'ya gönderilmesi için hapiste beklerken ondan ayrılırız. Dram bitmiştir. Son sahne, ikinci bir olay örgüsü sağlamak için romanın yarısına doğru ortaya çıkarılan bir grup öğrencinin birinin cenazesidir. Alyoşa mezarlıkta bir konuşma yapar, fakat Alyoşa'nın –ya da hiç değilse Dos-

toyevski'nin– ölen çocuktan çok Dmitri'nin trajedisini düşündüğünü kabul etmekle pek yanılmış olmayız.

> "Karamazov" dedi Kolya, "dinimizin dediği gibi, hepimizin ölümünden sonra dirilerek birbirimize yeniden kavuşacağımız, İlya'ya, herkese kavuşacağımız doğru mu?" "Dirileceğiz, yüzde yüz, yüzde yüz birbirimize kavuşacağız ve neşeyle, sevinçle, olanları birbirimize anlatacağız... Haydi gelin, el ele yürüyelim."
>
> "Sonuna kadar böyle sürsün, yaşamımız boyunca el ele yürüyelim. Yaşasın Karamazov" diye heyecanla bağırdı Kolya ve çocukların hepsi katıldılar bu bağırışa.

Bu, usule uygun, geleneğe uygun bir sondur; bir Yunan korosunun yavan sözlerine ya da bir Fortinbras'ın, bir Lodoviço'nun trajedinin sonunda gevşemiş duygularımız için gerekli olan narkotiği sağlayan konuşmalarına benzer. Belki de Dostoyevski kitabı için bir devam düşünüyordu, ama biz bunu aramıyoruz. Dmitri Karamazov'un günah ve acı çekme yoluyla kurtuluşu öyküsünü tamamlamıştık ve böylece Dostoyevski de eserlerini tamamlamıştı. Yukarıda aldığımız sözcükleri de yazıp kalemini bıraktığı zaman, artık Dostoyevski'nin önünde yaşaması için yalnızca üç ay kalmıştı.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

YÜCELTME

Dostoyevski'nin, yaşamının son yıllarında eriştiği şöhret, beraberinde yeni işler ve sorumluluklar getirmişti. Sık sık, hayır cemiyetleri yararına, eserlerinden parçalar okumaya çağırılıyordu; sinirli tabiatına rağmen, onun iyi bir okuyucu olduğunu söyleyen çok kişi vardır; bir dinleyici sesini "erimiş lavın akışı" ile karşılaştırmaktadır. Evindeki yalnızlık sürekli olarak hayranları tarafından bozuluyordu, bunların çoğu öğrenciler ve kadınlardı. Bazıları bir şey istemeye, bazıları öğüt almaya, diğerleri ise yalnızca hayran oldukları adamı seyredip, ona borçlu oldukları şükranı bildirmeye geliyorlardı. Pek çok insanla mektuplaşıyordu ve bu sayı sürekli artıyordu. Veremli nişanlısını tedavi ettirebilmek için banka soymuş olan bir Yahudi, kendisiyle Raskolnikov arasında gizli bir benzerlik keşfetmişti ve Dostoyevski'ye hapishaneden, suçu işlemesine yol açan dürtüleri açıklamakla başlayıp, Yahudi sorunu üzerine görüşlerle sona eren uzun mektuplar yazıyordu. Bir genç kız, tıp tahsiline devam etmesi mi, yoksa ilgilendiği ama "neşesiz" bulduğu genç bir adamla evlenmesi mi gerektiğini soruyordu. Başka bir kız, coğrafya sınavındaki başarısızlığından yakınmak için yazıyordu. Bir anne, çocuklarının ahlâki yetiştirilişi için ona danışıyordu. Moskova Üniversitesi'nden bir grup öğrenci katıldıkları

bir sokak kavgasının haklı mı, haksız mı olduğunu soruyorlardı. Ems'de tanıştığı bir kadın (mektup yazanlar arasında gördüğü tek kişi bu kadındı), yazmış olduğu bir öyküyü, yayınlamayı reddetmiş bir derginin bürosundan almasını ve yayınlayacak birini bulmasını rica ediyordu.

Dostoyevski mektup yazanların çokluğu karşısında gururlanıyor ve dünyaca tanınmış olmanın zevkini sonunda tadıyordu. Hemen hepsi işlerinin çokluğundan, bazen de hastalığından yakınmakla başlayan ve onu çok uğraştıran cevaplar, uzun, ayrıntılı ve bütünüyle insancıdır. Hiçbir büyük adam, bilinmeyen hayranlarının isteklerini ve meraklarını tatmin etmek için bu denli çaba harcamamıştır. Uzak ve görülmemiş kişilere karşı sevimli olmak, kişisel ilişki içinde olunan birine karşı sevimli olmaktan kolaydır; çünkü, Dostoyevski'nin İvan Karamazov'un ağzından söylediği gibi, insanın sevmesi en zor olan kişi komşusudur, yanındaki insandır. Dostoyevski'nin sinirli ve kuşkucu tabiatından çekenler her zaman arkadaşları olmuştur ve bu son yıllarda durum yine aynıdır. "İçeri kara bir bulut gibi girerdi" diye yazıyor Soloviev, "bazen bizi selamlamayı bile unutur, kavga etmek, karşısındakini inciltmek için bahane aradı." Bazen karısı da bu durumun kurbanı oluyordu. "Böyle anlarda" diye yazıyor başka bir dostu, "yabancı biri, onun en yakınlarına karşı bile kaba ve zorbaca davrandığını sanırdı." Fakat Anna, mükemmel bir anlayışla hoşgörü göstermeyi hiçbir zaman ihmal etmedi ve ne kendisi ne de herhangi başka biri, onun Dostoyevski üzerindeki hâkimiyetinin tam olduğuna en ufak kuşku duymadı. Yüreğinde, bu anlık bencilce yırtıcılıkların altında, Dostoyevski hâlâ o eski, Suslova ile olan ilişkilerine kadar geri giden isteği, kendini bütünüyle sevdiği kadına teslim etme isteğini bulunduruyordu.

> Sevgili neşem benim (diye yazıyor karısına Ems'ten) "orta karar" bir insan olduğunu düşünmene yol açan şey ne? Sen kadınların en nadirisin ve dahası, hepsinden daha iyisin. Kendi yeteneklerini tahmin edemezsin. Yalnız bütün evi ve benim işlerimi yürütmekle kalmıyorsun, benden Alyoşa'ya kadar hepi-

mizi, bizim gibi kaprisli ve yorucu kişileri sırtında taşıyorsun. (Alyoşa hayattayken yazılmıştır bu mektup)... Eğer seni kraliçe yapsalar ve sana kocaman bir ülke verseler, yemin ederim ki herkesten daha iyi yönetirsin – öyle zekisin, öyle iyi kalplisin ve öyle çok sağduyun, öyle çok yönetici yeteneğin var ki.

Herkes tarafından büyüklüğünün kabul edilişi, Anna'nın üstünlüğüne olan içten inancını bir an bile yok etmemiş, zihninin ve ev hayatının yalınlığını hiç etkilememiştir. On yıl önce Strakhov'a "Evlilik" diye yazıyordu, "insan mutluluğunun dörtte üçüdür, hayatın geri kalan yanı da diğer dörtte birdir." Yaşamının son yıllarında elde ettiği başarılar, ne denli büyük olursa olsun, varlığının özünü pek etkilememiştir. Gençliğinde, alkışlar başını döndürmüştü; fakat daha sonraki yaşamıyla yargılarsak, pek az büyük insan, onun kadar az şımarmış, sonuna kadar bu denli bütünüyle doğal kalmıştır.

Gelecek kuşakların gözünde *Karamazov Kardeşler*, Dostoyevski'nin son başarısıdır. Fakat çağdaşlarının gözünde, yaşamının son yılındaki bir olay, Puşkin şenliği, *Karamazov Kardeşler*'i gölgede bırakmıştır. Olay, Puşkin'in Moskova'da dikilen bir anıtının açılışıdır. Bu olay Rusya'da diğer her edebi olay gibi kuvvetli bir politik önem taşıyordu. Bir Rus şairinin ilk kez anıtının dikilişi, Puşkin'i milli bir kahraman olarak selamlama isteğini gösteriyor, Moskova'nın seçilişi de, Slavcıların Moskova düşkünlüklerini belli ediyordu. Açılışı izleyecek olan merasimi Moskova Rus Edebiyatını Sevenler Birliği hazırlamıştı ve Moskova Şehir Meclisi, edebi kuralların temsilcilerini ve katılmaları için davet edilen diğer önemli yazarları ağırlamayı teklif etmişti. Bastırılmış bir heyecan havası vardı ortada. Günün politik ve edebi partilerinin genellikle Puşkin'e karşı hiçbir zaman resmî bir tutumu olmamıştı, şimdi ise birçoğu için, Puşkin'i bir öncü olarak selamlamak ya da bir düşman olarak yermek en güçlü inançlarının bir gereğiymiş gibi görünüyordu. Edebiyatın politika anlamına geldiğine herkes gibi inanmış olan ve edebiyatın politik karşı çıkış alanı olarak bilindiği eski günleri hatırlayan polis de, bütün bu

işlere kuşkuyla bakıyordu ve merasim yapılması için çekinerek izin verilmişti. Moskova belediye başkanından başka yardım eden resmî kişi yoktu.

Anıtın Puşkin'in doğum yıldönümü olan 26 Mayıs'ta açılması tasarlanmıştı. Slav Yardım Birliği'nin temsilcilerinden biri olan Dostoyevski, Moskova'ya 23'ü sabahı geldi. Trende, Çariçenin öldüğünü, bu nedenle merasimin 6 Haziran'a ertelendiğini duymuştu. Ailesinden ve *Karamazov Kardeşler*'in son kısmı üzerindeki çalışmalarından ayrılmış olması nedeniyle, Moskova'da on beş gün kalıp kalmamak için tereddüt etti; fakat beklenmedik bir şekilde, kalması için her yandan sıkıştırılmış buldu kendini. Onu övüyorlar –bu övülüş, önceden ummadığı için daha da tatlıydı–, şenliklerde bulunmaması çok kötü olacak denli önemli biri olduğuna inandırıyorlardı. Olayları Yasnaya Polnaya'dan seyretmekte olan Tolstoy, bütün bunları "sadece bir komedi" olarak görmüştü; Moskova'daki bir olay için rahatsız olmayacak denli Petersburg'lu olan Goncharov da gelmeyi reddetmişti. Bu yüzden, çağdaş yazarlar arasında, alan Turgenyev ile Dostoyevski'ye kalmıştı. Turgenyev'in ne söyleyeceğini kimse bilmiyordu. Fakat geri dönmez bir Batıcıydı ve söyleyeceklerinin Slavcı kampı pek memnun etmeyeceği belliydi. Eğer Dostoyevski orada olmasaydı, Slav davasını ya da – şimdi söyledikleri şekliyle– milli davayı savunmak hemen hemen yalnız başına İvan Aksakov'a, eski Slavcı liderin oğluna düşecekti ve İvan Aksakov, babası gibi, kendi dar Slavcı çevresi dışında hiçbir zaman pek ciddiye alınmamıştı. Başka savunucu olmaması Dostoyevski'yi çok önemli yapıyordu. Kendini bir partinin yöneticisi durumunda buldu; partiyi eski düşmanı Turgenyev'e karşı yönetecek olması durumu daha da çekici yapıyordu.

Bu şartlar altında, Dostoyevski'nin 27 Mayıs'ta karısına yazdığı mektupta, bir paragrafta, kalıp kalmaması için acele öğüt vermesini istemesi, diğer paragrafta ise, kalma niyetini açıklaması bizi şaşırtmıyor. Büyük olaydan önceki zaman, Moskova'daki akrabalarını ziyaretle, yeni edebiyat dostlarının şerefine verdikleri ziyafetlere gitmekle geçti. *İnsancıklar*'ın Belinski

çevresindeki heyecan yarattığı 1845'deki sarhoş edici kısa haftalardan beri, Dostoyevski'nin gururu bu derece okşanmamıştı. Anna'ya bu sırada yazdığı mektupların bazılarında, gençliğinde Michael'e yazdığı, kendinden hoşnutluğu gösteren yerleri andıran safça satırlara rastlıyoruz:

> Katkov'a, Büyük Dük Konstantin Konstantinoviç ile Kontes Wengden'in evinde bir büyük kişiyle nasıl tanıştığını anlattım. Çok etkilendi, yüzündeki anlam değişti. Bu defa çayımı dökmedim, bana pahalı sigaralar tuttu. Beni geçirmek için dışarı çıktı, diğer odadan her şeyi gören adamlarını şaşırttı bu, çünkü Katkov kimseyi geçirmez.

Moskova piskoposu ile ve düşünceleri, davranışı övücü olan başka bir kilise ileri geleniyle tanıştı. "Tanrı'nın yanında olan birine" diye yazıyordu, "elbette saygı gösterecekler." Diğer kanattan ise gururunu kırıcı davranışlar geliyordu ve o bunları da aynı saflıkla yazıyordu, çünkü Anna'ya yazarken, her geçici duygusunu olduğu gibi anlatıyordu. Kutlama töreninin programı ona danışılmadan yapılmıştı ve –daha da kötüsü– Turgenyev'in dairesinde gizlice yapılan bir toplantıda olmuştu bu. *Budala*'da Aglaya'ya okuttuğu Puşkin'in *Zavallı Şövalye* adlı şiirini okumasının teklif edileceğini ümit ediyordu. Fakat bu bir artiste verilmiş, Dostoyevski'ye de, Puşkin'in önemi hakkında bir konuşma yapmak ve *Boris Godunov* ile *Peygamber*'den parçalar okumak düşmüştü.

Kutlama törenleri, Rus şenliklerine özgü ve Rus coşkunluğunun dayanıklılığını kanıtlayan genişliği gösteriyordu. Strastnoy Manastırı'nın kilisesindeki dini merasimi, anıtın açılışı izliyordu. Daha sonra üniversitedeki tören geliyordu. Konuşmacılar profesörlerdi ve akademik bir hava vardı; en önemli olay Turgenyev'in üniversitenin onursal üyeliğine seçilmesiydi. Anglo-Sakson geleneğinin tersine, Rusya'da üniversiteler ileri düşüncelerin yuvasıydı ve Turgenyev'e verilen onur, ona yalnız Rus edebiyat dünyasının en büyük adamı ünvanını vermekle kalmıyor, radikallerin savunucusu olduğunu da gösteriyordu. Dostoyevski ihtiyatla uzakta durdu ve Turgenyev öğrenciler tarafın-

dan uzun uzun alkışlandı. Akşam, Şehir Meclisi'nin temsilcilere ziyafeti vardı, bunu yine konuşmalar ve Puşkin'in eserlerinden okunan parçalar izledi. Dostoyevski de, Turgenyev de okudular ve Dostoyevski, Turgenyev'in daha fazla alkışlandığını farketmekle birlikte, alkışın nedeninin Turgenyev tarafından bu maksatla tutulmuş öğrenciler olduğu düşüncesinde (bunun doğru olma ihtimali pek azdı) teselli buldu.

Daha sonra iki gün (7 ve 8 Haziran) önemli delegelerin Puşkin hakkında olumlu eleştiriler yaptığı, Rus Edebiyatını Sevenler Birliği'nin halka açık toplantılarıyla geçti. Turgenyev beklenen konuşmasını 7'sinde yaptı. Moskova'daki coşkun hava içinde, bu, soğuk ve inandırıcı olmayan bir konuşmaydı. Konuşmacı fazla Avrupalı, fazla ihtiyatlı ve bir Rus topluluğunu, onun estetik zevkinin ülküsü olan duygusal coşkunluğa sürükleyemeyecek denli sakin düşünen biri idi. Puşkin'in, Shakespeare, Racine ve Goethe'nin kendi ülkelerinin milli şairi olduğu anlamda, Rus milli şairi olup olmadığı sorununda kararsız olduğunu söyledi. Puşkin'in şairliğinden ve herkes tarafından sevilişinden söz etti; fakat geçen Rus kuşağının birçok üyesinin Puşkin'in sanatını hor görmesinin nedenlerini açıkladı ve bu nedenleri bir bakıma doğru buluyormuş gibi göründü. Kısacası, Puşkin'in şairliğine karşı bir sözü olmayan, fakat onu Slavcı milliyetçiliğin temsilcisi ve öncüsü yapmak isteyen bu girişimi nasıl karşılayacaklarını şaşıran Batılıların sıkıntısını yansıttı.

Turgenyev'in konuşması 7 Haziran'daki son konuşmaydı. Akşam yine ziyafet vardı ve Dostoyevski ayın 8'inde konuştu. Doğrudan doğruya Puşkin'i milli şair olarak övme ile başladı konuşmasına. Puşkin, asıl olarak Rus olan iki tipi –Alego ve Onenin'de betimlediği topraktan kopmuş, halktan ayrılmış "gezginci" ile Tanyana'da ortaya koyduğu, Rusların görev ve kararlılık ülküsünü– ilk kez gösteren insandı. Dostoyevski buradan, özellikle Ruslara özgü olan evrensel anlayışın sahibi olarak, büyük uluslararası şair ve aynı zamanda büyük milli şair olarak Puşkin'e geçti. Ve sonunda da, Rusya'nın, geri kalan Avrupa'yı anlamak, uzlaştırmak ve onu etkilemek için

tek başına yeterli olduğu konusuna geldi. Bu sentezde, Slavcı ile Batıcı arasındaki uzun sürmüş geçimsizlik halledilecek ve Rusya kendini en özlü şekilde Rus yaparak, bütünüyle Avrupalı olacaktı.

Yıllarca Rus edebiyat tarihinin bir dönüm noktası olarak kabul edilen ünlü Puşkin konuşmasının özü işte böyledir. Yabancı bir kuşağı coşkunluğa sürükleyecek pek az şey vardır bu konuşmada. Edebi eleştiri olarak dikkate değer değildir (konuşmacı başlangıçta edebiyat eleştirmeni olarak konuşmayacağını söylemiştir); politik açıdan *Bir Yazarın Defteri* kadar bulanık ve modası geçmiştir; ahlâki öğütleri ise bize yavan gelmektedir. Politik ya da ahlâki amaçlardan bu denli açıkça uzak olan bir şairden politik ve ahlâki dersler çıkarmak, modern anlayışa özellikle sevimsiz görünmektedir. Fakat geçmişte yapılan bu konuşma üzerine yargılarımız bir dereceye kadar empirik olmalıdır ve Dostoyevski'nin konuşmasının dinleyenler üzerindeki derin etkisini kabul etmek zorundayız. Strakhov resmî biyografide şöyle yazmaktadır: "Herkes, sanki şimdiye kadar Puşkin hakkında kimse bir şey söylememiş gibi dinlemeye başladı!" Bu söz, iki gün hemen hemen sürekli olarak konuşulmuş bir konu üzerinde yapılan bir konuşmanın canlı bir övgüsüdür. Coşkunluğa kapılan yalnız Slavcılar değildi; rahatsız durumda ve kararsız olan Batıcılar da yavaş yavaş coşkunluğa kapıldılar. Dostoyevski, Turgenyev'in en beğendiği ve en başarılı olan kadın kahramanından, Bir *Asilzade Yuvası*'ndaki Liza'dan övücü olarak söz edecek denli incelik gösterdi – böyle incelikler Dostoyevski'nin hayatında pek az görülür. Alkışlar konuşmayı kesti ve Turgenyev yerinden kalkarak, salonun bir ucundan ona öpücük yolladı. Konuşmanın sonundaki durumu anlatmak için, Dostoyevski'nin olaydan birkaç saat sonra Anna'ya yazdığı mektuptan bir parçaya başvurabiliriz.

> İnsanlığın dünya çapında birliği ülküsünü de dile getirdiğim zaman, bütün salon isteri nöbetine tutulmuş gibiydi. Konuşmam sona erdiğinde coşkunca fırlatılan çığlıkları, haykırışları anlatamam. Birbirini hiç tanımayan dinleyiciler ağlaşıyor, bir-

birlerini kucaklıyor ve bundan böyle daha iyi insanlar olacaklarına, komşularından nefret edecek yerde onları seveceklerine yeminler ediyorlardı. Sonra ortalık karıştı, herkes sahneye, bana doğru koştu. Yaşlı hanımlar, öğrenciler, yüksek memurlar, öğrenciler (aslından aynen alınmıştır) hepsi beni kucaklayıp öpüyor, hepsi –eksiksiz hepsi– sevinç içinde ağlıyordu. Yarım saat adımı bağırdılar, mendillerini salladılar. Örneğin, iki yaşlı adam aniden beni durdurup, "Yirmi yıldır birbirimize düşmandık, hiç konuşmamıştık, ama şimdi kucaklaştık, barıştık. Bizi barıştıran sensin. Sen bizim azizimizsin peygamberimizsin" dediler. Kalabalıkta, "Peygamber, peygamber!" diye bağıranlar vardı. Konuşmamda, hakkında birkaç övücü söz söylediğim Turgenyev, gözlerinde yaşlarla kendini kollarıma attı. Annenkov koşarak geldi, elimi sıktı, omuzumdan öptü. "Sen bir dahisin, dahiden de üstünsün" diyorlardı. İvan Aksakov kürsüye fırladı ve herkese, konuşmanın yalnızca bir konuşma olmayıp tarihi bir olay olduğunu söyledi: Ufku bulutlar kaplamıştı ve şimdi Dostoyevski'nin sözleri onları dağıtacak ve her şeyi ışığa boğacak bir güneş gibi doğmuştu. Artık kardeşlik çağı başlayacak, bütün yanlış anlamalar sona erecekti. Herkes "Doğru, doğru!" diye bağırdı ve kucaklaşmalar, öpüşmeler çoğalarak devam etti. Toplantıya son verildi. Ben hemen sahnenin arkasına kaçmak istedim, fakat herkes arkamdan geldi ve –özellikle kadınlar– ellerimi öpmeye başladılar. Derken öğrenciler içeri doldu. Gözleri yaşlı olan bir tanesi, histeri nöbeti içinde yere yuvarlandı ve kendinden geçti. Zafer! Tam bir zafer!

Yabancı okuyucu, bu alışılmadık sahne karşısında hayrete düşecektir ve ona Dostoyevski'nin yukarıdaki dağınık sözlerinin birçok tanık tarafından doğrulandığını söylemek gerekmektedir. Aslında gerçek onun anlattığı şeylerden de fazladır. Toplantının sonunda, birçok kadının büyük bir çelenkle sahneye nasıl çıktığını, Dostoyevski'yi dinleyicilere dönük durmaya zorlayıp, salon çılgınca alkışlardan çınlarken çelengi başının arkasından bir hale gibi tuttuklarını anlatmamaktadır.

Şenlik o gece Puşkin'den okunan parçalarla sona erdi. Artık günün tartışmasız kahramanı olan Dostoyevski, *Peygamber*'i okudu. Bildiğimiz kadarıyla bu onun en sevdiği şiirlerden biri değildi; seçimi de kendi yapmamıştı. Fakat okudukça, bu şiirin onun için özel bir önemi olduğunu düşünmeye başladı (belki dinleyiciler de aynı şeyi düşünüyorlardı) ve ateşli bir şekilde okumaya devam etti. O sabah dinleyiciler konuşmanın sonunda "Peygamber, peygamber!" diye bağırmışlardı; ve şimdi şiir bir tamamlama, bir açığa vurma gibi görünüyordu: Puşkin Rus Tanrısı, Dostoyevski de onun peygamberiydi.

Üç günlük coşkun şenlik sona ermiş ve Dostoyevski'yi mesleğinin, şöhretinin doruğunda bırakmıştı. Nihayet, Staraya Russa'da beklemekte olan ailesinin yanına dönebilecekti, zaferini, hakikatli ve ona hayran olan eşine tekrar tekrar anlatacaktı. Anlık ani parlaklığın, günlük yaşamın soğuk gri ışığında biraz solması eşyanın tabiatıdır. Radikal kampın gazetecileri, özellikle konuşmayı yalnızca *Moskova Gazetesi*'nden okuyanlar, onu dinlemiş olanların coşkunluğunu paylaşmak için hiçbir neden görmediler. Konuşmayı çözümlemeye, öğelerini incelemeye, içindeki birçok şeyin yeni olmadığını ve birçok şeyin yalnızca gereksiz sözler olduğunu ima etmeye başladılar. O anın acılığı içinde, Dostoyevski, "Yuchantsev'in bile (o sırada mahkemeye çıkarılan bir dolandırıcı) bu denli sövgüye uğramadığı"nı söyledi; çünkü adı gazetelerde, ünlü bir suçlu kadar çok geçiyordu. Ağustosta konuşmasını, eleştirilere verdiği dağınık bir cevapla birlikte, *Bir Yazarın Defteri*'nin özel sayısı biçiminde yayınladı. Bu sayı, 1880 Ağustos'unda piyasaya çıktı ve 6.000 adetlik ilk baskısı üç günde tükendi. Son birkaç ay Dostoyevski'yi yalnızca peygamber değil, en iyi satan yazar da yapmıştı.

Artık çember süratle kapanıyordu. Yurtdışına son gezisini geçen yıl yapmıştı; Puşkin şenliği de Moskova'ya son kez gidişi olmuştu ve aile eylül sonunda Staraya Russa'dan Petersburg'a döndükten sonra, Dostoyevski bir daha başkentten ayrılmadı. Ölümünün yaklaştığını gösteren hiçbir belirti yoktu. 1877 yılı sonunda on yıllık bir çalışma tasarısı hazırlamıştı; bu kadar sü-

re yaşayacağından şüphelenmek için hiçbir neden yoktu ortada. Ölümüne üç ay kala, neşe içinde, "yirmi yıl daha yaşamak ve yazmak niyetinde" olduğunu yazıyordu. Zaman geçtikçe, sara nöbetleri daha seyrek ve tehlikesiz geçmeye başlamıştı. Sekiz dokuz yıldır çektiği ciğer hastalığı görünür bir ilerleme göstermemişti. Fakat nemli Petersburg havası yaşamı boyunca sürdürdüğü gece çalışıp, gündüz uyuma alışkanlığı, dayanıklılığını azaltmıştı; Dostoyevski'nin Ems'e son kez gidişinden evvel, hastalığının ciddi bir durum alabileceği Anna'ya söylenmişti. *Karamazov Kardeşler*'i güzde bitirdi ve *Bir Yazarın Defteri*'nin 1881'de yeniden düzenli olarak yayınlanacağını bildirdi. Bu arada, hayır dernekleri yararına yaptığı okumalar her zamankinden fazlaydı. Bunların birinden sonra, ileride Çariçe olacak olan Maria Fyodorovna ile tanıştırıldı. Böyle okumalarda, *Peygamber* her zaman programda isteniyordu; bu şiir, kendi bütün eserlerinden ve hattâ *Karamazov Kardeşler*'den bile daha çok, onun büyüklüğünün simgesi olmuştu.

Son sahne, 25 Ocak 1881'de başladı. *Bir Yazarın Defteri*'nin bu yılki ilk sayısı yeni tamamlanmış ve baskıcıya yollanmıştı. Orest Miller, Puşkin'in ölüm yıldönümü olan 20 Ocak'ta Dostoyevski'nin yapacağı okumanın programını konuşmaya geldiğinde yanında Maikov ve Strakhov vardı. Dostoyevski seçtiği şiirleri söyledi. Miller, Evgin Onegin'den parçalar okumaya söz verdiğini ve bunun ilanlarda belirtildiğini hatırlattı. Dostoyevski, yaşamı boyunca süren mantıksız sinirliliğiyle, istediği şeyleri okuyacağını, bunun dışında hiçbir şey okumayacağım ters bir şekilde söyledi ve tartışma ancak, Miller programın değiştirilmesi işini üzerine aldığı zaman sona erdi. Aynı gün Dostoyevski, "oldukça değişik bir ziyaret nedeniyle bir kez daha sinirlendi." Resmî biyografi bize daha fazla bilgi vermiyor; karısının *Anılar*'ı da o günkü olaylar hakkında bir şey söylemiyor. Kızınız biyografisinden, o günkü diğer ziyaretçilerin Moskova'dan gelen kız kardeşleri Varvara ve Vera olduğunu ve Dostoyevski'yi yine Kumarin'in mirası konusunda, yalvararak, ricalar ederek sıktıklarını öğreniyoruz. Resmî biyografideki pek açık olmayan ima, kızının bu iddiasını desteklemektedir.

O günkü heyecanlar, Dostoyevski'nin zayıflamış bünyesini kopma noktasına getirdi. Gece ciğerinde bir kanama oldu ve gündüz kanama aralıklı olarak devam etti. Kalemini eline alıp Katkov'a, "bu belki de benim son isteğim" diye yazdı; *Karamazov Kardeşler*'in hesabından kalan, alması gereken parayı yollamasını istiyordu. Bir zamanlar Wrangel'e yazdığı bir mektupta övündüğü "bir kedi canlılığı" artık tükenmişti. Uğraşları bitmişti. Evinde mutluluğa ve edebiyatta şöhrete ulaşmıştı ve artık ölüme karşı direnmiyordu. Anna'nm ve doktorların iyimser tesellilerine rağmen bir papaz çağırılmasında ısrar etti ve günah çıkarttı. Hastalığının üçüncü günü olan 28'i sabahı, Sibirya'ya mahkûm olarak giderken yolda, Tobolsk'da, Dekabristlerin karılarının vermiş olduğu İncil'i istedi. Bu İncil'i her zaman yanında taşımış ve yaşamının nazik anlarında, rastgele açıp gözüne ilk ilişen sözcükleri okuyarak ondan yardım ummuştu. Şimdi, Aziz Matta'nın İncil'ini açtı ve satırları işaret etti. Anna yüksek sesle okudu:

> Ve İsa cevap vererek ona şöyle dedi: Acı çekiyorum şimdi; çünkü tüm kurtuluşu gerçekleştirmek bize yaraşır.

Bu sözler heyecanlanmış zihnine, yaklaşan sonunun işaretiymiş gibi göründü, o gün öleceğini söyledi Anna'ya.

Dostoyevski uyuyup uyanarak yatarken, eve Paul Isaev geldi. Üvey babasının yanma girmek için izin istiyor ve ölen adamın son arzularının saptanması için bir noterin gelmesi gerektiğini söylüyordu. Dostoyevski'nin, önemli tek malını, yani eserlerinin yayın hakkını, yedi sekiz yıl önce karısına bıraktığını ve 1877'de satın aldıkları Staraya Russa'daki yazlık evin Anna'nın kardeşinin üzerinde olduğunu herhalde bilmiyordu. Anna, Dostoyevski'nin hiçbir arzusu olmayacağını biliyordu ve kocasının, artık geride kalmış eski günlerin anılarıyla acı çekmesini istemiyordu. Doktorun da yardımıyla Paul'u ikna ederek ya da zorla evden dışarı çıkardı. Dostoyevski'nin hastalığı haberi yayılmış ve bir sürü ziyaretçi dolmuştu. Kanama artık neredeyse aralıksızdı. Anna, çocuklar ve en eski dostu Apollon Maikov dışında kimseyi hastanın odasına almıyor-

du. Dostoyevski çocuklarına veda etti ve İncil'ini oğluna verdi. Akşam 8.30'da öldü.

Bir saat kadar sonra, hiçbir şeyden haberi olmayan Anna'nın kardeşi Moskova'dan geldi. Evin merdivenlerinde toplanmış olan kalabalığı ve alışılmadık canlılığı görünce şaşırdı. Kalabalığı yarıp geçerken, bir adam yolunu kesti:

"Beyefendi, lütfen bir iyilik edin, söyleyin bize versinler."

"Ne demek istiyorsunuz? Neyi versinler?"

"Cenaze için geldik, tabutu almak istiyoruz."

"Ne olmuş, ölen kim?"

"Bilmem, yazarın biriymiş galiba – adını unuttum. Kapıcı söyledi..."

Bir yazarın ölümünün halkı için önemli bir olay oluşu Rusya için yeni bir şeydi. Puşkin'den bu yana hiçbir yazar, öldüğü zaman bu denli yaygın şekilde tanınmıyordu; Puşkin öldüğü zaman da, hükümet açıkça yas tutmayı yasaklamış ve cenazenin gizlice gömülmesini istemişti. Fakat şimdi durum çok değişikti. Puşkin'in yaşamı ondokuzuncu asır Rus edebiyatının büyük çağının başlangıcının, Dostoyevski'nin ölümü de bu çağın bitişinin işaretiydi. Bu kuşağın şairleri olan Tyutchev ve Nekrasov ondan önce ölmüşlerdi. Yaşlı ve yıpranmış olan Turgenyev artık pek değerli bir şey yazmıyordu; Tolstoy sanatı bırakıp, ahlâk ve estetik üzerine makaleler yazıyordu. Daha küçük adamlar ve sendeleyen inançlar çağının, bir değişim çağının başlangıcıydı bu.

Dostoyevski'nin ölümü, Anna'nın *Anılar*'da oldukça acayip bir şekilde söylediği gibi tam zamanındaydı. Şöhretinin doruğuna erişmişti ve eğer birkaç hafta daha yaşasaydı, II. Aleksandr'ın 1 Mart'ta öldürülüşü, halkın kafasında onun ölümünün önemini gölgeleyecekti. Yoğunlaşmış olan devrimci eylemin ilk önemli sonucu bu olaydı ve bu eylem artık Rus tarihinde yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu. Bu dönem 1881'den 1917'ye kadar süren dönemdi. Dostoyevski'nin *Ecinniler*'de devrimci hareket üzerine yaptığı çözümlemeyi başlan-

gıçta doğruluyor gibi görünen bu dönem, sonraki gelişimiyle bu çözümlemeyi yalanladı.

Dostoyevski'nin ölümü hem halk arasında hem resmî makamlarda üzüntü yarattı. Ölümünün ertesi sabahı, devlet, cenaze masraflarını ve çocukların eğitimini üzerine almayı teklif etti. Anna iki teklifi de reddetti, fakat birkaç gün sonra teklif edilen yıllık 2.000 rublelik geliri kabul etti. 31 Ocak'ta 30.000 kişi, sayısız kuruluşun çelenklerini taşıyan temsilcilerle birlikte, tabutu Alexandr Nevsky Manastırı'nın kilisesine kadar izledi. Milli geleneğe uyarak, bütün gece boyunca başucunda sıra ile dua kitabı okuyan öğrenciler ve hayranları nöbet tuttular. Anna'nın yeknesak *Anılar*'ını zaman zaman canlandıran ilginç ayrıntılardan biri, gelenekler tarihine düşkün olanları ilgilendirebilir:

> Kilisede çalışanlar sabahleyin kiliseyi süpürmeye geldiklerinde bir tane sigara izmariti bulamadılar. Bu, keşişleri çok şaşırttı. Bu uzun gece nöbetleri sırasında, mutlaka gizlice sigara yakıp izmaritini yere atan biri bulunurdu. Fakat bu defa, orada bulunanlardan hiçbiri, ölenin anısına gösterdikleri saygı nedeniyle sigara içmemişti.

Cenaze merasimi saat 10'da, kilisede başladı. Ölenin arkadaşlarına ve temsilcilere kartlar dağıtılmıştı, bunlar kiliseye girmek için izin kâğıdı olarak kullanılıyordu. Bu kartlardan elde edemeyen Anna, seyirci kalabalığının arasından geçip yerine varmak için çok güçlük çekti ve ancak merasim başladıktan sonra yerini aldı. Günlerden pazardı ve bütün Petersburg seyretmek ve ölmüş olan kahramana veda etmek için toplanmıştı. Merasim sona erdi ve ailesi, arkadaşları arkalarındaki kalabalıkla beraber tabutu mezarlığa götürdüler. Eski bir geleneğe göre, tabut mezara indirildikten sonra, ölenin dostları ve temsilciler tarafından konuşmalar yapılırdı; konuşmaların sayısı ve uzunluğu ölenin anısına gösterilen saygının ölçüsüydü. İlk konuşmacı 1849'da Semenevski Alam'ndaki idam sehpasında Dostoyevski ile birlikte bulunanlardan Palın adındaki önemsiz bir romancıydı. Daha sonraki gençlik arkadaşı Grigo-

roviç, dostu Soloviev, Apollon Maikov ve bu kitapta zaman zaman adı geçmiş diğer kişiler konuştular. Bir üniversite profesörü ve bir öğrenci konuştu. Bazıları bu olay için yazılmış şiirler okudular. Her konuşan mezara bir çelenk bıraktı; toplam olarak 74 çelenk bırakıldı.

Sonunda konuşmalar bitti. Tabutun üzeri toprakla örtüldü; Anna, açlıktan ve ağlamaktan halsiz düşmüş çocukları yavaşça mezarlıktan dışarı çıkardı. Saat 4'tü ve güneş batıyordu. Mezarın çevresindeki kalabalık henüz dağılmaya başlamamıştı.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

SONSÖZ

Batı Avrupa'da roman, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda gelişmiştir. Bu yüzyıllar, akıl çağıydı; bütün yaşamı ussal açıklamalara ve sınıflandırmalara dayandırmaya çalışan bir çağdı. Overbury'nin ve La Bruyere'in, insan doğasının deliliklerini, kötü ya da erdemli "tipler" dizisi şeklinde düzenleme yetenekleri nedeniyle ölümsüzleştirdikleri çağdı. İngiliz romanının yapıcıları, sanatlarını bu okulda öğrendiler. Sterne bile (bugünkü sevilişini bir bakıma, gelenekten biraz uzakta durmasına borçludur), tuhaflığı bir tipe indirgemiştir. İngiliz romancılarının en incelikli yazarlarından Jane Austen bile, romanlarını, baş kişilerinin temsil etmesi gereken ahlâki niteliklerle isimlendirmeyi doğal bulmuştu. Aynı gelenek Fransa'da geçerli olmuştur. Balzac, *Eugénie Grandet*'yi yazdığı zaman, "Molière bir cimri yarattı, oysa ben hırsın kendini çizdim" diye övünmüştür. Bu söz doğru değildir. Balzac eleştirmen değildi ve biz bugün Grandet'ye, Harpagon'a göre daha az bir hırs tipi olduğu ve daha çok bir insan olduğu için değer veriyoruz. Fakat önemli olan, romancının ülküsünün bir tipin mükemmelleştirilmesi olduğu yolundaki inancı Balzac'ın duraksamadan kabul etmesidir.

Bu gelenek Rusya'da diğer yerlerdeki denli güçlüydü. Gerçekte ilk Rus romanı olan Gogol'ün *Ölü Canlar*'ı bir tipler ro-

manıdır. Goncharov, *Oblomov*'da Rus edebiyatının en ünlü tipini yaratmıştır. Aynı yazarın 1874'de Dostoyevski'ye yazdığı, tip – romanının üzerine kurulduğu ilkeleri bildirdiği mektup bugüne kalmıştır:

> Bir tipin (diye yazıyor Goncharov), olguların ve bireysel özelliklerin uzun ve sık tekrarıyla, birikişiyle ortaya çıktığını siz benden iyi bilirsiniz – benzerlikler bir dönem içinde çoğaltılır ve sonunda, bir kalıptaymış gibi katılaşır bunlar; seyirci artık onlara aşina olur. Bence, yaratıcı sanat (örneğin sizin gibi nesnel bir sanatçının yaratıcı sanatı demek istiyorum) yalnızca yaşam böylece katılaştıktan sonra ortaya çıkabilir; doğmakta olan yeni hayatla ilgilenmez bu sanat.

Goncharov'un yanılgısına gülmek kolaydır. Dostoyevski'nin, mektupta o denli güzel anlatılan yöntemin temsilcisi değil de, tam tersine, en güçlü, en usta düşmanı olduğunu ve Dostoyevski'nin en karakteristik yaratım yönteminin "benzerliklerin çoğaltılması" değil, tersine, "benzersizliklerin çoğaltılması" denebilecek bir yöntem olduğunu anlayamamıştır. Fakat, gelenekçi romancıların bileşik formülünün Dostoyevski tarafından terkedilişinin yavaş yavaş olduğunu unutmamalıyız. Hiçbir büyük romancı sanatının tekniğiyle onun kadar az ilgilenmemiştir ve Dostoyevski'nin, yaşantısı boyunca, geleneksel yöntemden ne denli uzaklaştığını farketmiş olması imkânsızdır. İlk eserlerinde kişileri genellikle "tip"e uyarlar. *Yeraltından Notlar*'ın kahramanı çözümleyici yöntemin ilk saf ürünüdür ve ta *Ecinniler*'e kadar, "tip" belirgin olarak kalmıştır. Dostoyevski'nin "tip" yaratmayı terkedişi ya da yalnızca önemli olmayan kişilere uygulayışı ancak *Delikanlı*'da ve *Karamazov Kardeşler*'dedir.

Modern anlatının vazgeçilmez yöntemi olan, insan kişiliğinin öğelerine ayrıştırılması, Dostoyevski'nin roman tekniğine yaptığı en önemli katkıdır. Kendisinden önceki çağın dar rasyonelliğine tepki gösteren romantik okul, daha ilkel ya da kendilerinin söyleyeceği şekliyle, daha doğal bir şeye dönmüştü ve Dostoyevski bu romantiklerin çocuğu ya da torunuydu. Fakat kişilerini ele alışı bakımından romantiklere pek az şey borçluy-

du. Onun kişilerini görebilmek için, rasyonalizmin düzenli yıkıcılığı gelmeden ve insan doğası bir uygunluk ve tutarlılık yüzeyi altına saklanmadan önceki günlere, Rönesans'a ya da Elizabeth çağı İngiltere'sine dönmeliyiz. Lytton Strachey'in *Elizabeth ve Essex* adlı kitabındaki çarpıcı bir bölüm, hiçbir aykırılığa düşmeden, Dostoyevski'nin karakterlerine uygulanabilir:

> Hiç kuşkusuz insanlar, tutarsız olmadıkça insanlıktan çıkacaklardır, fakat Elizabeth çağı sanatçılarının tutarsızlıkları, insanlara izin verilen sınırı aşmaktadır. Onların öğeleri birinden diğerine çılgınca uçmaktadır; biz bunları yakalıyoruz, tek bir birleşim haline getirmek için bütün gücümüzle uğraşıyoruz, fakat olmuyor. Onların ustalıklarının ve zayıflıklarının inceliklerinin ve kabalıklarının, dindarlıklarının ve şehvetlerinin uygun bir hesabını vermek imkânı var mı?

Ve işte bunun için, Dostoyevski'ye paraleller arayan bir İngiliz her zaman Shakespeare'e dönmektedir; Shakespeare'den sonra hiçbir İngiliz yazarı, karakterlerini, o büyük Rus kadar, Shakespeare'ninkiler gibi, öyle derin ve öyle çelişkili bir şekilde yaratamamıştır. Çıplak, tamamlanmamış insan doğası, Elizabeth çağından sonra, İngiliz edebiyatından ve belki de İngiliz yaşamından çekilmiştir. Biz kendimizi, artık doğamızın bir parçası olan ve artık istesek bile kaçamayacağımız bir gelenekler yığınıyla sarmalamış, düzenlemiş, sınırlandırmışız. Ve ancak Rusya denli örgütsüz, ussal inançlarla engellenmemiş bir ülkededir ki, ondokuzuncu yüzyıl, uygarlığını evrimindeki daha ilkel bir dönemin çıplaklığından, hareketliliğinden bir şeyler kapmayı umabilirdi.

Öyleyse Dostoyevski'nin dünyası, bizim yaşadığımızdan daha ilkel, asıl unsurlara daha yakın bir yerdir. Bu, romantiklerin oldukça yapma olan alanı değildir, Fransız klasik çağının ya da İngiliz klasiklerinin temiz, düzenli bahçesi hiç değildir. Daha çok, ortaçağların ve Rönesans'ın ülkesindeymiş gibi görünmektedir. İnsanın ne kontrol edebildiği ne de anlayabildiği karanlık güçler ormanındaki küçük bir açıklıktır. Bu bilinmeyenin ormanına Dostoyevski, delici ama yarı korkmuş bir şekilde bakmakta-

dır. Romanlarının bir lugatı yapılsa, onun en sevdiği sıfatların "tuhaf", "fantastik" ve "sorunsal" olduğu görülecektir. Romanlarına hâkim olan karanlık kader havası, felsefesinin ana düşüncesi olan insanın özgürlüğü ve sorumluluğu öğretisiyle çatışmaktadır. "Böyle olmak zorundaydı" sözü kişilerinin ağzından sık sık duyulan bir sözdür. İlk öykülerinin bazılarında bulunan büyüsel öğe, daha sonra yerini, sık sık kullanılan rastlantılara ve önceden sezmelere bırakmıştır. Bunlar da, bulanık ve anlaşılmaz bir dünya karşısındaki insan zayıflığını aynı şekilde ortaya koymaktaydı. *Budala*'da, Nastasya Filipovna, Rogozhin'in kendini öldüreceğini önceden bilmekle kalmamakta, cesedini bezle örtüp çevresine böcek zehiri şişeleri koyacağını da bilmektedir. Zosima Baba, Dmitri Karamazov'u gördüğü zaman, "gelecekte çekeceği acılar" için önünde yerlere kadar eğilir ve bunun, bir ermişin ileriyi görüşü olarak yorumlanmasını önlemek için (ki bazı eleştirmenler böyle yorumlamıştır), nihilist gazeteci Rakitin'in de aynı önceden görüşte bulunduğunu hatırlatmak gerek. Dostoyevski'nin böyle önceden görüşlere inanıp inanmadığını araştırmak, Shakespeare'in hayaletlere, cadılara inanıp inanmadığını sormak kadar yersizdir. Kendi görüşleri ne olursa olsun, yaşadığı çağın havası, çağdaşlarının, görünmeyen dünyayla ilgili bu gelip geçici görünüşleri sadece bir deyiş hilesi ya da eskimiş bâtıl inançların yapma geleneği olarak görmesine yetecek kadar ussallaşmıştı.

Bu bilinmeyenin ormanına, düşlerimiz bir parça ışık tutmaktadır. Düşlerin önemi, ilk kez onsekizinci asırda Mesmer adında, yarı şarlatan, yarı bilim adamı olan tuhaf bir kişi tarafından incelenmiş gibi görünmektedir. 1816'da Schubert adındaki Prusyalı bir profesör, *Düşlerin Simgeselliği* adlı bir kitap yayınladı; bu kitap yarım asır kadar ününü korudu ve okundu. Schubert, düşlerin aslını bilançaltı yoluyla ararken, Freud'un sonraki buluşlarının bir kısmını önceden gördü, fakat onun için temeldeki gerçek "cinsellik" değil, "din" ya da "ilahiyat"tı. Bu öğreti Schubert'ten Hoffmann'a, ondan da Dostoyevski'ye geçti. *Suç ve Ceza*'da Svidrigailov'un sözünü ettiği görüş (bedeninin zayıflığının ruhsal faaliyeti artırdığı için, hasta insanların hayal gör-

düğü görüşü) bütünüyle Schubert'ten ya da Hoffmann'dan alınmıştır. "Düş" ya da "sayıklama" –uyumakla uyanık olmak arasında bir durumda olmak– Netoçka Neznova'dan İvan Karamazov'a kadar Dostoyevski'nin önemli karakterlerinin birçoğunda görünen bir şeydir ve çoğu kez, tuhaf sezişlerin, önceden bilişlerin kaynağıdır. Dostoyevski'ye göre düş dünyamız, günlük hayatın dış görünüşünün arkasında yatan, akıldışı, anlaşılmaz dünyanın bir parçasıdır.

Karanlık ve bilinmeyen güçlerin bu derin ve sürekli düşünülüşü, Dostoyevski'yi, içinde hareket ettiğimiz küçük, görülebilir dünyadaki yaşantıyla ilgili ayrıntılara bütünüyle kayıtsız hale getirmektedir. Onun, maddi çevrenin gözlemlenmesine ve nesnel olarak kâğıda geçirilmesine en ufak bir ilgisi yoktur. Gözlemle değil, imgelemle ve içgözlemle çalışır. Doğanın onun sayfalarında hiç yeri olmadığını daha önce söylemiştik. Bazen, kişilerin fiziki görünüşlerini ve hattâ giysilerini anlatmaya kalkar – ne de olsa roman geleneğidir bu. Fakat anlattığı şeyler kısa sürede unutulur, çünkü bunlar yazarı da, okuyucuyu da ilgilendirmemektedir. Bu açıdan Dostoyevski, ilk ve en önemli olarak, görünen dünyanın sanatçısı olan Tolstoy'un karşıtıdır. *Savaş ve Barış* ve *Anna Karenina*'yı okuyan hiç kimse, Prens Marya'nın ince tüylü dudağını ya da Karenin'in kulaklarını unutamaz; oysa yaşlı Karamazov'un şehvetinin simgesi olan gırtlak çıkıntısı dışında, Dostoyevski'nin kişilerinin hiçbirinin fiziki bir özelliği okuyucunun kafasında yer etmez. Edebiyatta, onunkiler kadar göz önüne getirilmesi, canlı yaratıklar olarak düşünülmesi güç olan karakterler yoktur. Bu karakterlerin yaratıcısının ilgilendiği şey, vücutları değildir, ruhları ve insanla arkadaki bilinmeyen karanlık gerçek arasındaki ilişkidir.

Dostoyevski'nin, gerek görünüşteki dünyanın, gerek insan doğasının dünyasının akıldışı olduğu yolundaki inancı, evreni bir yerden kontrol eden makûl ya da hiç değilse ahlâki bir güce olan inancıyla dengelenmiştir. Bu son inanç, gerek gerçekte, gerek mantıki olarak ilkinin devamıdır. Tanrı'nın gerekli olduğu yolundaki inancı, insanlığın akıldışı olduğu inancından çıkarmıştır. O, dini inancıyla eski dünyaya, psikolojik görüşüyle yeni

dünyaya aittir. Ve ölümünden sonra geçen elli yıla bakıp, onun etkisinin niteliğini ve derecesini saptamaya kalkıştığımızda, bildirisinin sonraki kuşaklar tarafından tepesi kesilmiş bir şekilde benimsenişinin sorumluluğunu Dostoyevski'de bulmamak doğru olur. İnsan konusundaki görüşünün, Tanrı hakkındaki görüşünden ayrılmış şekliyle, insanlığı şimdi saplandığı gibi, ahlâki anarşi, verimsizlik ve kötümserlik cehennemine sürükleyeceğini ilk önce kendisi kabul ederdi. Fakat bir dereceye kadar tarihi sorumluluk kalacaktır yine. Dostoyevski, insanları uçurumun kenarına sürükleyen ve başaşağı düşmelerini önlemek için de, yarı çürümüş eski tahtadan yapılma, sallanıp duran bir parmaklığa güvenen biri durumundadır.

Dostoyevski'nin etkisi ölümünden sonra yirmi, otuz yıl Batı Avrupa'da duyulmadı. Bu arada çok şeyler olmuştu. Estetik okulu en yüksek noktasına varmış ve sanat için sanat Avrupa'nın her yerinde edebi kurtuluş için gerekli bir şey olarak gösterilmişti. Rusya'da, Dostoyevski'nin güçsüz Victorian Ortodoksluğu, hünerli izleyicileri tarafından, ahlâki anarşinin ve kutsal güzelliğin keşfine dönüştürülmüştü. Dostoyevski, Batı Avrupa'ya bir sonraki yorumcuların sayesinde ulaştı, bu okulun en parlak, belki de en derin eseri olan Merzhkovski'nin *Tolstoy ve Dostoyevski* adlı kitabı, hiç değilse İngilizceye, Dostoyevski'nin birçok romanından önce çevrildi. O sırada Batı Avrupa'da, estetik, günün en ileri düşüncesine göre ahlâkın anahtarı olarak görünüyordu. Dostoyevski'nin daha yazdığı sıralarda modası geçmiş olan dini düşünceleri artık yalnızca bir müzeye yakışırdı; fakat akıldışı psikolojisi heyecanla benimsendi ve geçen yirmi yılda, İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'da ortaya çıkan hemen hemen bütün önemli yazarları etkiledi. Dostoyevski'nin (sadece en önemli isimlerin sözünü edersek) Proust ve Joyce gibi yazarlarla olan ilişkisine değinirken, bu yazarların genellikle sanat için sanat görüşüne bağlı olduğunu ve Dostoyevski'nin bu görüşten her şeyden fazla nefret ettiğini ve kaçındığını hatırlamak gerekir. Hattâ Gide ve Middleton Mury gibi, kendilerini Dostoyevski'yi incelemeye verenler, etkisini açıkça kabul edenler bile, ustalarının eğilimlerine pek

yaklaşamazlar ve onu ahlâki anarşizmin Rusya'daki temsilcilerinin gözüyle görürler. *Les Faux Monnayeurs* gibi *Delikanlı*'dan esinlenilmiş ve onun yüzeysel öykünmeleriyle dolu bir roman, Dostoyevski'ye, bayağı ve yanlış fikir veren bir taklit olarak görülürdü. Gide tarafından ortaya atılan ve insan kişiliğinin iyi ve kötü yanlarıyla birarada geliştirilmesi gerektiği görüşü, *Delikanlı*'da ortaya konan "öteki" düşüncesiyle bariz benzerlikler taşımaktadır; fakat bu görüş, ona eklediği dini öğretiden yoksun olarak konduğunda, Dostoyevski'ye anlamsız ve küfür gibi gelecektir.

Dostoyevski'nin psikolojisinin şimdiki benimsenişi, onun eserlerinin sanat açısından değerlendirilişine yardımcı olmamakta, tersine engel olmaktadır. Bizi, sanatla ilgisi olmayan şeyler üzerinde yoğun olarak düşünmeye itmekte ve sık sık, sanatsal algılayışımızı çarpıtmaktadır. Eğer psikolog olarak Dostoyevski'yi, yaratıcı sanatçı olarak Dostoyevski'den daha önemli görürsek, *Delikanlı*'ya, *Budala*'dan ya da *Karamazov Kardeşler*'den daha fazla değer vermek gibi saçma bir durumla karşı karşıya kalırız. Bir yazarın ölümünün ellinci yıldönümü çoğunlukla o yazarı şöhretinin en düşük noktasında bulur. Dostoyevski'nin durumu da buna uymaktadır; çünkü son birkaç yılda, gerek Rusya'da, gerek Batı Avrupa'da, etkisinin artık tükendiğini söylemek moda oldu. Etkisinin en güçlü olduğu sırada bile, eseri bir yanıyla takdir edilmişti; tartıyı doğrultmak ve görüşün bozulmuş yanını düzeltmek zaman ister. Bundan yüzyıl sonra, Dostoyevski'nin psikolojisinin, bize dini görüşlerinin şimdi göründüğü gibi, tarihi bir merak konusu olarak göründüğü zaman, eserlerinin gerçek boyutları ortaya çıkacaktır ve yirminci yüzyılın başlarındaki anlaşmazlıklardan kurtulmuş olan gelecek kuşaklar, bir kez daha Dostoyevski'nin eserlerini sanatsal bir bütün olarak görebileceklerdir.

DİZİN

acı, acı çekme 108, 109, 168, 188, 195, 201, 202, 245, 271, 274, 276-280
acı yılları 111
ahlāk 7, 117, 195, 206, 209, 238, 267; ve politika 209
ahlākī sorun 181; ülkü 195, 200, 205, 206, 267; yüceliş 206
ajan 52
Aksakov, Ivan 290, 294
aktif ülkü-pasif ülkü 200
alçakgönüllülük 245, 278
Aleksandr II 76, 80, 85, 93, 120, 121, 260, 298
Aleksandr Nevski Manastırı 299
Aleksandra 13, 235
Alfred de Vigny 184
Alman felsefesi 186; karakteri 26
Almanya 9
Almanak 28, 29
Alyoşa 204, 263, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 281, 284, 285, 288, 289
Ambrosius Baba 264
ana-Tanrıça Meryem 203
anarşist 169, 217, 273
Anna Grigorievna 98, 135, 139, 143, 144, 147, 151, 153-168, 225-235, 253, 263, 288, 289, 293, 296-300
Annenkov 28, 29, 294
Apollinaria Polina 99, 108
Apollon Grigoryev 86-88, 182
Apollon Maykov 32, 49, 51, 77, 83, 151, 171, 298, 300
Aristo 262
aristokrat 15, 31, 94, 163, çağ 37
Andrey 13, 18, 25, 52, 235
Astrahan 74
ateist 165
Avrupa 150; edebiyatı 27, 37; felsefesi 49
Avrupalılaşma 259
Aşil 271
Austen, Jane 301

Bad Ems 232, 233, 237, 238, 263, 288, 296
Bakunin 169, 209, 217
Balzac 19, 27, 31, 242, 301
Baden 103, 105, 132, 151, 162, 163, 167, 195
Barış ve Özgürlük Birliği 168, 209
Barnaul 74, 76
basın 120
Batı Avrupa 15, 27
Batı uygarlığı 258
Batıcı 165
Baudelaire 247
bedenî alçalmışlık 206

ben 186
Benjamin Constant 243
Belinski 28-32, 38, 40, 42, 91, 163, 214, 267, 291
Berlin 90, 150, 151
Beyaz Geceler 42, 43, 204
bilinemezcilik 267, 270
1905 ihtilali 220
birey 184, 187
Bir Yazarın Defteri 16, 53, 57, 240, 248, 252, 253, 293
Bolşevik Devrimi 220
Boborykin 106, 113
borç 26, 30, 75, 94, 101, 105, 113, 131, 133, 134, 164, 166, 169, 176, 212
Boris Godunov 19, 26, 291
boyun eğme 246
Borçlular Cezaevi 179; Hapisanesi 227
Bradlay 284
Brutus 92, 199
Bulgaristan ayaklanması 260
burjuva 15, 163, 255
Budala 93, 94, 109, 124, 128-130, 200, 209
Büyük Dük 291; Hâkim 80
Büyük Petro 87, 256, 259
Byron 37, 48, 184, 185

Cabet 49
Carr, E.H. 7, 8, 10
Chatterton 19
casusluk, karşı-casusluk 92
Catherine de Medici 108
cinsellik 32, 33, 95, 153, 203-205, 246, 247, 278
Cenevre 90, 105, 151, 167, 171, 175, 179, 195, 215, 228, 233
Cervantes 199
Coleridge 199
Cordelia 200
Criterion 98

Çar 53, 54, 67, 74, 76, 81, 94, 262
Çariçe 290, 296
Çehov 15, 282
Çelişki 250
çember 48-50, 52, 83, 89
çevre 41, 218
Çernişevski 115-117, 182, 280
çocuklur 12

Danilevski 257-259
Darovoe 15, 263, 264
Dantevari 59
değerler dünyası 203
Dekabristler 55, 297
Delikanlı 16, 17, 75, 181, 239
dergicilik deneyi 83
devrimci 30, 31, 84, 169, 299
Dickens 31, 43, 79, 80, 197, 198, 242
din 247; ve milliyetçilik 251; ve politika 269
dinî Ortodoksi 117
doğa 7, 14, 274, 284; üstü 38
Doğu Sorunu 261
doğalcı roman 37, 39
Don Carlos 20
Don Kişot 197-200
Don Juan 32
Dostoyevski 7-10, 12-35
dostluk yılları 95
Duman 165, 166
duyguların ikiliği 245
duygusal okul 40, 44
duygusal olaylar 123
duygusal roman 37, 39
Ducray-Dumesnil 38
Durov 51-53, 55, 63
Dresden 72, 90, 151, 154, 158-160, 162, 167, 176, 178, 179, 195, 210, 236
düğün 76, 146
Düş 123-125
düşünme ülküsü 204, 205
düzyazı 37

edebiyat 120
edebî sivilce 29, 230
ego 186
Einstein 275
Elizabeth çağı 303
Elena Pavlovna 142
Emilya Fyodorovna 146, 147, 149, 172-174

Ecinniler 7, 95, 97, 99, 100, 166, 167, 169, 178, 181, 209, 212
Engizisyon 272, 279
enternasyonalizm 168
emperyalist Rusya 259
Epoça 88, 113, 114, 117, 119-121, 123-125, 130, 131, 139, 164, 178, 227, 236, 254
estetik okulu 306
eş 41
Eugene Sue 45
Ev Sahibesi 42, 44
evlilik 71, 75-77, 135, 139, 142, 145-148, 153, 154, 203, 289

fantastik 37-39, 41, 42, 44, 45, 66, 197, 304
Fantini 190
Fedya 228, 229
felâket 47
felsefî roman 182
Faust 16, 191, 192, 199, 277
Ferisîler 202
fiziksel acı-zayıflık 193
Flaubert 177
Foma Fomiç 78, 79
Fonvisina 267
Fortinbras 285
Fourier 50, 257
Fransız edebiyatı 21
Fransa-Prusya savaşı 173
Freda 124
Freud 23, 98
Frederic Soulie 26
frenoloji 33
Fyodor 12, 13, 15-19, 21, 22, 24, 26, 51, 84, 87, 88, 94, 103, 114, 118, 119, 144, 148, 149, 152, 154, 156, 159, 160, 165, 174, 176, 231, 232, 235-237

Garibaldi 169
gazeteci olarak Dostoyevski 253
gazetecilik 120
gelenek 182, 251, 285, 250, 299
George Sand 27, 50, 218
gerçek Rus 182
Glendeling, E. 19
general Todleben 76, 80
Gide, A. 8, 307
Goethe 191, 192, 292
Gogol 26, 28, 37, 39-41, 44, 52, 79, 84, 93, 133, 276, 301
Golyadkin 41, 250
Gonçarov 15, 290, 302
Gorki, M. 14
Gorski 128, 129
Gothic 38
Gretchen 191, 192
Griboedov 15
Grigoroviç 27, 28, 44, 149
Granovski 211 215
Grazhdanin 228, 230, 236, 253, 262
gurur 245, 278
Gün 88, 89
güzellik 283
günah 67, 96, 97, 202, 203, 245, 251, 271, 274, 278-282

hâkim olma 246
Hamlet 187, 191, 284
Harpagon 301
hayat 11, 192
harika 11, 192
harika yıl 139
hapishane 44, 55, 59-61, 63-68, 71, 90, 131, 141, 193, 254, 267
halk 39, 63, 64, 85-87, 92, 254, 255, 256, 265
hazcılık 189
Hegel 77, 182, 243
Hersek 260
Herzen 11, 84, 85, 90-94, 106, 132, 133, 169, 170, 182, 209, 255
hınç felsefesi 115
Hıristiyan sosyalizmi 49
Hıristiyanlık 117, 147, 169, 198, 200-202, 268, 273, 276
hiçlik 258
Hoffmann 19, 34, 40, 42, 84, 207, 305
Holbein 167
hybris 201

İlmen Gölü 223
İsaevler 72, 73, 77, 111, 141, 144, 226, 234, 235, 297, 298

idam 53, 54, 145, 196, 300
ikilik 42, 153, 184, 243, 245-249, 251
ikiyüzlülük 273
ilk eserler 37
ilke 183
İlahi Baba 202
İlya 285
inanç 268
insan guygularında ikilik 248
insanlık tarihi 116
intikam 107
intihar 19, 128, 183, 190, 219
incancıklar 27-30, 35, 38-42, 44, 106, 254
İppolit 207, 208, 274
İsa 197, 198, 201-203, 205, 221, 257, 269, 274, 276, 279, 281, 297
İncil 17, 61, 193, 201, 205, 267, 284, 297, 298
İstanbul 260
İvanov 210, 214
iyi 185
İtalya 90, 100, 127, 157, 167, 175, 210
İsviçre 157, 160, 167 175, 195, 210

Jean-Paul 38
Joyce 306
Jung 98
Jüri 216 sistemi 282

kaba güç 258
kadın 75, 118, 129, 148, 153, 190, 206, 246, 288
Kafkasya 64
kahraman 39
kamuoyu 120
kant 77, 186
Karamazov, İvan 45, 67, 219, 246, 250, 274, 275, 278, 278, 283, 285, 305
Karamazov Kardeşler 57, 64, 109, 124, 181, 191, 267, 296
Karamzin 17, 98
Karmazinov 214, 215
Karepin 24 karşıtlık 258
Kazan Üniversitesi 275
Katkov 99, 133, 134, 140, 141, 149, 171, 176, 177, 179, 210 212, 213, 225, 231-233, 244, 264, 278, 291, 297
Kepler 187
Kırım Savaşı 83, 84
Kırgız 71
Kimsesiz Çocuklar Yurdu 234
Kireevski 88
Krillov 185, 213, 217-219
kitap toplama-yasaklama 48
kitabı yakmak 166
Kolya 285
Kont S. 29
Kont Sollogup 31
Kont wielhorski 31
Konstantin 85; Aksakov 88
Konstantinoviç 291
kötü 185
köylü 86, 92
Korvin-Krukovskaya 99, 100, 123-125, 130, 181, 142, 145, 168, 214
Kopenhag 133, 134
Komyakov 88
Kral Lear 191, 199, 200, 205
Kraevski 29, 30, 78, 139, 140
Krasny Arçiv 216
kumar 25, 101, 130, 132, 155, 157-159, 162, 164, 165, 233
Kumarbaz 106-108, 142, 145, 157, 212
Kumarin 113, 119, 235-238, 297
Kur'an 77
Kuzmetsk 73, 74, 76

La Bruyere 301
Ladoga Gölü 55
Lamartine 26
Lambert 241
Lamennais 49
Lawrence, D.H. 281
Lebedev 202
Lebyadkin 244
Lemaître 243

Lermantov 37, 64
Lazarus 220
Leskov 65
Lewis 38, 42
Liberal 49, 85, 89, 90, 93, 165, 211
Lily 228, 229
Litvanya 12
Lobaçevski 275
Lodoviço 285
Londra 90-92, 255
Louis-Philippe 50
Lloyd, J.A.T. 9
Lublino 141, 142
Lyubov 176

Madam Maikov 34
maddecilik 269
Makar Devuşkin 39, 40, 184, 204
Maria Dmitriyevna 33, 72-79, 95, 96, 99, 103, 117, 142, 168, 273, 177, 246
Maria Fyodorovna 296
manevi kuvvet 193
Maria Stuart 19, 26
Marius 19
Marmeladov 86, 140, 141, 160, 188, 200
Martha Brown 123, 127-131, 146, 206
Marquis Posa 20
Marquis de Sade 166
masumluk 107
materyalist ahlak 117
Maturin 38
mayalanma yılları 69
mazoşizm 108, 109, 278
Maykov, Valeryan 31, 32, 49
Maupassant 117
melankoli 247
Merjkovski 306
Meryem 203
Mesmer 304
metres 118
metafizik okul 45
Mihail 12, 13, 17-21, 23-27, 31, 34, 49, 52, 54, 58, 63, 64, 66, 71, 75, 77, 78, 80, 83, 87, 88, 90, 105, 111-113, 117, 118, 120, 141, 146, 236, 237
Mill, J. S. 115, 257
Miller, H. 7
Miller, O. 9, 263, 296
millî 85, 285, 299
millî gelenek 182
milliyet 258
milliyetçilik ve din 251
Milton 274
Milyukov 83, 133, 143, 256
milliyetçi prapaganda 261
mıstısizm 44, 270, 271, 273
misyoner 91, 128
Mişkin 45, 84, 126, 128-130, 177, 197-203, 205-209, 220, 269
mit 255, 269
model 109
Moğol 71
Mohikanların Sonuncusu 16
Monako 163
Monte Karlo 163
Mortimer 20
Moskova 12, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 27, 77, 85, 86, 88, 89, 96, 100, 111, 112, 114, 117, 124, 141, 146, 149, 166, 183, 232, 265, 290, 297, 298
Moskova Gazetesi 295
Moskova Rus Ed. Sev. Birl. 289
Moskova Üniversitesi 209, 287
Moskova Ziraat Akademisi 210
motif 99, 242
Mr. Prokharcin 30
Mrs. Stowe 62
Muhtaç Durumdaki Edebiyatçıları Yardım Sandığı 94, 101, 113, 131
Mury, M. 307
Murry, M. 116
Musset 218, 247
mutluluk 107, 148, 174, 208, 289
Mühendislik Akademisi 18, 19, 27, 63, 76
Mühendislik Dairesi 25, 27, 228
mülkiyetçilik 48

Nadejda Suslova 131
Napolyon 184
narod 85, 86, 255

Nastasya Filipovna 109, 128-130, 155, 201, 202, 205, 206, 272, 304
Nataşya 204
Neçayev 210, 211, 214, 215, 227
nefret 107, 109, 245, 246, 278
Nekrasov 27-29, 33, 230-233, 241, 248, 264, 298
Neron 19
Netoçka Nezvanova 32, 43-45, 305
Newton 187
Nietzsche 68, 185
nihilistler 89, 93, 124, 169, 209, 210, 215, 221, 304
Nikola 31, 51, 141, 146, 149
Nikola I 50, 76, 83, 84, 120
Nicholas 13
Nikolai Alekseeviç 231
Noel 54, 55, 61, 81, 145
Novalis 247, 2777

Octavel 218
Ogarev 169, 209, 215
Omsk 55, 61, 63, 65, 68, 75, 77, 185
Onegin 296
Orlov 185
Ortodoksi 165
Oscar wilde 62
Ostrovski 86
Othello 284, 285
Oteçestvennye Zapiski 29-31, 88, 231, 232, 241
Overbury 301
oyun 156-162

ödünç 118, 119, 172
Öidipus 23
Öğrenci 215
Öklid 275
Ölüler Evinden Anılar 57, 59, 61-64, 77, 78, 84, 91, 97, 131, 140, 164, 254, 268
öteki 243-245, 249, 251
Öteki 30, 41, 42, 65, 184
özgecilik 187, 189, 191
öznel idealizm 186
özveri ülküsü 203, 204

Palm 300
Panaeva 22, 28, 29, 33, 37
Falto 39
Paris 49, 90, 101-104, 133, 134, 233, Barışı 76
Pascal 270
Paul, S. 5
Perikles 19, 199
Petersburg 18-21, 24, 26, 31, 38, 50, 55, 57, 66, 71, 75, 77-81, 88, 85, 91, 95, 96, 99, 103, 106, 111-114, 124, 125, 133, 140, 149, 151, 179, 210, 225-227, 241, 253, 296; Berlin Demiryolu 83; Üniversitesi 89, 215
Peter ve Paul Kalesi 43, 52, 89, 145
Petkov 59, 60
Petraşevski 48-53
Peygamber 291, 294-296
peygamber olarak Dostoyevski 227, 267
Pink 12
Paul de Kock 26, 37, 42
Pobodonostsev 262
Pochva 87
Polonya 12, 55, 62, 63, 92, 94, 261 Ayaklanması 93, 120
Prens Odoevski 28, 31
Proust 306
pragmatizm 270
propaganda 210, 261
psikanalist okul 23
psikolojik inceleme 243
psikolojik olarak Dostoyevski 239
Puşkin 8, 15, 18, 19, 37, 86, 166, 199, 259, 289-293, 295, 296, 298
püriten 7, 281

Racine 292
Radcliffe, Ann 38
radikal 30, 31, 84, 85, 115, 121, 124, 211, 221, 27, 239, 255, 269, 292, 295
Raskolnikov 35, 52, 84, 140, 183, 195, 207, 209, 217-220, 246, 247, 255, 272, 278, 287
Realist 23
reklamcılık 90

Reval 18, 19, 26, 27, 34
Renan 268
rehin 105, 106, 140, 145, 159, 162, 172, 174, 176, 226
Richardson 38, 40
Riesenkampf 26, 32
rasyonal özgecilik 187, 191
Robinson Crusoe 16
roman 37-39
romantik akım 37; hareket 184; bireycilik 184, 187
Roland 148
Rogojin 44, 129, 177, 199, 201, 206, 207, 304
Rousseau 38, 40, 43, 49, 184, 243, 280
Rozanov 108, 115, 135, 255, 275
Rotschild 241
rulet 101, 103, 132, 140, 155-157, 160, 162, 163, 172-174, 236
ruh 7
Rus 11-13, 16, 17, 19, 48, 49, 65, 83, 84, 91, 164, 179, 182, 183, 186, 196, 200, 248, 254, 255, 258; aklı 183, 186; Candide'i 16, 182; Devrimi 9; edebiyatı 27, 45, 86; doğa ve geleneği 250; Edebiyatım Sevenler Birliği 292; eleştiri okulu 273; folkloru 199 kontu 31 kültürü 37, 82, 94; kast sistemi 15; ilkesi 183; ihtilali 221; karakteri 165, 220; tabiatı 29; Tanrısı 212, 269; ülküsü 200, 202
Rusya 37-39, 50, 52, 60, 78, 84, 90, 94 163, 165, 196, 199, 200, 210, 215, 221, 239, 242, 247, 256, 263, 269, 279, 289, 301 307
Rusya'ya dönüş 225
Russky Vestnik 99, 133, 139, 140, 145, 171, 175-178, 213, 216, 226, 231, 264, 265
Ryazan 236, 237

Sade, M. de 166
sadizm 109
Saint-Simon 49
sanat için sanat 306
sansür 48, 57, 62, 71, 84, 90, 94, 117, 121, 215
sapıklık 247
saxon-les-Bains 162, 172
Schiller 19, 20, 64, 177
Schubert 304, 305
Scott 16, 19, 37
Sçedrin, Saltkov 15
sembolizm 44
Semenevski Alanı 300; Meydanı 145
Semipalatinski 71-74, 76-80, 112, 134, 268
Semirenie 201
serfler 21, 22, 49, 84, 85, 89, 211
Sergey-Troçki Manastırı 14
Schlüsselburg 55
sevgi 107, 109, 245, 246, 278
Sezar 92
sınırsız özgürlük-despotluk 220
Sibirya 12, 16, 24, 31-33, 38, 39, 41, 44, 45, 55, 57, 59, 65-67, 75-77, 79, 89, 91, 95, 96, 131, 133, 164, 168, 183, 192, 198, 204, 243, 248, 254, 272
simge 14, 188, 251, 305
Slav Yardım Birliği 290
Savcı 85-89, 91, 93, 165, 176, 214, 230, 254, 256, 257, 260, 289, 290, 292, 293
Sivastopol 76
Smerdyakov 272, 273
Slavonic Rewiev 24
Shakespeare 19, 27, 38, 187, 191, 284, 292, 303, 304
Sokrat 34
Sokolski Prensi 238
Solovyev 20, 263-265, 288, 300
Sonya 170, 173, 184, 188, 190-193, 197, 233, 247
Soruşturma Komisyonu 47, 52
sosyalist 169, 209, 216
sosyalizm 280
Sovremennik 30, 87, 88, 90, 94, 121, 230
Spengler 258
Staraya Russa 228, 233, 237, 253, 295, 296, 297
Stepan Trofimoviç 211-215, 220, 281
Stavrogin 246, 278, 280

Sterne 38, 301
Stavrogin 97, 99, 100, 213, 214, 217, 218, 242, 244
Strahov 9, 83, 87, 88, 90, 94, 96-98, 100, 106, 119, 121, 156, 175, 190, 211-213, 262, 263, 289
Strachey, L. 303
Strastnoy Manastırı 291
Stellovski 132, 140, 142, 143, 240
Svetoçh 83
Stevenson, R.L. 42
Svidrigailov 99, 188-190, 207, 250, 272, 276, 280, 305
Sursk 263
Suslova P. 9, 10, 99-102, 105-109, 115, 130, 132-135, 139, 140, 142, 146, 154, 168, 170, 246, 247, 278, 288
Suç ve Ceza 57, 59, 67, 77, 86, 97, 98, 131, 133, 139, 153, 181
sürgün 32, 47, 71, 76-79, 168, 170, 178, 179, 193

şans 157, 160
Şatov 95, 214, 219, 269
şehvet 99, 100, 247
Şeytan 45, 191
Şidlovski 18-21
şüpheci 165, 268, 271

Tanrı 7, 8, 48, 75, 153, 199, 214, 219, 241, 268, 269, 271-275
Tanrıtanımazlık 48, 169, 202, 212, 271
tez-antitez-sentez 243-245, 278, 280, 281
tezli roman 181, 182
tifüs 103
tip 40-42, 48, 241, 302
teşhirci 99
Theophile Gautier 247
Tobolsk 55, 267, 297
Tokarzewski 62, 63
Tom Amcanın Kulübesi 61
Tolstoy 14, 15, 85, 97, 98, 152, 182, 198, 205, 263, 264, 282, 290, 298, 305
Toprak 87; Toprağın İnsanları 87
Troyat, H. 8
Tula 15, 264
Turgenyev 14, 15, 28, 29, 32, 59, 65, 85, 89, 98, 132, 133, 152, 162-166, 182, 199, 214, 215, 240, 264, 290, 293
tutucu 93, 165
Türk-Rus Savaşı 262
Türkler 260
Tver 77, 80, 81, 83
Tyutçev 28, 230, 298

Uffizi 90, 175
Ukrayna 12
Urallar 55
uzlaşma 250

ülkü 197, 199, 200, 203-205, 211, 254, 255, 258, 265, 271
ürün yılları 223
üstün insan 185, 186, 188, 189, 213, 219, 220
üstün Hıristiyanlık erdemi 201
üstünlük 107
ütopyacı okul 49

Valkovski, Prens 242
Vanya 204
Varvara 13, 21, 40, 99, 103, 105, 204, 235, 297
Venedik 176
Vera 13, 141, 142, 148, 263, 277
veresiye 25, 133
Vergunov 238, 242, 244, 245, 249
Victor Hugo 26, 90, 189, 190, 198
Victorian 306
volk 85
Vremja 84, 86-90, 92, 93, 99, 113, 114, 119-121 164, 178, 182, 227, 230, 254
Viskovatov 97, 98
Vladimir 101, 111

walpole, H. 38
werther 19, 38
wiesbaden 101, 103, 106, 132-134,

140, 155, 157, 158, 162, 164, 170
wrangel 24, 72-76, 79, 80, 96, 133-135, 263, 268, 297

Yahudi sorunu 287
Yanovski 32, 33, 83, 263
yaratış yılları 137
Yasnaya Polnaya 290
Yeralından Notlar 7, 42, 108, 115, 140, 187, 246, 248
yetişme yılları 11
yurtdışında ilk aylar 151
yurtdışındaki hayat sürüyor 167
Yusupov Bahçesi 112
yüceltme 287

zalimlik 248
Zarya 175-178, 257
Zemya 176
zevk 245, 277, 278
zina 198, 202
Zmiev 75
Zosima Baba 264, 272, 273, 281, 304
Zosimov 52, 188, 266
zorbalık 108, 109

Edward Hallett Carr

DOSTOYEVSKİ

Edward Hallett Carr'ın Dostoyevski üzerine yazdığı bu kitap hem ilginç bir biyografi hem de çok başarılı bir edebiyat incelemesi, roman çözümlemesi. Çocukluğundan başlayarak, ailesinin, çevresinin, yaşantısının eserlerine etkisini; karşılaştığı insanların hangi karakterleri esinlediğini; çağın olaylarının, düşünce akımlarının etkilerini titizlikle incelemiş E.H. Carr. Geniş tarih bilgisi (özellikle Rusya üzerine) ve araştırmacı kişiliği bu başarının anahtarı. E.H. Carr zor olanı, edebi eleştiri ile hayat hikâyesini hem dengelemeyi hem de karşılıklı etkilerini göstermeyi başarmış. André Gide şöyle demişti: "Bir tanrıyla karşılaşacağımızı sanırız; oysa bir insan; hasta, yoksul, hiç durmadan acı çeken bir insandır dokunduğumuz." İşte E.H. Carr bize bunu anlatmış; Dostoyevski'nin hem hasta, yoksul yaşantısını hem de inanılmaz dehasını.

> Dostoyevski'nin kişilerinin hiçbirinin fiziki bir özelliği okuyucunun kafasında yer etmez. Edebiyatta, onunkiler kadar göz önüne getirilmesi, canlı yaratıklar olarak düşünülmesi güç olan karakterler yoktur. Bu karakterlerin yaratıcısının ilgilendiği şey, vücutları değildir, ruhları ve insanla arkadaki bilinmeyen karanlık gerçek arasındaki ilişkidir.
>
> EDWARD HALLETT CARR

İLETİŞİM 10
BİYOGRAFİ 12
9 789754 700398